

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE AB ADAYLIK SÜRECİNDE KİMLİK VE KÜLTÜR
POLİTİKASI

Doktora Tezi

İbrahim İPEK

Danışman

Doç. Dr. İbrahim MAZMAN

2019

KIRIKKALE

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE AB ADAYLIK SÜRECİNDE KİMLİK VE KÜLTÜR
POLİTİKASI

Doktora Tezi

İbrahim İPEK

Danışman

Doç. Dr. İbrahim MAZMAN

2019

KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Doç.Dr.İbrahim MAZMAN danışmanlığında İbrahim İPEK tarafından hazırlanan “[Türkiye’de AB Adaylık Sürecinde Kimlik ve Kültür Politikaları]” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

.../.../20..

(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

.....

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.../.../20..

(Ünvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

Doktora Tezi olarak sunduğum ‘‘Türkiye’de AB Adaylık Sürecinde Kimlik ve Kùltür Politikaları’’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

İMZA

İbrahim İPEK

..../..../2019

ÖNSÖZ

Modernleşme sürecinde toplumların ve kültürlerin birbirine benzeşmesi/benzeştirilmesi sürecine yönelik yükselen postmodern tepki özellikle Soğuk Savaş sonrası tüm dünyada karşılık bulmuştur. Uluslaşma sürecinde ortaya çıkan tektipleştirme politikalarına karşı geliştirilen ve farklı kimlik ve kültürlerin taleplerine olumlu yanıt veren politikalar toplumda ilgi görmüştür. Bir dönem bütünleşmenin ön koşulu olarak kabul gören asimilasyon politikaları bu yeni siyasi anlayış çerçevesinde farklılıkları bir zenginlik olarak kabul etme noktasına gelmiştir. Avrupa Birliği gibi uluslar üstü organizasyonların belirlediği kriterler çerçevesinde farklı kimliklerin ve kültürlerin var olması ve değerlerini gelecek nesillere aktarılması için yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu birliğe üyelik şartları içerisinde yer verilen kültürel haklar aynı zamanda farklı kimliklerin de tanınması anlamına gelmektedir.

Türkiye, Avrupa Birliği'ne adaylık süreciyle birlikte farklı kimliklerin ve kültürlerin bir zenginlik olduğunu kabul eden siyasi oluşumların yükselişine şahitlik etmiştir. Türkiye'de kültürel bütünleşme bağlamında AB süreciyle birlikte tüm toplumsal kesimlere hitap etmeye çalışan AK Parti, girdiği ilk seçimden zaferle çıkmış ve iktidarını sağlamlaştırarak yoluna devam etmiştir. Bu yolda kimlik ve kültür politikaları üzerinden siyasete, eğitime ve medyaya kendi ideolojik bakış açısıyla yepyeni bir yön vermeye çalışmıştır. Karizma ve otorite sahibi bir lider olarak nitelenen Recep Tayyip Erdoğan öncülüğünde AK Parti, kimlik ve kültür politikalarında birçok değişimin öncüsü olmaya çalışmıştır. Ancak AK Parti'nin uzun süreli iktidarı farklı fikir ve düşünceler tarafından eleştirilmiştir. Bu değişimin ve eleştirilerin sosyolojik analizinin birçok araştırmaya katkı sağlayacağını umuyoruz.

Araştırmamın her aşamasında bana yol gösteren ve her zaman yanımda olan başta değerli hocam ve danışmanım Doç. Dr. İbrahim MAZMAN'a ve jüri üyelerime teşekkürü borç bilirim. Yine araştırma süresince akademik anlamda desteğini esirgemeyen değerli dostum Dr. Aziz ŞEKER'e ve çalışmam esnasında beni her zaman destekleyen aileme teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

İpek, İbrahim, “Türkiye’de AB Adaylık Sürecinde Kimlik ve Kültür Politikası”
Doktora Tezi, Kırıkkale, 2019.

Değişen dünya konjonktürü ve toplumsal talepler doğrultusunda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de modernleşmenin tektipleştirici yaklaşımına karşı gelişen postmodern çokkültürcü politikalar ortaya çıkmıştır. Değişen/değişmeye zorlanan bu kimlik ve kültür politikaları, toplumda kendini kültürel olarak farklı hisseden topluluklar için olumlu bir adım olarak görülmüştür. Dünyanın farklı bölgelerinde ve Türkiye’nin de içinde bulunduğu coğrafyada etnokültürel ve kimlik temelli yeni toplumsal hareketler, şiddet olaylarının tırmanmasına ve iç savaşların artmasına neden olmuştur. Türkiye’de toplumsal barışı korumak ve güçlendirmek adına farklı kimlik ve kültürlerin kamusal alanda varlığını daha görünür kılmak için en barışçıl yolunu bulmak için birçok akademik çalışma yapılmıştır.

AB adaylığı ile beraber AK Parti’nin tek başına iktidar olmasının getirdiği avantaj ve siyasi kararlılık, kimlik politikalarına ve kültürel haklara yönelik taleplerin daha gür bir sesle ortaya çıkmasına vesile olmuştur. AK Parti’nin izlediği kimlik politikaları ve kültürel haklara yönelik tutumu büyük değişimleri de beraberinde getirmiştir. Siyasette, medyada ve eğitimde bu politikaların yansımaları kaçınılmaz olarak yerini almıştır. Küreselleşen dünyanın gereksinimlerini iyi okuyan AK Parti’nin, kimlik ve kültürel hak taleplerine özen göstererek toplumun önemli bir kesimine hitap eden politikalar ürettiği düşünülmektedir. Toplumdan karşılık gören bu politikalar, Türkiye’deki diğer köklü partileri ve politikalarını da etkilemiştir. Toplumdaki farklı kimlik ve kültürlere yönelik geliştirilen kimlik politikaları, özellikle 1999-2015 yılları arasında daha yoğun olarak tartışılmıştır. Çalışmada bu dönemin yaşanan kimlik ve kültür politikalarındaki değişimin ve dönüşümün siyaset, eğitim ve medya kurumlarındaki yansımalarının sosyolojik analizi doküman incelemesi yöntemi ile yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Kültürel Haklar, Kimlik, Kimlik Politikaları, Türkiye

ABSTRACT

Ipek, Ibrahim, "Identity and Culture Politics in Turkey through the EU Candidacy Process", Doctoral Thesis, Kırıkkale University

Postmodern multicultural politics can be found developing across the globe, but notably in Turkey, it is a response to modernization through globalization. Advancing identity and cultural policies has been seen as a positive step for communities who feel culturally different within their broader societies. In Turkey and throughout much of the world, social movements based on geographic ethnicity and identity have led to an escalation of violence and civil war. Several academic studies have aimed to uncover the most peaceful way of making the presence of different identities and cultures more visible in the public arena within Turkey.

The political commitment of the Justice and Development Party (AK Party) to maintaining European Union candidacy has been instrumental to highlighting identity politics and cultural rights. The approach of the AK Party towards addressing identity politics and cultural rights has brought about several significant changes. This approach by the AK Party has been reflected in politics, media, and education. The AK Party has succeeded in producing policies that appeal to a significant segment of society by paying attention to the demands of identity and cultural rights. These policies have also affected other political parties, and discussion about identity politics has increased under the AK Party between 1999 and 2015. The following sociological analysis of identity politics in education, the media and politics was conducted through document review.

Keywords: Culture, Cultural Rights, Identity, Identity Politics, Turkey

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
BBC	: British Broadcasting Corporation
BDP	: Barış ve Demokrasi Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DEP	: Demokrasi Partisi
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DSP	: Demokratik Sol Parti
DTP	: Demokratik Toplum Partisi
DW	: Deutsche Welle
DYP	: Doğru Yol Partisi
FETÖ	: Fethullahçı Terör Örgütü
FP	: Fazilet Partisi
İHA	: İhlas Haber Ajansı
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
LGBT	: Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi

MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
RTÜK	: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TDK	: Türk Dil Kurumu
TRT	: Türkiye Radyo ve Televizyonu
TTKB	: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı
TUBA	: Türkiye Bilimler Akademisi

ŞEKİLLER

Şekil 1. Nefret Piramidi

İÇİNDEKİLER	
ÖNSÖZ.....	I
TÜRKÇE ÖZET SAYFASI	II
İNGİLİZCE ÖZET (ABSTRACT) SAYFASI	III
KISALTMALAR VE ŞEKİLLER	IV
İÇİNDEKİLER	VII
GİRİŞ	1

1.BÖLÜM: KÜLTÜR VE KİMLİK

1.1. KÜLTÜR KAVRAMI VE İÇERİĞİ	11
1.1.1. Kültürün Oluşumu, Sürekliliği ve Değişimi	16
1.1.2. Kültür Siyasallaşması	19
1.1.2.1. Üst Kültür	21
1.1.2.2. Alt Kültür	22
1.1.2.3. Modernitede ve Postmodernitede Kültür Algıları	23
1.1.2.4. Küreselleşme ve Kültür.....	27
1.2. KÜLTÜR ve KİMLİK SİYASETİ	28
1.2.1. BM Antlaşmalarında ve AB Konseyinde Kültürel Hakların Tanımı	30
1.3. KÜLTÜRÜN TOPLUMSAL VE ULUSAL BÜTÜNLEŞMEDEKİ ROLÜ	38
1.3.1. Kimliğin Kültürel Öğeleri	39
1.3.2. Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük	41
1.3.2.1. Çokkültürlü Toplumlarda Kültürel Kimlik	43
1.3.2.2. Çokkültürcülük Politikalarında Kültürel Kimlik	44
1.4. KİMLİĞİN OLUŞUMU	46
1.4.1. Kimliğin Oluşumuna Etki Eden Faktörler	47
1.4.2. Kimlik-Kültür İlişkisi	48
1.4.2.1. Kimliğin Siyasallaşması	49
1.4.2.2. Kimlik Çatışmaları	50
1.5. KİMLİĞİN TANINMASI	52
1.5.1. Tanınma Politikalarının Üretimi	53
1.5.2. Kimliğin Tanınma Sürecinde Azınlık ve Kültürel Haklar	53
1.6. ÜST KİMLİK VE JEOKİMLİK	55

1.7. ALT KİMLİK	56
1.7.1. Kültürel Kimlik	57
1.7.2. Teokimlik	58
1.7.3. Etnokimlik	59
1.8. KÜLTÜR VE KİMLİK ÇALIŞMALARININ ÖNEMİ	60

2. BÖLÜM: TÜRKİYEDE ULUSLAŞMA SÜRECİNDE KÜLTÜR VE KİMLİK POLİTİKASI

2.1. TÜRKİYE’DE ULUSLAŞMA SÜRECİNİN KISA TARİHİ	63
2.1.1. Türkiye’de Uluslaşma Sürecinde Kültürel Haklar ve Kimlik Politikası	68
2.2. TÜRKİYE’YE KÜLTÜREL HAKLARA VE KİMLİK POLİTİKASINA YÖNELİK SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALAR	77
2.2.1. Türkiye’de Tekkültürcü Yaklaşım Çerçevesindeki Araştırmalar	78
2.2.2. Türkiye’de Çokkültürcü Yaklaşım Çerçevesindeki Araştırmalar	80
2.3. TÜRKİYE’DEKİ SOSYAL KURUMLARIN 2000’Lİ YILLARDAKİ KİMLİK VE KÜLTÜR POLİTİKASI	81
2.3.1. Türkiye Siyasetinde Kültürel Haklar ve Kimlik Politikası	83
2.3.2. Türkiye Eğitim Sisteminde Kültürel Haklar ve Kimlik Politikası	86
2.3.3. Türkiye Medyasında Kültürel Haklara Verilen Yer	88
2.3.3.1. Resmi Devlet Televizyonu TRT’de Kültürel Haklar ve Kimlik Politikası ..	90
2.4. KÜLTÜREL DEĞER VE KİMLİKLERİN FARKLILIĞININ ÖNEMİ “ÖTEKİLİK” ÜZERİNDEN OKUNABİLİR Mİ?	92
2.5. KAMUSAL ALAN KAVRAMI	95
2.5.1. Kamusal Alanda Kültürel Haklar ve Kimlik.....	97
2.5.2. Kamusal Alanda Ulusal Değerler ve “Öteki” Olmak	100
2.6. SİYASETİN KÜLTÜREL HAKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE SİYASAL KÜLTÜRLENME	102

3. BÖLÜM: AB ADAYLIK SÜRECİNDEN 2015 YILINA: TÜRKİYE’DE KÜLTÜREL HAKLAR ve KİMLİK SORUNSALI

3.1. TÜRKİYE’DE KİMLİK POLİTİKASI, TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE TÜRK KİMLİĞİ.....	104
3.2. AB ADAYLIĞINDAN 2015 YILINA TÜRKİYE’DE SİYASAL DURUM ..	112
3.2.2. AB Üyelik Adaylığının Türkiye’de Kültürel Haklara ve Kimlik Politikalarına Etkisi	118

3.2.3. AB’de Kimlik ve Kültürel Haklar Politikası ve Hukuksal Boyutu	119
3.2.3.1. Türkiye’de AB Normları Çerçevesinde Kültürel Haklara Yönelik Çalışmalar	121
3.3. TÜRKİYE’DEKİ SİYASAL PARTİLERİN KÜLTÜREL HAKLARA VE KİMLİK POLİTİKASINA BAKIŞI	123
3.3.1. DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükümeti Döneminde Kültürel Haklar ve Kimlik Politikaları	126
3.3.2. Birinci ve İkinci AK Parti Hükümeti Döneminde Kültürel Haklar ve Kimlik Politikaları.....	133
3.3.3. Üçüncü AK Parti Hükümeti Döneminde Kültürel Haklar ve Kimlik Politikaları	140
3.3.4. Dördüncü AK Parti Hükümeti Döneminde Kültürel Haklar ve Kimlik Politikaları.....	143
3.3.5. Seçim Hükümeti Döneminde Kültürel Haklar ve Kimlik Politikaları.....	149
3.4. EĞİTİM SİSTEMİNDE KÜLTÜREL HAKLARIN YERİ VE KİMLİK POLİTİKALARI	150
3.4.1. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Kimlik ve Türklük	153
3.4.1.1. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Kültürel Hakların Yeri ve Kimlik Politikaları.....	156
3.4.2. Vatandaşlık Ders Kitaplarında Kimlik ve Türklük	159
3.4.2.1. Vatandaşlık Ders Kitaplarında Kültürel Hakların Yeri ve Kimlik Politikaları	162
3.5. TRT’DE KÜLTÜREL HAKLARA YÖNELİK YAKLAŞIM VE KİMLİK POLİTİKALARI	164
3.5.1. TRT’de Kültürel Haklara ve Farklı Kimliklere Yönelik Programlar	166
3.5.2. TRT’de Kültürel Haklara ve Kimliklerin Tanınmasına Yönelik Reformların Yansıması.....	167
3.6. TÜRKİYE’DE KÜLTÜREL HAKLAR VE KİMLİK POLİTİKALARI ÜZERİNE SOSYOLOJİK DÖNÜŞÜM	168
SONUÇ	172
KAYNAKÇA	179

GİRİŞ

Batı dünyasında Orta Çağ'ın skolastik zihin yapısına tepki olarak gelişen bilimsel bilgi; Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı ve Sanayi Devrimi olarak yaklaşık 500 yıllık bir tarihsel geçmişe sahiptir. Modernleşme süreci olarak anılan bu dönem, insan aklının yüceltilmesiyle kimlik ile devlet özdeş hale getirilerek yeni ideolojilerin doğması (Liberalizm, Marksizm, Anarşizm ve Muhafazakârlık vs) ve bu ideolojilerin birbirleri ile çatışması/tartışması yaşanmıştır.

Orta Çağ'ın feodal yapısına karşı her açıdan alternatif olarak gelişen modernizm; bilimin yükselişi, dinsel metinlere karşı modern sanat ve edebiyat akımlarının ortaya çıkışı, Orta Çağ tebaasından bireyleşmenin ortaya çıkması, sosyal yaşamda cemaat yaşamının cemiyete dönüşmesi, siyasal alanda imparatorluk yapısına karşı ulus devlet örgütlenmesi, kentleşmenin ortaya çıkışı, kas gücüne dayalı üretimden makine gücüne dayalı üretime geçiş ve baş döndürücü teknolojik devrimler gibi toplumları derinden etkileyen gelişmeler olarak özetlenebilir. Aydınlanma döneminde birçok bilimsel gelişmenin ve fikir akımının ortaya çıktığı bir dönem olduğu kadar, aydınlanma döneminin mirası olan modernizm de bu dönemde ortaya çıkmış ve birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Adorno ve Horkheimer'e (1995: 12) göre, aklın; kültür metası haline getirildiği ve tüketim amacıyla insanlara teslim edildiği noktada çözülüp dağılmaya mecburdur. İnsan aklının, insan hakları üzerine Batılı değerlerle şekillendirip belgeleştirdiği ve evrensel kabul ettiği haklarda bu dönemde artmıştır.

Aydınlanma Çağı, insan hakları düşüncesinin bugün bilinen haliyle ortaya çıktığı dönemdir. 1689 tarihli İngiliz Haklar Bildirgesi, 1776 tarihli ABD Bağımsızlık Bildirisi ve 1789'da Fransa'da ilan edilen İnsan Hakları Beyannamesi, modern insan haklarının temel belgeleri olarak bilinmektedir. Aydınlanma döneminde özellikle insan haklarının öneminin arttığı ve yaşama hakkının doğal bir hak olarak kabul edildiği süreçte uzayıp giden haklar listesi (çocuk hakları, hayvan hakları, yaşlı hakları, kültürel haklar, eğitim hakkı vs.) oluşmuştur. Kimlik ve kültür merkezli hakların modernizmin etkisinde tektipleştirmelere maruz kalması, bu hakların kolektif ya da bireysel manada tartışılmasına ve ulus devletlerin milliyetçiliğe bakışına göre değişkenlik gösterdiği bir döneme girilmiştir. Bu dönemde özellikle kültürel hak ve kimlik talepleri farklı toplulukların bir arada nasıl yaşayabileceği tartışmalarının yoğunlaşmasına neden olmuştur.

İnsanlık tarihinin en büyük dönüşümlerine ve kazanımlarını sağlayan modernizm aynı zamanda dünya tarihinin en kanlı dönemlerinden biridir. Modern devletlerin temel ideolojisi olan milliyetçilik, örgütlenme şekli olan ulus devletçilik çok sayıda uluslararası savaflara yol açarak milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. Ulus devlet anlayışı, Orta Çağ'dan kalma feodal yönetimleri ya da imparatorlukların altında bir arada yaşayan farklı toplulukları ulus adı altında tektipleştirmeyi amaçlamıştır (Şaylan, 2006: 17-18). Buna paralel olarak eğitim sistemi, farklı kimliklerin asimile edilmesi, ulusa dair hayali tarih üretimi ve medya aracılığı ile modernizmin temel ideolojisi olan milliyetçilik, sürekli olarak topluma empoze edilerek canlı tutulması sağlanmaktadır. Fakat bu süreç tüm devletler ya da imparatorluklar için aynı şekilde ilerlememiştir.

Uluslaşma sürecine geç giren devletler ve imparatorlukların devamı niteliğindeki toplumlar geçmişten kalan çokkültürlü yapının içerisinde milli bir devlet yaratmaya çalışmıştır. İmparatorluğun tebaasından bir ulus devlet yaratma süreci başlamıştır. Bu süreçte farklı kültürel/kimliksel değerler ortak bir paydada eritilerek belli bir ideoloji çerçevesinde (Sosyalizm, Nazizm, Liberalizm vs) yaratılan ulusal değerlerde birleştirilmeye çalışılmıştır. Çoğunluk kültürünün egemenliği altında varlığını sürdürmeye çalışan farklı kültürel/kimliksel topluluklar zaman içerisinde ya asimile olmuştur ya da resmîyette var olmadıkları halde değerlerini kısmen yaşatmıştır. Bu süreçte yaşanan gelişmeler modernizmin tektipleştiriciliğine alternatif olarak postmodernizmin doğmasına da neden olmuştur.

Modernizmin totaliter sistemler için sınırlayıcı ve tektipleştirici anlayışına karşı ortaya çıkan postmodernizm yöntem sorunları taşımasına rağmen göreceli ve eleştirel yaklaşımı ile anarşik bir sistemin de savunucu durumuna gelmiştir. Küreselleşme ile zaman-uzam arasındaki mesafenin de kısılması modernizmin homojenleştirilmiş kültür yaratma çabalarına karşı farklı sosyal ve politik taleplerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Küreselleşme ile postmodernizmin çok kimlikliğe yaptığı vurgu kamusal alana taşınmaya başlamıştır. Bu durum ulus devletlerin çokkültürlü yapısına uygun olarak çokkültürlülük politikaları üretmesi için bir ortam oluşturmuştur. Taylor'a (2011: 10-16) göre, modernizmin kurduğu yeni sistemde en büyük kazanımlardan biri bireyciliktir. Bireyin kentine özgü tercihlerinin ön plana çıkması ve yaşam tarzını belirleme de özgür olması aynı zamanda bu tercihlerin kutsal değerlere kurban edilmeyecek olması birey açısından modernizm ile kazanılmıştır. Aynı zamanda araçsal akıl ile gelişen teknoloji, eski düzenlemelerin

kenara itilmesini sağlamıştır ve toplumu yönlendiren kutsal değerlerin sorgulanmasıyla sosyal düzenlemelerde bireyci yapılanmaları öne çıkarmıştır. Fakat araçsal aklın yapılandığı toplumda birey toplumun genel yapısına uyum sağlamak durumundadır. Bu durumda da bireysel tercihlerini tam olarak ortaya koyamayabilir. Bireyin kültürel kimliğini ön plana taşıyacak olan küreselleşme sürecinde ortaya çıkan çokkültürlülük politikası olmuştur.

Modernizm ve sonrası küreselleşme ile postmodernizmin yükselişi, tekkültürlü ulus devlet algısının yerine alternatif çokkültürcülük politikalarının doğmasını sağlamıştır. Modernizmin tektipleştirici kültür aktarımı ulus devlet modelleri tarafından benimsenmiş ve toplumda oluşturulmak istenen kültürel yapı için önemli bir paradigma olmuştur. Pozitivizmin normatif değerleri araçsal aklı ideolojik bir modernleşme olarak ortaya koymuştur. Rasyonelleşmenin baskınlığı kültürel değerlerin de bu modernleşme sürecinde bir değer olarak var olmasına engel olmuştur. Ulus devletlerin ilk kuruluş aşamasında toplum mühendisliği amacı ile yürütülen politik tutum ve yaptırımlar süreç içerisinde sorgulandıkça bastırılmış farklı kültürel değerler yeniden ortaya çıkmıştır.

Ulus devletlerin yurttaş bileşeni devletin tarihsel süreçte sahip olduğu tebaadan oluşur. Anayasal bir anlayışa yönelen ulus devlet, toprakları üzerinde yaşayan ve kurucu atalarının gelenek ve kültürel değerleri ile kimliğini şekillendiren yurttaşlarına pozitif hukukun toplumsal sözleşmesi ile meşruiyet kazandırmaktadır (Habermas, 2007: 142). Irk, din, dil gibi temellere sahip bütün benlik anlayışlarını “kimlik” teriminin çok geniş anlamları içerisinde kavramsal olarak tanımlamak oldukça zordur. Ulus gibi çok geniş ölçekli kolektif oluşumlar için bu temeller genellikle kimlik tanımının öncelikli unsurlarıdır. Ortak değerlerin var edilmesi sürecinde bireyin mensubu olduğu grupların makro düzeydeki ortak paydası temel alınarak ulusla aidiyeti sağlanır. Anderson’a (1995: 150,217) göre dil, cemaatlerden millet yaratan kolektif oluşum aracıdır. Ulusların tarihsel bir dayanak oluşturarak köklerini çok eski zamanlara taşıması gayreti dil aracılığıyla sağlanmaktadır. Smith’e (1994: 174) göre ulus devletin kuruluşu, ulusların icadı sürecinde etnik çekirdekten ve bu çekirdeğin kültüründen modern bir ulus devlet yaratma girişimi olarak da değerlendirilebilir. Uluslaşma sürecinde kolektif oluşumları sağlamak için bireylere baskın kimliğin değerleri dayatılırken bireyin sahip olduğu geleneksel kimlikler göz ardı edilebilmektedir. Kültür ve kimlik ulusların yaratılmasında büyük önem taşıyan kavramlar olmuştur.

Kültür kavramı üzerine birçok araştırma ve tanım yapılmıştır. Her toplumda farklı değerler içeren dil, din ve gelenek gibi kültürü oluşturan unsurlar kültürel hakların toplumsal bir olgu olarak sosyolojinin ilgi alanına da girmiştir. Kültürel değerlerin toplumsal bir sorundan çok kültürel bir zenginlik olarak değerlendirilmesini sağlamak için sosyolojinin toplumsal problemleri çözmedeki bilimsel yaklaşımı önem arz etmiştir. Özellikle Fransız Devrimi sonrası milliyetçilik akımı ile ulus devletlerin ortaya çıkması, homojenleşmiş kültür yaratmayı amaçlamıştır. Uluslaşma sürecinde her toplum kendi kültürel birikimi üzerinden kimlik inşasına/toplum mühendisliğine girişmiştir. Toplum mühendisliğinin önemli kurumları içerisinde kitlelere yön veren siyaset, eğitim ve medya toplumsal değişimin sağlanmasında etkin rol almaktadır. Uluslaşma süreçlerinde her ne kadar tektip bir kültür yaratılmak istense de farklı kültür/kimlik talepleri bir hak olarak her zaman var olmuştur. Bu talepler birçok alanda tartışılmış ve araştırmalara konu olmuştur.

Sosyal bilimler içerisinde birçok araştırmaya konu olan kimlik ve kültür üzerinden kültürel hakların yeniden değerlendirilmesi yapılmaktadır. Toplumsal alışkanlıkları değiştirmeye ve dönüştürmeye zemin hazırlayan her yeni pratik, çatışma ya da uzlaşma yolu ile uygulanabilir. Kimlik ve kültür, politik varoluşun günümüz dünyasındaki en güçlü ve bir o kadar da en hassas siyasal kavramdır. Touraine'e (2002: 335) göre, kimlik talepleri egemenlik altındaki halk kitlelerinden değil, daha çok siyasal yönetici ve ideologlardan gelmektedir. Bu gruplar egemen kültürü savunmaktan çok küçük görülen milliyetçi siyasetleri doğrulamaktadır. Bu siyasal görüşler ise çoğu zaman otoriter bir devletin her şeye kadir olduğunu gözlerden saklama amacıyla olmasındandır. Toplumdaki farklı grupların ayrıştığı noktalar üzerinden siyaset üretmeyi tercih eden iktidarlar, otoriter bir yönetim anlayışı tercih ederek milliyetçi ya da dinsel ağırlıklı bir kimliğe bürünmektedir. Bu dönüşüm modern dünyanın uluslaşmış toplumları içerisindeki azınlıkların tanınma ve çeşitli haklar bağlamında yeni taleplerle ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kimlik ve kültürel değerler üzerinde inşa edilen uluslar, içlerinde barındırdıkları azınlıklara günümüz modern dünyasının bir gereği olarak çeşitli haklar vermek durumundadır. Azınlıkların talepleri ise daha çok kültürel varlıklarını sürdürme kaygısı ile kültürel haklar bağlamında olmaktadır. İnsan, doğası gereği toplumsal bir varlık olarak yarattığı kültürü yaşatma isteği içinde olmuştur.

İnsanı diğer canlı varlıklardan ayıran bireysel eşsizliğinin önemli bir özelliği olan, kendi kültürel kalıntılarını ve diyalojik olarak diğer insanlar ile kültürel bütünleşme sağlayabilmesidir. Bu durumda birey kimliğinin tanınması ve diğer kimlikler ile iletişime geçebileceği ve paylaşımda bulunabileceği politikaların var olmasını talep edebilmektedir. Müzakereci bir toplumda bireysel kimliklerin kısmen kabul edilir seviyeye taşınması kolektif kimlik taleplerinde tartışılabileceği uygun zemini oluşturabilir (Gutmann, 2014: 29). Müzakereci olmayan ve tekkültürcü politika izleyen hükümetlerin bürokratik yapısı farklı kültürel değer ve kimlikleri yok saymayı tercih etmektedir. Bireyin sahip olduğu kimlikler tekkültürcü bir politikada her ne kadar yok sayılsa da yaşadığı kültürel toplulukta varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Bireyin sahip olduğu kimlik; bireysel-kolektif, objektif-subjektif, alt-üst gibi çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulabilmektedir. Bireysel kimlik azınlık mensubu bir bireyin sahip olduğu kimliktir. Kolektif kimlik ise bireyin azınlık grubunun bütün olarak kimliğine verilen addır. Objektif kimlik bireyin ebeveynlerinden aldığı tarihsel-antropolojik kimliği iken, sübjektif kimlik bireyin kendi iradesi ile seçtiği özgür beyanına dayanan kimliğidir. Alt kimlik, günümüzde azınlıkların sahip olduğu içinde yetiştiği grubun kimliğini temsil eder. Üst kimlik ise devletin ideolojik aygıtları ile vatandaşına empoze ettiği kimliktir (Oran, 2006: 26-27). Kimliğin çeşitlenmesi birey üzerinde bir seçim özgürlüğü sunduğu kadar, bireyin üzerine tercih ettiği kimliğin sorumluluğunu da yüklemektedir. Devletin yasal düzlemde belirlemiş olduğu kimlik ise üst kimlik bağlamında hukuksal olarak bağlayıcı olan kimliktir.

Hukuksal açıdan yaratılan üst kimlik, milliyetçi ideoloji üzerinden uluslaşma sürecinde etkin olarak kullanılmıştır. Modern dünyadaki belki de en zorlayıcı kimlik miti milliyetçiliktir. Fakat bu mitin muhtelif biçimleri mevcuttur. Millî kimliğe dair mitlerin, siyasî topluluğun temeli olarak ülkeye/toprağa ve soya (veya her ikisine de) atıfta bulunması büyük önem arz etmektedir. Bu konudaki farklılıklar, genellikle ihmal edilmiş olmakla birlikte, dünyanın pek çok bölgesinde patlak veren çatışmaların ve istikrarsızlığın kaynaklarını oluşturmaktadır (Smith, 1994: 9). Kimlik edinimindeki etkenlerin birey tarafından içselleştirilmesi için devletin ideolojik aygıtları etkin olarak kullanır. Eğitim kurumları başta olmak üzere toplumun uzlaşa sağlayabileceği ortak değerler kimlik kazandırma amacı ile vatandaşlara aktarılmaktadır.

Eğitim- ğretim yolu ile ulusal değerler üzerinden oluşturulan st kimlik, tarihsel ve kültürel unsurları göz önünde bulundurarak inşa edilmektedir. Kapsayıcı ya da ayırıcı olması durumunda inşa edilen kimlik toplum içerisinde bütünleşmenin ya da çatışmanın da etkeni olabilir. Tektipleştirici politikalara karşı ulus devletlerin içerisinde yaşanan farklılığın tanınması talepleri, okkltrclk politikalarının ortaya çıkması sağlamıştır. Ortak insanlık adına evrensel saygı ve kültürel özgüllük etrafında saygınlığı yükseltmeye çalışan yeni uluslararası insan hakları hareketleri kimliklerin özgün taleplerini postmodern bir söylemle ortaya koymuştur. Egemen kimlik tarafından ötekileştirilen/dışlanan gruplar, zaman içerisinde kendileri hakkında oluşturulan olumsuz imajı iselleştirebilir. Bu durumda alt kimlikler sağlıklı kültürel bir kimlik geliştirmeyebilir. Tanınma politikası ile yanlış tanınmış/tanıtılmış olan grupların kendi kendilerini pozitif yönde tekrar tanıtmaya çalışır. “Tanınma” başarılı bir Şekilde sağlanırsa bireyin kendisi ile arpıtılmamış bir ilişki kurmasını sağlar (Fraser, 2000: 109-110). Küreselleşme süreci ile birlikte gelişen seyahat ve iletişim imkânları kültürlerin etkileşimini kolaylaştırmıştır. Ancak küreselleşme ile kimliklerin geleneğe bağlı fakat evrensel normları da barındırır hale gelmesi sağlamıştır. Farklı kültürel kimliklerin bir arada yaşamasını sağlamak üzere üretilen çeşitli politikalar ile marjinalleşmelerin önüne geçilerek toplumsal uzlaşı sağlanması hedeflenmiştir. Günümüz modern toplumları tartışmaya yer bırakmayacak Şekilde sosyolojik olarak çokkültürlü bir yapıya sahiptir (zyurt, 2005: 208; Taylor, 2014: 81). Modern ulus devletlerin genelinde birden fazla etnik, dini ve bölgesel kültür bir arada yaşamaktadır. Aynı zamanda boyutları ve yönü değişen g olgusu da okkltrllğn doğmasında önemli bir etkidir. Özellikle imparatorlukların mirası üzerine kurulan ulus devletler de çokkültürlü yapıdadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun devamı olan Türkiye de bu ulus devletlerden biridir.

Anadolu coğrafyası özellikle Fransız ihtilali sonrası Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma döneminde Balkanlarda ve Kafkasya’da yaşanan etnik/dinsel çatışmalar nedeni ile yoğun göç almış ve adeta Müslüman tebaa içinde son kale niteliğine brnmştir. Anadolu’nun çok etnili ve dinli yapısına katılanların yaşadığı travma dönemin siyasi konjonktürü ile de birleşince bu kez çoğunluğu oluşturun Müslüman tebaa ile Anadolu’da azınlık konumuna düşen gayrimüslimleri karşı karşıya getirmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında dinsel kimliğe vurgu yapan sonrasında ise ulus devlet modelini benimseyerek yeni bir Türk kimliği yaratarak ön

plana çıkararak yönetim erkleri dönemin şartları içerisinde Türklüğü birleştirici güç olarak benimsemiştir. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte kültürel/kimliksel değerlerin inşası için birçok yasal düzenleme yapılmış, tezler yazılmış, kurumlar kurulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerine göre geç uluslaşmış bir ulus devlettir. Batı dünyasının model alınması ile uluslaşma sürecine giren Türkiye'nin yönetim erkleri tebaadan bir ulus yaratma hedefi ile yola çıkmıştır. İmparatorluktan miras kalan farklı etnik, dinsel, dilsel, mezhepsel ve kültürel toplulukları, ortak bir kimlik etrafında toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak şekilde birleştirme amacı ile birçok inkılap yapılmıştır. Türkiye'de Lozan Barış Antlaşması'nda azınlık olarak sadece gayrimüslimler tanımlanmıştır. Zaman içerisinde farklı etnokültürel¹ grupların kültürel haklar bağlamında yeni talepleri ortaya çıkarmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasına neden olan ise kimlik tanımlamasında "Türklük" kavramının zaman içerisinde etnisiteye dayandırılarak asimilasyon politikalarının uygulanması gösterilebilir. Özellikle eğitim sistemi içerisinde bireye aktarılan tek dil, tek din/mezhep gibi tektipleştirici eğitim politikalarına itiraz eden farklı etnik ve mezhepsel etnokültürel gruplar bu tektipleştirmeye daha yüksek bir sesle itiraz noktası oluşturmaktadır. Anadolu'da yaşayan farklı dil ve lehçelerin yanı sıra dini cemaatlerin cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren uluslaşmanın bir gereği olarak üst kültürde eritmeye çalışılması toplumdaki farklı gruplar içerisinde kimliğinin tahrip edilip unutturulması manasında siyasal platformda bir mücadele nedeni de oluşturmuştur. Tektipleştirmenin bir devlet politikası şekline dönüşmesi siyasi platforma taşınan kimlik siyasetinin özgürlük alanını büyük ölçüde kısıtlamıştır.

Anadolu coğrafyası üzerinde yer alan Türkiye, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Farklı kültürlerin izlerini taşıyan bu coğrafyada kurulan ilk modern ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti de kültür alanında uluslaşma sürecinin doğası gereği tektipleştirici bir politika izlemiştir. Kültür üzerine yaratılmaya çalışılan değerler, ülkenin yönetimine hâkim olanlar için kamusal alanda ortak simgesel değerler üzerinden modern Batı dünyasına benzerlik olarak algılanmış

---

¹ Bu çalışmada etnokültürel kavramı, ırk ya da etnisite Weber'in tanımı doğrultusunda, öznel bir kan-soy-akrabalık algısı temelinde tanımlanan toplumsal bir kategori olarak kabul edilmiştir. Irk ve etnisite antropojik olarak değil, sosyolojik olarak herhangi bir nesnel temele sahip olup olmadığına bakmaksızın grup benzeşmesi olarak değerlendirilmiştir (Bkz. Weber. 1996: 36). Tarihsel süreçte uzun yıllar bir arada yaşamış insan topluluklarınca geliştirilen kültürel değerler, özgün dil, lehçe ve kültürel unsurlar yaratmaktadır.

ve Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan saf bir kültür olarak değerlendirilmiştir. Birçok etnokültürel ve dini topluluğun yaşadığı Türkiye'de resmi manada azınlık olarak kabul edilen gayrimüslimler dışında kültürel haklar bağlamında çeşitli taleplerde bulunan etnokültürel gruplar da yaşamaktadır. Farklı kültürlerin varlığını sürdürme isteğinin meşru bir amaç olarak kabul edilip edilmeyeceği, yasal düzenlemelerin gözden geçirilmesine bağlı olarak kamuoyunda yoğun olarak tartışılmaktadır. Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde belirlenen dinsel azınlıkların dışındaki kimliksel talepleri azınlık olarak görmeyen Türkiye; farklı etnik, dilsel ve dinsel manada yasal statü talepleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durum ise farklı toplumsal grupların kamusal alanda daha belirgin halde görünmesine ve kültürel hak bağlamındaki taleplerinin yoğunlaşmasında etkili olmuştur. Tanınma sorunu, tanınma politikalarını yaratırken çokkültürlü toplumların çokkültürcülük politikalarını oluşturmasına da zemin hazırlamaktadır.

Türkiye'de kültürel hakların azınlık gruplarına verilmesi yönünde talepler olduğu gerçeği ortadayken, başta AB üyeliği gereği bu konuda çeşitli reformlar yapılmıştır/yapılmaktadır. Türkiye'de sadece Lozan Barış Antlaşması'na göre azınlık olarak kabul gören dini azınlıklar dışındaki etnokültürel grupların kültürel hak bağlamındaki talepleri çoğu zaman sesini duyuramamıştır. Çokkültürlü bir ülke olan Türkiye'de çokkültürcülük politikalarının nasıl yürütüleceği konusunda birçok tartışma yaşanmaktadır. Değişen dünya konjonktürünün de etkisi ve özellikle 2002 genel seçimleri sonrası Türkiye'de koalisyon döneminin uzun bir aradan sonra tek parti iktidarının kurulması ile kimlik ve kültürel haklar bağlamında önemli değişimler yaşanmıştır. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'de bir dönem yok sayılan etnokültürel grupların kültürel değerlerini yaşatma ve kamusal alanda da görünür hale gelmesi süreci sosyolojik açıdan önemli bir araştırma alanı yaratmıştır. AK Parti dönemiyle birlikte çeşitli çalıştaylar aracılığı ile gündeme daha sık gelen kültürel haklar, kamusal alanda bireylerin kişisel özgürlüklerini kullanma yönündeki talepleri açısından da önem arz etmektedir.

Türkiye'nin 2000'li yılların başında yaşadığı derin ekonomik kriz, AB üyelik süreci ve 2002'de başlayan AK Parti iktidarı döneminde yaşadığı değişim ve dönüşüm sosyolojik açıdan birçok araştırma konusunu da beraberinde getirmiştir. Bu dönem, kültürel haklar ve kimlik konusunda yaşanan gelişmeler, -Türkiye gibi tüm ulus devletlerinde hassas olduğu bir konuda- Türkiye'nin kırmızıçizgi diye tabir

edilen birçok sorununu yeniden gözden geçirdiği bir dönemdir. Akademik çevrelerde, medyada ve eğitim sisteminde bu sürecin etkisi, kimlik politikaları ve kültürel haklarla ilgili birçok tartışmalı konunun daha yoğun ve cesaretle tartışılmaya başlamasına neden olmuştur.

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de uluslaşma sürecinde toplumsal bütünleşme amacı güdülen tekkültürcü politikaların yoğun olarak sorgulandığı günümüzde çağın gereksinimlerine uygun politikalara katkı sunabilmektir. Türkiye’de 2000’li yıllardaki siyasal dönüşümlerin etkisi ve AB’ye tam üyelik sürecinde yerine getirmesi gereken kriterler üzerinden kimlik politikası ve kültürel haklar üzerine yoğun tartışmalar yapılmıştır. AK Parti döneminde yapılan yasal düzenlemeler ile eskiye ait tekkültürcü politikalar azaltılarak farklı kimlik ve kültürel gruplara çeşitli haklar tanınmıştır. AK Parti, toplumsal bütünleşmeyi yeniden ve daha geniş kapsamda sağlamak amacı ve AB Kriterleri gereği kurumları çokkültürcü politikalar üzerinden yeniden düzenlenmeyi amaçlamıştır. Bu çalışmada Türkiye’nin AB adaylık sürecinden itibaren kültürel haklar ve kimlik politikası üzerine toplumsal bazda süren tartışmalar nitel açıdan analiz edilmiştir. Siyasi partilerde, milli eğitimde ve resmi devlet televizyonu TRT nezdinde bu değişim sürecinde yaşanan gelişmeler ve topluma yansımaları değerlendirilmiştir. Bu çalışmada kültürel haklar ve kimlik kavramlarının Türkiye’deki karşılığı ile günümüz dünyasının üzerinde tartıştığı değerler karşılaştırılmıştır.

Bu çalışma için nitel araştırma yolu ile literatürden ve dokümanlardan veri toplanması tekniğiyle hazırlanmıştır. Nitel araştırmalarda doküman incelemesi yapmak için içerik analizleri uygulanmaktadır. Modern içerik analizleri gazeteler, süreli dergiler, televizyon yayımları kullanılmak üzere medya unsurlarından yararlanılarak yapılmaktadır (Merriam, 2013: 144). Ders kitapları, müfredat (program) yönergeleri, kılavuz kitapları, ilgili resim ve belgeler veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Doküman incelemesi tek başına bir araştırma tekniği olabildiği gibi, diğer nitel yöntemlerin kullanıldığı durumlarda ek bilgi kaynağı da olabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 188). Araştırmaya konu olan siyasi partilerin seçim dönemlerinde yayınladıkları bildirgeler, partilerin programları, liderlerin seçim meydanlarında yaptıkları konuşmalar çalışmada veri olarak kullanılmıştır. Eğitim boyutunda ise sosyal bilgiler ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında yer verilen konulardan örnekler ile araştırmanın ilgili boyutu olan kimlik ve kültürel haklar bağlamındaki bölümler çalışmada değerlendirilmiştir. TRT’nin 2000 yılından itibaren azınlık

dillerinde açmış olduğu televizyon kanallarının yayın ilkeleri/kriterleri kimlik ve kültürel haklar bağlamında incelenmiştir.

Bu çalışma, 1999'da Türkiye'nin AB adaylık sürecinden başlayarak AK Parti'nin 2002 de iktidara gelmesinden 2015 yılı sonuna kadar olan dönemi kapsamaktadır. Çalışmada kültürün; din, dil ve etnisite ile olan ilişkisi sosyolojik bağlamda değerlendirilmiştir. Kültürel hak ve kimlik taleplerinin dil, din ve etnik tanınma bağlamında Türkiye'de AB adaylık sürecinden başlanarak 2015 yılı dahil edilerek incelenmiştir. Belirlenen dönem kapsamında TBMM'de grubu olan partilerin kimlik politikasına yaklaşımı ve kültürel haklara yönelik söylemleri bu partilerin (AK Parti, CHP, MHP, HDP) tüzük ve parti programları ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada Millî Eğitim Bakanlığınca belirlenen eğitim programı çerçevesinde hazırlanan ders kitaplarından ise sosyal bilgiler ve vatandaşlık eğitimi ders kitaplarında kimlik ve kültürel haklar ile ilişkili olan konulardan örneklerle incelenmiştir. Bu ders kitapları AB kriterlerine yaklaşma hedefi taşıyan ve MEB'in 2006 yılında uygulanmaya başlanan müfredat programından seçilmiştir. Kimlik politikalarına ve kültürel haklara yönelik medyanın tutumu ise devletin resmi medya organı olan TRT ile sınırlandırılmıştır. Yine bu konuda devletin resmi bakış açısını yansıtacağından TRT yayınları ve TRT'nin kurduğu televizyon kanalları çalışmaya dahil edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜR VE KİMLİK

1.1. KÜLTÜR KAVRAMI VE İÇERİĞİ

Her dilde farklı anlam ve kullanımlara sahip birçok kelime, deyim ya da atasözü bulunmaktadır. Kültür kelimesi de bu sözcüklerin başında gelmektedir. En karmaşık İngilizce kelimelerden bir olarak gösterilen “kültür” ve zıt anlamlısı sayılan “doğa” en karmaşık kelime olarak gösterilmektedir. Bunun başlıca nedeni ise kelimenin etimolojik geçmişidir. “Kültür” ile aynı kökenden gelen “*coulter*”, saban demirinin ağzı anlamına gelmektedir. İnsan faaliyetlerinin en ince olanına işaret eden bu kelime emek ve tarımdan (*agriculture*), gelişim (*cultivation*) ve ürün (*crop*) kelimelerinden türemiştir. Kültür, başlangıç noktası itibariyle tümüyle materyalist bir süreçten gelmiş ve zamanla tinsel konulara kaymıştır. “Kültür” kelimesinin Latince kökeni ise tarımda gelişimden, tapmaktan korumaya kadar birçok anlama gelen “*colere*”dir. Dini bir terim olan kült (*cult*) haline zaman içerisinde dönüşen kültür, kavramsal olarak kutsallığı da barındırır hale gelmiştir. Doğayı dönüştürmek için kullanılan araçlar özünde doğadan üretilmiştir. Kültürü üreten doğa iken kültür, doğayı dönüştüren bir araç olmuştur (Eagleton, 2005: 9-11). Kültür kavramı üzerine birçok tanımlama yapılmıştır. İlk defa antropologlar tarafından geliştirilen kültür kavramı, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Sir Edward Burnett Tylor tarafından içeriği belirtilerek ve medeniyet ile eş tutularak yapılmıştır. O’na (1871: 1) göre, bir toplumun üyesi olarak bireyin kazandığı bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, adet, gelenek, alışkanlık ve yeteneklerin karmaşık bir bütünüdür. Orta Çağ’dan 19. yüzyıla kadar kültür sözcüğü Fransızcadan Almanca ve İngilizceye geçmeden önce aydınlanma döneminde Fransa’da ortaya çıkmıştır. Latince Cultura kelimesinden türeyen, tarlalara ve çiftlik hayvanlarına verilen bakım anlamına gelen sözcük, on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru ekilmiş, biçilmiş toprak anlamında kullanılmıştır. Kültür sözcüğü, ekim-biçim gibi hareket içeren eylemleri ifade etmekte kullanılırken mecazi anlamda on sekizinci yüzyılda Fransız akademi sözlüğüne bilim kültürü, sanat kültürü, edebiyat kültürü gibi tamlamalarla girmiştir. Zaman içerisinde tamlamalardan kurtulan kültür sözcüğü, makalelerde zekânın formasyonu, eğitimi anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Ünlü Fransız düşünür Voltarie, kültür

sözcüğünü ilk kez insan zekâsının gelişimi, geliştirilmesi ve yükseltilmesi manasında kullanmıştır. Kültür sözcüğü zamanla eylemsel olarak eğitim görmüş zekâ durumunda, kültür sahibi bireyi nitelendirmiştir. Kültür temelinde bir eylemi ve hareketliliği ifade etmektedir (Güvenç, 1979: 96-97; Cuche, 2013: 15-16). Doğanın yanı sıra insanların topluluk halinde yaşarken ürettikleri bilgi ve beceriler kadar oluşturdukları inanç sistemleri de kültüre etki etmiştir.

Doğanın ürettiğine inanılan kültür, zaman içerisinde çeşitlenerek dinsel değerlerle yeni bir boyut da kazanmıştır. Din, kültüre etki ederken doğayı dönüştürmeye de devam etmiştir. Malinowski'ye (1992: 66-69) göre, insan ırkı kullandığı ve tükettiği maddeler ile biyolojik olgulardan yola çıkarak türünün hayatta kalmasını sağlayacak ihtiyaçların asgari düzeyini sağlamalıdır. Bu durumun getirisi olarak oluşturulan çevre, üretimi sürekli kılarak topluluk kültürünü yaratmakta ve oluşturduğu değerleri gelecek nesline aktarmaktadır. İnsanın kalıcı gruplar halinde örgütlenmesi oluşturduğu kültürün de bir göstergesidir. Bu durumda da kültür, toplumsal bir olgu olarak ortaya çıkmakta ve toplumu inceleyen bilim dallarından özellikle, sosyolojinin ilgi alanına girmektedir.

Kültür, sosyal bir süreç olduğu kadar sosyal yaşama yön veren düzenleyici olarak görülmektedir. Toplumu oluşturan insanların bir arada yaşamaktan doğan ya da bir arada olmalarına neden olan tüm üretim, kural, ritüel ya da eylemleri kültürel kökenleri olması nedeni ile de sosyolojinin bir alt dalı olan kültür sosyolojisinin konusudur (Köktürk, 2013: 25). Sosyolojinin ilgi alanına giren kültür kavramı, hemen hemen tüm sosyologların kullandığı bir kavram ve açıklamaya çalıştığı bir olgu olarak her dönemde önemini korumuştur. Klasik sosyolojinin üç önemli ismi olan Marx, Weber ve Durkheim'de kültürü, kendi sosyolojik değerlendirmeleri bağlamında açıklamıştır.

Kültür kavramı, klasik sosyolojide de tanımlanmış ve kullanılmıştır. Sanayileşme ve uluslaşma süreci ile birlikte kültürün temel anlamı olan topraktan gelen üretim, evrilerek her alandaki üretimi kapsar hale dönüşmüştür. Marx'a göre, kültür; doğanın yarattıklarına karşı, insanoğlunun yarattığı her şeydir. Marx, insanın doğayı kontrol altına almak için yaptığı tüm faaliyetleri kültür olarak nitelemiştir. Marx'a göre, insanın kontrol altına alma amacı ile yaptığı en önemli faaliyet üretim araçları ve ona dayalı üretim ilişkileridir. Marx'a göre, kültürü belirleyen esas faktör

bunlardır. Marksist ideolojiye göre kültür kapitalizmin sömürü aracına dönüşmüştür (Güvenç, 1979: 97). Sanayileşme sürecinde ulus devletlerin ortaya çıkışı ise kültürel homojenleşme ve asimilasyonu beraberinde getirmiştir.

Weber'e (2012c: 103) göre, kültür; bir değer kavramıdır. Toplumun içinde yaşadığı sosyo-ekonomik koşullarda oluşturduğu değerler sisteminin (din, inanç, gelenekler) toplamını kültür olarak ifade etmektedir. Kültür, insanın yarattığı değerler etrafında şekillenen ve insan ile anlam kazanan bir değerler bütünüdür. Schrodter'e (1996: 18) göre, Weber'in sosyoloji anlayışında, toplumsal realitenin ve insanın toplumsal hayatının dönüşümünde kültür başroldedir. Dönüşümü sağlayan, toplumsal hayatı şekillendiren kültür; toplumsal/tarihsel bir inançlar/değerler ilişkisinden bağımsız düşünülemez. Weber'in kültür kavramını bu şekilde tanımlamasının sebebi Alman İdealist bakış açısına sahip olmasıdır. Bu bakış açısına göre kültürü oluşturan esas faktör toplumun değerler sistemidir.

Durkheim kültürü, maddi olmayan toplumsal unsurlar içerisinde tanımlamaktadır. Durkheim'in üzerinde yoğun çalışmalar yaptığı ritüel, ayin, sembol, din, dayanışma gibi kavramlar kültürün bir parçası olması nedeniyle ilgilendiği temel alanın kültür olduğunu göstermektedir (Alver, 2010: 203). 1858-1917 yılları arasında yaşamış olan sosyoloji ilk kürsüsünü kuran Durkheim; Kant, Descartes, Spencer, Aristoteles, Rousseau, Comte gibi düşünürlerden etkilenmiştir. Yapısal işlevselci olan Durkheim, birey-toplum ilişkisinde toplumu esas almıştır. Buna paralel olarak kültür tanımını da toplum odaklı yapmıştır. Coser'e (2010: 135) göre, Durkheim'in kutsallık algısı kültür ile bütünleşmiş ve toplumu kutsamıştır. Bu yaklaşımı ile Durkheim, toplumun kültür algısında kutsanmış değerlerin büyük yer tuttuğunu belirtirken, toplumu var eden unsurların başında dinsel değerlerin var olduğunu belirtmiştir. Geleneksel toplumlardaki dinin ortadan kalması durumunda dahi, toplumların yaratacağı yeni kutsal aidiyetler (milli bayramlar ve değerler gibi) toplumda kutsanmış yeni bir seküler kültür ve kutsal algısı oluşturacaktır. Kültür kavramı ve algısı, her dönemde tartışılan bir konu olarak klasik sosyoloji sonrasında da önemini korumuştur.

Kültür kavramı ve içeriğindeki dönüşüm modern dönem sosyolojisinde de etkin olarak kullanılmıştır. Bauman'a (2013: 160-177) göre, insanlar tarafından şekillendirilebilecek iki şey vardır dünyada; doğa ve kültür. Bir düzen yaratmak ve

onu korumak, düzeni bozan ve bu düzen açısından ortaya çıkan kaos, somut olaylar olarak mücadele etme gereksinimi yaratmaktadır. Bu mücadele de bir kültürdür. Yapay bir şekilde tasarlanan kültür bir tercih sorununu da beraberinde getirir. Kültür, bir düzeni en iyi hatta belki de tek iyi düzen olarak göklere çıkarabilmektedir. Bir doğa yasası gibi kültür de insanoğlunun ürettiği karşı konulmaz bir kader gibi birlikte yaşama arzusu/zorunluğu ile oluşturduğu etkinliktir. Toplumların yaşadığı farklı coğrafya ve tarihsel süreçler gereği kültürel çeşitlilikler bir gerçektir. Kültürün hedeflediği düzende kültürleşmiş insanlar yaratması farklı kültürel alternatifleri yanlışlayamayacağı gibi doğrulayamaz da. Öteki kültürler, egemen kültür tarafından kaba, tuhaf ya da farklı bir biçimde görülebilir. Bu durumun yaratacağı zenofobi ya da heterofobi toplumda “biz” ile “onlar”, “burası” ile “orası”, “yerli” ile “yabancı” gibi ayrımları ortaya çıkarır. Kültürlerin birbiri üzerinde kurmaya çalıştıkları hegemonya aynı coğrafyayı paylaşan gruplar üzerinde olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Özellikle bir kültürün kutsal kabul ettiği bir obje, bir başka kültür tarafından saygın görülmemesi toplumsal hoşgörünün kaybolmasında önemli bir nedendir. Ulus devletlerin ulus-altı toplulukları egemen kültüre benzeştirme çabası ortak bir kültür yaratma çabası olarak değerlendirilse de birçok problemi de beraberinde getirmiştir. Yaratılmaya çalışılan üst-ortak kültürel aidiyet her ulus devlet için büyük önem arz etmektedir.

Kültürel aidiyet aynı zamanda kültürün içeriğini oluşturan, bireyin zaman içerisinde içinde yaşadığı grubun ya da ulusun öz kimliğini benimsemesi sürecidir. Ulusal bir kimliğe bürünen bu kültürel aidiyet, bir tür benzeşme/özdeşleşmedir. Kymlicka'ya (1998: 148-152) göre, kültürel kimlik ulusal aidiyet açısından, bireyin haysiyeti ve öz kimliğini desteklemektedir. Toplumun kültürü yönlendirme gücü ve etkisi ile belli değer ve inançları sorgulama ve dönüştürme gücüne sahip olması ulus devletler ile ulusal kültürün ortaya çıkmasında önemli bir etkidir. Liberalleşme ile birlikte kültürel çeşitliliklerin birey için bir özgürlük alanı ve eşit yurttaşlık olarak kabul görmesi çokkültürlülük politikalarının doğmasına zemin hazırlamıştır. Çokkültürlü bir imparatorluk olan Osmanlı'da da sosyolojik araştırmalar yapılmıştır.

Osmanlı'da sosyoloji çalışmalarını başlatan Ziya Gökalp'te kültür kavramı üzerinde durmuştur. Kültür (hars) ile medeniyeti birbirinden ayrı olarak tanımlayan Gökalp (1968: 27) için kültür; dinsel, ahlaksal, hukuksal, dilsel, estetiksel, ekonomik ve teknolojik olarak toplumda bütünleşmeyi sağlayan değerdir. Medeniyet ise

milletlerin toplumsal hayatlarının ortak ürünüdür. Gökalp'in kendi döneminde eleştirel yaklaştığı hars ve medeniyet ayrımı yapay bir zemindedir. Bunun temel nedeni ise Türkiye ile Avrupa arasındaki bütünleşme sorununu sanayileşmede değil, kültürel yapı ve biçimlenmede yatmasıdır (Ortaylı, 2007: 2-3). Kültür kavramı üzerinden üretilen sosyolojik değerlendirmeler zaman içerisinde kimlik tanımlarının da merkezine taşınmıştır. Kültür kavramı, lisaniyat üzerinden de içeriği yönüyle birçok araştırmaya konu olmuştur. Toplumsal dönüşümlerin etkin dinamikleri değişkenlik gösterirken var olan kültür algısına da yön verebilmektedir. Kültür kavramının Türkçedeki karşılığı olarak *ekin* terimi türetilmiştir. Kültür kavramının tarımsal üretim anlamı, devamında kültüre yüklenen diğer anlamları ve kullanımları da etkilediği görülmektedir (Özlem, 2004: 142). Kültür, kavram olarak birçok alanda kullanılan ve sosyolojik araştırmalarda sıkça tanımlanan bir kavram olarak kapsamı oldukça geniştir. Ziya Gökalp'ten sonra sosyolojik araştırmalarda Türk sosyologların kültür kavramına bakışı ve tanımlamaları farklılık göstermiştir.

Kafesoğlu'na (1997: 30) göre kültür; bir topluluk içinde ortak değer niteliği kazanan ürünler ve davranışlardır. Bireylerin ortaya koyduğu kültür belirtilerinin cemiyet tarafından kabul edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu durumda kültürlerin doğup gelişmesinde cemiyetin etkisi kesindir. Kültür; coğrafik, inançsal, etnik, dilsel, ekonomik birçok etkenin insan yaşamına yön veren normatif ve kognitif değerler üzerinden oluşturduğu semboller ve bu sembollerin işlevsel bütünüdür. Toplumun tarihsel gelişim sürecinde oluşturduğu dili, inancı, ritüelleri ve gelenekleri ile birlikte uluslaşma sürecinde oluşturduğu ortak milli değerler kültürünün temel unsurlarını oluşturmaktadır.

Mardin (2009: 21-22), kültürü; toplumların eğitim, teknoloji, siyaset, hukuk, iktisat, sanat veya dine ilişkin sorunlarını çözdükleri kendilerine özgü bir yol olarak tanımlamaktadır. Kültür kavramının Türkiye'de daha çok eğitim ve sanat alanında kullanıldığına dikkat çeken Mardin, sosyal bilimlerde çok daha geniş bir anlam ifade ettiğini belirtmiştir. Mardin'in kültür tanımı içerisinde insanın yarattığı tüm maddi unsurların ön plana çıkmış olması, Türkiye'dekinin aksine daha geniş kapsamlı bir içeriği benimsediğini göstermektedir.

Kültür kavramı üzerine yapılan çalışmalar sonucu birçok tanım yapılmıştır. Tanımlar arasındaki farklılaşmanın temel nedeni ise kişilerin siyasi ve felsefi bakış

açılarının yansımasıdır. Bu çalışmalar sonucu elde edilen sonuçlar yeni araştırmalara ışık tutmuştur. Kültür insanın yarattığı maddi/manevi tüm değerlerin toplamıdır. İlk insan topluluklarından günümüz ulus devletlerine değin kültür, toplumun sistematığı içerisinde farklılaşarak devamlılığını sürdürmektedir.

1.1.1. Kültürün Oluşumu, Sürekliliği ve Değişimi

Kültür üzerine çalışma yapan bilim insanları, insanın hayatta kalma ve varlığını sürdürme savaşındaki başarısını, kültürel bir varlık oluşuna, yani yaşayarak/üretirken öğrendiklerini kültüründe saklayıp gelecek nesillere aktarma yeteneği ve becerisine bağlamışlardır (Güvenç; 2002: 7). Yerleşik yaşam ile birlikte üretime geçen insan, zaman içerisinde iş bölümü ile üretim ve toplumsallaşma sürecine girmiştir. Yapılandırılmış insan grupları olarak adlandırılan toplum, genellikle farkında olmadan yaşamsal düzenlemelerden kurallar üreterek toplumun tümüne bunları kabul ettirilmektedir. Bu kurallar toplumdaki bireylere kalıtım yolu ile değil, sonradan öğretilmektedir. Toplumdaki bireylerin gündelik yaşamdan edindiği davranış, düşünce ve duygu kalıpları kültür aracılığı ile kültürel dokunun özelliklerini taşımaktadır. Kültürel değerler her ne kadar farklılık gösterir olsa da antropolojik anlamda kültürlerin birbirine karşı bir üstünlüğü tezi kabul edilmemektedir (Haviland, Prins, Walrath, Mcbride; 2008: 69). Her ne kadar kültürler arasında bir hiyerarşi olmasa da kültürel farklılıkların oluşmasında coğrafyanın ve kültürel etkileşimlerin etkisi olmadığı da yadsınmaz.

Yerleşik yaşama geçiş ve tarımsal üretim ile birlikte kültürün oluşum süreci hız kazanmıştır. Bu süreç; kültürü oluşturan, insanın ve toplumun diyalektiğine dayanan, karşılıklı olarak var edilen/üretilen normlar ve sembolleri içselleştirme sürecidir (Akın; 2013: 126). Bu sembol ve normlar toplumların yaşadıkları coğrafya ve inançlara göre değişiklik gösterdiği gibi toplumların birbirlerinden etkilenmeleri de olağandır. Özlem'e (2004: 359) göre; kültürü oluşturan insanların teorik ve pratik tüm edim ve eylemlerini, tarih içinde toplumların, ulusların felsefe, dil, din, ahlâk, bilim, sanat, teknik, teknoloji vb. olarak gerçekleştirdikleri tüm düşünsel/pratik birikim ve yaratımlardır. Toplum halinde yaşayan insanların uzun yıllar içerisinde geliştirdiği maddi ve manevi değerler, kültürünün içeriğini ve kriterlerini

oluşturmaktadır. Kültürün birçok alanda kullanılan bir kavram olması ve birçok tanımının olması kültürün uluslararası belgelerde yer verilmesini de sağlamıştır.

Stavenhagen'a göre, kültür üç farklı tasnife tabi tutulmalıdır. Birinci olarak "insanlığın biriktirdiği maddi mirastır". Bu birikimin bir sonucu olan uluslararası insan hakları belgelerinde, bireylerin bu mirastan eşit pay almaları ve yararlanmaları amaçlanmıştır. Bu hakkın doğal uzantısı olarak, kültür birikiminin artması ve insanların bu kültürlerden daha etkin faydalanmalarını öngören kültürel kalkınma hakkıdır. Bu hakkın neticesinde kitap, müze, kütüphane, gazete ve televizyon programları yer almaktadır. Bu haklar toplumdaki farklı bireyler için kültürel çatışmaları yok saymaktadır. Bu nedenle de bireyin sadece genel kültüre değil özgün kültüre sahip olma hakkı da vardır. Kültürün ikinci anlamı, "sanatsal ve bilimsel üretim sürecidir". Bireyin kültür oluşturma hakkı olduğu ve bu eserleri müzeler, konserler, kütüphaneler gibi kamusal alanlarda sunma hakkı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda eser yazarlarının ya da sanatçıların cezalandırılması bu hakkın engellendiği savını güçlendirecektir. Kültürün üçüncü anlamı ise "bir sosyal grubu benzer sosyal gruplardan ayıran maddi ve manevi faaliyet ve ürünlerin toplamıdır". Bu durumda kültür gruba özel değer ve sembollerden oluşan tutarlı ve düzenli iç sisteme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum dünyada binlerce kültürün var olduğunun bir göstergesi olduğu kadar her kültür grubunun kendi kimliğini koruma hakkı olduğunu da ortaya koyar (Akt: Aral, Stavenhagen; 1995: 65-66). Kültürün oluşum süreci ve gelişiminde ön plana çıkan faktörler, doğal süreçte toplumda içselleşmiş değeri içermektedir. Oluşturulan maddi kültürel unsurlar aynı zamanda manevi hissiyatların oluşmasına da zemin hazırlamaktadır.

Güngör'e (2010: 9-10) göre, kültür; bir inançlar bilgileri, hisler ve heyecanlar bütünü olarak maddi unsurlar içermemektedir. Dil, kültürün en önemli aktarıcısı ve sürekliliğini sağlayacak en önemli etkenlerin başında gelmektedir. Kültürün sürekliliğini sağlamada yazılı/sözlü edebi eserler gibi dile ait ürünler de büyük önem taşımaktadır. Tarihsel bir geçmiş ile sistematik olarak gelecek nesillere aktarılan duygu, düşünce ve inançlar her toplumda kendine özgü semboller dünyasını da oluşturmaktadır. Kültüre ait olan tüm değerlerin gelecek nesillere aktarılması da yine bir kültür ögesi olan dil aracılığı ile olmaktadır. Dil, bireye kültürel değerlerin aktarılmasında bir araç olduğu kadar aynı zamanda bir kimlik de kazandırmaktadır.

İnsanın hayata gözlerini açması ile birlikte maruz kaldığı kültürel değerler aynı zamanda bireye kişilik de inşa etmektedir. Özellikle dil ve inanç gibi kültürel değerler ailede öğrenilerek istem dışı olarak kişiliğin bir parçası haline dönüşür. Kültürel normlara ve değerlere uyum aynı zamanda bireye toplumsal düzeni sağlayan bir sistem olduğunu da öğretir. İnsanlar üzerinde bir iktidar inşası olan kültürün üretim sürecidir. Ortak bir kültür içerisinde yaşayan bireyler, yaşadıkları hayat ile kültürün sürekliliğini sağlar (Akın, 2013: 130-131). Dil ve inanç üzerinden kazanılan kültürel değerler sosyal yaşamdan ekonomik hayata birçok alanda insan yaşamı üzerinde etki yaratmaktadır.

Weber'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" (1999) eserinde Avrupa'daki dinsel inancın ekonomik olarak yepyeni bir kültür ürettiğini iddia etmiştir. Dinsel inancın ekonomi üzerindeki etkisi üzerinden tüm kıta Avrupa'sına mal olan ve toplumun kültürü üzerinde yarattığı etkiyi açıklamaya çalışmıştır. Dinsel inancın kentli orta sınıf olan burjuvalar üzerinde yarattığı çilecilik etiği ve dünyevi amaçlar üzerinden yaratılan inanç sistemi kapitalizmin doğmasında etkin olmuştur. Böylece kültürel bir dönüşüm dinsel bir etki ile gerçekleşmiştir. Din ile kültür arasındaki karşılıklı etkileşim tarih boyunca var olmuştur.

Din ile kültür arasındaki etkileşim birçok düşünür tarafından sorgulanmıştır. Eliot'a (1987: 19-20) göre kültür, herhangi bir topluma ait inancının vücut bulmuş şeklidir. Dış dünyaya kapalı bir toplumda kültür ile din birbirinden soyutlanamayacak derecede iç içedir. Bu durumda kültürün oluşumunda ve sürekliliğini sağlamada dinsel değerler en etkin unsurdur. Yunan ve Roma kültürlerinin Hristiyanlığın etkisi altında kalarak yeni bir sentez oluşturmaları, kültür ile dinin iki ayrı kurum olarak ele alınmasına neden olmuştur. Bu etkileşimin öncesi toplum üzerinde etkinliğini kaybeden Yunan ve Roma dini kültürel değerleri Hristiyanlık ile tekrar etkin bir dini kültür yakalamıştır. Din kurumunun kültür üzerindeki etkisi kültüründe din üzerindeki etkisi birlikte düşünüldüğünde karşılıklı etkileşimin tarihsel bir geçmişe dayandığını göstermektedir.

Kültür, öznel manada anlaşılması oldukça zor bir kavram mahiyetindedir. Kültürü toplumsal ve yapısal kısıtlamalara başvurmadan da anlamak pek mümkün gözükmemektedir. İktidara sahip olan kesimler de toplumun kültürel yapısı üzerinde edindiği bilgi birikimi ile kültürü, gücünü daha da meşrulaştıracak bir araç olarak

görebilmektedir (Alexander, 2013: 39). Bu durumda da kültürün siyasallaşması ve siyaset ile uğraşanlar için politik bir araç olması kaçınılmazdır.

1.1.2. Kültür Siyasallaşması

Fransız Devrimi sonrası uluslaşma süreci ve devamında yaşanan milliyetçilik isyanları tüm dünyada etkisini göstermiştir. Milliyetçilik akımının kültür üzerinden yarattığı yeni ideolojik yaklaşım kültürün ulusal bir değer olarak tanımlanmasında etkin olmuştur. Sanayi ve ekonomideki hızlı gelişime ve kapitalizm, sekülerleşmenin çıkış noktasıdır. Berger'e (2013:277) göre, din; insan aktiviteleri ile kurulan, her şeyi kucaklayan kutsal bir düzen, yani her an mevcut olan kargaşa karşısında kendi kendini korumasını bilen kutsal bir evren kurumudur. Toplumun özgürleşmesi süreciyle birlikte bireysel özgürlükler ve bireyin kazandığı özgüven, toplumda kutsanan bir boyuta ulaşarak özgür bireyi ve ulusu yeni kutsal olarak belirlemiştir. Kültür, inancın tahtına çıkararak yeni sosyal konsensüs aracına dönüşmüştür. Legalleşen her toplumsal grup, kargaşalar karşısında dayanışmayı sağlamak için mücadele etmek zorundadır. Bu durum kültürel unsurlar üzerinden tanıma politikaları üretilmesine ve kültürün siyasal alanda etkinleşmesine neden olmuştur. Milliyetçiliğin doğması ve yükselişe geçmesi ile ulusların önceliği dini değerlerden çok ortak kültürel değerleri olmuştur.

Fransız Devrimi'yle sistematikleşen ve güçlenen milliyetçilik, aydınlanmanın getirdiği olan akılcılık ile dinsel düşüncenin arka plana itilmesini sağlamıştır. Ulus devletler, tarihsel bir geçmişe dayandırılan köklü bir kültüre sahip olduklarını ve bu kültürün övünç kaynağı olduğunu savunmuşlardır. Ulusu yaratan ulusun kurucuları bu övünç kaynağı ile milliyetçiliğin büyüsünü kültürleştirmiştir. Özellikle ulusal bir dil üzerinden tikel dayanışma grupları inşa edilerek, imparatorluklar çağından ulus devletlere geçişte dil en etkin kültürel unsurlar arasında yer almıştır. Ulus devletin resmi dilini ilan etmesi ile ulusal kültür, dil üzerinden kültürel bir bütünleşmenin en önemli ayaklarından birini oluşturmuştur (Anderson, 1995: 150-151). Resmi dil kavramı üzerinden siyasallaşan ulusal dil aynı zamanda kültürün bir parçası olarak siyasal bir anlam yüklenen simgeye dönüşmüştür. Resmi dilin öğretilmesi ve azınlıklara kabul ettirilmesi ise kültürel bir değer olan dilin aynı zamanda

uluslaşmanın bir gereği olarak kabul görmesini sağlamıştır. Ulus devletler bu şekilde modernizmin tektipleştirici homojen toplumunu yaratmak için çaba sarf etmiştir.

Modern çağın devlet anlayışında ulus devletler yer almaktadır. Ulusların ortak değeri üzerinden kolektif ve homojen bir toplum yaratma ideali üzerinden ulus devletler ortaya çıkmıştır. Gellner'e (1992: 28) göre, iki insanın aynı kültürü taşıyor olması ancak aynı ulusu paylaşması ile sağlanabilir. Gellner'in burada bahsettiği kültür ortak düşünce, semboller, çağrışımlar, davranış ve iletişim biçimleri sistemidir. İnsanların birbirilerini karşılıklı olarak aynı ulusun bir parçası olarak görmesi ve kullandıkları ortak dil ile birbirlerine karşı hak ve sorumluluk içerisinde görmesi ulusu yaratır. Dilin ortak bir kültürel değer olarak ulus yaratılmasındaki etkisi kültüre siyasal bir boyutta kazandırmaktadır. Ulusları yaratan insanlar, ulusların yaratımında kültüre ait dil, ortak geçmiş, davranış gibi unsurlar üzerinden değerleri siyasal zemine taşıyarak topluluğu ulusa dönüştürmeye çalışmaktadır. Bu ulusa dönüştürme çalışmasının da tümüyle başarılı olup olamayacağı bir muammadır.

Smith'e (2002: 23-24) göre, kapitalist endüstriyel devrimler, bürokratik ve seküler kitlesel eğitim modernizm öncesi toplumların kimlik ve kültürlerini bütünüyle silememiştir. Bu kimlik ve kültürler birçok değişime uğramış, bir kısmı tamamen ortadan kalkmış olsa dahi diğer kısmı çağının gereksinimlerine ayak uydurarak yeniden hayat bulmuştur. Bu kimlik ve kültürlere ait mitler, semboller, anılar modern ulus devletlerde yeni anlam ve işlevlerle zamanın koşullarına adapte olmuştur. Kültürel bir kimlik oluşturma ihtiyacını geçmişin köklerinden yaratan ulus devletler, belli bir topluluktan ortak bir kültüre sahip yeni bir kimlik yaratmıştır. Toplumsal birliktelik için gerekli olan ulusal değerler, toplum mühendislerince kültürel değerler üzerinden oluşturulmuştur.

Siyasallaşan kültürel unsurlar, ulus devletlerin üyelerine aidiyet kazandırmak için kullandığı etkin bir araca dönüşmüştür. Dini bayramlar ve ulusal günler gibi toplumda kabul gören ortak değerler üzerinden geçiş kitlelerce içselleştirilen ritüeller, kültürü siyasallaştırmaktadır. Kültürün millileşmesi, kültür ile ilgili olan tüm yapıların bütünleşmesidir. Kültür, bir topluma ait olan tüm maddi ve manevi etkinliklerin bütünüdür. Milletın milli kültürle, kültürün de millet ile tanımlanması bu konuda totoloji yaratmaktadır. Modern ulus olgusunu tanımlamada milli kültürü

araşsal bir kavram olarak değerlendirmek kültürün siyasallaşması olarak belirtilebilir (Aydın, 2013: 54-55). Kültürel değerlerin siyasi bir malzemeye dönüşmesi, karşı kültürel değerler üzerinden bir tür rekabet/çatışma zemini de yaratmaktadır.

Kültürel değerler üzerinden üretilen politikalar, kültürün siyasallaşmasına neden olmuştur. Kültürün sanatla birlikte aynı yönde etki yapan (*agonistik*) bir siyaset ile neo-liberal hegemonyaya karşı bir direnç noktası oluşturabileceğini savunan Mouffe (2015: 19), kültürün politik bir güç olarak mevcut siyasal sistemleri değiştirmede etkin bir araç olarak görmektedir. *Antagonizma* (karşı tepki gösterme) ve *hegemonya* (siyasi baskı ve üstünlük) kavramları üzerinden siyasetin doğasını açıklamaya çalışan Mouffe, kültürün politize olması ile toplum üzerinde baskın olan değerlerin değiştirilebileceğini savunmaktadır.

1.1.2.1. Üst Kültür

Siyasallaşan kültür uluslaşma süreciyle birlikte çoğunluğu oluşturan egemen kültürün değerlerini ön plana taşımaktadır. Kültürlerin birbiri arasında oluşturmaya çalıştığı bu hiyerarşide uluslaşma kadar sanayileşme de önemli etkenlerin başında gelmektedir. Sorokin'e (1994: 60) göre, cemiyetleşme yönünde ilerleyen toplum cemaatin aleyhine bir ilerleme kaydetmiştir. Bu durumda da birey, artan insan nüfusu ve yayılan bir grubun üyesi olmaya eğilim göstermiştir. Sonuç olarak tarih, cemaatten cemiyete doğru halk kültüründen devletin uygarlığına doğru yol almıştır. Bu yolda devletin yönetim erklerinin ürettiği/icat ettiği üst kültür baskın kültürü yaratmıştır.

Kapitalizm öncesi dönemde, Avrupa'da halkların kültürü, kent ve kırsal alanlardaki yaşam tarzına göre tanımlanmıştır. Halk kültürü daha çok kırsalda yaşayan köylülere ait izole konumdaki görünmez kültür iken, üst kültürü oluşturan ise kentli elitlerin ürettiği kültür, eğitim, eğlence ve sanat üzerinden oluşturulmuştur (Sözen, 2011: 57). Kırsaldan kentlere göç ise sanayileşme sonrası görünmez olarak tanımlanan kır kültürünün kısmen de olsa kent kültürüne karışmasına neden olmuştur. Bir ulus kültürü üzerinden kurgulanan bir toplum olabildiği gibi bu ulusun kültürüne yabancı ancak ulus kültürünün tanımlanmasında varlığına ihtiyaç duyulan bir alt kültür unsurları ile de kurgulanabilir. Lokal kültürler, ulusal kültüre uzak olmayan ve onu tarihsel olarak tamamlayan özellikleri içermektedir. Kültür, herhangi

bir kişi ya da toplulukların oluşturduğu bir grupta değil, o toplumu meydana getiren daha geniş bir tabaka olan kamusal alanda aranmalıdır. Uluslaşma s¼recinde toplumların ortak değerleri ¼zerinden yaratılan ve t¼m toplumu bu değerler ¼zerinden kapsayıcı bir anlayışla oluşturma girişimi ¼st k¼lt¼r¼ yaratmaktadır. Resmi dil, ulusal marş, milli g¼nler gibi toplumun ortak paydalarını yaratan k¼lt¼rel unsurlar ¼zerinden ulusa ait ¼st k¼lt¼r oluşturulmaktadır. ¼st k¼lt¼r ulus devletlerin siyasallaştırdığı k¼lt¼rel unsurların ortak paydası konumundadır.

Bireyin k¼lt¼r¼, i¼inde yaşadığı topluluğu/grubun k¼lt¼r¼nden ayrı d¼ř¼n¼lemeyeceđi gibi topluluğu/grubun k¼lt¼r¼ de t¼m toplumun k¼lt¼r¼nden bağımsız d¼ř¼n¼lmemelidir. Bu bağlamda ¼st k¼lt¼r kavramından s¼z etmek, bireyin sahip olduğu ¼znel k¼lt¼r¼n ¼st k¼lt¼rel değerlerde kaybolması anlamını da doğurmaktadır. Aslında bu kayboluş bireyin ya da grubun k¼lt¼r¼n¼n, ¼st k¼lt¼r d¼zeyinde ¼n plana ¼ıkan baskın değerlerde kendine yeterince yer bulamaması durumudur (Arslantaş, 107: 2008). Temel etken olan ise yine h¼kim k¼lt¼r¼n lokal k¼lt¼rler ¼zerinde oluşturduğu etkinliktir. Y¼netim erklerinin h¼kim k¼lt¼r¼n¼ aktaran kurumları, yani devletin ideolojik aygıtlarını elinde tutması, uluslaşmanın da ¼n şartlarından biri olan ortak k¼lt¼r¼ yani ¼st k¼lt¼r¼ yaratacaktır.

T¼rkiye’de k¼lt¼rlerin yapılanmasını sağlayan en ¼nemli belirleyici, k¼lt¼r aktarıcı kurumlar (okullar, medya, inanç merkezleri) ve ulus devlet politikasıdır (S¼zen, 2011: 65-66). Siyasallaşan k¼lt¼r¼n topluma y¼n veren değerleri k¼lt¼r¼n ¼st katmanını oluşturmaktadır. Bu katmanda yer alan değerler y¼netim erklerince icat edilmekte ve halkın milli duygularına hitap eden ortak değerlerden se¼ilmektedir. Bu değerler toplumun dinsel, dilsel ve geleneksel yapısına uygun ya da uygulanabilir mitlerden/rit¼ellerden se¼ilmektedir. ¼st k¼lt¼r¼n oluşturulması, toplumun gelecek nesillerine aktarılması hedeflenen ortak değerleri i¼erdiđi gibi toplumdaki b¼t¼nl¼đu sağlamayı hedeflemektedir.

1.1.2.2. Alt K¼lt¼r

End¼striyel devrim ve k¼reselleřme ile birlikte b¼y¼k kentlerin kurulması ortak ¼st k¼lt¼r¼n yaygınlaştırması i¼in hem bir avantaj hem de dezavantajdır. Tatlıdil’e (2009: 326) g¼re, sosyo-ekonomik, etnik ve dini farklılık ile mesleki grupların oluşturduğu alt k¼lt¼r değerlerini mozaik olarak bir arada tutan kent

kültürüdür. Bu durum çağdaş kent anlayışının ve işleyişinin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Taşra ile kent farklılığının giderek azaldığı sanayileşmiş toplum kültürüne kentleşmeden ötürü üst kültürel değerlerin damgasını vurduğu ifade edilir. Çoğu zamanda toplumlar kent ve taşra toplumu olarak sosyoloji literatüründe değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmelerde kültürlerin benzeşmesi ya da kamusal alanda farklılıklarını ne ölçüde koruyabilecekleri tartışmalara konu olmaktadır. Bireyin kişisel tercihi, gelenekleri, inancı ya da ailesinden aldığı değerler üzerinden sahip olduğu kültürel değerler toplumdaki hâkim kültürden farklılık gösterebilmektedir.

Bireyin yaşam şeklinin, egemen kültürel grubun aksi yönde farklılıklar içerdiği halde aynı toplumda yaşamasından ötürü alt ekiyle tanımlanır. Hebdige'ye (2004: 81-82) göre, alt kültürler imtiyazlı gruplar değildir. Toplumsal bütünlüğü bozmadan farklılıklarını sürdürmeye çalışan, sembolik bir düzeyde de olsa temsil edilen gruplardır. Bu gruplar politik, etnik, ekonomik, dinsel olabildiği gibi farklı yaşam tarzını benimsemiş gençlik grupları da olabilmektedir.

Ulusunu oluşturan tüm bileşenler, farklı kültürel değerlere sahip olabilmektedir. Fakat ulus devletinin yaratıcıları tarafından bu farklılıklar ortak bir potada eritilerek milli değerler üzerinden üst kültür üretilir. Toplumda varlığını sürdüren farklı ekonomik sınıftan insanlar, etnik gruplar; kır/kent ayrışması, dini inanç gibi öğelere ayrılabilir. Bu ayrışma toplumda alt kültür gruplarını oluşturur. Alt kültürel değerlere sahip bireyler bir araya geldiklerinde toplumun bütünü oluşturan işlevsellik arz eden üst kültürel değeri oluşturmaktadır (Gordon, 1947: 40). Toplumda yaşam şekli, inancı, dili, farklı değerleri üzerinden alt kültüre ait olduğunu hisseden bireyler her zaman var olmuştur. Bu bireylerin oluşturduğu gruplar, zaman içerisinde ötekileşme ya da azınlık olarak kültürel hiyerarşide kendine yer bulmaktadır.

Toplumunu oluşturan nüfusun belirli bölümleri tarafından sergilenen kültürel değişkenler alt kültür terimine gönderme yapmaktadır. Alt kültürler, mutlak olarak tek bir özelliklerle birbirlerinden ayrılmazlar; belli oranda kendi içinde bağlantılı toplumsal sistemler oluşturmaktadır. Bu alt kültürler, ulusal kültürün daha geniş dünyasının içindeki dünyalardır (Komarovsky ve Sargen, 1949: 143). Alt kültür, egemen konumdaki üst kültürü oluşturan aslında alt kültürlerin bütünleşmesi olup, üst kültürün hegemonyası altında var olmaya devam etmektedir.

1.1.2.3. Modernitede ve Postmodernitede Kùltür Algıları

Modernlik, on yedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan daha sonra neredeyse bütün dünyaya etki eden toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerini içermektedir. Bu süreçte modernizm, belirli bir zaman süreci ve coğrafi çıkış noktasıyla ilişkilendirilmektedir. Fakat modernizmin temel karakteristiklerini de şu an için bir kara kutu içinde dikkatlice istiflenmiş olarak bir kenara bırakmıştır (Giddens, 1994: 9). Aydınlanma sonrası bilgi çağının başta din kurumu olmak üzere kùltürün inanç boyutuna etkisi büyük olmuştur. Modernizmin insanı tektipleştirici yaklaşımı kùltür algısını da hâkim kùltür üzerinden tektipleştirme eğilimine yöneltmiştir. Modernizmin kùltür üzerinde etkinliğini arttırması girişimi, kùltür ile modernizmin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.

Modernitenin kùltürel bir karakter kazanması için yeni bir dünya, toplum ve doğa görüşü ile oluşmuş yeni bir kùltürel yükselişi olmalıdır. Modernite, rasyonalizm ile akılcılığı ön plana taşıyıp kùltürü geri plana iterek akùltürel bir oluşum sağlamıştır. Modernizmin yeni bir dünya, toplum ve tabiat görüşüyle oluşan yeni bir kùltürün yükselişi çerçevesinde kavranmıştır. Bu durum ise modernizme kùltürel bir karakter kazandırmaktadır. Sonuç olarak modernizm, kùltürden ayrı bir nitelik kazanmıştır. Böylece modernizm, bağımsız olarak belirlediği her şeyi kendine özgü olarak kùltürden bağımsız olarak şekillendirebilmektedir (Çiğdem, 1997: 70). Kùltürden bağımsız olarak gelişen modernizm, toplumda kùltür çatışmalarına ya da kùltürel yabancılaşmaya neden olabilir. Bu çatışmaların temelinde modernizmin tektipleştirici politikalarına karşı geliştirilen, küreselleşen dünyanın postmodern yeni duruşu büyük önem arz etmektedir.

Modernleşme, kùltürel değerlerden bir kopuş ve reddediş olarak kùltürel bir olguya dayanmamış ise veya kùltürden tamamen ayrı bir reddedişi temsil ediyorsa tarihsel ve toplumsal bir yabancılaşma/yabancılaştırma yaratmaktadır. Toplumun en önemli öğeleri olarak tarihsel, kùltürel, etnik, dinsel, dilsel vb. bağlılıkların yok sayılması durumunda modernleşme yeni bir tarih yaratma eğiliminde ve toplum mühendisliği konumuna gelmektedir. Bu durumda modernleşme, kendi kùltürünü oluştururken yeni bir kùltür yaratma çabasıdır. Modernleşmenin yaratma eğilimde olduğu bu kùltür zoraki, baskıcı ve jakobence yöntemler ile sağlanabilir. Devletin modernleşme hareketi, toplum tarafından kabul görmediği hallerde ise

toplumsal krizlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Çünkü kültür, modernleşmenin karşısındaki en güçlü değer dünyasıdır. Modernleşme aydınlanma çağı ile birlikte ulus devletin var olan düzeninin karşısına çıkardığı yenilik ideolojidir. Bu bağlamda bakılan modernleşme, kültür ile ideolojinin çatışma sürecidir. Modernist bir yapı olan ulus devlet, siyasal değişim süreci içerisinde kültürü/geleneği, modern iktidar/ideoloji karşısında üç seçenikle karşı karşıya bırakmaktadır. Ulus devletin yönetim erkleri, var olan kültürü tamamen yok etme ya da kendi çıkarları doğrultusunda yeniden tanımlayabilmektedir. Bunun yanı sıra ulus devlet, kültürü siyasal ve ekonomik çıkarları doğrultusunda dönüştürür ya da toplumda var olan kültür varlığını sürdürmek için baskı ve dayatmaları reddederek mücadele verecektir. Modernizm, oluşturmaya çalıştığı evrensellik çerçevesinde farklı kültürleri yine modernizmin belirlediği değerler etrafında toplanmaya çalışmaktadır. Bu durum modernleşme süreçlerinde kültür ile modernizmin oluşturduğu iki kutuplu bir çatışma sahası oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu iki farklı kutup sosyal değişim sürecinde ötekini yaratmakta ve toplum mühendisliği ile hareket eden ulus devletin yönetim erklerine karşı mücadele etmektedir (Çetin, 2003: 19-20). Modernizmin kültür algısı bu durumda tektipleştirici ve birbirine benzer bir yapı kurmak üzeredir. Bu anlayış özellikle küreselleşmenin yükseldiği ve soğuk savaşın son bulduğu dönemde alternatif kültür politikalarının doğmasına neden olmuştur.

Modern çağda ulus devletin kimliğe yaklaşımında, kültür ve kültüre ait ögeler siyasallaştırılarak kolektif bir varlığa dönüştürülmeye gayret edilmiştir. Bu siyasallaşma; devlet, toplum ve kültür bileşenlerinden oluştuğu için aynı zamanda siyasal kimliğin de ana ögelerini oluşturmuştur. Fakat günümüzde bu siyasal kimlik algısıyla uyuşmayan kültür kavramının içeriğindeki farklılaşma, siyasal kimliğinde kapsayıcılığını sorgulanır hale getirmiştir. Postmodern kültür anlayışı, insan ilişkilerinde karşılıklı etkileşim düzeyinde mikro örgütlenmelere ya da etnik gruplara kendine özgü kolektif kimlik tanımlamaları yaratmıştır (Say, 2013: 130). Ulus devlet içerisindeki azınlık konumunda bulunan farklı kültürel grupların ortak taleplerle birleşmesi ise yeni bir siyasal kimlik yaratma girişimine dönüşmektedir. Bu talepler bireysel olduğu gibi kolektif de olabilir. Taleplerin bireyselliği ya da kolektifliği kültürel hak taleplerinin siyasallaşma boyutunu da etkileyebilmektedir.

Modernizmin kültürel ögeleri tektipleştirme girişimine tepki olarak birçok fikir akımı, alternatif üretme çabasına girmiştir. Postmodernizm, modernizme

alternatif yaratma tepkisidir. Jameson'a (1994: 61) göre, kültürde postmodernizm üzerine benimsenen her konum -ister savunma ister karalama olsun- aynı zamanda ve zorunlu olarak, bugün çokuluslu kapitalizmin doğasına ilişkin doğrudan ya da dolaylı bir siyasal tavrıdır. Postmodernizm, modernizmin tektipleştirici ve benzeştirici kültür algısına yönelik toplumsal kökenleri ve karşılığı olan tüm değerlerin yeniden görünür kılınması girişimidir. Bu girişimin toplum tabanında kabul görmesi ve örgütlenmesi siyasal tabanın oluşmasına katkı sunabilir. Sonuç olarak, kimlik siyasetinde postmodernizm yeni argümanların geliştirileceği bir akımdır.

Postmodernizm, modernizmin benzeştirmeye çalıştığı tüm değer ve kavramların özgünlüğünü koruma akımıdır. Postmodernizm; bir taraftaki kimlik siyaseti, grup aidiyeti ve yerellik ile diğer taraftaki, yapay evrenselcilik arasında kalmış gerilimi ifade etmektedir (Göle, 2011: 121). Köklerinden bütünüyle koparılamayan ya da yeniden uyanan kültürel değerler ve gelenekler modernizm evrenselciliğine karşı kendine ait değerler etrafında yeniden var olmaya çalışmıştır. Farklılıkların bir değer ve renk olduğunu kanıtlama çabasında, tektip bir dünyanın sıkıcılığını ortaya koymaya çalışan postmodern anlayış, dünyadaki farklılıkları zenginlik olarak algılamaktadır.

Postmodernizm ile birlikte ulus, sosyal bağlamda kamusal alanda yeniden şekillendirmeye çalışılmıştır. Modernleşme evresindeki ulus tanımlamasının yer vermediği kültürel değerler, postmodern anlayışla birlikte bireyin sahip olduğu kimliği oluşturan unsurlar olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda 1980'li yıllardan itibaren sosyal bilimlerin her alanında olduğu gibi milliyetçilik tartışmalarında da yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Batılı olmayan kültürleri bilimsellikten uzak gelenekçi olmakla eleştiren klasik yaklaşımların sorgulanması ve disiplinler arası boyut belirginlik kazanmıştır. Ulus devlet modelinin egemen milliyetçi söylemde pek yer bulamayan toplumsal kesimlerin (Kadınlar, azınlık grupları, siyahlar vs) varlıklarını, deneyimlerini kamusal alanda görünür kılan yeni çalışmalar ortaya çıkmıştır (Özkırımlı, 1999: 221- 226). Postmodernist algının küreselleşmesi ile kültürlerin benzeşmesi ya da karşı karşıya gelmesi durumu, ulus devletlerin farklı kültürlerle karşı yeni politikalar üretmesine neden olmuştur.

Bauman'a (2011: 46) göre; postmodernizm, büyü bozulmuş dünyayı yeniden büyülü hale getirme girişimidir. Modernizmin dünyanın büyü bozmaya

çalışsa dahi, bu büyüünün bozulmasına engel olan ve direnç noktası oluşturan güç postmodernizmdir. Kültür, insanlığın dünya üzerinde yarattığı büyü olarak modernizmin hegemonyasına karşı dayanak noktasıdır. Her kültürün kendine özgü bir değere sahip olduğu ve korunması gerektiği üzerine yeni politikalar üretilmelidir. Küreselleşen dünyada kültürlerin nasıl ve ne şekilde birbirlerine benzeşmeden varlığını koruyup sürdüreceği konusunda tartışmalar birçok sosyolojik çalışmaya da konu olmaya devam edecektir.

1.1.2.4. Küreselleşme ve Kültür

Küreselleşmenin kültürel eksenliği, kültür ile küreselleşme arasındaki ilişkiyi ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Tomlinson'a (2009: 11-12) göre, küreselleşmenin merkezinde modernizmin tektipleştirici kültürü yer almaktadır. Aynı zamanda modernizmin yarattığı kültürü hâkim kılmak da küreselleşme ile sağlanmaktadır. Bu durumda küreselleşmeyi ve sürecini anlamak için modern kültürün kavramlarını anlamak küreselleşmeyi anlamada büyük önem taşımaktadır. Küreselleşmenin tıpkı modernizm gibi batı kaynaklı olması, küreselleşmeye ve getirilerine karşı lokal kültürlerin karşı refleks geliştirmesini de doğurmuştur.

Bauman'a (2012: 21) göre, bir yere sabitlenmiş tüm toplumsal ve kültürel bütünlüklerin aşınması ve zayıflaması doğal olarak modern bir süreçtir. Bu durumda tetikleyicisi öncelikle, hızlı ulaşım araçlarının kullanıma sunulması ile zaman uzam arasındaki mesafenin kısalmasıdır. Zamansal ve uzamsal alandaki yakınlamayla küreselleşmenin kültüre etkisi de artmıştır. Küreselleşme üzerine en yaygın fikirlerden biri de kültürel alışkanlıkların ve pratiklerin birbirine yaklaştığıdır. Küreselleşme söyleminin Coca Colalaşması ya da McDonalddlaşması gibi ibareler, küresel kültürün küresel ekonomiye paralel geliştiği inancını yansıtmaktadır. Bu bağlamda homojenleşme, Batılılaşmaya hatta Amerikanlaşmaya denk gelmekte, kültür tektipleştirilmektedir (Holton, 2013: 62). Kültür emperyalizmini yaratan homojenleştirme eğilimi, Batı dünyasına karşı refleks geliştiren dini, etnik ya da kültürel grupları marjinalleşmeye doğru da itebilmektedir. Küreselleşme ile toplumsal hareketlerin ve taleplerin birbirinden haberdar ve iş birliği içerisinde olması yeni toplumsal hareketlerin daha güçlü ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Toplumları birbirine yakınlaştıran küreselleşme aynı zamanda toplumsal farklılıkların görünürlüğünü de etkileyebilmektedir.

21. yüzyılda bilim ve teknolojideki hızlı değişim sosyal, ekonomik, siyasal vs. birçok alanda büyük dönüşümlere de neden olmuştur. Küreselleşme, bu değişim ve dönüşümde bir simge olarak görüldüğü gibi, olumlu ya da olumsuz değerlendirmelere maruz kalmıştır. Bu toplumsal değişim aynı zamanda kültürler arası etkileşimi de yoğunlaştırmıştır. Küreselleşmeye yön veren itici gücün Batıdan çıkması, kültürel homojenleşmeye neden olduğu eleştirilerini de getirmiştir. Batı dışına kayan küreselleşme ise göç ve mülteci hareketlerini arttırarak kültürler arası iletişim ve etkileşimi daha ileri bir noktaya taşımıştır. Kültürlerin bu ölçüde iç içe geçmesi, birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalardan çıkan kavram ve terimler halen güncelliğini korumaktadır (İçli, 2001: 170). Küreselleşmenin etki ettiği her alanda yeni bir tartışma doğmaktadır. Bunun en temel nedeni olarak gösterilen küreselleşmenin kültürleri tektipleştirdiği ya da homojenleştirdiği eleştirisidir.

Ulus devletlerin ötesine taşınan ekonomi ile birlikte, toplumsal ve kültürel bakımdan ulus ötesi göç, radikal çoğulculuk ve internet dünyasının getirdiği sanal iletişim, insan haklarını günümüz koşullarına uygun hale getirecek şekilde toplumları ulussuzlaştırmaktadır (Nash, 2014: 25). Küreselleşme, kültürleri birbirlerine benzeştirebildiği gibi birbirlerine karşı radikalleşme eğilimi de geliştirmektedir. Bunun temelinde yatan radikalizmi körükleyen ise toplumu öteki toplumlardan ayıran genel özelliklerinin küreselleşme ile yok olacağına inanan mikro milliyetçilik eğilimleridir. Bu milliyetçi refleks, özellikle kültürünün ortadan kaybolacağına ve Batının tektipleştirici politikalarına yenik düşüleceğine inanan bireylerde daha yoğun olabilmektedir. Milliyetçiliğin güç kazanması aynı zamanda kültürün kimlik üzerindeki etkisini arttırmış ve politize olmasına neden olmuştur.

1.2. KÜLTÜR VE KİMLİK SİYASETİ

Ulus devletlerin kimlik siyasetindeki farklı yaklaşımı ve küreselleşme ile birlikte yeni bir olgu olarak değerlendirilen kimlik siyaseti, aslında çok daha köklü bir tarihe sahiptir. Komünlerin kurulması, kadın/işçi hareketleri, on dokuzuncu yüzyılda Fransız Devrimi'nin etkisi ile artan milliyetçi hareketler özünde bir kimlik

siyaseti üzerine yürütülmüştür (Honneth, 2014: 255). Kimlik siyaseti özünde kültürel farklılığın egemen kültür tarafından tanınmasına/yok sayılmasına yönelik çalışmadır. Ulus devletlerin egemen kültür üzerinden farklılıkları baskı altına alması, birçok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir.

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru başta eleştirmenler ve sanatçılar olmak üzere toplumun kanaat önderlerinin hassasiyet ve bakış açısında önemli değişimler olmuştur. Bu bakış açısı aslında farklılıkların ön plana taşındığı kültürel değerlerin yeniden keşfedildiği bir dönemdir. Yeniden keşfedilen kültürel unsurlar ve kimlikler ile entelektüel bilinç türleri akademide, müzelerde, kitlesel medya ve galeri ağlarında egemen olan disipline edici iş bölümlerini yıkmaya çalışmaktadır. Öte yandan küreselleşen dünyada, metalaşan kültürel anlayışa karşı yeni bir anlayış geliştirme gayretindedir. Çokkültürlülük; çeşitlilik ve heterojenliğin, monolitik ve homojen olana karşı farklılıkların altını çizerek yeni kimlik politikaları geliştirmesi kültür ve kimlik siyasetini de etkilemiştir (West, 2014: 183- 184). Bu etki altında siyaset farklı olanı görmezden gelemez hale gelmiş ve alternatif politikalar üretmek durumunda kalmıştır. Her kimlik ve kültürün varlığının kabul ettirme talepleri farklılık gösterdiği için kaotik bir durum ortaya çıkmaktadır.

Günümüz dünyasında kimlik politikaları farklı etnik, dilsel, dinsel, cinsel vs. tanınma mücadeleleri altında siyaset üretmektedir. Tanınma, bir kimlik siyaseti olarak toplumsal statü sorunu olarak da görülmektedir. Bu bakış açısına göre, tanınmanın talep ettiği, özgül-grup kimliği değil, toplumsal etkileşimde tam (eşit) ortaklar olarak bireysel grup üyelerinin statüsüdür. Kimlik siyaseti, yanlış tanınmış ya da hiç tanınmayan bir grubun üyelerini; olumsuz olarak görünen kimliklerinin yükünden kurtarmayı amaçlamaktadır. Tanınma amacı taşıyan grubun kendi yapımları olan ve içselleştirilmiş yeni benlik temsilleri adına -toplumsal saygınlık ve saygıyı geniş ölçüde kazanacak, kamusal olarak ileri sürülmüş- kendi kendini olumlayıcı bir kültürü üretmeye kolektif olarak katılmak lehine bu tür imajları reddettiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, "tanınma" başarılı olduğunda kişinin doğal kimliği ile ilişkisini ifade etmektedir. Bu tanınmanın sonucunda elde edilen kimlik modeli ırkçılık, cinsiyetçilik, sömürgecilik ve kültürel emperyalizmin psikolojik etkileri hakkında bazı öngörüler içermektedir. Baskın kültüre tabi kılınan azınlıklar kültürel haklarının tanınmasını isterken, devletin politik olduğu kadar ekonomik bağlarını da etkilemektedir. Toplumdaki farklılıklar, kolektif kimlikler

ileri sürdükçe ayrılıkçı hareketler ve toplumda hoşgörüsüzlük artabilmektedir. Genellikle tanınma mücadelesi ile yürütülen kimlik siyaseti, ekonomik adalet mücadelelerini eşzamanlı bir biçimde yerinden etmekte, toplulukçu düşüncenin baskıcı formlarını desteklemektedir. Bununla birlikte çözüm, tanınma politikası üzerinden yürütülen kimlik siyasetini basitçe reddetmek değildir. Bu durum milyonlarca insanı, yalnızca bir tür tanınma aracılığıyla düzeltilebilecek adaletsizlik girdabında boğulmaya mahkûm etmek olabilir. (Fraser, 2000: 108- 119). Toplumda farklı olarak görülen etnik ve dini kimliklerin varlığını koruması yönünde siyaset üretmeye çalışan politikacıların, bireysel olan ile kolektif olan üzerine üreteceği politikalar olmalıdır.

Kimlik politikası savunucularının olduğu bir siyaset alanında bireysel kimlik, benlik-kimlik doğrulayıcı veya eleştiri ötesi değildir. Bireyin kişisel olarak kendini tanımlaması ve saygı duyulması gerekliliği şartsız kabul görmemektedir. Birey tercih ettiği kimlikle başkalarının hayatlarına temas ettiği ölçüde toplumdaki diğer kişilere karşı bu tercihi açıklamakla sorumludur. Nedenlerini içinde barındırdığı inanç, uygulamaların dar, aşırı ya da toplumun genelinin kabulü ile tezat olabilir. Bu durumda kişinin tercih ettiği kimlik, tartışma ve müzakereye açık bir şekilde gözden geçirilerek rasyonel bir şekilde kabul görür ya da reddedilir (Parekh, 2014: 60-61). Dil, din, mezhep, cinsiyet gibi farklılıkların kimlik boyutunda tartışılması kültürel haklar ve tanınma politikalarını kamusal alanda da tartışılmasını sağlamaktadır. Bireyin aidiyet hissettiği topluluğun en temel kimlik talepleri özünde kimlik siyasetinin bir parçası ve gereğidir.

1.2.1. Evrensel Değerler Bağlamında BM Antlaşmalarında ve AB Konseyinde Kültürel Hakların Tanımı

İnsan hakları teorisinin temelinde yatan en köklü felsefik temeller doğal hukuk ve haklar geleneğinden gelmektedir. Doğal haklar kavramı modernizmle birlikte doğal hukuk şekline evrilmiştir. Evrensel ya da doğal insan hakları, tarafsız bir ahlak anlayışı ile meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu şekilde belirlenen insan hakları ilkeleri, insanların bireysel tercihleri noktasında eksik kalmaktadır. Bireyin “insan doğası” ile “insan iyiliği” kavramlarını doğal hukukun felsefesi ile genel bir etik anlayış ile ortaya koyabilmesi insan haklarının meşruiyetini arttıracaktır (Uslu,

2009: 35,39, 364). İnsan haklarının evrensel bir nitelik taşıyıp taşımadığı doğal hak ve hukuk üzerinden değerlendirilmesi gereken bir kavram olup, kültürel haklara bu doğal hak/hukuk perspektifinden bakmak toplumsal taleplerin anlaşılmasına yardımcı olabilir. Bu noktada değerlerin evrenselliği de doğal haklar bağlamında tartışılması gereken bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Bilimsel bilgi temelinde şekillenen gerçeklik şüphesiz ve objektif olduğu sürece evrenseldir. Tüm bilimsel kuralların evrenselliği, bulunan icadın ya da değerlerin bulan kişi ya da kişilerce kabul görmesinden kaynaklıdır. Değerlerde bu şekilde çağa ve çevreye göre değiştiği sürece izafidir. Fakat insan haklarının evrenselliği birçok insan tarafından keşfedilmesi ve kabul görmesi gerekliliğiyle evrensel değer olarak kabul görmektedir. Bir değer evrensel olması için tüm insanlar tarafından kabul edilmesi de bir ön şart değildir (Reboul, 1995: 373). Bu bağlamda evrensel değerler tüm insanların hemfikir olduğu bir bilimsel gerçeklik içermese de genel manada asgari düzeyde de olsa ortak bir kabuldür.

Galtung'a göre, (2013: 73-75) bilimsel manada evrensel olarak kabul edilen bir şey olmadığı gibi, hukuki manada da evrensellik yoktur. Bunun temel sebebi "kanun" ya da "kural" olarak belirlenen durumun farklı kültürlerde farklı anlamlara gelmesidir. İnsan hakları konusunda kültürel evrenselcilik ile ilgili sorun da bu noktada ortaya çıkmaktadır. İnsan hakları ihlallerinin Anglosakson/İskandinav standartlarına göre değerlendirilmesi kültürlerin Batı hegemonyasının tüm dünyaya hâkim olması girişimidir. Bir uygarlık için neyin normal/doğal olduğunu tanımlayan, kolektif bilinçaltına yerleşmiş sosyo-kültürel bir koddur. Bir çocuğun bireye dönüşme sürecinde farkına varmadan edindiği ve özümlediği kültürel standartlar, derin kültürün kolektifliğini yaşatan/gelecek nesillere aktaran en önemli kaynaktır. Bireye dönüşen her insan sahip olduğu kültürün değerlerini kolektif manada korumaya çalışırken birey olarak da sahip olduğu hakların farkına varmaktadır. Bu farkındalığın gelişim sürecinde bireyin doğuştan edindiği vatandaşlık hakkı ve içinde yaşadığı toplumun kültürü bireyin sahip olduğu hakları şekillendirir.

Bireyin tebaadan cemiyete evrilen süreçte bir vatandaş olarak varlığını ortaya koyması aynı zamanda bir insan olarak sahip olması gereken hakları da belirgin şekilde ortaya koymuştur. Bireyin vatandaş olması ile hak kavramı, tarihsel süreçte birey lehine gelişen bir değişim içerisinde olmuştur. Alfred Marshall 1949 yılında

yurttaşlık üzerine hazırladığı makalede yurttaşlık haklarını üç önemli bileşende toplamıştır. Yurttaş haklarının kazanım süreci; medeni hakların oluşumu on sekizinci yüzyıla, siyasal hakların oluşumu on dokuzuncu yüzyıla ve sosyal hakların oluşumu ise yirminci yüzyıla rastlar (Heater, 2007: 10-11). Haklar, teknolojik gelişmeler sonucu ulaşım ve haberleşmede yaşanan hızlı gelişmelerle sürekli genişlemektedir.

Vatandaşlık hakları günümüzde uluslararası toplum tarafından insan faaliyetleri boyutları içerisinde üç kuşak hak olarak belirlenmiştir. Birinci kuşak haklar (Özgürlük hakları): Temel haklar olarak da ifade edilebilecek olan bu haklar yaşama hakkı, ifade özgürlüğü, örgütlenme hakkı, adil yargılanma hakkı, toplumda siyasi yaşama katılma hakkı gibi hakları içeren kişisel ve siyasal haklardır. İkinci kuşak haklar (Eşitlik hakları): Elverişli yaşama standardı hakkı, çalışma hakkı, sendikaya katılma hakkı, sağlık ve eğitim hakkı gibi hakları içeren sosyal, ekonomik ve kültürel haklardır. Üçüncü kuşak haklar (dayanışma hakları): Toplumların ve halkların kolektif hakları anlamındadır. Kalkınma hakkı, barış hakkı, sağlıklı çevre hakkı üçüncü kuşak haklar olarak tanımlanabilir. Bu haklar daha çok değerlendirme ve tanınma aşamasında olduğundan geliştirilmekte olan haklar olarak da tanımlanmaktadır (Brander, Oliveria, Gomes, 2008: 25-26). Hakların sürekli genişleyen bir yapıda olması, süreç içerisinde yeni taleplerin doğmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Birleşmiş Milletler'e (BM) üye 148 devletin taraf olduğu Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi 1976'da yürürlüğe girmiştir. Sözleşmede korunması ve teşviki amaçlanan insan haklarından biri; "Eğitim ve kültürel özgürlük ve bilimsel gelişmenin nimetlerinden faydalanma hakkı"dır. Bu çerçevede kültürel özgürlük alanı netleştirilmemiş olsa da 1990 yılında oluşturulan Çocukların Yaşatılmaları, Korunmaları ve Geliştirilmelerine İlişkin Dünya Bildirgesi'nde çocukların kültürel haklarına yönelik antlaşmalar mevcuttur. Özellikle 17, 29, ve 30. maddeleri çocukların kültürel haklarına yöneliktir. 17. Maddenin d bendi "Kitle iletişim araçlarını azınlık grubu veya bir yerli ahaliye mensup çocukların dil gereksinimlerine özel önem göstermeleri konusunda teşvik ederler" (BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, 1989) şeklindedir.

Çocuk hakları üzerinden kültürel devamlılığın sağlanmasına yönelik BM tarafından tanımlamalar yapılmıştır. Daha çok azınlıkların kültürel haklarını korumak

ve kültürel değerlerini gelecek nesillere aktarabilmelerine yönelik koruyucu önlemler üzerine “Çocukların Yaşatılmaları, Korunmaları ve Geliştirilmelerine İlişkin Dünya Bildirgesi” hazırlanmıştır. Ayrıca BM’nin azınlık kavramı ve azınlıkların korunmasına yönelik çalışmaları da kültürel haklar bağlamında değerlendirilmektedir.

BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin Azınlıkların Korunması’na yönelik bildirgenin 27. Maddesine dayanarak, BM Genel Kurulu’nun 20 Aralık 1993 tarih ve 47/135 sayılı kararıyla kabul edilen Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri’nin başlangıç bölümünde; “Bir bütün olarak toplumsal gelişme içinde ve hukukun üstünlüğüne dayanan demokratik bir yapıda bütünleyici bir parça olarak ulusal veya etnik, dinsel veya dilsel azınlıklara mensup olan kişilerin haklarını sürekli olarak geliştirmenin ve gerçekleştirmenin halklar ile devletlerarasında dostluğu ve işbirliğini güçlendirmeye katkıda bulunacağı vurgulanmaktadır.

Azınlık hakları konusunda uluslararası bir bildiri niteliğindeki bu belgede;

- Devletler, kendi ülkeleri üzerindeki azınlıkların varlığını ve ulusal veya etnik, dinsel veya dilsel kimliklerini korur ve bu kimlikleri geliştirmeleri için gerekli şartların oluşmasını teşvik eder. Bu amacın gerçekleştirilmesi için gerekli yasal ve diğer tedbirleri alır.
- Azınlıklara mensup kişiler; özel veya kamusal yaşamda hiçbir müdahaleye veya hiçbir ayrımcılığa maruz kalmadan serbestçe kendi kültürlerini yaşama ve kendi dinlerinde ibadet etme, uygulamada bulunma ve kendi dillerini kullanma hakkına sahiptir.
- Azınlıklara mensup kişiler, kültürel, dinsel, sosyal, ekonomik ve kamusal yaşama etkili biçimde katılma hakkına sahiptir.
- Azınlıklara mensup olan kişiler ulusal düzeyde ve uygun olduğu takdirde, mensubu olduğu azınlıklarla veya üzerinde yaşadıkları bölgelerle ilgili olarak bölgesel düzeyde verilen kararlara ulusal mevzuata aykırı olmayacak bir tarzda etkili bir biçimde katılma hakkına sahiptir. (BM, 1993)

ifadeleriyle, anlaşmaya imza koyan devletlere bazı alanlarda pozitif görevler yüklenirken, azınlıkların sınır aşırı ilişkilerinde de engel olmama gibi negatif görev yüklenmektedir. Bireylerin kendi kültürel tercihlerine müdahale etmeyen yasal düzenlemeler toplumsal yaşamı sekteye uğratmaması koşulu ile toplumda kabul görebilmektedir.

Bireysel hayat tasarımları doğal olarak, özneler arasında paylaşılan yaşamsal ilişki bağlarından bağımsız biçimde oluşmamaktadır. Günümüz daha da karmaşık bir

toplum örgütlenmesine dönüşen dünyada bir kültürün başka bir kültür karşısında kendini idame ettirebilmesi, ancak bir kültürün yeni yetişen ve 'hayır' diyebilme imkânına sahip olan nesillere sahip olabilmesi ile mümkündür. Belli bir kültürün temsilcisi olan bu nesiller, dünyayı keşfedip onu belirgin kılan tüm avantajlarını ve tarihsel süreçten gelen gücünü tanıtarak ikna etmesiyle gerçekleştirebilir. Kültürel düzlemde bir türlerin korunması gibi bir yaklaşım olamaz ve olmamalıdır. Demokratik bir hukuk devletinde çoğunluk, azınlıktaki kesimlere kendi kültürel hayat biçimini, yani baskın olan rehber kültürü -ülkenin ortak siyasal kültüründen farklılık gösterdiği ölçüde- zorunlu kılmamalıdır (Habermas, 2003a: 4). Ancak Avrupalılar geçmişte oluşturdukları sömürge imparatorlukları ile batı dünyası dışındaki toplumlara rehber kültür olma ya da aşağı görme eğiliminde bulunmuştur.

Avrupa'da 19. yüzyılda Avrupalı olmayan toplulukların yaşam biçimleri için kültür sözcüğü kullanılırken, uygarlık terimi Avrupa'yı temsil eden bir kavram olarak kullanılmıştır. İngilizler için uygarlık terimi, kültüre göre çok daha üstün ve Avrupa merkezîyetçiliğinin bir karşılığı niteliğinde olmuştur. Avrupalıların coğrafi keşifler esnasında dünyanın büyük bölümünü nasıl keşfettiği/kolonileştirdiği ve hiç özür dilemeden nasıl "uygarlaştırdığı" konusunda Avrupa tarihi hüner ve cesaret hikâyeleri ile doludur. "Uygar" Avrupa'nın politik kimliği ise popülist "halk" ideolojisinden doğmaktadır. Bu halkçı yaklaşım da Almanya'da eski komünist hükümete karşı kullanılan "bizler halkız" sloganında kendini göstermiştir. Halkçı ideoloji ise üç farklı biçimde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, Maastricht'in 1992-93'te yaptığı açıklamalarla gündeme gelen Avrupa'nın birleşmesine karşı halk muhalefettir. Bu muhalefet kendini daha çok halk hareketi olarak göstermiştir. Bu hareketler siyasetin parlamenter alan dışında işleyen öncül popülist hareketleri olarak doğrudan ulusalcılıkla bağlantılıdır. Bürokrasi ve ulus ötesi devlet, orta sınıfın yaşam tarzının garantörü olarak gördüğü ulusal toplumun haklarını gasp etme eğilimidir. "Halk" kavramının ikinci anlamı, neo-faşist ve aşırı sağın yükselişidir. Her ne kadar günümüzde hızla marjinalleşse de bu hareketler marifetiyle kışkırtılan ve gelişen neo-ulusalcılık, birbirinden farksız ve sınırsız bir kitle olarak halkın yüksek duygu ve motiflerine dayanmaktadır. Yabancı düşmanlığı genel olarak tüm yabancılara yönlendirilse de özelde Avrupalı olmayanlara daha çok odaklanmaktadır. Üçüncüsü ise beyaz orta sınıf milliyetçiliğinin gelişmesidir. Aşırı sağın kapalı ırkçılığından kaçarak, Batı Avrupa'daki ana akım siyasi partiler "halk" içinde yeni bir ses

bulmuştur. İrk ve ulusal vatandaşlık soğuk savaş sonrasında politikanın ana teması haline gelmiştir (Delanty, 2013: 205, 288-289). Avrupa'da ulus devletler halk temelinde örgütlenirken siyasal alanda üretilen politikalar ile akademik alanda üretilen kavramlar, kültürel hakların daha fazla tartışılmasına neden olmuştur.

Günümüz koşullarında ulus devletlerin kendi topraklarının sınırlarını, kendi nüfuslarının yaşam temellerini, kendi toplumlarının maddi var olma koşullarını kendi başlarına güvence altına almaları mümkün görülmemektedir. Coğrafi, sosyal ve nesnel açıdan bakıldığında, ulus devletler aldıkları kararların dışsal etkilerini karşılıklı olarak birbirlerine yükleyebilmektedir; bu kararlar, karar süreçlerine dâhil olmayan devletleri de etkilemektedir. Bu durumda da ulus devletlerin, kültürel açıdan giderek karşılıklı bağımlılık üzerine kurulu olan bir dünya toplumunun düzenlenme, koordinasyon ve şekillendirme gereksinimlerinden kaçınmaları olanaksızdır. Ulus devletlerin varlığı ve bağımsızlığı ne kadar doğal olarak kabul edilmiş olsa da Avrupalı devletler; Aydınlanma Çağının ideallerini, insan haklarının ve temel insani ilkelerin ses getirebileceği bir kültürel ortama içerisinde olan devletler olarak görülmüştür (Habermas, 2007: 142-145). Avrupa devletlerinin 2. Dünya Savaşı sonrası siyasi kültürel, ekonomik ve kültürel iş birliğini geliştirmek amacıyla kurduğu AB zamanla etki alanını genişletmiştir. Bu genişleme, uluslar üstü yaptırıma sahip hukuk kuralları ile bağlayıcılığı artan bir yapıya dönüşmüştür.

AB, birlik içerisinde ortaya koymaya çalıştığı birleştirici ve demokratik unsurları sağlamak için çeşitli kriterler üzerinde anlaşma sağlamıştır. Bu kriterler siyasi, ekonomik ve AB müktesebatının benimsenmesi olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Siyasi Kriter; demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına ve azınlık haklarına saygıyı teminat altına alan istikrarlı kurumların varlığını ortaya koymaktır. Ekonomik kriter; işleyen bir pazar ekonomisinin varlığının yanı sıra, AB içindeki piyasa güçleri ve rekabet baskısına karşı koyma kapasitesini arttırmayı amaçlamaktadır. AB müktesebatı; Siyasi Birlik ile Ekonomik ve Parasal Birlik de dahil olmak üzere, AB müktesebatına uyum kapasitesi sağlamaktır. Ayrıca, 16 Aralık 1995 tarihinde yapılan Madrid Zirvesi'nde, aday ülkelerin AB müktesebatını sadece benimsemekle yükümlü olmadığı, müktesebatı etkili biçimde uygulayacak idari ve kurumsal kapasiteye sahip olmaları gerektiği de belirtilmiştir (AB Bakanlığı Yayınları, 2004). AB'nin siyasi kriterleri özellikle AB'ye üye olmak isteyen ulus devletler için çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmektedir. AB, aday ülkelere,

belirlediği siyasi kriterlere uygun olarak azınlık gruplarının çeşitli kültürel ve kimlik haklarını yasal güvence altına alınarak kabul etmesini beklemektedir. Avrupa Konseyi'nin 1994 yılında Strasburg'da kabul ettiği Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi de Kopenhag Kriterleri için kültürel ve kimlik haklarının azınlıklara tanınması da önemli bir sözleşmedir. Avrupa Konseyi üyesi devletlerden sözleşmedeki şartlar gereği sınırları içinde yaşayan dini ve etnik azınlık gruplarının kültürel ve kimlik haklarının sözleşme şartları kapsamında iyileştirilmesi istenmiştir.

AB kurulduğu günden itibaren insan hakları, demokrasi, kültürel değerler gibi konularda çeşitli anlaşmalar ile üye ülkelerin bu konudaki standartlarını yükseltmeyi hedeflemiştir. 2007 yılında Lizbon'da imzalanan Lizbon Antlaşması'nın önsözünde de belirtildiği üzere; "Avrupa'nın, insanoğlunun masun ve devredilemez hakları olan özgürlük, demokrasi, eşitlik ve hukukun üstünlüğünün evrensel değerlerini geliştiren kültürel, dini ve insancıl mirasından ilham alarak" üye ülkeler için bağlayıcı olan düzenlemeler yapmaktadır. AB, bir zenginlik olarak gördüğü farklı kültürel, dinsel ve etnik grupların evrensel değerler çerçevesinde bir arada yaşayabileceği bir düzen kurma hedefinde görülmektedir.

Lizbon Antlaşması ile AB, üye devletlerden insan haklarını daha etkin kılmasını sağlamayı hedeflemektedir. Bu maddelerden bazılarına göre;

Birlik; insan onuru, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlık hakları dahil, insan haklarına saygı değerleri üzerine kurulmuştur. Bu değerler; çoğulculuk, ayırım gözetmeme ilkesi, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliği ilkelerinin gözetildiği bir ortamda Üye Devletler tarafından paylaşılmaktadır.

Birlik ve üye devletler, Birliğin tarım, balıkçılık, taşımacılık, iç pazar, araştırma ve teknolojik gelişme ve uzay alanlarındaki politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında, dini ayinler, kültürel gelenekler ve bölgesel miras konusundaki adetler ile ilgili olanlar başta olmak üzere, üye devletlerin kanun ve ikincil düzenlemelerine saygı gösterir ve hissedebilen varlıklar olan hayvanların refahıyla ilgili gerekleri azami ölçüde dikkate alırlar. (165. Madde)

Birlik, üye devletlerin ulusal ve bölgesel çeşitliliğine saygı göstererek ve ortak kültürel mirası da öne çıkararak, kültürlerinin zenginleşmesine katkıda bulunur. (167. Madde)

Birlik, üye devletlerin ulusal ve bölgesel çeşitliliğine saygı göstererek ve ortak kültürel mirası da öne çıkararak, kültürlerinin zenginleşmesine katkıda bulunur. (167. Maddenin 4. fıkrası)

AB'nin üye ülkelerle imzaladığı sözleşmeler gereği kültürel ve kimlik hakları bağlamında ortak değerler belirleme yönündedir. Belirlenen kriterler birliğe üye

ülkelerin onayı ile yürürlüğe girdiği için tüm üyeleri ve üye olmak isteyen ülkeleri bağlayıcı durumdadır.

AB üyesi ülkelerde, her ne kadar birliğin belirlemiş olduğu kriterler geçerli olsa da kimlik ve kültürel haklar açısından sorun yaratan durumlar da mevcuttur. AB Komisyonu tarafından hazırlanan ve 1998-2002 yılları arasında ilerleme raporlarında geniş yer verilmeye başlayan Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi'nin hukuken AB yazısız anayasa prensibinin yorumuna hizmet edip edemeyeceği tartışmalı bir konumda yer almaktadır. Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi'nde 2002'de Komisyon sistematik olarak Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin ülkelere ilişkin değerlendirmelerine mevcut oldukları nispette raporlarında yer vermiştir. Fransa, Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi'ni imzalamayan AB üyesi tek ülke konumundadır.

Çerçeve Sözleşme hükümlerinin ele aldığı kapsamlı konulardan bazıları şunlardır:

Ayrımcılık yapmamak;
Eşitliğin etkin olarak desteklenmesi;
Kültür, din, dil ve geleneklerin korunmasını ve geliştirilmesini sağlayan şartların desteklenmesi
Toplanma, dernek kurma, ifade, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü;
Medyaya erişim ve medyayı kullanma;

Dille ilgili özgürlükler:
Azınlık dilinin özel hayatta, kamu hayatında kullanımının ve idari makamların önünde kullanımı;
Kişinin kendi soy ismini azınlık dilinde kullanması;
Kişiyeye özel bilgilerin azınlık dilinde verilmesi;
Azınlık dilinde yer adları;

Eğitim:
Azınlık dilinin aile içinde, toplum içinde ve idari makamlar önünde kullanımı;
Özel eğitim kurumları kurma özgürlüğü;
Sınır ötesi temaslar;
Uluslararası ve sınır ötesi iş birliği;
Ekonomik, kültürel ve sosyal hayata katılım;
Kamu hayatına katılım;
Zorla asimilasyonun yasaklanması. (AB Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi, 1999)

AB'ye aday devletlerin birliğe katılma sürecinde siyasi kriterleri yerine getirip getirmediği ciddi bir incelemeye tabi tutulurken, bir üye devletin AB Antlaşması'nın 6. madde 1. fıkrasında yer alan anayasa prensiplerini ağır ve sürekli ihlal etmesi durumunda AB'nin yaptırımını gündeme gelmektedir. AB Antlaşması'nın 6. maddesinin 1. fıkrasında yer alan düzenleme ile üye devletlerde azınlık haklarının korumasını kural olarak AB hukuku denetimine tabi olmadığını göstermektedir.

Yunanistan'da etnik azınlıklara temkinli bir yaklaşım ortaya konulurken, dini azınlıkların hakları ise 1923 tarihli Lozan Antlaşması'na göre düzenlenmektedir. Fransız devletinin vatandaşlık anlayışı, etnik tarafsızlığa dayandığını belirtmektedir. Fransız anayasa meclisi Fransız halkının birliğinden hareket ederek, grup haklarının tanınmasının anayasaya aykırı düşeceğini hükme bağlamıştır. Bunun sonucu olarak Anayasa Mahkemesi Fransız hükümetine Azınlık ve Bölgesel Diller Avrupa Şartı'nı, grup hakları içermesi nedeniyle onaylamaması yönünde görüş vermiştir. Fransız anayasa hukukuna göre Fransa, devlet okullarında bölgesel dillerin ders olarak görülmesine bölgesel dillerin korunması için kurulan dernekler tarafından mali destek verilmesi uygundur. Bu nedenle bölgesel ve azınlık dilleri Fransa'da daha kapsamlı bir yerleşme çerçevesinde yarı resmi bir karakter kazanabilir. Birlik üyesi olan Fransa ve Yunanistan'daki azınlık haklarının korumasının AB üyesi devletlerin anayasa geleneklerinin gerisinde kaldığına işaret edilmektedir (Arsava; 2010: 5). AB'ye üye devletler içerisinde de azınlıkların kimlik ve kültürel hakları açısından çeşitli sorunların var olması tüm birlik üyelerini bağlamayacağı gibi aday ülkeler içinde olumsuz bir örnek olarak gösterilebilir. Aday ülke konumundaki Türkiye'de Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi'ni imzalamayan Avrupa Konseyi üyesi devletlerarasında yer almaktadır.

1.3. KÜLTÜRÜN TOPLUMSAL VE ULUSAL BÜTÜNLEŞMEDEKİ ROLÜ

Toplum ile birey arasındaki yolun kesişmesinde bir dizi kültürel temsiller mevcuttur. Bu temsil aslında isimlendirme, betimleme ve dışarıdan bir eklemedir. Bu değerler, bireyin kimliğini yaratan kültürel unsurlardır. Kültür, bireyin kimliğine nüfuz eden değerlerin tüm bileşenlerini bünyesinde barındıran, uluslaşma sürecinde topluma yön veren lider için en etkin değerlerin başında gelmektedir (Kovel, 1994: 197). Ulus devletlerin ortaya çıktığı dönemde kültür ve kültüre ait değerlerin uluslaşma sürecinde yönetici erkler tarafından, toplumu homojenleştirmede kullanıldığı tarihsel belgelerde yer almaktadır. Kültürel değerlerin yeniden keşfine yönelik ya da üretilen yeni kültür ile birleştirilerek yeni bir ulus yaratma teşebbüsü kültür üzerine sosyolojik araştırmaların daha derin olmasında da etken olmuştur.

Kimliği yaratan kültür, toplumun ortak değerleri üzerinden inşa ettiği kimlik özelliklerini homojenize edilmiş toplumun tarihsel geçmişinden alıntılarla gclendirmektedir. Kimlik ediniminde kültür, topluluklardan ulus yaratılması sürecinde toplulukların ortak paydalarının tarihsel olarak gün yüzüne çıkarılması ya da yapay olarak yazılması üzerinden etkin olarak kullanılmaktadır. Toplumun ortak değerleri ile yoğurulan kültür, ulus devlette yurttaşa gcl bir vatanseverlik duygusu aşılanması ve bireyin z-kimliğinin, ulusun kolektif kimliği ile uyumlu hale gelmesini sağlamaktadır. Vatanseverlik üzerinden yaratılan duygudaşlık etrafında ortak kültür, toplumsal bütünleşmenin ve ulusal değerlerin içselleştirilmesinde büyük önem arz etmektedir (Ağaoğulları, 2010: 153). Bu süreçte birey, kendisine empoze edilen kültürü içselleştirmektedir.

Kültürel aidiyet, bireyin zaman içerisinde içinde yaşadığı grubun ya da ulusun z kimliği benimsemesi sürecidir. Ulusal bir kimliğe bürünen bu kültürel aidiyet bir tür benzeşme/zdeşleşmedir. Kymlicka'ya (1998: 148-152) göre, kültürel kimlik; ulusal aidiyet açısından, bireyin haysiyeti ve z kimliğini desteklemektedir. Toplumun kültürü yönlendirme gücü ve etkisi ile belli değer ve inançları sorgulama ve dönüştürme gücüne sahip olması, ulus devletlerde ulusal kültürün ortaya çıkmasında önemli bir etkindir. Kültürlenmiş bir bireyin edindiği kültürel değerler, içinde yaşadığı toplum ile bütünleşmede anahtar rol oynamaktadır. Ulusal değerler, aslında toplumun geçmişinden gelen kültürel birikimlerin ortak paydasıdır. Bu ortak paydaların bütünü ise kimliğin kültürel ögelerini oluşturmaktadır.

1.3.1. Kimliğin Kültürel geleri

Kimliğe işleyen kültürel değerin ortak yönü aynı zamanda toplumu oluşturan bireylerin ortak kabulüdür. Bireyin dünyaya geldiği coğrafyada var olan dinsel inançlar, konuşulan lisan, damak tadı ve daha birçok kültürel unsur bireyin edindiği kimliğe etki etmektedir. Kimliğin inşasında olduğu gibi ulusun inşasında da kültürel ögeler kullanılmaktadır².

Devrim sürecinde Fransa'da dil ve ideoloji, entelektüellerin kültürel düzeyde ürettiği milliyetçiliğin bir ürün olduğu ve entelektüellerin milliyetçi söylemlerin

---

² Araştırmada kimliğin oluşumuna etki eden ögelerden dil, din ve etnisite ile sınırlandırıldığı için kültüre etki eden farklı unsurlar olmasına rağmen değinilmemiştir.

etkisinde kaldığı iddia edilebilmektedir. Fakat siyasi karar verici olma rolünde entelektüellerin etkinliği görece daha azdır. Günümüz dünyasında milli kimlik kolektif özdeşliğin asıl biçimidir. Ulus devletin belirlemiş olduğu kimlik politikası, bireyin içinde doğduğu ya da kabullendiği tüm kültür ve kimliğin hâkim belirleyicisi, toplumsal ve ekonomik faaliyetlerinin de merkezi konumundadır. Bu duruma rağmen milliyetçiliğin evrensel çağrısına tepkisiz kalan, etnik/dini protestoların yaşanmadığı coğrafya yok gibidir. Milliyetçiliğin övülen/yerilen tüm söylemleri ulus devletlerin temelinde var olan kimi zamanda bu temelleri sarsan popüler bir güce sahiptir. Ulus devletin kolektif kimliklerini oluşturan sadece etnik bağlar ve tarihsel geçmiş değil, üst kültürün milliyetçi temsilcileridir. Bu entelektüel üst kültür temsilcileri, geçmişin izlerinden yola çıkarak yeni kimliği eski kimlikle ilişkilendirerek yeniden yaratmaktadır (Smith, 1994: 186-261). Kimlik yaratma gayreti içerisinde olan ideologlar için kimliğe aidiyet kazandıracak kültürel değerler toplumun genelinde var olan değerlerden olmalıdır.

Kültür ile kimlik arasındaki ilişkide, kültürel değerlerin kolektif kimlik yaratımında ve toplumu var eden değerler üretiminde önemli bir rolü bulunmaktadır. Kültürün en önemli aktarıcısı olan dil, kimliğin de en önemli öğelerinden biridir. Uluslaşma sürecinde standartlaştırılan eğitim ile iletişim sistemlerinin kurulması, ortak kimliğin yaratılmasında en etkin öğelerden olan dili ön plana taşımıştır (Gellner, 1992: 104). Kültür genetik olmayan araçlarla gelecek nesillere aktarılan bir mirastır ve bu mirasın aktarımındaki en önemli araçta dildir (Agamben, 2010: 67). Dil, kültürel aktarım aracı olmasının yanında kimlik ile kültür arasında köprü görevini üstlenmektedir. Dil kadar kültüre etki eden bir başka unsur ise dini değerler ve ritüellerdir.

Dini inançlar başta olmak üzere, toplumun kolektif kimliğine etki eden kültürel unsurların başında kutsal değerler ve semboller gelmektedir. Durkheim'a (2005: 21- 281) göre, tüm kültürlerin ve inanç sistemlerinin temelinde semboller ve ayinsel ritüeller olması gereklidir. Sosyal yaşama yön veren sembolizm zaman içerisinde maddi amblemler, mecazi resimler ya da herhangi bir figür üzerinden kültürün bir parçasına dönüşerek toplumsal kimlikte de yer edinmektedir. Toplumu bir arada tutma açısından işlevsel bir öneme sahip olan inanç sistemleri, kimliğin kültürel bir değeridir. Her kimliğin kendine ait kültürel değerleri, ulus devlet içinde egemen kültürün altında etnik milliyetçiliği doğurabilmektedir.

Etnik kültürün yarattığı kültürel ögeler üzerinde etnosantrik yaklaşımlar kimlik üzerinde etkin olabilmektedir. Kültür üzerinden etnik milliyetçiliğin yükselişi ile milliyetçiliğin etnik boyuta taşınması da kimliğe olumsuz etki yapmaktadır. Tamamen homojenize olmuş etnik ve kültürel bir devletin varlığı neredeyse mümkün gözükmemektedir. Smith'e (1994: 70) göre, etnik çekirdek çoğunlukla devletin milleti üzerindeki karakter ve sınırlarını birleştirici bir unsurdur. Özellikle günümüz dünyasının ulus devletlerinin büyük bir bölümü ilk kuruluş evresinde çok etnili olmakla birlikte baskın etnik kültürün etrafında devletleşmişlerdir. Fakat çok etnili olarak varlığını sürdüren bu devletlerde kültürel haklar bağlamında tanınma ya da ayrılıkçı hareketler varlığını sürdürmektedir. Kültürün kimlik üzerindeki etkinliği toplumsal dengeleri ve talepleri derinden etkilemektedir. Her toplumun çokkültürlü olduğu gerçeğinden yola çıkarak toplumdaki farklı kimlik ve kültürlerin talep ettiği kültürel haklar aynı zamanda kimlik talepleri olarak da değerlendirilmektedir. Bu taleplerin karşılanması bağlamında üretilen politikalar ise postmodernizmin bir getirisi olan çokkültürcülük politikaları olarak tanımlanmaktadır.

1.3.2. Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük

Her devlette farklı kimliklerin tanınması sürecinde en çok tartışılan kavram çokkültürlülük ve çokkültürcülüktür. Çokkültürlülük, betimleyici bir terim olarak kullanılırken çokkültürcülük normatif bir terim olarak kullanılmaktadır. Betimleyici bir terim olarak çokkültürlülük, inançları ve uygulamaları farklı bir müşterek kimlik duygusu yaratan iki veya daha fazla grubun oluşturduğu bir toplumda ortaya çıkan kültürel çeşitliliği ifade etmektedir. Çokkültürlülük her zaman ırksal, etnik veya dilsel farklılıklardan doğan toplumsal bir çeşitliliği anlatmaktadır. Normatif bir terim olarak ise çokkültürcülük, toplumsal çeşitliliğin, farklı kültürel grupların tanınma ve saygı görme hakkı çerçevesinde onaylanmasını ima etmektedir. Bu anlamda çokkültürcülük, bireyler ve gruplar için eşit olarak değerli oldukları duygusunun yerleştirilmesinde inanç, değer ve hayat tarzlarının önemini dikkate almaktadır (Heywood, 2013: 78). Çokkültürcülük politikası üzerinden kimliğin tanınması ve kültürel hakların anayasal düzeyde tanınması azınlık gruplarının en önemli talepleri arasında görülmektedir.

Ulus devletlerin ortaya çıktığı dönemden beri tartışmalara konu olan uluslaşma sürecinin sancılı dönemlerinde yaşanan sorunlar (tek kültür, tek dil gibi) bugün yoğun olarak tartışılmaya devam ettiği gibi farklı çözüm önerilerini de beraberinde getirmektedir. Alt kimlik-üst kimlik tartışmaları ve çokkültürlülük gibi söylemlerin çözüm önerileri arasında olması ve kültürel haklara yönelik söylemlerin artması ulusal ve milliyetçi değerlere bağlılığı arttırdığı gibi bir arada yaşam söylemlerini de beraberinde getirmektedir (İpek, 2011: 57). Günümüz dünyasında emek ve sermayenin hızlı yer değişimi ve liberal politikalarında desteği ile farklı kültürler aynı coğrafyada daha fazla yaşamaya başlamıştır. Bunların yanında savaşlar ya da istihdam amaçlı göçlerle oluşan azınlıklar da özellikle sanayileşmiş toplumlarda farklı kültürel toplulukların kamusal alanda daha görünür olmasını sağlamıştır. Bu durumda farklı kültürlerin bir arada yaşadığı çokkültürlü toplumlar, içerdiği farklı kültürlerle ortak paydada buluşmak için çokkültürlülük politikaları üretmiştir.

Çokkültürlülük kavramı, ilk kez 1957 yılında İsviçre’de ülkedeki dilsel ve dinsel çeşitliliği tanımlamak için kullanılmıştır. Kavram 1970’li yıllarda Kanada’da bir politikayı ifade etmesiyle popüleritesini arttırmıştır. Çokkültürlülük, 1971 yılında azınlıkların ve göçmenlerin karşısında resmi bir politikaya dönüşmüştür. Kavram, bir ülkedeki çeşitliliği betimlemek amacı ile kullanıldığında “çokkültürlülük” olarak tanımlanmaktadır. Çokkültürcülük ise normatif ve ideolojik bir tercih manasındadır. Bu duruma göre, bir ülke çokkültürlü olabilir fakat bu durum o ülkenin çokkültürcü olduğu anlamını taşımamaktadır (Canatan, 2008: 101-102). Anglo-Amerika’da yaşayan yerli halkların kültürel kimlik konusundaki taleplerinin yanıt bulmasıyla kültürel farklılıkların demokratik yollardan hak araması çokkültürcülük politikalarının üretilmesini sağlamıştır. Bu politikaların ortak gayesi ise modern toplumun toplumu homojenleştirmeden, tüm farklılıkları kabullenip barışçıl bir beraberlik oluşturma durumudur (Bağlı ve Özense, 2005: 41-42). Günümüz dünya konjonktüründe, modernist anlayışın homojen bir yapıyla tek kimlik/kültür yaratma projesinin başarısızlığa uğradığı genel kanıdır. Modernizm homojen kimlik yaratmayı hedeflerken, postmodernizm çokkültürcülüğü öngören heterojen kültürel politikalar üretmeyi hedeflemektedir (Özyurt, 2008: 219). Devletlerin kimlik politikaları ve kültürel haklara yönelik uygulamaları hukuksal bağlamda çokkültürcülük politikaları üzerinden olması halinde toplumsal barışın sağlanması

daha kolay sağlanabilir. Bu politikaların uygulayıcıları toplum nezdinde ne denli demokratik ilkelere bağlı olursa, kamusal alanda toplumsal düzenin sağlanması da kolaylaşabilmektedir. Bir kültürel değer, kamusal alanda varlığını kabul ettirmesi ya da tanınması oldukça zorlu bir politik süreçtir.

1.3.2.1. Çokkültürlü Toplumlarda Kültürel Kimlik

Dünyadaki hemen hemen tüm devletlerin çokkültürlü olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Her devletin kültürel kimlik politikaları, oluşturduğu sistem içerisinde azınlık olarak kabul ettiği topluluklara yöneliktir. Bu politikaları kendi belirleyebildiği gibi imzaladığı uluslar üstü anlaşmalar çerçevesinde de belirleyebilmektedir. Modernizmin tek kültürlü yapısına karşı yükselen, azınlıkların tanınma ve kültürel kimlik talepleri demokratik ya da anti-demokratik yöntemlerle gündeme taşınmaktadır. Özellikle soğuk savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan devletlerde, Orta Doğu, Balkan coğrafyalarında çokkültürlü yapıların yaygın olması ve bu bölgelerdeki demokratik olmayan yönetimler, kültürel haklar ve azınlıkların tanınma taleplerini görmezlikten gelme ya da yok sayma siyaseti üzerinden yürümektedir. Çokkültürlü coğrafyalarda birçok farklı etnik grup aynı devlet içerisinde varlığını sürdürmeye çalışmaktadır.

Tarihin derinliklerinde yatan etnik kökenler, özellikle soğuk savaş sonrası uluslararası dengeleri tehdit eden çatışmalara dönüşebilmektedir. Bu hareketler; Sri Lanka (Tamil), Nijerya (Yoruba/Hausa/Ibo), Malezya (Çinli), Gürcistan (Abaza/Acar), Irak ve Türkiye (Kürt) az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerden, Kanada (Quebec), İngiltere (İskoç/Kuzey İrlanda), Belçika (Fleman/Valon), Fransa (Korsika), İspanya (Katalan/Bask) gibi gelişmiş ülkelere kadar tüm dünyada görülen bir olgudur (Kurubaş, 2008: 12). Etnik merkezli kimlik talepleri, özünde kültürel haklar bağlamında çokkültürlü toplumdaki egemen kültürün tektipleştirici yaklaşımını reddeden toplulukların refleksi olarak da görülmektedir. Bu kimlik taleplerinin merkezinde ise hukuki manada tanınma talepleri gelmektedir.

Toplumda farklılıkların tanınması talepleri -ulusal bağımsızlık propagandalarından, özerklik taleplerine- hem ortak insanlık adına hem de evrensel saygınlık bağlamında yeni insan hakları hareketleri olarak günümüz dünyasında sürdürülmektedir. Bu süreçte özellikle Afrika, Balkanlar ve dünyanın birçok farklı

coğrafyasında kimlik merkezli sorunlar etnik temizlik hatta soykırım kampanyalarını körüklemiştir (Fraser, 2000: 107- 108). Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Sırp işgali sırasında Bosna-Hersek'te yaşanan etnik temizlik, Avrupa tarihinde kıtada yaşanan son büyük kültürel farklılık kaynaklı trajik bir örnektir. Yine Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kafkasya'da Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan sınır kaynaklı olduğu kadar kültürel farklılıkların etkisiyle devam etmekte olan, zaman zaman sıcak çatışmaya dönüşen anlaşmazlıklar devam etmektedir. Ermeniler ve Azeriler için özellikle Dağlık Karabağ bölgesi, etnik ve sembolik anlamda kültürel bir miras olarak da görülmektedir (Ergun, 2008: 201- 202). Etnik temelli çatışmaların dışında kültürel farklılık olarak görülen bir başka anlaşmazlık konusu da dini temelli olanlardır.

Ortadoğu'da sık sık gündeme gelen ve çatışma nedeni olan mezhepsel farklılıklarda kültürel kimliğin önemli bir ögesiştir. Şii, Sünni, Alevi gibi farklı mezhepsel ve kültürel ayrışmalar topluluklar arasında çatışmaların inanç boyutunda kültürel farklılığa sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Benzer durum Avrupa'da da özellikle Protestanlar ile Katolikler arasında görülmektedir. Uzakdoğu'da özellikle Çin'in Tibet bölgesinde, Tayland'da ve Hindistan'da Müslümanlara yönelik baskılar aynı zamanda kültürel bir hak olan dinsel inançların çokkültürlü toplumda yok sayıldığına örnek olarak gösterilebilir.

1.3.2.2. Çokkültürcülük Politikalarında Kültürel Kimlik

Modern çağda gelişen kimlik bilinci ile birlikte farklı kimliklerin sorun olarak görünmesi, modernizm öncesi zamanlarda insanların üzerinde hiç durmadığı "kimlik" ve "tanınma" sorununu gündeme getirmiştir (Taylor, 2014: 55). Çokkültürcülük, politik olarak egemen bir kültür tarafından tanınmayı gerektiren farklılıklarının bir arada yaşamasını sağlayacak koşulların yaratılmasını hedeflemektedir. Küreselleşme süreci ile liberal demokrasilerin kurduğu, AB gibi uluslar üstü organizasyonlar farklı kimliklerin yaşama hakkını demokrasinin bir gereği olarak görmektedir. Fakat bu durum, kimlikler arası çatışmaların önüne geçememiştir.

Birincil ve evrensel kimlik olarak insan olmanın yanında bireyin sahip olduğu ikincil kimlik olarak etnik kimliğini ön plana taşıması toplumsal liberalizmin

temellerini sarsmakta ve hoşgörünün ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Çokkültürcülük politikasıyla hareket eden liberal demokrasiye sahip bir kültürde amaç, etnik kimlikleri bastırmak değil, onlara saygı göstermektir. Liberal demokrasi, etnik kimliklerin özgür ve eşitlikçi bir ortamda demokratik ideallerini ifade edebilme güçlerini geliştirmek için bu grupları desteklemelidir. Her kültür, toplumda bu görevi değişik biçimlerde yerine getirebilir. Böylece dünyadaki demokratik yaşam biçimleri çeşitlilik gösterir. Kültürlerin geçmişleri ile bağlantıları devam ederken öte yandan da önemli ölçüde entelektüel, toplumsal, ahlaksal ve dinsel değişimler gösterebilir (Rockefeller, 2014: 106- 107). Bu değişim, milliyetçiliğin değişimi olarak da tanımlanabilir. Toplumların milli değerleri, değişen dünya konjonktüründe küreselleşme ile toplumsal dönüşümlere gebe dir. Ulus devletleri ortaya çıkaran milliyetçilik de zaman içerisinde çeşitlenmiştir. Kültürel çeşitliliğin toplumda kabul görmesi ile kültürel haklar, aşırı milliyetçilerin yeni hedeflerinden biri olmuştur. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi gibi çeşitli uluslar üstü organizasyonların kültürel haklara yönelik korumacı yaklaşımı, kimliklerin ve kültürlerin faaliyet alanlarını genişletmiştir. Her ne kadar uluslar üstü anlaşmalar yapılmış olsa da liberal politikalar her devlette farklılık gösterebilmektedir.

Liberal demokrasilerde çokkültürcülük politikaları farklı anlayışlarla tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Walzer'e (2014: 117- 118) göre, iki tür liberal çokkültürlülük algısı vardır. Birinci tip liberal demokraside, devlet vatandaşlarının refahı ve fiziksel güvenliği dışında hiçbir şeyle ilgilenmeyen, kültürel ya da dinsel projesi olmayan bir yönetim sistemine sahiptir. İkinci tip liberal demokrasi ise belirli bir ulus, din ya da kültürün devamlılığını korumak ve geliştirmek gibi yükümlülükleri benimseyen bir sistem içerisindedir. Avrupa'daki birçok ulus devlet, ikinci tip liberal demokrasi anlayışı ile çokkültürlülük politikalarını belirli bir kesimin korunmasına yönelik olarak şekillendirmektedir. Anglo-Amerika'da ise Kanada, Quebec Bölgesi hariç, birinci tip liberal demokrasi örneği olarak gösterilebilmektedir. Çokkültürlülük Bakanlığı'na sahip olan Kanada, azınlıkların etnik ve dini farklılıklarını hoş görerek kendi üyelerini örgütleme ve kültürel değerlerini yaşatmada eşit bir yaklaşım içerisindedir. Kanada'nın Quebec Bölgesi hükümeti ise; dil, tarih, edebiyat, takvim gibi konularda Batı Avrupa'dakine yakın uygulamalarıyla Fransız kültürünü koruma ve yaşatmaya yönelik çalışmalara ağırlık vermektedir.

1.4. KİMLİĞİN OLUŞUMU

Geleneksel toplumlarda bir insanın kimliği oturmuş, değişmez ve durağan niteliktedir. Kimlik, düşünce ve davranış alanını katı bir biçimde sınırlarken, insanın dünyadaki konumuna yön veren ve dinsel yaptırımlar getiren, önceden tanımlanmış toplumsal roller ve geleneksel mitler sisteminin bir işlevi şeklindedir. Geleneksel topluma üye bir birey; bir klanın, sabit akrabalık sisteminin ve yaşam çizgisi önceden belirlenmiş bir kabilenin veya grubun üyesi olarak doğar ve ölür. Modernizm öncesi toplumlarda kimlik, sorun olarak görülmediği gibi bir eleştiri ya da tartışma konusu da olmamıştır. Bu durumda da insanlar bir kimlik bunalımı sorunu yaşamadığı gibi köklü bir kimlik değişimi de düşünmemiştir. Klan üyesi olan kişi, bir avcı ve kabile üyesi olarak hayatını sürdürmektedir. Modernite ile birlikte ise öz bilinç gelişmiştir ve birey mevcut toplumsal rollerden ve olanaklardan yararlanarak yeni kimlik edinme gayretindedir. Böylece modern birey, gelenekle arasına bir mesafe koymaktadır. Bu durum da kimlik hem kişisel hem de kuramsal bir sorun haline de gelmektedir (Kellner, 1995: 231-232). Kimliklerin çeşitlenmesi bireylere alternatif seçimler sunarken bir yandan da politik alanda bu kimliklerin savunucularının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kimlik savunucuları siyasal alanda kültürel geçmiş, etnik köken, ekonomik sınıf gibi unsurlar üzerinden politikalar üretmeye başlamıştır.

Toplum içerisinde yaşayan her birey, bir grup ya da zümreye aidiyet hissetmektedir. Bu aidiyet; dinsel, dilsel ya da kültürel farklılıktan dolayı olabildiği gibi ekonomik güce göre de olabilmektedir. Bu farklılıklar kişinin kimliğini oluşturmasındaki önemli etkenler arasındadır. Kişinin bir birey olarak toplumda var olabilmesi, sahip olduğu haklar kadar toplumsal statüsünün toplum tarafından kabulüne de dayanmaktadır. Bireyin doğuştan getirmediği, sonradan sahip olduğu kimlik, kişinin kim olduğunun farkında olmasıdır. Sosyal alanlardaki etkileşim süreçlerinde oluşması nedeni ile kimlik, kişisel ve sosyal boyutu olan bir durumdur. Yaşamın ilk evrelerinde gerçekleşen etnisite ve cinsiyet gibi birincil kimliklerin üzerine şekillenen sosyal roller, mesleki statüleri beraberinde getirmektedir. Bu durum, insanların edindiği yeni statüler ile kimliklerinin değiştirebileceğinin de bir göstergesidir (Giddens ve Sutton, 2014: 265-266). Kimliklerin çeşitlenmesi, bireyin birden fazla kimliğe sahip olmasına da neden olmaktadır. Kimliğin edinilmesi sürecinde birey, içinde yaşadığı toplumun kültürel değerlerinin yanında devletin resmî ideolojik aygıtları aracılığı ile resmi kimliğin gereklerini de benimsemek

durumundadır. Kimliğin çeşitlenmesi aynı zamanda kimliğin sınıflandırılması durumunu da ortaya koymuştur.

1.4.1. Kimliğin Oluşumuna Etki Eden Faktörler

Kimlik inşasında en önemli gereksinim olarak görülen “öteki”nin varlığıdır. Öteki olarak adlandırılan grupların ekonomik, dini, dilsel, geleneksel farklılığı ve güçlü-güçsüz dengeleri üzerinden kimlik siyasi olarak da inşa edilmektedir (Said, 2013: 275, 316- 317). Kimlik üzerine yapılan araştırmalarda hiçbir araştırmacı, yaşadığı coğrafyadan ya da ulusal kökeninden ayrı düşüncelerde bir ekolün ya da kurgusal tipin tam manası ile temsilcisi olamamaktadır. Batı dünyası düşünürleri, (Spencer, Weber, Durkheim, Simmel vs) Doğu toplumları üzerine ortaya attıkları fikirlerin de tümü yine Batı dünyasının kriterleri üzerinden yaratılmıştır. Modernizmin doğduğu coğrafya olarak yine Avrupa üzerinden tanımlanan kimlik, birden çok kimliğin taşıyıcısı olan bireyi yaratmıştır.

Modernizm ile yükselen bireyselleşme ve özgürleşme hareketleri bireye kimlik kazandırırken, ilerleyen dönemde çok kimlikli birey ortaya çıkmıştır. Bu durumun ana etkeni ise geleneksel dönemde sosyal bağ üzerinden miras alınan kimliğin, modern dönemde her an her şeyi gözden geçirebilen ve sorgulayabilen özgür düşünce üzerinden kimlikler yaratmasıdır. (Bilgin, 2007: 52- 53). Bireyin edindiği kimlikler, modern dünyanın bir kurgusu olarak toplumda sosyal hayatın devamlılığı için üretildiği söylenebilir. Sosyal yaşamda ve kamusal alanda kullanılan dil ise kültürün üretiminde ve yayılmasında resmiyet kazanmaktadır.

Dil ile kültür arasındaki ilişki, ulus devletlerin resmi dil söylemi üzerinden kimliğin de bir parçasına dönüşmektedir. Kültürün bir ürünü olarak görülen dil, aynı zamanda toplumun genel kültürünü yansıttığı üst kimlik değerlerinden biridir (Levi-Strauss, 2012: 106- 107). Kimlik oluşumunda ve aktarımında dil, etkin bir faktördür. Kültürel değerlerin kimliğe empoze edilerek devamlılığının sağlanması açısından dilin bir araç olması ve kolektif kimliğin ortak bir değeri olması, kimliğin korunması/geliştirilmesi bağlamında da önemli bir faktördür. Kolektif kimliğin yaratılması sürecinde, farklı etnik ya da dini grupların kümelenildiği bölgeler kolektif kimliğe daha zor uyum sağlamaktadır.

Etnik topluluklar yaşadıkları coğrafyaların sunduğu imkanlar sonucu, kültürel kimliklerine yansıyan giyim-kuşam, ev eşyası, saç kesimi, zanaat, yazı, yasa, gelenek vs farklılıkları taşıyabilmektedir. Bu farklılıkların kimliğe yansımaları, etnisite ile ilişkilendirilebilmektedir. Bütün bu farklılıkların, etnik toplulukların günümüz halkları ile ilişkilendirilmesi, kimlik üzerinde etnik kültürel farklılıklar üzerinden kimliğe kazandırılmak istenen değerleri üretmektedir (Smith, 2002: 75). Bu durumda farklı kültürel kimlikler, “öteki” olarak değerlendirilerek kimliğe etnisite üzerinden değer yüklemektedir. Bunların yanı sıra, bireyin dini inancı, dili, siyasi fikri, cinsel tercihi gibi birçok faktör kimliği yaratan unsurlar arasında sayılmaktadır.

1.4.2. Kimlik-Kültür İlişkisi

Bir grubun üyesi olmaktan doğan grup hakları ve bireysel haklar, aynı zamanda kültürel bir birikim ve kimlik kazanımını da birlikte getirmektedir. Küreselleşme süreci ile birlikte geniş çaplı göçler ve toplumsal hareketler, kimlik ve kültür ilişkisini izafi olarak da başka coğrafyalara taşımıştır. Grup halinde yapılan göçlere, göç edilen coğrafyanın kültürel ve kimliksel özelliklerine entegre edilmesi amacı ile birçok politika üretilmiştir. Kimlik-kültür ilişkisi, üzerinden ortak paydalar ile toplumsal barışı ve huzuru korumak amacı ile üretilen bu politikalar gündemdeki yerini uzun süre koruyacaktır.

Tok’a (2003: 131- 132) göre; birey, kimliğin oluşturulmasında ve geliştirilmesindeki baş aktördür. Fakat birey, tek başına bir kültür yaratıcısı olmadığı için çevresindeki diğer bireyler ile iletişim içerisinde iken karakteristik özelliklerini fark etmektedir. Kimliğin tanımlanmasında bireyin kendi karakteri ön planda olsa da aynı kültürü paylaşan diğer bireyler ile iletişimde olması, ortak kültürün kimlik üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda kültür, bireyin kimliğinin oluşmasındaki en önemli etkidir.

Sedinger’e (2014: 302- 303) göre, kültür benliğinin özünü oluşturmaktadır. Kültürel haklar üzerinden toplumdaki farklı grupların varlığını kabul ettirme girişimleri kültürün siyasallaşması ve kimlik arayışlarını ortaya çıkarmıştır. Ulus devletlerin içerisinde farklı kültürel grupların geleneklerini korumak ve yaşatmak amaçlı tüm girişimleri bir kimlik problemine dönüşürken kültürel haklar üzerinden

yürütülen tartışmalar birçok ulus devlette güncel tartışma konusu olarak politik bir soruna dönüşmüştür.

BM, AB gibi uluslar üstü ittifaklarda, kimlik ile kültür arasında ulaşması zor olan kültürel hakların çerçevesi üzerine hazırlanan belge ve anlaşmalarda tam bir mutabakat sağlanamamıştır. Her ulus devletin içinde yaşayan azınlık grubunun – kimi ulus devletlerde dış göçler, kiminde ise devletin kuruluş sürecinde baskın kültürün dışında kalan azınlıklar- farklılığı ortak çözümlerden çok bölgenin gereksinim ve tarihsel değerleri içerisinde değerlendirilerek çözüm aranmaktadır. Kültürel grupların kimliksel tanınma talepleri, siyasal alanda ulus devletleri ilk kuruluş evrensindeki modernizmin tektipleştirici politikalarını sürdürmesini zorlaştırmaktadır.

1.4.2.1. Kimliğin Siyasallaşması

Ulus devletler, topraklarında yaşayan toplulukları çeşitli biçimlerde tanımlamaktadır. Genellikle de ulusal kimliğin çekirdek unsurları din ya da etnisite gibi tarihsel kökenleri olan kimliklerin bileşiminden oluşmaktadır. Bireyin taşıdığı kimlik, vatandaşı olduğu devletin yine kendisine yaklaşımını da etkilemektedir. Ulus devletler vatandaşlarını bir yandan geçmişin cemaat ilişkilerinden koparmayı amaçlarken, bir yandan da ulusun tanımında geleneksel dini ya da etnik değerlere atıfta bulunmaktadır. 19. ve 20. yüzyılın temel siyasal ideolojisi milliyetçiliğin ilan ettiği en büyük amaç, ulus ile devletin bir ve aynı şey sayılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda da ulus devletlerin var olduğuna inandığı, inanmak istediği olgu, yarattığı ulusta farklılıkların olmadığıdır. Fakat süreç içerisinde toplumdaki farklılıkların kabul edilmesi zorunluluğunun ortaya çıkması “azınlıkları” ortaya çıkarmıştır (Gülalp, 2007: 12-13). Uluslaşma sürecinde modern dünyanın yarattığı siyasal ideolojinin bir çıktısı olan milliyetçilik, farklılıkları tektipleştirmeye çalışırken baskı altına alınan kimlikler siyasal taleplerle politikleşme eğilimi gösterebilmektedir.

Kimlikler, bireysel ve toplumsal etkileşim ile modern dünyanın bir kurgusu olarak ortaya çıkmıştır. Bireyi ve topluluğu kategorileştirerek farklı anlam dünyaları yaratan kimlikler, aynı zamanda tanımlayıcı referans noktası oluşturmaktadır. Hiçbir zaman sabit olmayan kimlikler; bireyin yaşadığı çevre, toplumsal çevre ve tarih ile

bağlantılı olarak değişim gösterebilmektedir. Bireyin toplumda aynı ve sürekli olan ile kurguladığı kimlik, kültürel değerler ve tutumlarla bütünsellik içerisinde. Bireyin kimliğini oluşturma sürecinde, diğer kimliklere karşı kendi değerlerini oluşturma ve korumaya alma gayreti içerisinde. Bireyin benimsediği kimlik, farklı kimliklerle her ne kadar iletişim halinde olsa da bu durum kimliğin uzlaşmaya yönelik değil, farklılığını ortaya koyma çabasıdır. Bu durumun temel nedeni ise kimliği tanımlama noktasında zorunlu olarak farklılıkların ortaya çıkarılması ile öteki yaratılması gerekliliğidir (Karakaş, 2013: 2). Her kimlik, öteki üzerinden ortaya koyduğu farklılığı ile siyasallaşırken aynı zamanda diğer kimliklere bu durumu kabul ettirerek kendini legalleştirme arayışı içerisine girmektedir. Yaratılan her öteki, kimlikler arasındaki farkı ortaya koyarken siyasallaştırmaktadır. Egemen kimlik, oluşturduğu değerler üzerinden kimliği politik bir zemine taşımaktadır. Ancak bu durumda da ortak yaşamın nasıl ve hangi koşullarda sağlanacağı tartışma konusu olmaktadır.

Farklı etnik, dini ve kültürel grupların üyeleri hangi koşullar altında birlikte yaşayabilir ve aralarındaki ilişki çatışmasız devam eder sorusu üzerinden etnik, dini vs. farklılıkların siyasi alandaki duruşu, aynı zamanda kimliğin politize olma halini yaratmaktadır. Genel olarak dünyada farklı etnik toplulukların tam manasıyla eşit olduğu hiçbir toplum yoktur (Giddens, 2002: 243). Bu durumda etnik köken farklılıklarından doğan karşılıklı düşmanlık ve toplum düzenindeki çökme, kimliğin siyasallaşmasının bir sonucu olarak gösterilebilir. Farklılıklar arasındaki tüm eşitsizlikler, aynı zamanda kimliklere ve kültürel hak taleplerine siyasal alanda meşru bir savunma alanı yaratmaktadır.

1.4.2.2. Kimlik Çatışmaları

Kimlik çatışmaları temelde nesnel ve rasyonel olarak tanımlanan somut amaçlara dayandığı gibi öznel sebeplerle soyut ve irrasyonel amaçlar üzerinden de mücadele alanı oluşturmakta ve birbirini desteklemektedir. Kimliklerin başlattığı sosyal, ekonomik, politik güç, statü kazanımı vs. çalışmalar karşısına konumlanan kimlikleri olumsuzlaştırmada hatta zamanla düşmanlaştırabilmektedir. Bu durumun sonucunda nesnel çıkarlar ve ihtiyaçlar için başlayan kimlik çatışmaları, farklı kimlikler arasında psikolojik gerginlikleri de arttırabilmektedir. Kimlik grupları

içinde yer alan bir bireye yapılan saldırı ya da olumsuz bir tutum tüm gruba yapılmıştır algısıyla kimlikler arası gerilimi artırabilmektedir (Şahin, 2013: 51-52). Grup için dayanışma ve grup dışı olanı ötekileştirme toplumsal gerilimi arttırabildiği gibi toplumsal barışı ciddi manada tehdit edebilmektedir.

20. yüzyıl boyunca tüm dünyada, yoksulların, işçi sınıfının kurtuluş umutlarını diri tutan, entelektüel çevrelerin eşitlikçi bağımsızlık hareketlerini destekleyen sosyalist dünya görüşünün kalesi olarak görülen Sovyetler Birliği'nin çökmesi, kimlikler içinde bir kırılma noktası oluşturmuştur. Liberalizmin zaferi sonucu serbest piyasa ekonomisinin yükselişi, maddi ve kültürel açıdan alt sınıflarda yer alan toplulukların ideolojik manada ufuksuz kalmasına da sebep olmuştur. Demokrasinin tek kutuplu dünya düzeninde komünizm, faşizm gibi tehditlerden uzaklaşılmasına rağmen etnik, dini aidiyet ve cinsiyet duyguları üzerinden belirginleşen kimlikler üzerinden yeni çatışma sahalarının oluşması sadece politik değil, sosyolojik ve psikolojik düzlemde de araştırmalara konu olmuştur (Bilgin, 2007: 23-24). Serbest piyasa ekonomisi, küreselleşme ve ulaşımdaki hız, kültürlerin ve kimliklerin iç içe geçmesini de sağlamıştır.

Günümüz dünyasının gelişen ulaşım/haberleşme imkânları aynı zamanda çok kimlikli/kültürlü toplumların sayısını arttırmaktadır. Farklı kimlik ve kültürlerin ortak alanlarda bir arada bulunması, birey üzerinde birden çok kimliksel/kültürel değer içeren uyarana maruz kalmasına da sebep olmaktadır. Baskın egemen kültürün kendi yaşam tarzını azınlık gruplarına dikte etmesi durumu, demokratik toplumda kültürel ve etnik açıdan farklı olan vatandaşları gerçek manada eşitlikten yoksun bırakmaktadır. Vatandaşlık bağlamında öz-kavrayış ve kimlikle ilgili siyasi soruna dönüşen bu durumun neticesinde kimlik çatışmaları, siyasal platformdan kamusal alana kadar yayılabilmektedir (Habermas, 2012: 52- 53). Kimliğin, baskın kültürel gruba entegrasyonu sürecinde yaşanan tüm çatışmalar farklı kültürlerin bir arada nasıl yaşayabileceği ve kimliğin tanınması üzerine geliştirilen politikaların etkinliğini arttırmasını sağlamıştır. Özellikle barışçıl düzenin devamlılığını korumak ve sürdürmek üzerine diyalogun geliştirildiği, kültürel manada farklı kimliklerin tanınmasına yönelik politik girişimler, tüm dünyada büyük ilgi görmektedir.

1.5. KİMLİĞİN TANINMASI

Sanayi devrimi sonrası özellikle çok etnili heterojen bölgelerin oluşması ve kentleşme, kimlikler arası etkileşimi ve rekabeti de arttırmıştır. Bu merkezlerde yaygınlaşan endüstrileşme ve yönetsel bürokrasi, kırsaldan çok farklı toplumsal sınıfların ve kimliklerin belirmesine neden olmuştur. Kentleşmenin baş mimarı olarak sömürgecilik ve batıcılık gösterilirken bu durumun ortaya koyduğu kimlik ve kültür etkileşimi bir süre sonra kimliğin/kültürün varlığını sürdürme mücadelesine dönüşmüştür (Izickowitz, 2001, 164- 165). Farklı kültür grupları, kimlik olarak baskın kültürün hegemonyasına karşı kendi kimlik ve kültürünü koruma refleksi oluşturmuştur. Hâkim kimliğin egemen kültürü, farklı kimlikleri alt kimlikler olarak tanıma eğilimde olmuş ya da toptan reddetmiştir.

Kimlik siyasetinin bir sonucu olarak ortaya çıkan kimliğin tanınması, 1800'lü yıllardaki milliyetçilik hareketlerinden, kadın hareketlerinin cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik mücadelelerine kadar uzanan tarihi bir geçmişi vardır. Aynı zamanda ekonomik gelir düzeyi bağlamında oluşan toplumsal grubun, kapitalist ekonomik düzenden talepleri ile sınıfsal kimliğin oluşumu tarihsel bir başka olgudur. Tanınma mücadeleleri, genel olarak toplumda değerli ve gerekli görülen faaliyetlerin ya da geçmişten gelen değer yargılarının kültürel tanımı konusunda söz sahibi olabilme mücadelesidir (Honneth, 2014: 255- 257). Ulus devletin hâkim kimliği ise alt kimliklerin tanınma talepleri karşısında farklı uygulamalar sergilemektedir.

Çeşitli kimliklerden (kadınlar, Müslümanlar, Katolikler, Yahudiler, Romanlar, eşcinseller, siyahlar vs.) insanların bir arada yaşamasına yönelik pek çok olumsuz politik senaryo üzerinden eşit muamele görmelerine yönelik, egemen kimlik tarafından engeller yaratılmıştır. Bu kimliklerin siyasal olarak tanınma talebi, baskın kimlik tarafından olumsuz senaryolarla kamusal alandaki dışlayıcı yaklaşımına karşı geliştirilen barışçıl birlikte yaşama senaryoları oluşturma girişimi olarak görülebilir (Gutmann, 2014: 17). Birlikte yaşamaya yönelik geliştirilen politikalar ile başta etnik ve dini kimlikler olmak üzere, toplumdaki farklılıkların bir arada nasıl yaşayabileceği üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bir arada yaşama üzerine geliştirilen politikalarda farklı kimlik ve kültürlerin tanınma ve kamusal alanda varlığını görünür kılmaya yönelik talepleri ön plana çıkmaktadır.

1.5.1. Tanınma Politikalarının Üretimi

Batı kültüründe insan hakları kavramı, insan haysiyetinin en temel kriteri olduğu gibi adil bir toplumsal düzen ve siyasal düzenin koşulu olarak görülmektedir. Dünya, sadece batı kültüründen ibaret olmadığı için tüm dünyaya bu söylem ve iddialar ile yaklaşılması da tek taraflı bir bakış açısı oluşturmaktadır. Bireyin, birden fazla toplumsal ilişki içerisinde olması, tanınma ve haklar üzerinden değerlendirildiğinde inançları gözden kaçabilmektedir. İnsanı doğadan ayrı bir varlık olarak düşünmeyen Klasik Hint düşüncesinde “insan hakları” kavramsal olarak bir şey ifade etmemektedir. Batı kültüründe ise nihai hedef özgürlük iken Hint ve Çin gibi Uzak Doğu kültüründe bu hedef uyum olarak ortaya konmuştur (Mouffe, 2015: 50- 51). Kültürel haklar aynı zamanda bir insan hakkı olarak tüm evrensel bildirelere de girmiştir. Fakat evrensellik bağlamında her toplumun farklı kültürel yapısı azınlıklar üzerinde farklı politikalar geliştirmelerine neden olmaktadır.

Günümüz dünyasında ulus devletler genellikle kimlik ve azınlık hakları konusunda, cumhuriyetçilik ve liberal çokkültürlülük politikalarından birini tercih etmektedir. Cumhuriyetçi anlayış, eğitim yolu ile bireylere aktarmaya çalıştığı farklılıkları (din, dil, ırk, cinsiyet vs.) görmezden gelerek milli yurttaşlığı yaratma hedefindedir. Siyaset felsefesinde cumhuriyetçi anlayış, çeşitlilik üstü bütünlük üzerine kurulmaktadır. Bu siyaset anlayışında, farklılıklara karşı gösterilecek aşırı hassasiyet toplumsal bütünlüğe zarar verebilmektedir. Çokkültürcülük ise çeşitlilik içinde bütünlük, şeklinde formüle edilmektedir. Bu yaklaşımda azınlık gruplarının bireysel özgürlüklerine ulaşabilmesi, toplumu bölecek bir siyasetin değil, tam aksine toplumdaki tüm farklılıkların kendini eşit yurttaş hissetmesini sağlayacaktır (Kaya ve Tarhanlı, 2005: 13-14). Çokkültürlülük üzerinden şekillendirilen tanıma politikaları, modernizmin tektipleştirici politikalarına bir tepki ve azınlık gruplarının kültürel haklar bağlamında kamusal alanda daha görünür olmasına yönelik politikalar üretmektedir.

1.5.2. Kimliğin Tanınma Sürecinde Azınlık ve Kültürel Haklar

Her ulus devlet, benzer süreçlerden geçerek kurulmuş olsa da tarihsel gerçekleri, inançları, gelenekleri, endüstrileşmesi gibi farklı yönleri ile içerisinde bulunan azınlıklara yönelik farklı uygulamalar geliştirmektedir. Uluslararası

anlaşmalarda her ne kadar kültürel hakların ve azınlıkların korunmasına yönelik çalışmalar var olsa da her devlet kendi gerçekleri ve politikaları çerçevesinde bu anlaşmalara imza koymaktadır. Azınlık olarak kabul edilen toplulukların, neye ve kime göre belirlendiği ise yine ulus devletinin inisiyatifindedir.

Günümüz dünyasında ulus devletlerin karşılaştığı en büyük sorundan biri, çoğunluğu oluşturanlarla azınlıklar arasındaki çatışmaların nasıl çözümleneceğidir. Azınlık hakları, uluslararası düzeyde 1950'lerden sonra gündemdeki yerini arttırarak devam etmiştir. Özellikle Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin yıkılması ile birlikte azınlık hakları ve kültürel haklar konusunda çalışmalar hız kazanmıştır (Kymlicka, 1998: 1). Sovyetler Birliği'nin yıkılması adeta dünyada ikinci bir milliyetçilik rüzgârı yaratmıştır. Fransız Devrimi sonrası yaşanan bu ikinci milliyetçilik rüzgârında batı dünyası, şiddeti en az seviyede tutma amacındadır.

Birçok etnik grubu içinde barındıran devletlerin soğuk savaş sonrası dağılması ve Avrupa siyasi haritasındaki değişim aynı zamanda azınlık/kültürel hakları genişletilmesinin olumsuz sonuçlar doğuracağını iddia eden aşırı milliyetçi grupların da yükselişini sağlamıştır. Milli kimliğin tehdit altında olduğu söyleminin baskın olduğu zamanlarda muhafazakâr milliyetçilik ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde özellikle azınlıklar üzerinde kültürel hakların kısıtlanması yönünde çalışmalar, milliyetçi-muhafazakâr hükümetler tarafından halkın desteği ile yürütülebilmektedir. Bu politikaların uygulanması içinde milliyetçilik duygusunun canlı tutulması, yabancı göçmenlerin yoğun olduğu modern devletlerde önem arz etmektedir. Farklı din ya da gelenekten gelen yabancıların, ülkeye göçü sıkı bir biçimde kontrol edilmekte ve azınlık gruplarının baskın kültüre oryantasyonuna yönelik uygulamalar hayata geçirilmektedir. Azınlıklara yönelik dışlayıcı siyaset izlemesi ve Avrupa'da kültürel birliğin kurulamayacağını savunan Fransa'da Milli Cephe bünyesindeki aşırı sağ gruplar, İngiltere'de Muhafazakâr Parti Avrupa Birliği'nin ortak kültürel birlik sağlama yönündeki çabalarının da başarısız olacağını savunmaktadır (Heywood, 2013: 178). Aşırı milliyetçi partilerin ya da grupların baskıcı yaklaşımı Avrupa dışından gelen göçmenlere yönelik olsa dahi, ülke içinde köklü bir geçmişe sahip olan ulusal azınlık konumundaki topluluklara (Fransa'da Korsikalılar, İngiltere'de İskoçlar vs.) da vardır.

Ulusal azınlıklar olarak tanımlanan, aynı coğrafyada köklü bir tarih ve kültürel dokuya sahip topluluklar, aynı zamanda tarihten aldıkları güçle yaşadıkları coğrafyada baskın kültürü oluşturmaktadır. Ulus devletlerin kuruluşu esnasında sınırların yanlış tarafında kalmış ya da bırakılmış olan topluluklar, yaşadıkları coğrafyada azınlık konumuna düşebilmektedir. Bu durumda ulusal azınlıkların, kimliklerinin tanınması ya da kültürel değerlerini tam manası ile yaşamaları için ortaya çıkan öneriler; sınırların yeniden çizilmesi, göç ve yerel özerklik olarak ortaya çıkmaktadır (Walzer, 1993: 63). Bu çözüm önerileri her ulusal azınlık açısından gerçekçi bir çözüm önerisi olmamaktadır. Her toplum kendi değerleri ve çıkarları doğrultusunda bölgesel ya da öznel çözüm önerileri ortaya koyabilmektedir. Bu çözümün temelinde en azından ortak paydaların ön plana çıkarılması önem taşımaktadır. Toplumsal barışın devamlılığı için müzakere edilebilecek konularda asgari düzeyde başlayan görüşmeler zaman içerisinde anlaşmazlıkların büyük ölçüde ortadan kaldırılmasına yönelik etkili adımların atılmasına katkı sunabilmektedir.

1.6. ÜST KİMLİK VE JEOKİMLİK

Azınlıklar açısından en önemli kavramlar arasında yer alan kimliğin alt ve üst olarak sınıflandırılması, üst kimliğin kapsayıcılığı konusunda birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Genel manada üst kimlik, devletin vatandaşına empoze ettiği kimliktir. Üst kimlik, başat alt kimliklerden biri ile aynı ismi taşıya bildiği gibi devletin kurulduğu coğrafyadan da ismini alabilmektedir (Oran, 2006: 18-20). Vatandaşlık kavramının nasıl ve hangi kritere göre tanımlanacağı, üst kimliği şekillendirdiği gibi devletin resmi kimlik politikası üzerine bilgide içermektedir.

Her birey, dünyaya geldiği coğrafyaya bağlı olarak belli bir bölgeye aittir ve bazı durumlarda kişinin etnik olarak tanımlanmasında bu bağ belirleyici olur. Bireyin kimliğinin tanımlanmasında, yaşadığı coğrafyanın ismi üzerinden kimliğinin tanımlanması toplumsal düzenin korunmasında, etnik ayrışmalarında önüne geçebilecek ortak bir kimlik olarak kullanılabilir. Çinli, Malay ve Hintlilerin çoğunlukta olduğu Singapur'da, Batı bireyciliği ile Asya cemaatçiliğine karşıt olarak inşa edilen Singapurlu kimliği üretilmiştir. Coğrafyadan üretilen Singapurlu kimliği ile çokkültürlü olan devlette, etnik farklılıkların ön plana çıkarılması engellenmeye çalışılmıştır (Öncü ve Weyland, 2013: 29- 30). Singapur'da üst kimliğin coğrafyadan

üretmiş olması, köklü tarihe sahip farklı etnik grupların bir arada yaşamasına katkı sunması açısından önemli bir şehir devlet örneğidir.

Bir ülkenin kurulduğu coğrafyaya verilen isim üzerinden, ülkenin adı ve vatandaşlık tanımı da yapılabilir. Özellikle “yenidünya” olarak da tanımlanan Amerika, Avustralya gibi bölgelerde kurulan devletler, vatandaşlık bağlamında bireylere coğrafyanın adı üzerinden bir tanım oluşturmuştur. *Jeokimlik* olarak adlandırılabilir bu kimlik algısında, bireyin üzerinde yaşadığı coğrafyaya aidiyeti aynı zamanda hukuksal manada bağlı olduğu devletin anayasasına da yansımaktadır. Böylece baskın etnik kimlik ya da diğer aidiyetlerin üzerinde birleştirici bir değer oluşturulmaktadır. Bireyin, kimliğini tanımlamada doğduğu coğrafya üzerinden belirlediği kriterleri ön planda tutmasıdır.

Türkiye’deki kimlik tartışmalarında gündeme gelen “Türkiyelilik” kavramı da bir jeokimlik tanımlaması şeklindedir. Bu tartışmada kimliğin birleştiriciliği üzerine bir kesim “Türklük” kavramını ön plana çıkarırken, bir kesim ise “Türkiyelilik” kavramını savunmaktadır. “Türklük” kavramının etnik kökene/kimliğe vurgu yaptığı gerekçesiyle birleştirici olamayacağını savunan kesim, “Türkiyelilik” kavramının kullanılmasıyla ülkede/coğrafyada yaşayan etnik olarak sadece Türk olanların değil, tüm vatandaşları kapsayacağını savunmaktadır.

1.7. ALT KİMLİK

Devletin vatandaşına empoze ettiği üst kimlik olan kapsayıcı vatandaşlık kimliğinin dışında bireyin dini, etnik, cinsel, kültürel olmak üzere birçok farklı kimliği de vardır. Bu kimlik türleri genel olarak alt kimlik şeklinde tanımlanmaktadır.

Ulus devletin belirlemiş olduğu üst kimlik kriterinin, alt gruplar tarafından benimsenmemesi toplumdaki farklı toplulukların resmi üst kimliğe itirazını doğurmaktadır. Bu durum da toplumsal gerilimlerin artmasına, çatışma ve göçlere neden olabilmektedir. Bu alt kimlik gruplarının etnik, dini ve kültürel değerleri gibi topluluk olmalarını sağlayan ortak değerlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılması önünde engel olmaması, toplumsal bütünlüğün sağlanmasında önemli olabilmektedir (Paksoy, 2005: 17- 18). Ulus devletin yeni kimlik yaratmadaki

başarısı, oluşturacağı üst kimliğin alt toplumsal grupları kapsayıcılığı ile yakından ilintilidir. Etnik, kültürel ve dinsel farklılıklar toplumdaki alt kimlik gruplarının üst kimlikte en yoğun itiraz ettiği alanlardandır.

Ulus devlet yaratımında, milletin inşa edilmesi sürecinde alt kimliklerin asimile edilme süreci hemen hemen tüm ulus devletlerin izlediği bir politikadır. Özellikle milliyetçi azınlık grupları açısından kendine ait kültürel değerler, ulus devletin egemen kültürü ile yarattığı üst kimlikten daha önemli olabilmektedir. Bireyin içinde doğup büyüdüğü kimlik olan alt kimlik, aynı zamanda bireyin objektif kimliğidir. Örnek olarak Türkiye’de Rum bir ana babadan doğan çocuk alt kimlik olarak Rum ya da Hristiyan olarak kendini tanımlayabilir (Oran, 2006: 17- 18). Doğuştan getirilen biyolojik özellikler/etnisite, bireyin içinde yaşadığı grubun dinsel inançları ve gelenekleri bireyin alt kimliğini oluşturan temel etmenlerdir.

1.7.1. Kültürel Kimlik

İlk devlet yapılanmalarının ortaya çıkmasından günümüze, dünyevi ya da uhrevi efendinin yerini tutan cemaat ya da parti gibi toplulukların kültürel değerlerinden ideolojik kimlikler ortaya çıkmıştır (Weber, 2012b: 326). Kültürel değerler, bireyin içerisinde yaşadığı toplumdaki öğretilerle şekillenerek bir kimliğe dönüşmektedir. Kültürel kimlik, bireyin içinde yaşadığı toplumun değerlerini taşıması açısından ulus devletin vatandaşlarında yaratmaya çalıştığı ortak değer/davranış bütünlüğü oluşturmada önem arz etmektedir. Bu nedenle kültürel kimliğin içereceği değerler, ortak paydada değerlendirilerek tüm vatandaşlar için geçerli olacak şekilde düzenlenmeye çalışılmaktadır. Kültür unsurlarının özümsemesi amacı ile bireyler değer rasyonel bir anlayış çerçevesinde, ulus devlet için ideal tip olarak toplumda yer almalıdır. Toplum; kültürel aidiyetine göre düşünür, davranır, yaşar ve ritüellerini bu doğrultuda oluşturur (Mora, 2008: 5). Bireyin aile başta olmak üzere, sosyal çevresinden ve eğitim yolu ile edindiği kökenlerini sorgulanmadan kabul ettiği kültürel değerler, kişinin kültürel kimliğini ortaya çıkarmaktadır. Bireyin sosyalleşme sürecine yön veren okul, aynı zamanda siyasal sosyalleşme sürecinin en önemli parçasıdır. Okul binalarının şeklinden duvarlarındaki resim ve fotoğraflara kadar, bireyin görsel dünyasından başlayarak her yönüyle duygu ve düşüncelerine yön vermeye çalışan, sistematik zorunlu eğitim

ile bireyin kültürel kimliğinin oluşturmasında eğitim kurumları büyük önem arz eder. Birey eğitim kurumlarında kültürel kimlik kazanırken aynı zamanda sosyalleşmektedir.

Sosyalleşme, psikolojik olarak bir öğrenme süreci şeklinde tanımlanabilir. Kültürden gelen değerlerin, bireyin yaşam şekline nüfuz ettirilmesi ile yetiştirilen yeni nesil, onun yerleşik işlevlerine katılmayı ve rollerle birlikte onun toplumsal yapısını oluşturan kimlikleri kabul etmeyi de öğrenir (Berger, 2011: 70). Kültürel kimlik oluşturulurken ayrımcı bir politika yerine, bireysel ve sınıfsal farklılığın kültürel tabanına yeterli ölçüde duyarlı kalınarak onları da topluma dâhil etmekle kültürel çatışma ortadan kaldırılabilir. Her toplum, baskın kültürel değerlerin yanı sıra kapsayıcı bir politika üreterek, bünyesinde yaşayan farklılıkları ortak bir kültürel kimlikte birleştirmeyi başarması halinde toplumsal barışı ve huzuru yakalayabilir.

1.7.2. Teokimlik

Bireye toplumdaki görev, şeref, güzellik arayışı içinde; dini bir çağrı, kişisel bağlılık veya herhangi bir nedenle bir davanın önemi dayatılabilmektedir. Bu durumda insanlar; görünen inançlarını, kendilerine olası bedelleri ne olursa olsun, uygulamaya koyan insanların eylemlerini salt değere/ussal yönelişe örnek olarak verilebilir. (Weber, 2012a: 133). *Teokimlik*, bireyin değer rasyonel eylem tipi üzerinden inancı gereği kimliğini tanımlamada ön planda yer verdiği uhrevi kutsallığın bütünüyle oluşturduğu kimliktir. Bireyin içinde yaşadığı toplumun inanç birliği içerisinde ortak değerler üzerinden yarattığı kutsal aidiyet, kimlik bağlamında bireyin öncülünü oluşturabilmektedir. Kutsallaştırılan her değer, teokimlik üzerinde etkinleşen değeri kolektif yaşamın odağına koyması halinde toplumsal bütünleşmede önemli bir etken olarak ortaya çıkabilir. Değer rasyonel eylem tipi bağlamında, bireyin inançları doğrultusunda kimlik edinimine yön veren rasyonalite teokimliklerdir.

Din, beşerî olarak üretilen bir olgu bağlamında dünyanın beşerî kurgusallığı içerisine inançları/ritüelleri yerleştirip sağlamlaştırmaktadır. Aynı zamanda din, bireysel bilinç ile içselleştirilip büyüselleştirerek toplumdaki yerini pekiştirir. Bir bütün olarak toplum içerisinde sosyalleştirilen birey ve kimliği, yine birey tarafından Tanrının yarattığı veya irade ettiği şekilde kutsal bir şeymiş gibi algılanabilir

(Berger, 2011: 183). Kimlik oluşturma sürecinde özellikle kutsallaştırılan ilahi ya da *profan* (din dışı) objeler, toplumda karşılık buldurulması süreci ile toplumsal bütünleşme ile toplumun kolektif değeri haline dönüştürülür. Bu amaç doğrultusunda yaratılan değer, birey açısından yeni kutsal olduğu gibi toplumsal dengelerin sağlayıcısı konumuna yükseltilebilir.

SSCB'nin dağılmasının ardından; dünyada bayraklar, haçlar, hilaller hatta baş örtüsü de dahil olmak üzere kültürel kimliğin sembolleri daha fazla görünür hale gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında en büyük pay, kültürün öneminin yeniden keşfidir. Birçok insan için kültürel kimlik, büyük öneme sahiptir. İnsanlar yeniden fakat çoğu zaman da eski kimliklerini keşfetmeye yönelmektedir. Yeniden keşfedilen bu kimlikler, eski düşmanlarıyla savaşlara yol açan, yeni ama çoğu kez de eski semboller etrafında toplanmaktadırlar (Huntington, 2015: 22). Bireyin teokimlik olarak ön planda yer verdiği değerler, toplumsal açıdan başka inanç ve değerlerin ötekileştirilmesine doğal zemin hazırlayabilir. Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrası ve 11 Eylül gibi dünya kamuoyunda dinsel değerlerin bir tehdit olarak değerlendirmelerin yoğun olarak yapıldığı tek kutuplu dünyada, islamafobi gibi toplumsal bütünleşmenin önünde handikap oluşturan yeni bir tehdit algısı ortaya çıkmıştır. Avrupa'da yükselen islamafobi gibi antisemitizm de Batı dünyasında teokimlik algısının yükselişte olduğu gerçeğini göstermektedir.

İslam dünyasında ise Avrupa'dakinin tersine mezhepsel çatışmalar ve dini değerlerin gerçek savunucu olduğu iddiasıyla ortaya çıkan terör örgütlerinin dini değerler üzerinden yarattığı nedenler çatışmalara neden olmaktadır. Bu süreçte Türkiye gibi kısmi seküler bir ülke de teokimlik değer yaratma süreci yoğun tartışma konusu olarak ülke gündemindeki yerini korumaktadır.

1.7.3. Etnokimlik

Ortak soydan gelen ve miras olarak aktarılabilen özellikler olarak düşünüldüğünde grup, bir ırk yaratır. Bu durum yalnızca ırksal olarak farklı insanlardan oluşan bir komşuluk ilişkisi ya da salt yakınlığın (oğunlukla siyasal) ortak eylemin temeli olduğu ya da tam tersine aynı ırkın üyelerinin, bazı ortak yaşantılarının açıkça farklı bir grubun üyelerine karşı geliştirilen düşmanlıkla bağlantılı olduğu zaman meydana gelmektedir. Irkların sınıflandırılması ve öteki

yaratılması sosyal eylem olarak olumsuzdur (Weber, 2012a: 509). Antropolojinin fizyolojik boyutta insanları sınıflandırması ile tartışmalara konu olan etnisite, kimliğe de etki etmektedir. Uluslaşma sürecinde Alman Vatandaşlık algısı olarak da değerlendirilen etnik temelli değerlerin vatandaş olabilmek için ön planda tutulması *etnokimlik* algısıdır. Etnik kimliğin birincil etken olduğu vatandaşlık sistematiğine göre, ulus devletin ayrıştırıcı anlayışı, etnokimlik algısıyla hiyerarşik yapı oluşturmaktadır. Bu durumda özde ve sözde vatandaşlık gibi toplumda etnik kimliğin ön planda olduğu anlayış ortaya çıkabilmektedir. Bu anlayışın yaratabileceği toplumsal ayrışma, duygusal rasyonel eylem tipi olarak ortaya çıkabilir ve toplumda etnik çatışmaların zeminini hazırlayabilir. Alt kimlik değeri olan etnisitenin, üst kimlik olarak ortaya konduğu durumlarda etnik çatışma riskleri artmaktadır.

Etnik topluluklar, uluslardan daha doğal değildir. Her iki durumda da etnik topluluklar ve uluslar, değersizleştirmenin ya da zenginleştirmenin söz konusu olmadığı tarihsel olgulardır (Schnapper, 1995: 34). Kimliğin, etnik temeller üzerinden nitelendirilmesi olarak değerlendirilen etnokimlik, toplum içerisinde yaşayan bir bireyi ötekileştirme sürecinin başlangıç noktasını oluşturabilir. Bu durumda orta çıkabilecek “onlar” algısı, “bize” karşı doğal bir tehdit algısı olarak değerlendirilebilecek gizil bir toplumsal bölünme dinamiği oluşturabilir.

Türkiye’de özellikle bireyin eğitim sürecindeki öğretilerde Türklerin Orta Asya’dan gelip Anadolu’ya yerleşmesi süreci direkt etnik boyutta tanımlanmasından ötürü birey, Türklük algısını etnosantrik bağlamda değerlendirmektedir. Bu durumun ortaya koyduğu kimlik algısı, toplumun çokkültürlü yapısını uzlaştırıcı çokkültürcülük politikalarının geliştirilmesine de engel olabilmektedir.

1.8. KÜLTÜR VE KİMLİK ÇALIŞMALARININ ÖNEMİ

Kavramların sosyolojik içeriğinin sorgulanmasıyla kavramların anlaşılabilirliğinin artacağı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Kültür ve kimlik kavramlarının eleştirel bakış açısıyla ele alınması günümüz dünyasının olası toplumsal ve siyasal sorunlarının anlaşılabilirliğini arttıracak gibi çözümlenmesine de katkı sunabilmektedir.

Soğuk savaş döneminin bitişi olarak gösterilen SSCB'nin yıkılması ve Körfez Savaşı sonrası, dünyada kimlik ve kültür temelli yeni çatışma sahaları ortaya çıkmıştır. Körfez Savaşı'nın Ortadoğu'da en önemli etkisi "antiemperyalizm" bayrağının artık Ortadoğu menşeli İslami hareketlerin eline geçmesi olmuştur. Bu sürecin devamında bölgedeki hemen hemen tüm devletlerde ana muhalefet İslamcılık etrafında birleşme eğilimi göstermiştir (Gülalp, 2003: 15-16) Küreselleşme ile daha da karmaşık bir hal alan kimliksel ve kültürel talepler bir yandan olumlu tepkiler alırken bir yandan da ulus devletler için büyük bir tehdit olarak algılanmaktadır. Batı dünyasında özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası yükselen islamafobi, Ortadoğu ve İslam dünyasında radikal örgütlerin daha sert söylem ve saldırı taktikleri geliştirmesine neden olmuştur. Başta Fransa ve İngiltere gibi geçmişte İslam coğrafyalarında yoğun sömürgecilik faaliyetleri yürüten ülkelerde islamafobi yükselişe geçerken bir yandan da bu ülkelerde demokrasi ve çokkültürcülük politikaları sorgulanmaya başlamıştır. Karşılıklı güvensizlik ortamında, geçmişten gelen önyargıları yeniden hortlatan ve toplumsal barışın pamuk ipliğine bağlı olduğunu hatırlatan, 11 Eylül gibi terör eylemleri toplumda güvenliğin özgürlüklerden daha önemli olabileceği algısını ortaya çıkarmıştır.

Değişen dünya konjonktüründe iletişim, ulaşım gibi hız kazanmış araçların etkisi ile toplumların heterojenliği artmıştır. Bir arada yaşama gereksiniminin artması ve toplumsal barışın devamlılığı açısından, kültürel değerlerin ve farklı kimliklerin ortak paydalar üzerinden minimum sorunla birlikte yaşamasını sağlamaya yönelik politikalar değer kazanmaktadır. Bu politikaların yaratılması için kültür ve kimlik üzerine yapılan araştırmalar, toplumların duyuşsal ve bilişsel açıdan refleks noktalarının belirlenmesi ve ortak değer üretilmesi açısından önem taşımaktadır.

Toplumsal dayanışmanın arttırılması bağlamında, insanların kültürel çeşitliliklerini çatışma nedeni görünmesinden ziyade bir zenginlik olarak görülebilmesinin yolunu açacak olan araştırmaların başında kültür ve kimlik üzerine hazırlanacak olan çalışmalar olacaktır. Toplumları birbirinden ayıran inanç, dil, tarihi birikimler gibi toplumlara kimlik kazandıran ve kültürünü yaratan değerler sistematığı üzerine hazırlanan çalışmalar kimlik ile kültür arasındaki bağı daha net ortaya koyacaktır. Eğitim yoluyla devletin vatandaşlarına aktardığı kültürel değerler üzerinden inşa edilen ulusal kimlik, bireyin tüm yaşamına nüfuz edecek etkiye sahip

olduğundan kimlik ve kültür araştırmaları özünde bireyi yaratan unsurların temelini oluşturmaktadır.

Esendemir'e (2008: 121-122) göre, Osmanlıdan günümüz Türkiye'sine uzanan süreçte, Türk vatandaşlığında da güçlü devlet geleneğine bağlılık ifade eden "devlet için birey" anlayışında ciddi dönüşümler yaşanmıştır. Küresel gelişmelerle birlikte vatandaşlığa haklar perspektifinden yaklaşılması, vatandaşlığın statüsünü de sorgulanabilir kılmıştır. Farklı kimliklere ve kültürlere sahip bireylerin bir araya gelerek demokratik yollarla kolektif bir güç olarak kimlik ve kültür bağlamında çeşitli taleplerde bulunması, bu alanlarda çalışan akademisyen, düşünür ya da siyasetçiler içinde olumlu katkı sunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki kimlik politikaları ve kültürel haklara bakışı, değişen dünya konjonktürü ve toplumsal gereksinimler nedeniyle de büyük değişimlere uğramıştır. Bu değişime zaman zaman ket vuran askeri müdahaleler ve askeri müdahale destekçilerine toplumdaki tepki günden güne artmıştır. Bunu 2010 yılında yapılan referandumda darbecilere yargı yolunu açan anayasa değişikliğine halkın vermiş olduğu destekten çıkarmak mümkündür. Bu desteği, toplumda daha geniş tabanlı ve farklılıkları bir tehdit olarak görmekten vazgeçen uzlaşmacı siyasetin yükselişini olarak da okumak mümkündür. Toplumda farklı kimlik, kültür ve ideolojileri ortak payda da toplayabilme başarısı gösteren siyasetin yükselişini, sosyoloji aracılığıyla kimlik ve kültür konulu çalışmaların analizleri ile daha etkin hale dönüştürülebilir.

2. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE ULUSLAŞMA SÜRECİNDE KÜLTÜR VE KİMLİK POLİTİKASI

2.1. TÜRKİYE'DE GENEL HATLARIYLA ULUSLAŞMA SÜRECİNE SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

Her sosyolojik olgu, tarihsel olarak da değerlendirilmek durumundadır. Toplumsal değişme süreçlerini makro ve mikro yönleriyle çözümlerken, değişimin olageldiği tarihsel dönemleri sosyolojinin olanaklarıyla değerlendirmek daha doyurucu sonuçlar elde etmemizi sağlar. Ulus olgusu ya da 19.yüzyılla anılan uluslaşma süreci dönemin tarihsel ve sosyal ilişkileri göz ardı edilmeden bir bütün olarak ele alındığında ancak anlaşılır olabilmektedir.

Konumuz açısından baktığımızda uluslararası ilişkilerde nicel genişlemenin aleyhine işlediği Osmanlı İmparatorluğu çeşitli iç ve dış faktörlerin etkisiyle girdiği dağılma sürecinde kendi coğrafyasında barındırdığı çeşitli halkların uluslaşma sürecini çeşitli yönleriyle değerlendirmek mümkündür. İlk olarak etnik temelli bir milliyetçiliğin ivme kazandığına tanık oluruz. Çünkü Batı'daki özellikle İngiltere, Almanya, Fransa gibi ülkelerdeki ekonomik ve kültürel temelli bir uluslaşmadan ziyade, Osmanlı coğrafyasında daha çok kültürel milliyetçiliğin belirleyici olduğunu görürüz. Kuşkusuz imparatorluk içerisindeki azınlıkların milliyetçi isyanları Türk ulusçuluğunun/milliyetçiliğinin de zamanla yükselmesini sağlamıştır. Yirminci yüzyılın başlarında Türkçülük, Osmanlıyı ayakta tutma gayreti içinde olan aydınların savunduğu önemli bir ideolojiye dönüşmüştür. Özellikle Rusya'dan gelen Türkçülerin Türk tarihi ve Türkçülük üzerinde büyük etkisi olmuştur. Rus kültürü etkisinde yaşamış daha sonrasında Osmanlıda yaşamını sürdürmüş olan İsmail Gaspıralı, Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu gibi isimler, Türk ulusçuluğuna öncülük edenler arasında yer almışlardır. Aslında Türk ulusçuluğunun estetik ve bilimselliği Fransa başta olmak üzere Batı'dan gelmiş olsa da Türk ulusçuluğu, Rusya üzerinden gelen Türkçü aydınların çalışmaları ile nesnel değerlendirebilir. Bunların yanı sıra pozitivizme ve sosyolojiye yakın olan Ziya Gökalp, din, dil, ırk ve kültür unsurları üzerinden hem bilimsel hem de doğal Türk

ulusçuluğunu yaratmaya çalışmıştır. Benzer şekilde Gaspıralı İsmail'in Kırım'da çıkarmış olduğu Tercüman gazetesinin de ülküsü Türkler arasında dil, kültür ve siyasi birlik sağlamayı hedeflemiştir (Heyd, 1980: 78; Ersanlı, 2011: 79- 85). Daha sonra Türkçü anlayış, Kurtuluş Savaşı ve sonrasında İslamcı bir üst kimlikle birlikte yaygın bir kabul görmüştür. Elbette bu durumda bütün ezilmiş Müslüman halkların önünde Batı'yla bütünleşmiş bir laik bir ülke olma modeli/amacı da etkili olmuştur. Bu toplumsal evrilme süreci belirli aşamaları gerektirmiştir. Bunu şu şekilde tartışabilmek mümkündür:

Cumhuriyet tarihinde Millî Mücadele dönemi olarak adlandırılan 1919-1922 yılları arasında Anadolu, Müslüman ve Hristiyan ahali arasında Carl Schmitt'in söylemi ile dost-düşman ayrışması benzetmesiyle de ele alınabilir. Cumhuriyet döneminde ise gayrimüslimler yine Schmitt'in söylemiyle ontolojik açıdan güvenlik çerçevesinde tanımlanmıştır. Çünkü Batı'nın kendi dini ve kültürel değerleriyle özdeş bir gayrimüslim kesimi İmparatorluğun birçok yerinde kendi talepleriyle gündeme gelmişlerdir. Bunun sonu birçok yerde ayrışmayı beraberinde getirmiştir. Bu anlamda milli mücadeleyi kendi koşulları içinde İslami bir mücadele çerçevesinde hatta cihatçı bir anlayışla değerlendirmek mümkündür. Burada ortaya çıkan şey milli mücadeleyi etnik köken anlamında bir mücadeleden çok İslami değerlerle örülü topyekûn bir mücadele olarak görmektir (Aktürk, 2013: 183-184). Kurtuluş Savaşı sonrasında ise ulus devlet yaratma girişimleri başlamış ve ulusu oluşturacak olan halkın özellikleri bilimsel manada tanımlanmaya çalışılmıştır. Bunu sağlamak için ise Osmanlı döneminde daha ön planda olan sosyoloji ve Avrupa'da hızla yükselen antropoloji gibi bilimlerden faydalanılmaya çalışılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı dönemi ittihatçılarının aksine, zamanla sosyolojinin yanı sıra kültür antropoloji araştırmalarıyla da yakından ilgilenmiştir. İttihatçıların yönetimindeki 1908'in gerçekleri ile Cumhuriyet Türkiye'sinin 1930'larına ait gerçekleri birbirinden çok farklı konuma gelmiştir. İttihatçı ideolog Ziya Gökalp'in Türkçülük ideolojisini, bilimsel temelde 1908'den 1930'lara kadar sürdüreceği bilim sosyolojinde baş köşede yer almıştır. Atatürk, hilafet ve saltanatın kaldırılmasından sonra ulus olgusunu İslam öncesi bir tarihsel geçmişle de bağlantı noktalarının araştırılmasına olanak tanıyarak Türk kültürünün zengin geçmişinin birikiminden Türk ulusunun çıkarması gerekenlere öncelik vermeye çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda giderek tarihi uzak geçmişte aramaya yönelerek tarih öncesine ve tarih sonrasına yönelerek

antropolojiye ve arkeolojiye ilişkin önemli saha çalışmalarının yapılmasına öncülük edecek adımlar atılmasını sağlamıştır (Toprak, 2012: 70-77). Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyolojiye ek olarak antropolojik çalışmaların daha çok arttığı görülür. Bunun neticesinde uluslaşma tarihinin yazılmasında artık tarih öncesi/tarih sonrası topluluklar üzerinden etnisite temalı olmakla birlikte daha çok ortak tarihsel kültürel kimliğe dayalı diyebileceğimiz bir uluslaşma sürecine tanıklık ederiz. Keyder tarafından (2014: 139) bu süreç, dönemin rejiminin henüz vatandaşlık algısı bir yana, halk olamamış bir topluluğu uluslaştırmaya çalışmakla değerlendirilmiştir. Elbette bu uluslaştırma çabası Batı dünyasında uluslaşma sürecini tamamlamış ülkelerin izlediği ekonomik ve kültürel politikalar da örnek alınarak sürdürülmüştür.

Eleştirel bakıldığında, ulusal kimliğin yaratılmasında engel teşkil edebilecek tüm unsurlar, devletin erkleri tarafından uluslaşma önünde bir tehdit olduğu düşüncesi ile bir kenara bırakılmakla birlikte, Türk kültürü ve kimliği paradigması etrafında bir yoğunlaşma olmuştur. Sonuçta, Osmanlı'dan kalma çokkültürlü yapı, iradi bir şekilde geçmişle bağları koparılmak suretiyle uluslaşma sürecinin bir gereği olan tekkültürcü yapıya uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Üniter anlayış doğaldır ki, kültür ve kimlik bağlamında çokkültürlü bir kavrayışı ön planda tutmamaktadır. Yeri geldiğinde çoğu yönlerden miras alınan Osmanlı toplumunun, yeni devletin idealleri çerçevesinde ortak bir Türk kimliği etrafında daraltılması ve toplumsal bütünleşmenin bu noktada gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu hedef doğrultusunda da etnik, sınıfsal, dini vb. tüm kimlikler belirlenmiş olan yeni ulusal kimlik için bir kenara bırakılmıştır. Hangi düzeyde olursa olsun ulusal kimliğin dışında taşınacak bir kimlik, ulusal kimlik için bir tehlike olarak düşünülmüştür. Bireyin ait olduğu sosyal gruplar toplumda görünür olmaktan çıkınca birey, vatandaşlık kimliği altında devlet ile karşı karşıya kalmıştır. Vatandaş için başlangıç ve bitiş noktası devlet olup, sivil toplum gibi bir otonomi, bir korunağa sığınma şansı olamamıştır. Cumhuriyetin kurucuları ilk evrede, devletten sonra ulusu en önemli güç olarak görmüştür. Devlet anlayışında Alman geleneği ön plana çıkarken, ulus anlayışında Fransız Devrimi'yle resmileşen milli egemenlik anlayışı önem kazanmıştır. Ulus devlet ile özdeş bir cumhuriyet, Türkiye'yi Osmanlıdan ayıran en önemli özellik olarak lanse edilirken diğer yandan cumhuriyetin ilk dönemlerinde milli egemenliği sağlayacak kurumların henüz gelişme aşamasında olduğu söylenebilir (Çaha, 2012: 189-191). Denebilir ki, kimlik yaratımında Batı'nın etkisi, ulus devletleşme süreciyle hız kazanmıştır. Türkiye'nin iktidardaki gücü de yaratmak istediği kimliği, Avrupa'daki modelleri

taklit ederek oluşturmaya çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa ulus devletleri modeline göre, özellikle de Fransız ulus devleti modeline göre biçimlendirilmiştir. Bu durum ise bir Türk kimliği temelinde yoğunlaşan bir ulus inşası çabasını gündeme getirmiştir. Bu amaç doğrultusunda, Osmanlı kimliği yerine Türk kimliğinin yerleştirilmesi aynı zamanda ülkedeki etnokültürel ve dinsel farklılıkların üzerlerinin örtülerek üst kimlik olarak belirlenen Türk kimliği potasında eritilmesi amaçlanmıştır. Yeni Türk kimliğinin yaratılmasında, milliyetçiliğin yeniden yorumlanması için tarihsel öğeler önemli bir işlev görmüştür. Bu yeniden yorumlamada daha çok Türklerin İslâmiyet öncesi tarihine vurgu yapılmıştır. Bunun yanı sıra, Arapça ve Farsça kelimeleri, Türkçe sözcüklerle değiştirmeyi hedefleyen, dilde arılaşma çabası da öne çıkmıştır. Bu çalışmaları kurumsal bir çerçevede yapmak için 1931 yılında Türk Tarih Kurumu, 1932 yılında da Türk Dil Kurumu kurulmuş ve bu kurumlar, hükümetin bu alanlardaki taleplerini hayata geçirmiştir. Atatürk, 1938'deki ölümüne kadar bu çalışmalara yoğun bir şekilde katılmış, ancak onun ardından gelen 1923-1937 döneminin başbakanı İsmet İnönü döneminde reform hareketi ivmesini bir ölçüde yitirmiştir (Zürcher, 2005: 152). Atatürk dönemi yapılan çalışmalar ile yaratılmaya çalışılan yeni ulusal değerler ve ideoloji, Batı'dan aktarıldığı yönleriyle bakıldığında büyük bir toplumsal kesim tarafından onaylanmanın yanında birtakım eleştirilere de konu olmuştur. Bu eleştirilerin dozu zaman zaman artış da göstermiştir.

Ahmad'ın değerlendirmelerinde İtalyan'ların yaklaşım biçimlerine atıf yapılmaktadır: İtalyanlara göre, modern Türkiye'nin kurucu ideolojisi olarak adlandırılan Kemalizm, kendi ulus devlet modellerinin bir kopyası şeklindedir. Kemalistlere göre ise Türk ulusal devrimci hareketi, bağımsız bir Türk devleti kurmayı hedefleyen dönemin şartları içinde gerekli olan düzenlemeleri yapan, yarı sömürge Osmanlı Devleti'nin yerini alan, bir ulus devlettir. 1930'lu yıllarda demokrasinin ve liberalizmin Batı Avrupa'daki istikrarsızlığı, tek parti rejimlerini özellikle de İtalyan yönetim biçimini kurucu iradenin gözünde alternatif rejim haline getirmiştir. Bu yönetim biçimi, Ankara'nın ideolojik ihtiyaçlarına uygun görülmüştür. Uluslaşma sürecinde yapılan devrimlere ve ulusal bütünlüğe, bölünme ve zarar getireceği düşüncesiyle olumsuzlanan sınıfsal mücadele gibi unsurlar Kemalizm'de de ortak noktalar olarak değerlendirilmektedir (Ahmad, 2012: 79-85). Sınıfsal ayrışmaya karşı olan korporatist/paternalist yönetim anlayışı ile uluslaşma süreci bu dönemde tamamlanmaya çalışılmıştır. Sınıflaşmanın toplumsal

bütünleşmeyi bozacağı, kaynaşmış bir kitle olması gereken halkı ayrıştıracağı var sayılmaktadır. Bu nedenle genç cumhuriyetin, yeni rejime hazır olmayan halk üzerindeki yaklaşımı askeri güç ile daha korumacı ve jakoben bir şekle bürünmüştür.

Açıkel'e (2008: 137) göre, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişle birlikte sivilleşme süreci bürokratik hiyerarşi ve askeri müdahaleler nedeni ile toplumsal zemine yayılamamıştır. Uluslaşmanın bu bürokratik/askeri otorite gölgesinde gerçekleştirilmesi, jakoben bir yaklaşımla bürokratik bir burjuvazi oluşturmuştur. Toplumda ulus devletin gölgesinde katı bir üst benlik ile toplum mühendisliği gerçekleştirilmesiyse uluslaşma sürecinin toplumsal taleplere uzak kalmasına neden olmuştur. Yapılan eleştiriler, tek partili dönemin uluslaşma sürecinde izlediği politikalarda, genel olarak halktan kopuk olduğu ve tepeden inmece anlayışın ulus kimliğini yaratma sürecinde geçerliliğini koruduğu yönündedir. Dolayısıyla farklı toplumsal kesimlerin dönem dönem kendi taleplerini arayışları kamusal alanda tartışma konusu olurken, çokkültürlülük göz ardı edilmiştir.

Türkiye'de uluslaşma tarihini anlamak bağlamında, 1930'lu yıllarda yoğunlaşan Türklük kavramının içinin doldurulduğu otoriter milliyetçi dönemde izlenen siyaset büyük önem taşımaktadır. CHP'nin tek parti olarak yönetimi elinde tuttuğu dönemde anayasaya konulan ve hala geçerliliğini koruyan (korumaya çalışan) Atatürk ilkeleri, modern Türkiye'nin kurumları ve ideolojisi uluslaşma sürecinin mihenk taşıdır. Bu dönemde İslam'da; Anadolu Müslüman Türklerin ortak inancı, kültürü, kimliği ve politik emelleri çerçevesinde birleştirici olmuştur. Kemalizm her ne kadar seküler bir ideoloji olsa da nominal bağlamda İslam'ı Türklüğün bir parçası olarak görmek durumunda kalmıştır (Çağaptay, 2009: 3-27). Uluslaşma sürecinde milliyetçi ve dini motifler üzerinden icat edilen yeni kimlikler, farklı etnokültürel gruplar nezdinde kabul edilmesi kadar reddedilmesi durumunu da olmuştur.

Robins'e (2003: 69) göre, Cumhuriyet dönemine geçişle birlikte yeni bir Türk kimliği icat edilmek istenmiştir. Fakat Osmanlıdan kalan toplumda henüz Türkçe konuşamayan "Türkler" (Çerkezler, Lazlar, Gürcüler) bulunmaktadır. Kürtler ise gerçek dillerini unutmuş "dağ Türkleri" olarak tanımlanmıştır. Anadolu'daki bu heterojen yapıyı görmezden gelen kültür ve kimlik politikaları bazı dönemler uygulandığı görülmektedir. Zaman zaman katı bir din anlayışı da modern Türk ulusunun yaratılmasında bir engel olarak görülmüştür. Kurucu ideolojinin hedeflediği Türk toplumunun kimlik önceliği, modern dünyanın değerlerini benimsemiş seküler bir kimliktir.

Sonuçta ulus devletler kendi oluşum dinamiklerinde toplumsal bütünleşmeyi, toplumsal dayanışmayı ve milli kimliği oluşturma yolunda iç ve dış unsurları işlevsel bir biçimde kullanırken, bunun uluslaşma süresi üzerindeki artılarının yanı sıra demokrasi, çokkültürlülük, mikro milliyetçilik açısından bazı sorun alanları ortaya çıkardığı da ortadadır. Uluslaşma ile ilgili kimlik ve kültür tartışmalarının önemini kaybetmemesinin gerekçelerini biraz da bu ögelerden yola çıkılarak değerlendirmekte fayda vardır.

2.1.1. Türkiye’de Uluslaşma Sürecinde Kültürel Haklar ve Kimlik Politikası

Osmanlı’nın Devleti’nin dağılmasının ardından miras kalan kurumlar gibi politikalarda cumhuriyetle birlikte hızla değiştirilmeye başlanmıştır. Bu değişim sürecinde ulus devletin yaratılmasında Ziya Gökalp, Recep Peker ve Mahmut Esat Bozkurt gibi birçok düşünür, devlet adamı, yazar da kimlik politikalarının oluşturmasında etkin rol almıştır. Bir imparatorluğun çöküşüne ve yeni bir ulus devletin kuruluşuna şahitlik yapmış bu isimler, aynı zamanda cumhuriyetin kimlik politikalarına ve kültürel haklara yaklaşımına da ideolojik olarak yön vermiştir.

Ziya Gökalp, bir sosyolog ve ideolog olarak cumhuriyetin kuruluş sürecinde fikirleriyle kimlik ve kültür politikalarına yön vermiş dönemin en önemli isimlerinden biridir. Gökalp’in milliyetçilik anlayışındaki kafa karışıklığı milliyetçiliğin etnik mi yoksa kültürel bağlamda mı olduğu yönünde sürekli tartışma konusu olmuştur. Gökalp milliyetçiliğinin ve milli sosyolojisinin çelişkili olması temel sorundur. Milli devlet olarak dünyada sadece Almanya’yı³ göstermesi, İslamiyet öncesi Türk kavimlerinin kültürünü referans göstermesi, literatüründe turan ile vatani özdeş tutması, Gökalp’i etnik milliyetçi anlayışa yakınlaştırmıştır. Kimlik ve kültür politikalarına dair yazılarında Osmanlı ya da Türkiye Cumhuriyeti devletinde yaşayan farklı kültürlere hangi argüman ve araçlarla yaklaşacağına dair bir açıklama getirmek yerine onlardan söz etmemeyi tercih etmiştir (Özyurt, 2014: 453-454). Dönemin en önemli ve etkin ideologlarından biri sayılan Gökalp’in milliyet anlayışındaki bazı çelişkili tutumları dönemin kimlik politikalarına da yansımıştır. Bu dönemde gerek Avrupa’daki etnik milliyetçi anlayışın yükselişi, gerekse yeni kurulmuş cumhuriyetin ayakta kalmak için geliştirdiği refleks

³ “...Avrupa’da Roma ve Cermen imparatorluklarının inhilâlinden sonra milli devletler teşekküle başladı. Fakat bugün Almanya’dan başka tamamıyla milli bir devlet gösterilemez.” Gökalp, 1981: 153.

bağlamında milliyetçilik, farklı kimlikleri ve kültürleri görmezden gelmek üzerine kurulmuştur. Cumhuriyet döneminin etkin siyasi figürlerinden CHF genel sekreterliği ve bakanlık görevi yapmış Recep Peker ile Adalet Bakanlığı görevi yapmış olan Mahmut Esat Bozkurt'un ise milli kimlik politikasının oluşturulmasında rol sahibi olmaları, bu iki isimin kimlik politikasındaki ortak özelliklerinin milliyetçilik algılarındaki etnik saflık vurgusuyla dikkat çekmektedir. Bozkurt'un İstanbul üniversitesinde verdiği inkılap tarihi derslerinde sarf ettiği "Türk ihtilâlinin öz Türklerin elinde kalması gereğini", "Türkün en kötüsünün Türk olmayanın en iyisinden iyi olduğunu", "yeni Türk Cumhuriyetinin devlet işleri başında mutlaka Türklerin bulunacağını" söylemleri milliyetçiliği etnik bağlamda değerlendirdiğini göstermektedir. Yine Recep Peker'in Türkleri "yeryüzünün arılık ve baylık bakımından üstün bir ulusu" Türklerin en ağır şartlarda bile yok olmamasını, "en büyük imha vasıtaları ve ezici hadiselerle bile bozulması mümkün olmayan tek bir şeye, "Türk kanı"na bağlaması dönemin Avrupa'sında yükselen etnik milliyetçilikten etkilenmenin bir göstergesidir (Bora, 1996: 35-36). Avrupa'daki gelişmelerin etkisinde kalan yeni kurulmuş cumhuriyetin uluslaşma sürecinden çıkarılabilecek sosyal analiz, ideologların ve devlet adamlarının kimliğe bakışının Avrupa'daki etnosantrik yaklaşımın etkisinde olduğunu göstermektedir.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte ulus devletin gereği olarak görülen milli bir kültür çerçevesinde kültür inşası başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları, uluslaşma sürecinde Batıyı örnek alarak yaratmayı hedeflediği kültür, yaklaşık bin yıllık İslam/Osmanlı tarihini de unutturmaya hedeflemiştir. Kültür üretimi bağlamında kurulan Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi hedeflenen yeni milli kültür, kurumsallaşma evresine girmiştir. Kemalist modernleşme projesi olarak adlandırılan, geçmişin kültürel mirasından tamamen koparak yeni bir düşünce sistemi ve hayat tarzı yaratma amacı güdülmüştür. Bu hayat tarzını kalıcı hale getirmeye yönelik hareket ve çalışmalar ile Türkiye'de yaşayan bireylerin vatansever vatandaşlar olarak yetiştirileceği ve mükemmelleştirileceği kamusal alanın/hayatın sağlamaştırılması, yeni Türkiye'de kültürel inşanın en önemli ayağını oluşturmaktadır. Bu dönemde yeni alfabe, kılık kıyafet düzenlemesi, ulusal günlerde yapılan kutlamalar gibi yeni görseller, semboller/ritüeller ve yaşam tarzları üzerinden yeni kültürel temsiller oluşturulmaktadır (Çolak, 2017: 111-174). Siyasi olarak "geleneksel" olanın reddedildiği, kamusal alanda cumhuriyetin tek temsiliyetinin

yeni icat edilen ve yasal düzenlemelerle koruma altına alınan Batılı tarzda icat edilmiş kültür, kimlik ve statü olmuştur.

Kültürel haklar bağlamında, Türkiye'nin uluslaşma sürecinde kamusal alanın şekillendirilmesinde kullanılan dil, giyim tarzı gibi kamusal alanda farklılıklar gösteren kültürel öğelere yönelik, modernizmin bir dayatması olan tektipleştirme politikaları uygulanmıştır. Bunların yanı sıra farklı inanç ve mezheplere yönelik inanç olarak, tanımama ya da dayatmacı laik anlayış çerçevesinde izlenen politikalar, kültürel hak üzerinden birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir devamı kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti'nde azınlık olarak kabul edilen gruplar sadece gayrimüslimlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan "millet sistemi" din ve mezhep temelli bir hiyerarşiye sahiptir. Bu sistem, Bizans'ın tarih sahnesinden silinmesinin hemen ardından 1454 yılında başlamış ve 1839 Tanzimat Fermanı'na kadar sürmüştür. Millet sistemine göre, imparatorluktaki farklı etnik topluluklar dinsel ve mezhepsel olarak sınıflandırılmıştır. Osmanlı'da tüm Müslümanlar etnik kökenine bakılmaksızın "İslam Milleti" sayılarak birinci sınıf addedilmiştir. Millet kavramı da ümmet anlamında kullanılmıştır (Oran, 2006: 36- 37). Ulus devlet yaratma sürecinde ise dinsel ayrışma üzerinden azınlıklar belirlenmiş ve kültürel haklar bağlamında sadece gayrimüslimlerin dinsel inançları için düzenleme yapılmıştır. İnanç dışında, dil üzerinden de uluslaşma sürecinde farklılıkları ortadan kaldıracak tek bir dil kullanan ulus yaratma hedefi ortaya konmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında dil politikaları, kültürel haklar bağlamında yoğun tartışma yaratmıştır. Türkleştirme politikalarının en önemli unsurlarından biri olarak dil gösterilmiştir. Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarında Türkçe konuşmadan, düşüncelerin Türk olamayacağı, düşüncelerin Türk olmaması halinde de bir Türk milleti ve kültüründen bahsedilemeyeceği sıklıkla vurgulanmıştır. Bazı ilçelerde Türkçe dışında bir dil konuşulmaması konusunda kararlar alınmıştır. Özellikle Yahudilere karşı başlatılan "Vatandaş! Türkçe konuş!" kampanyalarındaki uygulamalarda yaşanan aşırılıklar, zaman zaman yerel yönetimlerin Türkçeden başka bir dil konuşanlara para cezası uygulamasına ya da bu kişilere yapılan fizikî saldırılara kadar varmıştır. Türk milletinin ülkesi olan Türkiye'de Türkçe konuşmanın "doğal" olduğu fikri hem değişik uygulamalarla hem de söylemsel olarak yeniden üretildikçe, ülkede ne tür bir kültürel kimliğin doğal karşılandığı ve kabul edilir olduğu da netlik kazanan bir durum yaratmıştır (Balçık, 2008: 783;

Aktar, 2004: 130). Anadolu'da konuşulan tüm dillerin yerine tek bir dil yerleştirme çabası, ulus devlet olmanın bir gerekliliği olduğu ve bu gerekliliğin de farklı dillerin ve lehçelerin yasaklamalar/cezalandırmalar yolu ile unutturulabileceği fikri, cumhuriyetin ilk yıllarında kabul gören politika olmuştur.

Uluslaşma sürecindeki Türkiye'de, kurucu ideolojinin kültürel haklara nasıl yaklaşacağını gösteren, gösterecek olan "Vatandaş Türkçe Konuş" ve "Soyadı Kanunu" vakaları önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir. Örneğin 1927 yılında nüfusun %13,58'i Türkçe dışında bir dil konuşmaktaydı. Konuşulan bu farklı dillerin başında 1.184.446 kişi ile Kürtçe; 134.273 kişi Arapça; 119.822 kişi Rumca; 95.901 kişi Çerkezce; 68.900 kişi Ladino (15. yy. da Osmanlıya göç eden Yahudilerin dili); 64.745 kişi Ermenice; 21.774 kişi Arnavutça; 20.554 kişi Bulgarca; 11.465 kişi Kırım Tatarcası konuşmaktaydı. Soyadı kanununun yürürlüğe girmesi ile de tüm vatandaşlar soyadı almaya başlamıştır. Bu süreçte kayıt dairelerinde Türkçe olmayan ya da Türkçe olarak kabul edilmeyen soyadlarına izin verilmemiştir. 20 Aralık 1934'te yayınlanan yönetmelik gereği "yan, of, ef, viç, is, dis, pulos, aki, zade, mahdumu, veled, bin" ile biten isimler, soyadı olarak kaydettirilmemiştir. Bu kanun gereği, tüm vatandaşların sadece Türkçe soyad edinmelerine izin verilmiştir. Bu durum, Müslüman ve gayrimüslim azınlıkların kültürel haklar konusunda tepki göstermesine neden olmuştur (Çağaptay, 2009: 27, 99). Öte yandan yeni rejim, Batılılaşma sürecinde kadınların dinsel baskıdan kurtarılması adına çeşitli çalışmalar yaparak kadınların kamusal alanda daha görünür olması adına yasal düzenlemeler yapmıştır. Ancak yapılan düzenlemelerin bazılarının İslami değerlere ters düşmesi günümüze kadar uzanan başörtüsü gibi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diyebiliriz ki Cumhuriyet rejimi, yurttaşlık statüsünden doğan hakları "verme" konusunda, kadınlara oldukça cömert davranmıştır.

Batıda kadınların uzun yıllar mücadele ederek elde ettiği hakları Türkiye'deki rejim jakoben bir biçimde kadınlara sunmuştur. Ancak verilen hakların kullanılabilmesi demokratik ortamın var olmaması, sadece kadınlar için değil tüm yurttaşlar için geçerli bir durumdur. Pozitivist siyaset teorisinde devletçi seçkinlerin değişimin aktörü olarak görülmesi neticesinde, siyaset alanının halka kapatılması ve halkın siyasal süreçlerin dışında tutulması sonucunu doğurmuştur. Bu siyasi şartlarda yurttaşın payına düşen, yönetim erklerinin belirlediği sınırlar içerisinde kalarak "iyi bir vatandaş" olmaktır. Bu koşullarda kadınların aleyhine işleyen bir başka durum ise Batı'da olduğu gibi kamusal ve özel alanlar arasındaki ayrımın toplumsal cinsiyetçi

boyutudur. Kurucu ideoloji, modernleşme projesi kapsamında kadınların modern görünüşe kavuşmasını amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda özellikle kadınların türban kullanımı Kemalistler ile İslamcılar arasında büyük tartışmalara neden olmuştur/olmaktadır. Ulus devlet yapısının farklı kimlikler ve kültürler üzerindeki tektipleştirici anlayışı; etnisite, cinsiyet, din, dil gibi farklılıkların kamusal taleplerinin artmasıyla birlikte tartışılır hale gelmiştir. Bu tartışmalarla birlikte, İslamcılar dinsel özgürlüklerinin kısıtlandığını dile getirerek; Kemalizm'in başta kamusal alandaki hegemonyasına karşı yeni bir cephe açmıştır. Özellikle türban sorunu merkezli yapılan tartışmalara ve geliştirilen argümanlara bakıldığında, İslâmcı taleplerin, büyük ölçüde kendi tikelliğine hapsedildiğini söylemek mümkündür. Kamusal alanda farklılıkların görünür kılınmasına yönelik talepler (etnik, dini, cinsiyetçi vs.) ya da kamusal kazanmasına yönelik görüşler, çokkültürlülük bağlamında dile getirilmektedir. Ancak bu taleplerin bir kısmı (cinsiyetçi gibi) İslâmcı söylem alanının da dışında yer almaktadır. Farklılık taleplerinin yalnızca İslâmî yaşam biçimi üzerinden sahiplenilmesi nedeniyle Kemalist yurttaşlık anlayışının kamusal algısına yönelik "tektipleştirme", "dışlayıcılık" ve "ayrımcılık" iddiaları İslâmcılık için de geçerli hale gelmektedir. Bu durumda İslamcı söylemin kamusal alanda farklılıkların görünürliğini arttırmaya yönelik demokratik hak arayışlarını bir araç olarak gördüğü görüşünü de ortaya çıkarabilmektedir. Bu araçsallaşmanın arkasında ise İslamcıların kendi hegemonik gücünü artırma arzusu yatmaktadır (Kubilay, 2010: 150- 159). Demokratik değeri ideolojik amaçlar için kullanan taraflar, doğal/kültürel haklara ve bu hakların kullanımına yönelik taraflı politika izlemiştir. Bu durumun ortaya çıkardığı toplumsal kutuplaşma ise günümüz Türkiye'sinde halen devam etmektedir. Tarafların sadece kendine hak gördüğü anlayış, birbirlerinin hakkına saygı duymaktan öte yok sayma/yok etme üzerine olmuştur. Bu durum da bireyin doğal hakları arasında olan yaşama hakkına bir saldırı şekline dönüşmektedir. Doğal hakların öncelikle içselleştirilmemiş olması, toplumsal uzlaşının sağlanmasında kimlik ve kültürel hakların tartışılmasında temel sorunu teşkil etmektedir.

Haklar konusunda, yönetimi elinde tutan elitler, çoğunluğu gözeteceği vaadi ile iktidardaki varlığını korumaktadır. Ancak söylemlerle pratikteki ayrımcı uygulamalar toplumda bazı etnik, dini ve kültürel grupların tepkisini çekmektedir. Türkiye'de ulus devletin kuruluşu ve gelişimi sürecinde alt kimlikler, ulusal üst kimlik içerisinde eritilmek istenmiştir. Bu proje ve süreç; eğitim, ekonomi, siyaset

gibi birbirinden farklı ve bir o kadar da birbirini tamamlayan alanlarla pekiştirilmeye çalışılmıştır (Caymaz, 2008: 160). Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüz Türkiye'sine kadar eğitim, ekonomi, ulaşım gibi sosyal ve kültürel gelişime etki eden modernleşme unsurlarının eşit olmayan şekilde dağılımı, alt kimliklerin egemen üst kimliğe karşı görece baskıcı ve dayatmacı yaklaşımına direnç geliştirmesine neden olmuştur.

Ulusal mensubiyet ve ulusal duygu, kolektif kimliğe sıkı sıkıya bağlı olan kişisel kimliği tanımlayan bir kültürel modeller bütünü ve özgün değerlerin içselleştirilmesinden doğmaktadır. Bu durumda birey, kendini ulusunun içinde bulmaktadır (Schnapper, 1995: 16). Modern bir kimlik yaratmak adına, 1923'te Cumhuriyetin ilanı ve tek parti dönemiyle radikal bir sekülerleşme ve uluslaşma projesi başlatılmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerindeki politik ve kültürel milliyetçiliğin tedirgin ve kararsız tavrından eser kalmamıştır. Söylem düzeyinde Batılılaşma ve eylem düzeyinde ulus inşası, birbirine paralel giden iki süreç şeklinde ilerlemiştir. Politik söylemin millet kurgusuna denk düşmeyen bir sosyal gerçekliğin varlığı ise Cumhuriyetin idarecilerini pozitivist bir anlayışla yürütülen toplum mühendisliğine yöneltmiştir (Balçık, 2008: 781). Toplumu yeniden şekillendirme ve kimlik kazandırmada, milliyetçi duyguların yoğunlaştırılması ve milli değerlerin yeniden yaratılması için çeşitli tezler ortaya atılırken dinsel ögeler geri plana itilmiştir.

Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen reformlarla oluşturulmaya çalışılan kimlik politikalarında, dinin bir rol üstlenmesi reddedilmiştir. Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi 1930'lu yıllarda milli kimliğin yaratılmasına katkı sunması umuduyla ortaya çıkarılmıştır. Türk Tarih Tezi ile Türk ırkını Osmanlı öncesine hatta tarih öncesine kadar götüren, Türk tarihinin dünya medeniyetine katkısının büyük olduğu vurgulanmıştır. Çok uluslu bir imparatorluk içinde, azınlık durumuna düşmesine rağmen Türklerin, kültürel kimliğini korumuş bir millet olduğu vurgusu yapılmıştır. Bu tez, amacına sınırlı ölçüde de olsa ulaşmıştır. Türkler, Türk olarak başarılarından kaynaklanan yeni bir duygu hissetmeye ve dünyaya bir Türk olarak gelmiş olmakla gurur duymaya başlamıştır. Oysaki bundan sadece yaklaşık elli yıl öncesine kadar Türk terimi, hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun sakinleri tarafından göçebe veya köylü ile eş-anlamli olarak kullanılan bir terimdir (Mardin, 2013: 114-115). Türklüğün bir kimlik ve etnisite olarak kabul ettirilmesi girişimleri, farklı dil/lehçe konuşan topluluklar ve etnik gruplar tarafından tamamıyla kabul

görmemiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaşanan isyanların (Ağrı, Dersim, Menemen vs.) temelinde yatan dini ve etnik nedenler, seküler bir Türkleştirme amacı taşıyan toplum mühendisliğinin kolayca tüm ülkede uygulanabilir olmayacağını ortaya koymuştur. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çıkan isyanların bastırılması ve tekrarlanmaması adına birçok rapor yazılmıştır.

Türkiye'nin uluslaşma sürecinde şark sorunu önemli yer edinmiştir. Özellikle 1925 Şeyh Said Ayaklanması ve sonrasında çıkan isyanlar iskân politikaları geliştirilmesine ve bu problemlerin çözümüne yönelik çeşitli raporlar hazırlanmasına zemin hazırlamıştır. 1925 ile 1961 yılları arasında ve 1980'lerin sonundan günümüze kadar sorunun çözümüne yönelik çeşitli raporlar yazılmıştır. Bunların belli başlıları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Meclis Başkanı Abdülhalik Renda Raporu (1925)
- Dahiliye Vekili Cemil Uybadin Raporu (1925)
- Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey Raporu (1926)
- Vali Ali Cemal Bardakçı Raporu (1926)
- Umum Müfettişi İbrahim Tali Öngören Raporu (1930)
- Fevzi Çakmak Raporu (1931)
- Korgeneral Ömer Halis Bıyıktay Raporu (1931)
- Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Raporu (1931)
- Umum Müfettişi Abdullah Alpdoğan Raporu, (1936)
- Başvekil İsmet İnönü Raporu (1935)
- Umum Müfettiş Abidin Özmen Raporu (1935)
- İktidar Vekili Celal Bayar Raporu (1936)
- CHP Azınlıklar Raporu, (1940)
- Umum Müfettiş Avni Doğan Raporu (1943)
- Maliye Müfettişi Burhan Ulutan Raporu (1947)
- 27 Mayıs 1960 Doğu Raporu (1961)
- DSP Güneydoğu Raporu (1987)
- SHP Raporu (1990)
- Recep Tayyip Erdoğan Raporu (1991)
- MÇP Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Raporu (1991)
- SHP Nevruz Raporu (1992)
- Adnan Kahveci Raporu (1992)
- ANAP Raporu (1993)
- TBMM Göç Araştırma Komisyonu Raporu (1997,98)
- CHP Demokratikleşme ve İnsan Hakları Raporu (1999)
- Algan Hacaloğlu Raporu, (2000)
- DTP Siyasi Tutum Belgesi/ Demokratik Özerklik (2007)
- Saadet Partisi Raporu (2009)
- AK Parti Demokratik Açılım Kitapçığı (2010)

Bu raporların yazılmasındaki temel amaç, cumhuriyetin ilk yıllarından beri süregelen uluslaşma sürecine entegrasyon sorunu olan Kürtlerin, ulusal birliğe dahil edilmesi gösterilmektedir (Al Jazeera, 2013). Günümüze kadar gelen Kürt sorunu; üzerine hazırlanan raporlar, çalıştaylar ve araştırmalar bu sorunun ne kadar köklü bir mesele olduğunu da göstermektedir. Cumhuriyetin ilanından itibaren uluslaşma sürecinin en

temel sorunu, yaratılacak olan modern Türk kimliğinin özelliklerini topluma kazandırma yönündeki çalışmalardır. İsmet İnönü gibi uzun yıllar başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı yapmış, yönetimde söz sahibi insanlar da Kürt sorunu üzerine raporlar hazırlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yazılan raporlar içerisinde Başvekil İsmet İnönü bizzat kaleme aldığı raporunda (1935); bölgedeki sorunun zeminini, hükümetin halka inememesi, bölgedeki toprak ağası baskınlığı ve valilerin politika tutarsızlığı olarak görmüştür. İnönü, bu değişkenler arasında, Dersimli Kürtlerin soygun gibi suçlar işlediği, tekinsiz bir ortam yarattığı görüşünü savunmuştur. “Doğu davası” olarak adlandırılan bu sorun doğunun düzensizliği; etnik/sosyal yapısı ve demografik problemleri ile hükümet tarafından idari bir mesele olarak da görülmüştür. Sorunun demografik ve sosyal yapısı, İnönü’nün iktidarda olduğu tüm dönemlerde önemini korumuştur (Aydemir, 2011: 309-310). Daha çok askeri ve idari bir mesele olarak görülen sorunun çözümsüzlüğü, günümüze kadar gelmiştir. Yaratılmak istenen toplumun, Batılı laik ve aynı zamanda Orta Asya kökenli Türk etnik kimliğine sahip olduğu vurgusu, çeşitli akademik araştırmalar ve kongrelerle (Afet İnan’ın doktora tezi, 1. Türk Tarih Kongresi vs.) topluma dikte edilmeye çalışılmıştır.

Smith’e (1994: 163- 164) göre, yeni Cumhuriyetin Batılılaşmacı milliyetçiliği, laik olduğu kadar Anadolu dışına taşmış yayılmacı milliyetçilik içeren bir Türklük idealidir. Mustafa Kemal; Osmanlıcılığı ve İslamcılığı reddeden politikalarla Anadolu Türklerinden oluşan etnik temeli bütünleşmiş, bölgesel siyasi bir topluluk yaratmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda, kentleşmeye ve modernleşmeye yönelik yaptığı toplumsal ve kültürel reformları topluma kabul ettirmek suretiyle Osmanlı’nın din merkezli kimlik politikasından toplumu uzaklaştırmayı hedeflemiştir. Ancak yayılmacı milliyetçi politikalar sonucu Türklerin kökenlerinin Orta Asya’ya, Oğuz Han’a kadar uzanan bozulmamış soylarına, arınmış dillerinin eksikliğine yönelik geliştirilen söylemler (Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi) etnik mitler, anılar, değer ve semboller üretmeye itmiştir. İcat edilen yeni mitler üzerinden yaratılan kimliğin halk nezdinde kabul görmesini sağlamak amacıyla tezler üretilmiş bilimsel kongreler düzenlenmiştir.

Kurucu ideoloji, ulusal kimlik inşasında enerjisinin büyük bölümünü kültürel dönüşümü sağlama/sağlama yolunda sarf etmiştir. Modern bir Türkiye yaratmada kültür, her daim resmi politikanın temel konularından biri olmuştur. Bu

durumun bir neticesi olarak, resmî düzeye her türlü politik direniş de kültürel kimlik söylemlerini içermekten öteye geçerek kültürel söylemi öne çıkarmıştır. Toplumdaki farklı kültürel/politik kişisel önerileri içeren farklı toplumsal tahayyüller gerginlik alanı olarak kurulmuş ve yorumlanmıştır. Ülkedeki farklı kimlikler, bunalımının farkına vararak, Kemalizm'in yanında başka milliyetçi söylemlerin de oluşumuna neden olmuştur. 1930'lu yıllarda bir devlet politikası olarak başlatılmış halkçılık/köycülük hareketi içinde yeniden oluşan ve 1940'larda popülerleşen Türkçü akım, Kemalizm'le Anadolu milliyetçiliği arasındaki mesafe üzerine kurulmuştur ve Kemalist tarih tezinin, Batıcı bileşenini bir yana bırakmıştır. Bu milliyetçi söylem, yerini mitik ırksal kökenler, savaşçılık, fetihçilik gibi sloganlar içeren bir milliyetçiliğe bırakmıştır. Bunun yanı sıra, 1940'lı yılların milliyetçiliğinin önemli bileşenlerinden biri olan mazlumluk söylemini, Rus mezaliminin anılarını yeniden uyandırma ve keskin bir anti-komünist bileşenle eklemlenmeye gayret göstermiştir. Bu açıdan vurgulanan Türkçü söylem, hem Türk Tarih Tezi'nin iç tutarsızlıklarını ortadan kaldıracak hem de popüler düzeyde anlaşılır ve kabullenilir bir milliyetçilik ortaya çıkarmaya gayret gösterecektir (Yörük, 2008: 318-320). Uluslaşma sürecinde Türkçülük üzerinden yaratılmaya çalışılan kimlik, zaman içerisinde Türk-İslam sentezine dönüşse de Türkçülük söylemi önemini korumuştur.

Özdağ'a, (2003: 175) göre, Mustafa Kemal'in Cumhuriyetin 10. yıldönümü kutlamaları sırasında bir özel sohbetinde kendisine sorulan "*Türkiye, 'nin uzun vadeli hedefi ne olmalıdır?*" sorusuna: "SSCB'nin bir gün çökeceği ve bu ülkede yaşayan Türk halkları ile akraba olunduğu" şeklindeki cevabı, Atatürk'ün uzun vadedeki stratejisi hakkında ipucu vermektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk Genelkurmay Başkanlığı, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bilgisi dahilinde Almanların yanında savaşa girmenin karşılığında Azerbaycan ile Türkiye arasında bir federasyonu ve Orta Asya ülkeleri ile konfederatif yapıyı tartışmaya başlamıştır. Almanya'nın aleyhine dönen savaşıyla birlikte İsmet İnönü, Moskova'nın Türkiye'ye yönelik Pantürkizm suçlamalarını önlemek amacı ile "3 Mayıs 1944 İrkçılık-Turancılık" yargılamalarını gündeme taşıdığı bilinmektedir. Bu davaların açılmasıyla İsmet İnönü, Turancılık suçlamasını kendisinden uzaklaştırmıştır. Dava süreciyle birlikte Turancılık fikri, Türk asker-sivil bürokrasisinin hafızasından kültürel planda da büyük ölçüde silinmiştir. Turancı jeopolitik yaklaşım, kültürel temelleriyle birlikte resmi devlet politikası dışında, siyasal Türk milliyetçiliğini savunan grupların, aydınların, partilerin ilgi/kontrol alanına bırakılmıştır/kaymıştır. İkinci Dünya

Savaşı'ndan sonra ise NATO'ya üye olan Türkiye'nin, Turancı bir jeopolitik konsepti politik eylem programı olarak tasarlaması pek de gerçekçi değerlendirilmemiştir.

2.2. TÜRKİYE'YE KÜLTÜREL HAKLARA VE KİMLİK POLİTİKASINA YÖNELİK SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALAR

Kültürel haklar ve kimlik bağlamında Türkiye'de yapılan araştırmalarda Anadolu'nun bir Türk yurdu olduğunu ve Türklerin tarihsel geçmişini inceleyen araştırmacıların tekkültürcü yaklaşımı ile Anadolu'nun çokkültürlü bir yapıya sahip olduğunu belirten araştırmacıların tezlerine dayalı tartışmalar güncelliğini korumaktadır. Çokkültürlülikle ilgili çalışmalar, geleneksel olarak yeterince temsil edilmemiş ve dışlanmış kültürleri savunmayı ve onları tek bir kültürün bakış açısıyla değil, bu bakış açısından bağımsız bir bütün olarak düşündürmeyi amaçlamıştır. Köklü bir geçmişe ve kültüre sahip Anadolu coğrafyasında yer alan Türkiye de doğal olarak çokkültürlü bir yapıya sahiptir. Kültürel haklar ve kimlik politikaları üzerine birçok sosyolojik araştırma konusu olmuştur. Türkiye'de kültürel hakların tarihsel geçmişi ve günümüz insan hakları değerleri üzerinden yapılan çalışmalar ile kimlik politikaları ve kültürel hakların uluslararası kriterlerle birçok araştırmaya konu olmuştur. Özellikle Avrupa Birliği adaylığının resmîyet kazandığı dönem ve sonrasında 2002 yılında AK Parti'nin kimlik politikalarına yönelik eleştirel söylemleri kimlik ve kültürel haklar üzerine çalışmaların sayısını arttırmıştır.

Yüksek Öğretim Kurulu'nun tez veri tabanı tarandığında "kimlik politikası" üzerine yazılmış akademik çalışmaların 2005 yılından itibaren yoğunlaştığı görülmektedir. Erişilebilen tezlerde kimliğin kuramsal boyutu ve dünyadaki gelişmeler üzerinden Türkiye'deki durumuna değinildiği söylenebilir. Türkiye'de yaşayan farklı dil, din ve etnik topluluklar üzerine yazılan tezlerde 2000'li yıllardan sonra büyük artış görülmüştür. Türkiye'nin AB sürecine girmesi ile kimlik politikalarına ve kültürel haklara yönelik yeni resmî söylemler, bu tarz akademik araştırmaları arttıran önemli unsurların başında gelmektedir. Siyasal bilimlerden, uluslararası ilişkilere hatta güzel sanatlar enstitülerine kadar kimlik politikaları üzerine akademik tezler hazırlanmıştır. Bu tezlere şöyle örnekler verilebilir:

Şimşek'in (2011), "*Kurucu İdeolojinin Kimlik Politikaları Bağlamında Sinemada Etnik Karşılaşmalar*" adlı tezinde; Türkiye'nin kültürel ve siyasal tarihinden yola çıkarak, Türk Sinemasına yansıyan toplumsal yaşamdaki kimlik, etnisite, modern kent ve göç konularında belirlenmiş filmler üzerinden betimsel

analizler yapılmıştır. Türkiye'nin kimlik ve kültür bağlamında yaşadığı siyasal sorunları çeşitli sinema filmleri üzerinden değerlendiren Şimşek, bu sorunların iletişim yoluyla çözümlenebileceğini vurgulamıştır.

Sarı'nın (2007), "*Kültür, Kimlik, Politika: Mardin'de Kültürlerarasılık*" adlı tezinde; Mardin örneklemini üzerinden Türkiye'de yaşayan farklı kimliklere ve kimliklere atfedilen özellikleri betimlemektedir. Tezin bulguları arasında kültürler arasındaki kültürel ayrımların aynı zamanda kültürel kimliğin de sınırını çizen bir olgu olduğunu göstermektedir. Kültürel kimliğin sabit olmadığı ve kültürler arası ilişkiyle var olabileceği belirtilmiştir. Bir kültürün farklılığını ortaya çıkaran her türlü unsur varoluşsal bir tehdit altında olması durumunda kültürün simgesel dışavurumunun politikleşmeye başlayacağı vurgulanmıştır.

Sanat ve politika arasındaki ilişki üzerinden Türkiye'deki kimlik politikalarını "*Kimlik Politikalarının Sanattaki Yansımaları*" (2014) adlı tezinde, inceleyen İlge, 1990'lı yıllardan itibaren sanatçıların kimlik-kültür ilişkisi üzerine daha fazla yapıt verildiğini belirtmiştir. Uygulama çalışmasında kimlik kavramının iktidar tarafından çatışma ve şiddet kültürünün toplumda benimsenmesini eleştirel açıdan sorgulamıştır. Şiddet ve çatışma kültürünün ortadan kaldırılmasına yönelik çözüm önerisi ise farklı dil, din, mezhep, kültür ve cinsel eğilimleri yok sayıp ötekileştirmek yerine hoşgörüyü dayalı, çok-dilli, çok-kültürlü, çok-kimlikli bir yaşamın benimsenmesi gerektiği önerilmiştir.

Sosyolojik araştırmaların arttığı dönemde siyasal yaşama bakıldığında; tezimize konu olan AB adaylık sürecinde kültür ve kimlik noktasındaki değişim süreci açısından dönemsel farklılık sergilediğini söylemek gerekir. AB süreciyle girişilen çabaların 2015 yılından itibaren eleştiriye açık bir hal aldığı gözlenmektedir. Uzun bir süre daha çokkültürlülük söyleminin Türk siyasal gündemini belirleyeceğini ifade edebiliriz.

2.2.1. Türkiye'de Tekkültürcü Yaklaşım Çerçevesindeki Araştırmalar

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu bir devletin devamında kurulması, kültürel manada birçok kesimden bireyin aynı toprakları paylaşmaya devam etmesine neden olmuştur. Dağılma sürecinde Osmanlı'nın yaşadığı birçok milliyetçi isyanlarda Balkanlarda/Kafkasya'da Müslümanların yaşadığı tehcir sonucu trajik olaylar yaşanmıştır. Bu olaylar silsilesi sonucunda son

kale olan Anadolu’da, tekkültürcü söylemlere dayanan tezlerin ve araştırmaların yoğunluğu kaçınılmaz olmuştur. Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı sonrası, fizyolojik antropoloji üzerinden yaratılan ırkçı yaklaşımlar Avrupa Birliği’nin kurulmasının ardından azalma göstermiştir. Türkiye’de ise özellikle Anadolu dışından gelen Türkçü yazarların fikirleri tekkültürcü perspektifin inşasında etkisini sürdürmüştür.

Kafkasya’da yaşadığı tecrübeler sonucu Anadolu’ya gelen Akçura (1976), “*Üç Tarzı Siyaset*” adlı eserinde Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasetlerini tartışmıştır. Türkçülük akımını diğer fikir akımlarına göre daha geç ortaya çıkmış bir fikir akımı olmasına rağmen Kurtuluş Savaşı’nın başarıya ulaşmasını sağlayan fikir akımı olarak büyük öneme sahip olduğunu vurgulamıştır. Siyasal birlikteliğin sağlanabilmesi için Türkçülük fikrine daha fazla önem verilmesi gerektiğini vurgulayan Akçura, Türkçülüğün daha etkin hale getirilmesi için Osmanlı içindeki Türklüğe yakın toplulukların daha fazla Türkleştirilmesi ve dünyanın farklı köşesindeki Türklerin de bilinçlendirilmesi ve mümkünse birleştirilmesini savunmuştur. Türkçülüğün yaygınlaşması ve sistematik çalışması için dernekler de kurulmuştur. Bu minvalde çokuluslu bir imparatorluğun dağılmasının ardından kurulan ulus devlet modelindeki Türkiye’de, faaliyet gösteren Türk Ocakları’nda hâkim kültürün Türkçülük anlayışı üzerinden tekkültürcü, kendini öteki kültürlerin üzerinde gören, üstünlüğünü vurgulayan bir yaklaşım sergilediği siyaset hâkimdir (Üstel, 2004: 401). Bu siyasi anlayış başta Ziya Gökalp gibi ideologlar olmak üzere ortaya konmaya çalışılan Türkçülük üzerinden oluşturulmuştur.

Gökalp’in sosyolojik anlayışı da yine tekkültürcülük üzerinden toplumsal bütünleşmeyi sağlamaya yönelik bir arayış içerisinde. Bu amaç doğrultusunda toplumdaki farklı kültürel unsurların Türk kültürü ve kimliği altında bütünleştirilmesi ile toplumsal mutabakatın sağlanacağı görüşü hâkimdir. Türklüğün ırksal değil, kültürel bir geçmiş ve hissiyat manasında ele alınması gerektiğini savunan tekkültürcü anlayış çerçevesinde farklılıklar, belirlenmiş olan bu kültürde/kimlikte eritilmelidir. Türk kimliği aynı zamanda İslami değerler ile bütünleştirilerek kültürel değeri dinsel değerlerle güçlendirip Türk-İslam sentezinin yaratılmasını amaçlayan anlayışta tekkültürcü anlayış için önemli bir yere sahiptir. Parla’ya (2009: 94) göre; Gökalp sosyolojisinde, toplumu birleştiren temel unsurlar dil, ortak eğitim, kültür ve duygulardır. Gökalp sosyolojisinin ortaya koyduğu tekkültürcü anlayış Türkiye’de 2000’li yıllara kadar kendini yoğun şekilde hissettirmiştir. Eğitim sistemi, medya

kuruluşlarındaki söylem ve demeçler, siyasi iktidarların kültürel haklara bakışı ağırlıklı olarak tekkültürcü anlayış çerçevesinde kurgulanmıştır. AB adaylık süreci ve AK Parti iktidarıyla birlikte başlayan değişim 2015 yılına kadar tekkültürcü anlayışın yerine çokkültürcülük politikalarının etkinlik kazanmasını sağlamıştır. Ancak etnik tarihsel araştırmalar yapan akademisyenler Türklüğü bir etnisite olarak algılamaya devam ederken yaptıkları araştırmalarda etnik vurguyu ön plana çıkarmaya devam etmişlerdir.

Türklerin yaşadığı coğrafya, yaşayabileceği coğrafyadaki yağış miktarı, sıcaklık ortalaması, iklimi gibi fizyolojik antropoloji üzerinden etnik değerlendirmeler yapan Baykara (2001: 57-59), tekkültürcülüğün ötesinde etnik ayrıştırıcı bir yaklaşım sergilemektedir. Benzer Türk tarihi araştırmacılarından Sebahattin Şimşir de kültüre yine etnik temelli tekkültürcülük üzerinden yaklaşmaktadır. Şimşir'e (2012, 2016) göre, Orta Asya'dan Avrupa'ya kurulmuş devletlerin ve medeniyetlerin kökeninde Türk kültürü yer almaktadır. Bilimsellikten öte duygusal bir şekilde yapılan bu araştırmalar, daha çok etnik temelli kültürel bakış üzerindedir. Türkiye'nin çokkültürlü bir devlet olmadığını savunan Özdağ'a (2004: 35-36-84) göre ise küreselleşmenin bir ürünü olan etnik milliyetçilik Türkiye'nin milli devlet yapısını çokkültürlü bir ademi milliyetçiliğe dönüştürme gayretindedir. Bu dönüşümün baş mimarının AB olacağı görüşündedir. AB'nin nihai hedefinin Türkiye'yi federelleştirme ve etnik gruplara bölme olduğunu savunurken AB politikalarına uygun davranan siyasal partilerin bu sürecin yürütücüsü konumunda olduğunu savunmaktadır.

2.2.2. Türkiye'de Çokkültürcü Yaklaşım Çerçevesindeki Araştırmalar

Çokkültürlülüğün toplumsal bir gerçek olduğunun kabul edilmesi ve devamında bu kültürel farklılıkların nasıl bir arada yaşayabileceği üzerine üretilen hipotezler Türkiye'de de yoğun şekilde tartışılmaktadır. Kültürel farklılıkları bir tehdit olarak değil de bir zenginlik olarak görme eğilimi toplumsal mutabakat çerçevesinde farklı kültürlerin bir arada nasıl yaşayabileceği üzerine çözüm önerileri geliştirmesine yönelik çalışmaları arttırmıştır. Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığının tez tarama merkezinde çokkültürlülük kavramı dizinlerde taratıldığında 2000-2014 yılları arasında 132 kayıta ulaşılması, özellikle AB'ye tam üyelik süreci sonrası bu

konuya olan ilginin arttığına bir kanıt olabilmektedir. AB adaylık süreci ile birlikte akademik tezlerin dışında çokkültürlülük üzerine yayınlanmış kitaplarda da sayısal artış olmuştur.

Çokkültürcülük politikalarının geliştirilmesi bağlamında birçok eser Türkçeye çevrildiği gibi bu konuda Türkiye’den birçok akademisyen de yayın yapmıştır: “Çokkültürlü Topumlarda Eğitim” (2011) (M. Carlson, A. Rabo, F. Gök); “Çoğulculuk, Çokkültürlü ve Çokdilli Eğitim” (2014) (İlhan Kaya, Hasan Aydın); “Çokkültürlü Eğitime Giriş” (2013) (James Banks) gibi eğitimde çokkültürcülük politikalarının nasıl hayata geçirilebileceği üzerine farklı ülkelerden örneklerin sunulduğu ve Türkiye’de bu konuda nelerin yapılabileceği üzerine tartışmalar bu yayınlarda ele alınmıştır.

Bir dönem AK Parti milletvekilliği yapan Mazhar Bağlı ve Ertan Özense’l’in “Çokkültürlü Vatandaşlık” (2005) çalışmasında homojen olmayan toplumlarda farklı kimlik ve kültürlerin bir arada nasıl yaşayabileceği üzerine saha çalışması yapılmıştır. Osmanlı’da tebaadan başlayarak Kanada’ya göç eden Türklerin kültürel ve kimliksel yaşayışları üzerinden çokkültürlülük politikalarının uygulamalarına değinilmiştir. Yine AK Parti Milletvekili ve parti sözcüsü olan Yasin Aktay’ın “Hepimiz Ötekiyiz” (2014) adlı kitabı ve Ahmet Kızılkaya ile birlikte yazdığı “Küreselleşme ve Çokkültürlülük Sahicilik” (2015), Türkiye’de kimlik ve kültür politikaları üzerinden yeni politikalar üretilmesi üzerine örnek verilebilecek akademik araştırmalardır.

AB süreci ve AK Parti dönemiyle birlikte kültürel farklılıkları görmezden gelmek yerine ortak paydalar etrafında toplumsal bütünleşmenin sağlanmasına yönelik çokkültürcülük politikaları ön plana çıkmıştır. Ancak 2015 yılında yaşanan siyasal gelişmeler ve terör olayları sonucu tekkültürlü siyasal anlayışa geri dönüş sinyalleri güçlenmektedir.

2.3. TÜRKİYE’DEKİ SOSYAL KURUMLARIN 2000’Lİ YILLARDAKİ KİMLİK VE KÜLTÜR POLİTİKASI

Medya, eğitim ve siyaset kurumlarının Türkiye’de farklı kimlik ve kültürel değerlere yaklaşımı birçok araştırmaya konu olmuştur. Özellikle AB kriterleri gereği

Türkiye’den hayata geçirilmesi istenen reformlar arasında kültürel ve kimliklerin ifadesine yönelik hakların sosyal kurumlarda ve kamusal alanda özgür bir şekilde varlığını göstermesi/koruması öngörülmüştür. AK Parti’nin 2002 yılında iktidara gelmesi ile AB kriterleri doğrultusunda yapılan reformlar ve toplumsal barışı sağlamaya yönelik çalıştaylar bireysel özgürlüklerin artırılmasına yönelik olmuştur. Eğitim ve öğretim alanında 2004 yılından itibaren yeni programların hazırlanması ve 2006 yılında ders kitaplarındaki müfredatların değiştirilmesi, TRT’de farklı dil ve lehçelerde yapılan programların süresinin uzatılması ve yeni TRT kanallarının açılması gibi birçok alanda kimlik ve kültür bağlamında bireysel haklar genişletilmeye çalışılmıştır. Bunların yanı sıra 2010 yılında çıkarılan kanunla farklı dil ve lehçelerden propaganda yapılmasının önü açılmış ve ifade özgürlüğü genişletilmiştir.

Türkiye’de yaşanan gelişmelerde kimlik ve kültürel haklar bağlamında etnik ve dini talepler ön plana çıkmaktadır. Görsel/ yazılı medyada, toplumu yöneten siyasi aktörler arasında çok sık kullanılan kardeşlik kavramı üzerinden farklı kültürel ve kimlik talepleri ahlaki bir boyuta çekilmektedir. Kardeşlik, sevgi referansı ile kapsayıcı olabileceği gibi kardeşler arasında kavgada olasıdır. Bu kavgada da kardeşlik söylemi yerini milliyetçi söyleme bırakabilmektedir. Ülke yönetiminde söz sahibi ve nüfuz sahibi olanlar hem farklı kimlikleri hem de farklı kimlikler arası ilişkileri kardeşlik gibi ahlaki temelde değil; haklar, özgürlükler, sorumluluklar ekseninde demokratik olarak düzenleme gayreti içerisinde olmalıdır. Kültürel kimlik taleplerinin demokratik bir zeminde değil de milliyetçi bir zeminde tartışılması sorunları çözümsüzlüğe itmektedir (Keyman, 2005). Bu taleplerin demokratik çözümü için kardeşlik metaforundan önce, birlikte yaşama olasılığını arttıracak olan doğal haklara saygı çerçevesinde, farklılıkların kabulüne yönelik yazılı kurallara ve eğitime dayalı çalışmalarla sağlanabilir.

Uğur ve Aksoy’a (2015: 176) göre Türkiye’nin Avrupalılaşma sürecinin başladığı dönüm noktası AB adaylık süreci ile başlamıştır. Ancak bu süreçte AB kriterlerine göre yeniden dizayn edilen ulusal kurumlar yapılacak olan reformlara karşı direnç gösterebilmektedir. AB’nin Türkiye’den beklentisi daha fazla demokratikleşme, ordunun siviller üzerindeki kontrolünün kaldırılması, kültürel hakların ve taleplerin insan hakları bağlamında değerlendirilip bu taleplere cevap verilmesidir. Bu süreçte de iktidarı elinde bulunduran AK Parti, tek başına iktidar

olmanın avantajını kullanarak hem AB sürecinde önemli yol kat etmiştir hem de iktidarda kalmasını sağlamlaştıracak kurumlar üzerinde etkinliğini arttırmıştır. Başka bir deyişle, AB Türkiye'yi yönlendirmek istediği noktaya taşımak için AK Parti'yi iyi bir ortak olarak görürken; AK Parti'de AB sürecinde ordunun siyasetteki etkinliğini azaltarak iktidarını sağlamlaştırmıştır. Ne var ki Avrupa Birliğinin kültürel politikasını imleyen çokkültürlülük açısından kat edilmesi gereken birçok aşama bulunmaktadır.

2.3.1. Türkiye Siyasetinde Kültürel Haklar ve Kimlik Politikası

Cumhuriyet rejiminin kurulmasının ardından rejimin kurucularının önünde iki farklı siyaset seçeneğinden söz edilmektedir. Bunlardan birincisi etnik milliyetçiliğe ve dile dayalı, ikincisi ise dine ve kültüre dayalı milliyetçiliğe yönelmektir. Atatürk, Türklerin sahip olduğuna inandığı özgün kültüre dayalı etnik ve dil milliyetçiliğini açıkça tercih etmiştir (Karpas, 2013: 196). Çağaptay (2009: 161) göre, cumhuriyetin en temel öngörüsü, Anadolu'da yaşayan tüm farklı toplulukların Türklük potasında eriyip kaybolacağı üzerine inşa edilen kültür ve kimlik politikasıdır. Anadolu'da yaşayan birçok Müslüman topluluk beklenen sakinlikte Türk ulusuna entegre olmuştur. Fakat ülke nüfusunun %10'undan fazlasını oluşturan Kürtler, sayısal olarak diğer topluluklardan oldukça fazladır. Kürtlerin Doğu ve Güneydoğu'daki vilayetlerde yoğunlaşmış olmaları, yaşadıkları coğrafyanın koşulları (ulaşım, iletişim vs.) ve ülkenin kalan nüfusundan daha fakir olmaları Ankara'daki hükümetin Kürtlere yönelik daha ciddi politikalar üretmesine neden olmuştur. Politikalar belirlenirken dönemin Avrupa'sındaki uluslaşma sürecinin bir gereği olan etnosantrik ve dil temelli milliyetçiliğin tercih edilmesi ise Türkiye'de siyasetin kırmızıçizgisi olarak kabul edilmiş ve günümüze kadar gelen farklı toplumsal çatışmaların da önemli bir nedeni olarak görülmüştür.

Kültürel haklar ve kimlik politikaları uzunca yıllar Türkiye'de tartışılması oldukça zor bir kırmızıçizgi olarak üniter devlet yapısını bozabilecek tehlikeli bir konu olarak görülmüştür. Anadolu'da yaşayan farklı dil ve lehçelerin kamusal alanda var olması, başta Kürtler olmak üzere farklı toplulukların da Türkiye'de yaşadığının söylenmesi ve politik talepleri doğaldır ki, üniter yapı için bir tartışma konusu olarak algılanmıştır. Aynı zamanda İslami değerlere vurgu yapan dini grupların siyasal

çalışmaları da laiklik gerekçe gösterilerek engellenmiştir. Bunun neticesinde 1924 yılında halifeliginde kaldırılması ile dindar Kürtler yaşadığı coğrafyada milliyetçilikten az ya da çok ilham alan bir dizi ayaklanma yaşanmıştır (Bruinessen, 2013: 393). Bu isyanlar kısa süre içerisinde bastırılmış olsa da ülkenin doğu ve güneydoğusunda bir kargaşa halinin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla yasaklamalar ve şiddet yoluyla bastırılmaya çalışılan tüm kültürel hak ve kimlik talepleri sürekli olarak gündemdeki yerini korumuştur. Örneğin tek parti dönemi başta olmak üzere, darbe dönemlerinde çeşitli yasalarla farklılıklardan söz edilmesinin, dillerin ve lehçelerin konuşulmasının yasaklanmış olması⁴ birçok kişinin ağır cezalarla yargılanmasına sebep olmuştur. Bu yargılamalara maruz kalanlar arasında akademisyenler, yazarlar hatta Şerafettin Elçi gibi 42. hükümete Bayındırlık Bakanlığı görevinde yer almış devlet adamlarını görmekteyiz. Aynı zamanda parti kapatma davalarına da neden olan politize edilmiş kimliğin tanınması yönünde çabalayan birçok parti de kapatılmıştır. Bu partilerin tüzüklerindeki/kongrelerindeki yazılı/sözlü demeçlerinde yer alan talepler üniter yapıya tehdit olarak görüldüğünden anayasa mahkemesince kapatılmıştır. Kuşkusuz parti kapatmaların gerekçesi yalnızca bu durumla ilişkili değerlendirilmemeli, anayasal devleti yıpratma, yıkma ya da terör örgütleriyle bağlantılı olmak sebepleri de sürülmektedir.

Türkiye’de AB adaylığıyla birlikte kültürel haklara ve farklı etnik/dini kimliklere yönelik politika değişikliği yaşanmış AK Parti iktidarı ile birlikte de bu değişim hızlanmıştır. Bu değişim süreci inişli çıkışlı sürerken 2014 yılında Suriye iç savaşının Türkiye’ye yansması yine çözüm süreci olarak adlandırılan demokratik açılımda yaşanan olumsuz gelişmeler son dönemde kültürel haklarda ve kimlik politikalarında çokkültürcülük yaklaşımını zayıflatmıştır. Elbette çokkültürlülük algısını bu ve buna benzer olaylar üzerinde okumak kendi içinde sorunlu olabilmektedir. Birbirinden ayrı tutulması gereken bu olaylar da olguyla ilgili nesnel bakış açısının korunması gerekmektedir. Diğer yandan Türkiye siyasetinde bir başka

---

⁴ 1982 anayasası 26. Maddenin 3. Fırkası "Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz. Bu yasağa aykırı yazılı veya basılı kağıtlar, plaklar, ses ve görüntü bantları ile diğer anlatım araç ve gereçleri usulüne göre verilmiş hâkim kararı üzerine veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde kanunla yetkili kılınan merciin emriyle toplattırılır. Toplatma kararını veren merci bu kararını, yirmi dört saat içinde yetkili hâkime bildirir. Hâkim bu uygulamayı üç gün içinde karara bağlar." Bu madde 1991 de "Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayınlanması" şeklinde değiştirilmiştir.

önemli aktör ise genelde İslamcı olarak tanımlanan toplumsal kesimlerin bazı dini hassasiyetlerden giderek kimlik ve kültür siyasetine giren konularda politika üreten partileri de unutmamak gerekir.

Kurtoğlu'na (2009: 628) göre, siyasallaşan dini topluluklar kendi kutsallık aidiyetine göre önerilen yaşam tarzını, yine kendine vahiy edilenden türetilebilecek siyasal bir iktidar çatısı altında yaşamasını mümkün kılmayı amaçlayan siyasal örgütlenmelerdir. Bu bağlamda, halkın bu siyasi örgütlenemeye itaati, siyasal teolojinin çatısı altında yalnızca tebaanın görevi değil, müminin erdemi olarak da kabul görmelidir. Cumhuriyetin ilanı ve devamında izlenen jakoben siyaset nedeniyle 1960'lara kadar baskılanan İslamcılık, 1970'de sağcı-solcu grupların çatışma döneminde daha çok pasif kalmıştır. Özellikle Refah Partisi döneminde Necmettin Erbakan öncülüğünde etkinliğini arttıran siyasal anlayış, dini hassasiyeti olan kesimin başta ibadet ve türban özgürlüğü üzerinden kimlik ve kültür siyasetinde etkin rol almaya başlamıştır (Aktaş, 2009: 663). Yine Türkiye'de Sünni İslamcı kesimin yanı sıra kimlik ve kültür bağlamında Alevileri önemli bir kısmı devletin resmi kimlik/kültür politikasına yönelik -özellikle ibadethane ve zorunlu din kültürü dersi- konusundaki hizmetleriyle ilgili eşitlik yönünden talepleri sıkça gündeme taşımaktadırlar. Bununla ilgili olarak modern toplum yapılarının olmazsa olmazı tolumdaki ilişkileri eşit yurttaş bağlamında çözüme kavuşturan yasalar yapmak ve uygulamaktır. Yalçınkaya'ya (2009: 789-793) göre, bireyin kendini yurttaş olarak hissetmesi, yani siyasi bir figür olması hukuki boyutta sınırların ve ideal olanın belirlenmesi ile sağlanabilmektedir. Türkiye'de de Alevilerin üzerinde mutabık olduğu problem, tekke ve zaviyeler kanunu ile alevi dedeliğinin hukuksal olarak yasaklanmasının yarattığı eşitsizliktir. İzlenen kimlik politikası ve kültürel hak anlayışı, Alevi yurttaşlar için dini ritüellerini yerine getirmede kabul ettiği rehber olan dede ve ibadethane olarak benimsediği Cemevlerinin yasallığının tanımaması eleştiri konusu olmaktadır. Alevi yurttaşların kimlikleri ve kültürleriyle Alevi yurttaşların bu bağlamda seçim özgürlüğünü de kısıtlamaktadır. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sadece Sünni İslam'ı temsil etmesi de yine Alevilerin kendi kültür ve kimliklerinin devlet nezdinde yok sayıldığını akla getirebilmektedir.

Türkiye'de kimlik ve kültür politikalarının yegâne belirleyicisi olan siyaset kurumudur. Her ne kadar siyaset kurumunu belirleyen seçimlerle belirlenen hükümetler olsa da ulus devletin kuruluş sürecinde belirlenen ulusal kimlik unsurları

çerçevesinde üst kimliğin ortak paydası toplumun her kesimince kabul edilmesi gerektiği doğrudan ya da dolaylı olarak tüm yurttaşların benimsemesi gereken gerçeklik olarak önemini korumaktadır. Parla'ya (2009: 7-8) göre, Türkiye'deki solidarist korporatizm ideolojik ve kültürel manada etkinliğini kurulduğundan günümüze kadar sürdürmektedir. Diyebiliriz ki kurucu ideolojinin köktenci kültürel reformculuğu, laiklik anlayışı, otoriterliği ve devletçiliği üzerinden geliştirilen ideolojik yaklaşım bireylerin farklılıklarını ve kültürel hak taleplerini bu ideolojiyle çelişmediği sürece kabul edebilir.

2.3.2. Türkiye Eğitim Sisteminde Kültürel Haklar ve Kimlik Politikası

Türkiye'de ve diğer ulus devletlerde temel eğitimin zorunlu olmasının altında yatan gerçek, aslında eğitim sisteminin “istenilen tipte yurttaş üreten bir fabrika” (Caymaz, 2008: 5) olmasıdır. Eğitim aracılığı ile bireye aktarılan kültürel öğeler aynı zamanda bireyin kimliğini oluşturmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tek parti döneminin izlediği siyasi anlayış içerisinde modernleşme ve kurulan sistemin devamlılığını sağlamak amacıyla eğitim sisteminde köklü değişiklikler yapılmıştır. 1924'ten itibaren toplulukçu anlayış çerçevesinde hazırlanan eğitim programları ile yurttaşlık anlayışı, Fransız modeli sözleşmecî ulus şeklinde verilmeye çalışılmıştır. Fakat dönemin ders kitaplarında vatan, ırk, dil ve tarihsel geçmişin yanı sıra Türklerin Orta Asya geçmişine yapılan göndermeler ile millet ve ırk birleştirilerek Alman modeli ulus tipi etkin olmuştur (Üstel, 2008: 278-279). Bu durum farklı kimlik kültür taleplerini yok sayan eğitim sistemini oluştururken cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan tezlerle tektipleştirici anlayış güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Schnapper'e (2005: 244) göre, siyasal egemenliğe eşlik eden kültürel egemenliktir. Türk eğitim sisteminin ana hatları kimlik ve kültür boyutunda 1930'lu yıllarda temelleri atılan Türk Tarih Tezi'nin izlerini taşımaktadır. Afet İnan'ın “*Türk uygarlıktır, Türk tarihtir*” söylemi üzerine yazılan başta tarih kitapları ve sosyal bilgiler kitapları olmak üzere tüm ders kitaplarında Türklük vurgusu ön plana çıkmıştır. Bu Türklük algısının ise Orta Asya'dan göç eden Türkler ve Türk olduğu iddia edilen Sümerler, Hititler, Etiler gibi antik çağ medeniyetlerine kadar götürülmesi etnik vurguları beraberinde getirmektedir. Özellikle Türklerin uygarlığın

gelişmesindeki hizmetleri vurgusu 1948'den günümüz eğitim programına kadar uzanan bir söylemdir. “Türk ırkı, beşeriyet tarihine en çok tesir icra etmiş, medeniyetin ilerlemesine hizmet etmiş bir ırktır” (Copeaux, 2000: 36-37). Cumhuriyetin ilk yıllarda yoğun olarak kullanılan “Türk ırkı” söylemlerinin merkezde olduğu eğitim anlayışı ilkokuldan başlayarak üniversite eğitimine kadar devam etmiştir. Hazırlanan ders kitapları içerisinde özellikle tarih kitaplarında “Türk ırkı” söylemi kimlik politikası açısından izlenen siyaset hakkında da ipucu vermektedir.

Kurtuluş Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler yeni cumhuriyetin uluslaşma süreci ve benimseyeceği milliyetçi anlayışının da belirlendiği dönem olmuştur. Bu dönem önemli siyasi figürleri de ders kitapları yazmıştır. Recep Peker'in yazmış olduğu “*İnkılap Dersleri*” kitabı dönemin eğitim sisteminin hangi kimlik ve kültür politikalarını içereceği konusunda etkili kaynaklar olmuştur. Kitabın içeriğinde Türk inkılabının kendine has ve orijinal bir devrim olduğu vurgusu yapılmıştır. Dönemin CHP'sinin parti programı yüce bir varlık olarak doğan yeni Türkiye devletinin kurulması hadiselerinin yoğurduğu prensiplerle hayata çıkmıştır. Peker, üstün ırk mantığına karşı çıkmış ve ırk temelli milliyetçiliği kınamıştır. Fakat “Türk” ırkının yeryüzünde arı ve üstün ırk olduğunu ve “Türk kanı”nın üstünlüğüne ve yüceliğine de kitabında yer vermiştir (Peker, 1984: 16, 63). Dönemin ideolog ve devlet adamlarındaki kafa karışıklığı yine dönemin Avrupa'sındaki kimlik politikalarının yansıması şeklindedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarından bir dönem Adalet Bakanlığı görevinde de bulunmuş olan Mahmut Esat Bozkurt tarafından kaleme alınan ve üniversitelerde okutulan “Türk İnkılâbı Tarihi” adlı kitabındaki anlatım dönemin kimlik politikasını örneklemektedir:

Tarih diyor ki, devlet işlerinin başına, devletin kurucusu olan kavimden başkası geçince, devlet inkıraz bulur. Millet, istiklalini kaybeder, (...) yeni Türk Cumhuriyeti'nin devlet işleri başında mutlaka Türkler bulunacaktır. Türk'ten başkasına inanmayacağız. Atatürk inkılâbının farikası, Türk milliyetçiliğidir. Türk olmaktır. (Bozkurt, 2000: 124)

Cumhuriyetin kurucularının hedeflediği milliyetçi vatandaş yaratmak için başvurulan eğitim modelinde kültür politikasında doğal olarak hâkim kültür ön plandadır. Kimlik politikası ise milliyetçilik bağlamında etniklik ile kapsayıcı vatandaşlık bağlamında kafa karışıklığı sürmüştür. Milli değerlerin baskın olduğu

eğitim sisteminde laiklik ve Türklük vurgusu her dönemde önemini korumuştur. Özellikle 1990'lı yıllarda laikliğin tehdit altında olduğu kaygısı ve 28 şubat süreciyle birlikte eğitim sisteminde laiklik ve Atatrklk ğretileri ön plana çıkmıştır.

Milli değerlerin ön plana çıktığı 1997 sonrası ders kitaplarında laiklik kavramına daha çok yer/anlam verilmeye başlanmıştır. Dinsel temalar ders kitaplarında azaltılırken, ulusal değerlere ve Atatrklğe yapılan vurgu artmıştır. Çağdaşlık vurgusu yapılarak ülkenin rejimini tehdit edenlerin varlığından söz edilmektedir. Türkiye'nin stratejik konumundan ötürü i dşmanlarca zayıflatılmaya çalışılan bir ülke olduğu ve gençliğin bu duruma karşı uyanık olması gerektiği vurgulanmıştır (İpek, 2011: 33-34). Kurtuluş Savaşı döneminde yaşanan işgallerden kalma bir refleks şeklinde devam eden "düşman" algısı i ve dış şeklinde devam etmiştir. Kültürel haklar ve kimlik politikaları üzerine eğitim sisteminde milliyetçi ve laik anlayış büyük ölçüde 2004 yılına kadar devam etmiştir.

2004 yılında ğrenci merkezli yapılandırmacı eğitim modelinin benimsenmesiyle tüm programlar ve hedefler yeniden düzenlenmekle birlikte Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecinde eğitim alanında Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlaması gerekmektedir. Ayrıca Türkiye Lozan Barış Anlaşması'nda azınlık olarak kabul ettiği gayrimüslimlerin dışında etnik, dini, kültürel gruplara yönelik eğitime, milli eğitim sisteminde yer vermemesi de gözden geirilmeyi bekleyen konular arasında yer almaktadır. Unutulmamalı ki azınlık olarak kabul edilen gayrimüslimler dışında yer alan toplulukların kendi kültürel değerlerine ve kimliklerine yönelik öğretilere eğitim sistemi içerisinde insan hak ve özgürlükleri çerçevesinde değerlendirmek okkltrclk politikalarının hayata geçirildiğinin göstergelerinden biri olabilir.

2.3.3. Türkiye Medyasında Kültürel Haklara Verilen Yer

Sosyolojik bağlamda kitle iletişim araştırmaları, kamusal alan kavramını merkeze alarak vatandaşların ve kamunun çıkarlarını en üst noktaya taşması kamu hizmeti yayıncılığı olarak tanımlanmaktadır. Her ülkenin kendine özgü gelenekleri ve siyasi kültürü kamu hizmeti yayıncılığı bağlamında değişiklik gösterebilmektedir. Bu yayıncılık öncelikle devletin resmi yayın organı olan televizyon ve radyolarında kendini hissettirmektedir. Genel olarak da resmi devlet televizyonlarının kamusal

alan yayıncılığı, vatandaşları eleştirel söylemlerine ve çeşitliliğine pek yer vermediği gibi güvence altına da almamaktadır. Kamusal alan ile kamu hizmet yayıncılığı arasındaki bağ, devletin yani otoritenin vatandaşlarla kamusal müzakere geliştirmesiyle otoriteyi rasyonelleştireceği gibi meşruiyetini de güçlendireceği ön görülmektedir (Avcı, 2010: 24-36). Medya kurumlarının siyaset kurumunca yönlendirilmesi ise kamu hizmet yayıncılığının eşit erişilebilirliğini tehlikeye sokmaktadır.

Her toplumsal kurumun kültürel ve ekonomik kararları aynı zamanda siyasal kararlardır. Ayrıca her kültürel ve ekonomik etkinlik siyasal boyut taşımaktadır (Kılıçaslan, 2008: 11). Kültürel haklar, siyasal bir söylem olarak medyada da geniş yer tutmaktadır. Her ulus devletin kültürel haklara vermiş olduğu değer boyutunda, kültürel unsurların ulusal medya organlarında yer alması değişkenlik göstermektedir. Kitlelere ulaşma kolaylığı sağlayan medya üzerinde her devlet farklı yaklaşımlar ile ulusal azınlıklarına ya da göçmelere yönelik kültürel içerikli yayınları kısıtlayabilmekte ya da tamamen serbest bırakabilmektedir.

Türkiye’de medya, Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) tarafından denetlenen önemli toplumsal etkiye sahip bir kurumdur. Medya organlarında 2004 yılına kadar kesin bir dille reddedilen ve tümüyle yasak olan başta Kürtçe olmak üzere, farklı dil ve lehçelerdeki yayın yasağı nedeniyle kültürel haklar bağlamında medya üzerindeki baskı, özellikle AB tarafından yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. 2009 yılında yayımlanan “Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yapılacak radyo ve televizyon yayınları hakkında yönetmelik” ile TRT dışındaki radyo ve televizyon kuruluşlarının, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapabilmelerine ilişkin usul ve esasları düzenlemektir (RTÜK, 2009). 2004 öncesinde ise Türkiye’de insanların günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçeler, RTÜK için medya kuruluşlarına verilecek ceza için bir gerekçe niteliğinde olmuştur.

Kültürel bir değer olan dil, lehçe ya da şive zaman zaman da komedi unsuru olarak ikincilleştirmeye/ötekileştirmeye neden olacak şekilde televizyon ekranlarında kullanılmıştır. Örneğin Romanların yaşadığı semtleri konu alan bir dizi, Karadeniz insanın konuştuğu şive ya da bir Kürt geleneksel kıyafeti televizyon

dizilerinde/filmlerinde izleyiciyi güldürmek amacıyla kullanılabilir. Ayrıca popüler medya, tarihi romanlar, çizgi romanlar ve yakın dönem film/tv dizilerinde Anadolu'nun fethini konu alan hikâyelerde farklı kültürel unsurlar taşımaktadır. Bu film ya da dizilerde genellikle yakışıklı Türk genci, kendisine âşık olan bir Rum kadın (Bizanslı komutanın kızı ya da eşi) sayesinde amacına ulaşır. Bu filmlerde Türk kahraman, aynı zamanda cinsel bir metafor olarak gösterildiği gibi "kötü" özelliklere sahip bugünün azınlıklarına da gönderme yapmaktadır (Keyder, 2005: 83). Medya organlarında yer verilen kültürel değerler ve kimliklerin hâkim etnokimlik karakteri üzerinden yansıtılması farklılıkların derinleşmesine ya da farklı kimliklere mensup bireylerin rencide edilmesi boyutuna gelebilmektedir.

Uzun bir dönem Türkiye'de laiklik tartışmaları üzerinden başta türban gibi kılık kıyafet ve dini semboller de medyada -özellikle TRT gibi devlete ait medya organında- yer alıp almaması tartışmalarına neden olmuştur. Konunun kimlik, kültür ve inanç boyutunda değerlendirilmesinden ziyade siyasallaşması, medyada da konunun hassasiyetini arttırmıştır. Bireyin ailesinde, yaşadığı çevrede ve kültüründe gördüğü bir unsurun medyada yer almaması tartışma kültürünün olgunlaşmamasına neden olabileceği gibi toplumda fikirlerin özgürce ortaya konulmasına da engel olabilmektedir.

2.3.3.1. Resmi Devlet Televizyonu TRT'de Kültürel Haklar ve Kimlik Politikası

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde izlediği ulus devlet olma yolundaki kimlik politikası ve kültürel haklara yaklaşımı, doğal olarak resmi devlet televizyonu ve radyosuna yansımıştır. TRT; 2954 sayılı Türkiye Radyo Televizyon Kanununun 5. maddesine göre Türkiye Radyo Televizyon Kurumu yayın esasları doğrultusunda yayınlamaktadır. Bu esaslar içerisinde; dil, ırk, din ve mezhep ayrımı yaratmak yahut sair herhangi bir yoldan bu kavramlara ve görüşlere dayanan bir devlet düzeni kurmak amacı güden rejim ve ideolojilerin propagandasına yer vermemek, maddesi yer almaktadır (TRT, 1983).

TRT'nin yayın esaslarına göre, özellikle Anadolu'da yaşayan farklı bir dil ya da kültürel unsurdan söz etmek, programlarında yer vermek ayrım yaratmak manasına gelmektedir. Bu durumdan ötürü, TRT'nin AB uyum sürecinde, anadilde

yayın yapma kapsamında TRT Radyo 1'de yayınlanacak '*Kültürel Zenginliğimiz*' programları sabahın erken saatlerinde başlatılmıştır. Bu programda Boşnakça, Arapça, Zazaca ve Kürtçenin Kirmanci lehçesinde yayınlar yapılması kararlaştırılmıştır. TRT'nin ilk kez Boşnakça olmak üzere 5 Haziran 2004'te sabah saat 06.10'da Radyo 1 üzerinden yapması ile farklı kültür ve dillere karşı tutumu değişmiştir. Merakla beklenen ise uzun yıllar varlığı dahi kabul edilmeyen Kürtçe yayın olmuştur. Kürtçenin Kirmanci lehçesiyle yapılan bu yayının 9 Haziran 2004'te sabah saat 06.10'da Radyo 1'den tekrarı ise saat 10.30'da da TRT 3 televizyonundan yayınlanmıştır. Aynı zamanda Anadolu'da konuşulan Zazaca yayın da 11 Haziran 2004'te sabah saat 06.10'da Radyo 1'den tekrarı ise saat 10.30'da da TRT 3 televizyonundan yayınlanmıştır (Radikal, 05.06.2004). Farklı dil ve lehçelere yönelik başlatılan bu kısa süreli yayınlar zamanla daha geniş kapsamlı olacak şekilde genişletilerek 24 saat yayın yapan Kürtçe, Arapça kanalların TRT tarafından açılmasına kadar devam etmiştir. TRT El Arabia'nın 2010 yılında açılmasıyla TRT'de farklı dil ve lehçelerde yayın yapan ilk televizyon kanalı kurulmuştur.

Türkiye'de uzun yıllar kamusal alanda yasaklanan türban, resmi devlet televizyonu TRT açısından bir tabu olmuştur. Kamusal alanda türban tartışmalarının devam ettiği bir dönemde, Kürtçe yayın yapan devletin resmi kanalı TRT Şeş'te sunucu Melahat Uluç'un 23.05.2013 de ekrana türbanlı çıkması tartışmalara neden olmuştur (haber7.com, 2013). Ancak bu tartışma 16.11.2013'te TRT Türk'te Feyza Çiğdem Tahmaz'ın haber bülteni sunulurken ekranlara türbanlı çıkması kadar yankı bulmamıştır. "TRT'de ilk başörtülü sunucu" şeklinde gazete ve internet haber sitelerinde yayımlanan haberlerde TRT tarihinde ilk olarak gösterilen türbanlı spiker vurgusu ön plana çıkmıştır (Kahvecioğlu, Kızılkoyun, Yıldırım, 2013). TRT Türk'te ilk kez türban kullanılmasına verilen tepkinin TRT Şeş'e verilmemiş olması bir başka tartışma konusu olarak TRT Şeş'in resmîyetini ve meşruiyetini sorgular gibi bir algı oluşturmaktadır.

2015 yılında dönemin TRT Genel Müdürü Şenol Göka, TRT Şeş'in kuruluşunun 6. yılında yaptığı açıklamada kanalın yeni adının TRT Kurdi olarak değiştiğini açıklamıştır. Kültürel zenginliğin önemine ve Türkiye'de yaşayan Kürt yurttaşlar ile bölgedeki insanlarımızla iş birliği ve gönül bağına güçlendirmede Kürtçenin önemli bir unsur olduğunu belirtmiştir (Hürriyet, 2015). İktidarın atama

usulüne göre görev verdiği bürokratlar, iktidarın izlediği siyaset üzerinden söylem ve demeçlerle yöneticisi oldukları kuruma yön verebilmektedirler.

Türkiye’de siyasal iktidarlar tüm kurumlarda olduğu gibi medyada da yoğun olarak varlıklarını hissettirme yolunu seçerler. Başta resmi devlet televizyonu olan TRT olmak üzere birçok medya organı iktidarın söylem ve ideolojisine daha fazla yer vermekten geri durmaz. Doğaldır ki milli irade, gelenekler ve inançlara vurgu yapan iktidarın politik söylemi, istendik vatandaşın kimlik yaratımında önemli bir unsur olarak medyayı büyük ölçüde kontrol altına almaya çalışır (Yılmaz ve Erdoğan, 2015: 157-158). Siyasi konjonktürün değişmesi halinde yine başta TRT olmak üzere iktidara yakın medya organları değişen politik söylemleri ve kimlik politikalarını halka sunmada önemini korumuştur. Sonuç olarak, iktidar gücü kimde ise devletin resmi medya organı üzerinde etkinliği de yüksek de olsa; kültürel yaşamın farklılığı dikkate alındığında insan hak ve özgürlükleri çerçevesinde ortak bir uzlaşıdan her dem hareket edilmesi, önemsenmesi gereken konuların başında gelmek durumundadır.

2.4. KÜLTÜREL DEĞER VE KİMLİKLERİN FARKLILIĞININ ÖNEMİ “ÖTEKİLİK” ÜZERİNDEN OKUNABİLİR Mİ?

Uluslaşma sürecinde üretilen vatandaşlık ve politik üyelik pratikleri ulus devletlerin yeniden keşfettiği ritüellerdir. Ulus devletin kutsadığı sınırlar içerisinde sağlamaya çalıştığı denetim ve bu denetimin garanti altına alınması bağlamında milliyetçilik, önemli bir ideolojidir. Devletin sınırları çizilirken, devlete üyelik pratikleri yoluyla ulusun üyeleri kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Tarihsel bir ortak geçmiş üzerinden garanti altına alınmaya çalışılan sınırlarda yaşayan ortak değerlere sahip olmayan da belirlenen yönetim anlayışına tabi olmaktadır. Bu durumda, her ulusta bir *ötekinin* var olduğunu göstermektedir (Benhabib, 2006: 26-27). Bu nedenle sosyal teori açısından ulusal sınırların belirlendiği süreçte yaşanan siyasal gelişmeler baskın kültürün hegemonyası altında kalan alt kültürel unsurların “öteki” olarak tanımlanmasını beraberinde getirmektedir. Öteki olarak algılanan kültür ya da topluluklar yerine baskın kültürün duygularını canlı tutmada önemli bir argüman oluşturabilmektedir. Milliyetçiliğin tüm kamusal alanlarda canlı tutulması ve eğitim yoluyla bireylere aktarılması ise ötekiler için kültürel

değerlerinin kaybolmasına yönelik kaygı oluşturabilmektedir. Burada kavramsal anlamda öteki olarak değerlendirilen topluluklar başta farklı dil, kültür ve inanca sahip toplulukları kavramamız için anahtar kavramdır.

Dil ve inanç üzerinde yoğunlaşan kültürel farklılıklar, hâkim kültürün altında farklılaşarak öteki konumuna düşmektedir. Her toplumda, kültürel değerlerini gelecek nesillere aktarabilme kaygısı taşıyan etnokültürel topluluklar vardır. Bu kaygı, karşı milliyetçiliği ve toplumsal bütünlüğü bozma riskini arttırmaktadır. Farklı kimliklerin ve kültürlerin ötekileştirilmesi sürecinin başlangıç noktası olan uluslaşma sürecinde belirlenen hâkim kültürel değerler, ulus devletin yönetim erklerince bireylere başta eğitim yolu olmak üzere çeşitli yollarla benimsetilmektedir. Hâkim kültürün, eğitim yolu ile bireylere aktardığı kültürel değerler, kapsayıcı ve ortak değer üzerine inşa edildiği sürece toplumsal mutabakatın sağlanması ve farklı olarak değerlendirilen etnokültürel toplulukların talepleri daha barışçıl olabilir. Her ulus devlet içerisinde yaşayan farklı bir dine mensup ya da farklı dil konuşan/farklı bir kültürü yaşayan etnokültürel toplulukların hâkim kültürden ayrışmasında ulus devletin belirlediği kimlik politikası doğrudan etkindir. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu belgesi niteliğindeki Lozan Barış Anlaşması'nda belirlenen kimlik politikasında azınlık ile gayrimüslim eşdeğerde tutulmuştur (Gülalp, 2007: 24). Zaman içerisinde belirlenen kimlik politikası daha geniş kapsamlı bir şekilde farklı mezhep ve Müslüman olduğu halde farklı dil konuşan toplulukları da etkilemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularınca hazırlanan kimlik politikası bağlamında çıkarılan iskân kanununun bir maddesine göre, "içişleri bakanının onayını takiben, Türk kökenli meskûn ya da göçebe fertler ve Türk kültürüne bağlı meskûn fertler" göçmen olarak kabul edilmiştir. Bu madde parçalarına ayrılarak okunduğunda "Türk kültürüne bağlı olmayan kişilerin" ve "Türk kökenli olmayan göçebe fertlerin" göçünü engellediği görülmektedir. Fakat "Türk kökenli meskûn ya da göçebe fertlerin" ve "Türk kültürüne bağlı yerleşik kişilerin" göçüne izin vermiştir. Bu kanunda kullanılan "Türk kültürü" (harsı) terimi Gökalp'in tanımına dayanarak Osmanlı Türk ve Müslümanlarının ortak mirasına atıf ile kullanılmıştır. "Türk kültürüne bağlı olmayan yerleşik kişiler" söylemi ile Yunanlılar, Bulgarlar ve Balkan Hristiyanlarının yanında Ruslar, Ermeniler, Gürcüler ve Museviler dâhil olmak üzere Türkiye'de yaşayan gayrimüslimleri kapsamıştır. Kanunda geçen

“göçebe fert” sözü ise Türkiye’deki Kürtler ve Romanlar için kullanılan bir söylemdir. Dönemin Türkiye’deki olası göçmenler göz önüne alındığında, bu söylemler, Arapları, Süryanileri, Çerkezleri ve Kafkasya’daki diğer Müslüman halkları 1930’larda Türkiye’nin civarında bulunan başlıca göçebe grupları kapsamıştır. Dolayısıyla “Türk kökenli olmayan göçebe fertlerin” göçünü engelleyen iskân kanunu; Kürtler, Çingeneler, Araplar, Süryaniler, Çerkezler ve Kafkasya’daki diğer Müslüman halkların Türkiye’ye gelmesinin önüne engel teşkil ettiği söylenebilir. Bu maddedeki “Türk kökenli meskûn ya da göçebe fertler” deyişinin anlamı açıktır. Balkanlar, Kıbrıs ve on iki adalardaki etnik Türklerin yanı sıra, Azeriler, Balkarlar, Karaçaylar, Karapapaklar, Tatarlar, Türkmenler ve ülkenin çevresindeki başka Türki grupları kastedilmektedir. Osmanlı Türk ve Müslümanlarına atıfta bulunan “Türk Kültürü” terimi, Türkiye’nin etrafında, şehirlerde yaşayan Osmanlı Türk ve Müslümanlarını kapsamıştır. “Türk kültürüne bağlı meskûn fertler” terimiyle yönetim erkleri Türk olmayan Balkan Müslümanlarını kastetmiştir (Çağaptay, 2007: 104-105). Bu durumda da “Türk” olarak kabul edilmeyen grupların farklı/öteki olarak kabul edilmesi zamanla toplumda yerleşmiş ve toplumsal ayrışmaların bir nedeni ola gelmiştir.

Pareto’nun (2013: 13-61) siyasal seçkinler anlayışında, halkı yönetme şekillerine göre iki temel grupta toplanabilir. Bunlar; güç kullanarak yöneten aslanlar ile gizlice, kurnazca ikna ederek yöneten tilkilerdir. Türkiye’de yüzyıllık bir mücadelenin içerisinde yer alan modernist-laik elitlerin oluşturduğu seçkinlerin karşısında Osmanlı padişahlarından II. Abdülhamid’i ekol kabul eden geleneksel-muhafazakârların oluşturduğu bir başka elitist grup mevcuttur. Cumhuriyetin ilk döneminde gerçekleştirilmeye çalışılan seçkin reformlar katı dindar çevrelerden tepki almıştır. Türkiye’de iktidara gelen hemen hemen tüm yönetimler modernist elitist devlet anlayışıyla inişli çıkışlı baskınlığını devam ettirmiştir. Postmodern darbe olarak anılan 28 Şubat sürecinde muhafazakâr kesimin güçlenmesini, antidemokratik bir baskı ile önlemeye kalkışanlar bu süreçte muhafazakâr kesimi büyük ölçüde gerilettiklerini düşünmüştür. Dönemin siyasi konjonktürü ve ülkedeki ekonomik krizin de etkisi ile güç kazanan muhafazakâr kesim, 2002 yılında kurulan AK Parti ile seçimlerinde büyük bir zafere imza atarak tek başına iktidara gelmiştir. Bu süreçte iktidardaki gücünü en iyi şekilde kullanan AK Parti, halkın neredeyse tüm sorunları ile ilgilenererek topladığı sempati ile iktidarını sağlamlaştırırken, AK Parti

ana muhalefet partisi CHP'yi ise cumhuriyetin ilk yıllarındaki jakoben yaklaşımı sürdürmekle eleştirmektedir. Modernist-laik elitlerin temsilcisi olarak gösterilen muhalefetteki CHP'nin halkın gerçek sorunlarına uzak olması (kültürel ve ekonomik problemler), muhafazakâr elitlerin işini kolaylaştırmıştır. İşte siyasetin doğası gereğince bu siyasal süreçten sonra Türk ulusal kimliğinin yeni ötekisi ortaya çıkacak gibidir. Bu durumda yeni ötekiler adayı, cumhuriyetin ilk yıllarında ötekileştirilen Osmanlı'dan kalma muhafazakâr kesim tarafından, bugün ötekileştirilen modernist-laikler olarak görünmektedir. Siyaset, ekonomi, toplumsal değişme, uluslararası ilişkiler, kültürel değişimler gözetildiğinde asıl üzerinde durulması gereken sorunsalın insan hak ve özgürlüklerin gereklerine uygun çokkültürlülük politikalarını benimsemiş bir toplumun inşasıdır.

2.5. KAMUSAL ALAN KAVRAMI

"Kamu" terimi birbiriyle yakından ilişkili ama tümüyle özdeş olmayan iki görüngenüye işaret etmektedir. Bu görüngenülerden birincisinde; terim, kamu (alanın) da gözükken her şey herkes tarafından görülebilir ve duyulabilir ve mümkün olan en geniş açıklığa sahip anlamına gelmektedir. Birincisi, kamu alanında münasebetsiz sayılan şeyin öylesine olağandışı ve bulaşıcı bir büyü olabilir ki, bütün bir insan topluluğu tam da bu nedenle temelinde var olan özel karakterini değıştirmeden onu bir yaşam tarzı olarak kabul edebilmektedir. İkinci olarak ise "kamu" terimi, içinde özel olarak bize ait olandan ayrı, hepimiz için ortak olan bir dünyayı ifade etmektedir. Ancak bu dünya, insanların üzerinde hareket ettikleri sınırlı bir mekân ve organik yaşamın genel durumunu oluşturan yeryüzü ya da doğayla aynı değıldir. Daha çok, insan eseri bir dünyada birlikte yaşayanlar arasında olup biten meselelerle olduğı kadar, insan elinden çıkma şeylerle, beşerî yapıntıyla ilişkilidir. Bu dünyada bir arada yaşamak özünde şu anlama gelir; şeylerden oluşma bir dünya, çevresinde oturmakta olanlar tarafından ortak sahiplenilmekte olan bir masa gibidir, arada olan her şey gibi bu dünya da insanları hem birbirlerine bağlar hem de ayırır (Arendt, 1994: 74-78). Kamu ve kamusal kavramı, anlamsal değışiklik gösterse de birçok araştırmada kullanılan bir kavram olarak özellikle sosyologların üzerinde çokça tartıştığı bir konudur.

Günlük dilde kullanılan kamu ve kamusal kavramları birbiriyle uyuşmayan farklı anlamlar içermektedir. Toplumsal yapıların ekonomik, kültürel vs. farklılıkları bu kavramların anlamsal olarak da farklılaşmasına sebep olmaktadır. Gündelik dilin dışında hukuk, siyaset bilimi ve sosyoloji olmak üzere bilimlerin de "kamusal" ile "özel", "kamu", "kamuoyu" gibi kavramların yerine daha anlaşılır ve net tanımlar koyamamaları birçok ironi ve ikilem ortaya çıkarmıştır. Kamuoyu araştırmacılığı ise sosyolojik araştırmalarda sıklıkla yer alan bir kavram olarak ampirik araştırmalarda önemli yer tutmaktadır. Sosyolojik araştırmalarda herkese açık olan kapalı topluluklarınkinden farklı toplantılar "kamusal" olarak tanımlanmaktadır. Fakat mutlak "kamusal binalar" söylemi bile, bu binaların herkese açık olmasının dışında, devletin bürokratik işleri yürüttüğü yer olarak kamusalılık içermektedir. Devletin de kamu erki olarak tanımlanması, aynı zamanda devletin belirlemiş olduğu hukuk kuralları çerçevesinde vatandaşlık bağı ile bağlı tüm bireylerin kamusal bir sözleşme ile birbirine bağlanması durumunu ortaya koymaktadır. Bunun dışında "kamuya mal olmuş kişi söylemi" kamu ve kamusal kavramlarını farklı bir yere taşımaktadır. Kamu, burjuva toplumunda kendisini öncelikle kamusal topluluk olarak bir araya gelmiş özel kişiler şeklinde ortaya koymaktadır. Bu özel kişiler, hükümetin düzenlemelerine tabi olan kamuoyunu, kamusal erke karşı en hızlı şekilde sahiplenmeyi amaçlamaktadır. Burjuvazi, esasen özelleşmiş olan ama kamusal bakımdan da önem taşıyan mal dolaşımı ve toplumsal emekle ilgili genel kurallar konusunda kamusal erke karşı hesaplaşma amacı gütmektedir. Kamusal akıl yürütme; bu siyasal mücadelenin, kendine özgü, tarihsel olarak benzeri olmayan bir aracıdır. Kamu alanında, kamusal topluluk olarak bireylerin birbirleriyle iletişim halinde olanların aynı zamanda özel kişiler olduğu olgusunu göz önüne alırsak, bu daha da belirginleştirmektedir. Kamusal akıl yürütme bilincini; özgül olarak, çekirdek ailenin mahremiyet alanının kamuyla bağlantılı öznelliğinden doğan özel tecrübeler yönlendirmektedir. Bu mahremiyet alanı, özel olanın, modern anlamda doygun ve özgür içselliğin tarihsel çıkış noktasıdır. Kamusal topluluğun, egemenliği özsel olarak değiştirmeyi istediği "akıl" ölçütleri ve "yasa" biçimlerinin sosyolojik anlamı, burjuva toplumunun kamuyu algılayış biçiminin netleştirilmesiyle ortaya konabilir. (Habermas, 2003b: 57-58, 93, 95). Burjuva kamusal alan modeli, öncelikle bireyin bir toplantı salonu, kafeterya gibi yerlerde bir araya gelen özel bireylerin entelektüel bir topluluk oluşturdukları anlamına gelmektedir. Bu entelektüel topluluğun nihai hedefinde, rasyonel akıl yürütme aracılığı ile gerçek

kamusal alan olan siyasal kamuda hâkimiyet kurarak siyasal alanda söz sahibi olma amacı vardır. Fakat siyasal kamuda özgür irade, rasyonel akıl ve uzlaşma esasları üzerinden yaratılmaktadır. Bu kapsamda ise etnik, dini vb. kültürel unsurlar dışarıda kalmaktadır (Köroğlu ve Köroğlu, 2013: 919). Kamusal alanın toplumda algılanış biçimi ise toplumdan topluma fark eden kültürel değerler nedeniyle farklılıklar gösterebilmektedir. Kamusal alan kavramı zamanla değişkenlik gösterdiği gibi kapsamı, devletlerin yönetim erklerinin siyasal bakışı üzerinden de farklılık gösterebilmektedir. Kamusal alan ile bireye ait olan alan, arasındaki ince çizgi ise toplumdaki kültürel birikim, gelenekler ve hukuksal bağlamda oldukça değişkenlik gösterebilmektedir. Bu değişkenlik kavramsal eleştirileri de beraberinde getirmiştir.

Kamusal alana yönelik eleştiriler öncelikle aralarında kadınların, etnik azınlıkların ve mülksüzlerin de bulunduğu belirli sosyal grupların dışlanmasına yönelik olmuştur. Kamu alanı düşüncesinin, temelde orta sınıf erkeklerin kendilerini ve rollerini ortaya koyduğu, evrensel manada erkek hegemonyasının oluşturulduğu alan olarak görülmesinden dolayı feministler tarafından eleştirilmiştir. Feministler, özellikle Habermas'ın, kamu alanını cinsiyetçi doğasına dikkat çekmemiş olmasını eleştirmiştir (Giddens ve Sutton, 2014: 288-289). Kamusal alanda yer edinemediğini belirten örgütlü gruplar kolektif olarak, kimlik ve kültürel değerleri kamusal alanda var etme mücadelesine girişmiştir.

2.5.1. Kamusal Alanda Kültürel Değerler ve Kimlik

Toplumda bireylerin bir arada sosyalleştiği, farklı alanlardan sosyal ve kültürel sınıftan, etnik topluluklardan, birbirinden farklılıkları olsa da bir arada yaşamak durumunda kaldıkları mekânların genel adı kamusal alan olarak tanımlanmaktadır. Kamusal alanın sınırları, özel hayatın içine hapsedilen farklılıkların kamusal alana taşınması arayışları çerçevesinde zorlanmaktadır. Farklı kültürel değer ve kimliklere sahip bireyler bu noktada özel alanın dışına çıkarak, kültürel değer ve kimlikleri için, kamusal alanda daha görünür olmak ve tanınma hakkı istemektedirler. Kamusal alan/özel alan ayrımının sorgulanması modern demokrasilerin kuruluşundan beri tartışılmaktadır. Son yıllarda yoğun olarak tartışılan cinsiyet, etnik kültür ve din temeline dayanarak kimlik tanımlamaları, demokratik sistemlerde yapısal değişim yönündeki talepler kamusal/özel alan

tartışmaları çerçevesinde yeniden ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu taleplerden etnik kimlik, tektipleştirici modern ulus devletlerin üniter yapısını, cinsiyet eşitliğine dayalı kimlikler üzerinden toplumsal bütünlüğünü, dini kimlik ise talepleri ile kamusal alanın seküler ve laik yapısını tehdit eder biçimde algılanabilmektedir. Bu nedenle de bu kimlikler yalnızca basit aidiyet unsurları olarak modern toplumun kültürel zenginliği olarak değerlendirilmek tartışmaları da beraberinde getirmektedir (Türkmen, 2013: 111-112). Kamusal alanda farklı kültürel grupların bir arada yaşaması; farklı inanç, dil ve etnik grupların zaruri olarak bir araya gelmesini sağlamaktadır. Kamusal alan ile bireye ait özel alan arasında kültüre ve kimliğe ait değerlerin nasıl ayrıştırılacağı da birçok tartışmaya konu olmuştur.

Özel alanda, kamusal alan gibi evrimleşerek biçim değiştiren, bireye ait olan özel yaşamın gizliliği doğrultusunda gelişen bir dönüşüm yaşamıştır. Doğa ve kültür arasındaki karşıtlık gibi özel/kamusal karşıtlığı, yoluyla somut hale geldikçe, özel alanın en meşru sahası olan aile de giderek doğal bir fenomen olarak görülmüştür. Batı dünyasında aile, sokak ya da tiyatro gibi bir kuruluş değil, "doğanın kucağı" olarak algılanmıştır. Bu algıya göre, doğal ve özel olan eğer tek ise her insanın girdiği aile ilişkileri onun doğa ile ilişkisi olacaktır. Çünkü aile içindeki duygusal ilişkileri tartışmak aslında doğaya ilişkin sorunları tartışmak durumu olmuştur. Böylece, aile adım adım özel bir kurum olarak kabul edilmiştir. Özel/doğa ve kamusal/kültür karşıtlığı içinde ele alındığında iki alan arasındaki ilişkilerin mutlak düşmanlık olmaktan çok bir denetimler ve dengeler sorunu olduğu ortaya çıkmıştır. Kamusal ve özel alanlardan sabit durumlar olarak söz etmek ise kolaya kaçmaktır. Gerçekte ikisi de karmaşık evrimsel zincirlerdir. Ev kıyafeti bedeninin ihtiyaçlarına, rahatlığına ve hareketlerine yanıt vermektedir. Kamu içindeki giyim tarzı ise bu ihtiyaçlardan bağımsız oluşturulmuştur. Evde ve kamu içinde konuşma özünde birbirine benzer ama özel alan kişinin kiminle konuştuğunu denetleyebildiği yerdir; örneğin özel kulüplerin üyeleri, katıldıkları topluluklardan, "aile ortamının benzeri" diye söz etmektedirler (Sennett, 2010: 128-130). Kamusal alana taşınan sorunlar, aile gibi özel alanda edinilen kültürel değerler ile kimlik öğretilerinin kamusal alanda ne ölçüde görünür kılınabileceği üzerine yoğunlaşmıştır. Özellikle ulus devletleşme sürecinde yaratılmaya çalışılan tektipleştirici uygulamalar kamusal alan ile özel alan arasındaki farklılıkların suyu yüzüne çıkmasında büyük etki yaratmıştır. Türkiye'de

de uluslaşma sürecinde özellikle dil ve kılık kıyafet konusunda yaşanan sorunlar kamusal alan sorunu olarak değerlendirilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim erkleri, devletin kuruluşundan itibaren ülkede farklı diller konuşan toplulukların bulunmasına rağmen tek dilci bir politika geliştirmiştir. Milli birliğin sağlanması yolunda tek dilci bir politika benimseyen kurucu erkler, Türkçe konuşmayı Türklüğün temel göstergeleri arasında en önemli unsur olarak kabul etmiştir. Bunun yanı sıra, Anadolu'da varlığını sürdüren diğer anadillerin konuşulmasını ise rejime yönelik bir tehdit olarak algılamıştır. Bu tehdit algısı farklı anadillere yönelik yasaklayıcı ve asimile edici önleyici tedbirlerin alınmasını da beraberinde getirmiştir. Alınan önlemlerle Türkçe dışındaki anadillerin kamusal alana girmesi engellenmiş ve böylece kamusal alanda tek dilci anlayış ile dilsel homojenleştirme sağlanmıştır. Bu süreç 1990'lara kadar devam etmiştir. 1990'da yasal düzlemde yapılan birtakım değişikliklerle kırımlara uğramıştır. 1991 yılında Türkçe dışındaki anadillerin konuşulmasını yasaklayan 2932 sayılı kanunun yürürlükten kaldırılması ile 2002 ve 2004 yıllarında anadilde yayın yönetmeliklerine yönelik çalışmalarla Türkiye'de kamusal alanda demokrasinin sınırlarının genişletilmesi amaçlanmıştır (Kubilay, 2005: 56). Anadil sorunu kadar Türkiye kamuoyunda uzun tartışmalara neden bir başka konu ise başörtüsü olmuştur. Kamusal alanda başörtüsü kullanımına yönelik yasaklamalar özellikle İslamcı kesimde büyük tepkilere neden olmuştur.

Batılılaşma hareketi, günümüzde Türkiye'nin tarihinin en önemli dönüşümden biri olarak kabul edilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesini oluşturan kurucu iradenin yönetim anlayışının Batılılaşma/modernleşme projesinin derin etkisi toplumun her alanında hissedilmiştir. Bu proje ile Türkiye'de Batılı modern yaşam biçimini yaratmak hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda kamusal alanın laikleşmesi, dini, yerel/ideolojik simge ve hareketlerin yasaklanmasını gerektirmiştir. İlk dönem cumhuriyetçilerin laiklik algısında toplumdan beklenen, günlük yaşamın dünyevi değerler çevresinde kurulmasını ve Batılı yaşam tarzının bir parçası olarak algılanmasını gerektirmiştir. Batılı değerleri/yaşam tarzını benimseyemeyenler ve bunlara karşı direnenler ise hâkim durumdaki resmi kamusal alandan dışlanmışlardır. Bu durumda Türkiye'de evrensel yurttaş kimliğinin karşısına çıkan farklı kimlikler, tanımlarını etnokültürel farklılıklarından alarak, kamusal alanda gerçekleştirilen modernleşme projesine ters

düşen topluluklar olarak kabul edilebilmektedir. Resmi ideoloji tarafından çizilen yeni yaşam tarzını benimsemeyerek kamusal alandan dışlananlar, öncelikle Batılılaşmayı kabul etmeyen Müslüman kesim ile kırsal kesimden kentlere yerleşenlerden oluşmuştur (Suman, 2013: 70-73). Süreç içerisinde varlığını kabul ettirme çabasına giren bu dini ve kırsal kesimden bireyler, öncelikle kamusal alanda var olma mücadelesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Şüphesiz zamanla da toplumsal temsiliyette yerini almışlardır. Bu bütün toplumsal farklılıkların ortak bir zeminde buluşmuş olmayı başardıkları anlamına da gelmemelidir. Çokkültürlü bir toplumda çokkültürlülük politikalarının inşası kültürel farklılıkların eşit kabul edilişi yönünde çok daha fazla emek harcanmasını gerektirmektedir.

2.5.2. Kamusal Alanda Ulusal Değerler ve “Öteki” Olmak

Ulusal değerler üzerinden "aynı" halka ait olma bilinci, başka bir deyişle, ortak köken, dil ve tarih anlayışı etrafında kristalleşen ulus bilinci ile yaratılmaktadır. Ulusu oluşturanların, tek bir siyasî kamunun var olduğunu vatandaşlarına birbirlerine karşı sorumluluk duyabilen üyelere- empoze etmesi, ulusal bilinci ve uluslaşmayı güçlendirmektedir. Aynı zamanda bu uluslaşma düşüncesi; egemen devletin, "güçler" arenasında (uluslararası alanda) kendini özgün bir ulus olarak kanıtlama iradesine bürünmüştür. Modern devletin dış düşmanlara karşı kendini stratejik ölçülerde kanıtlaması, bir bakıma ulus olarak varoluşunun da kanıtlamasıdır. Böylelikle "özgürlüğün" farklı bir kavramı olarak kolektif anlamda bir ulusal özgürlük devreye girmektedir. Kolektif anlamda bir ulusal özgürlük kavramı; toplum vatandaşlarının özel özgürlüğü ile devlet vatandaşlarının siyasî özerkliği biçimindeki bireyci iki özgürlük kavramının karşısına çıkmıştır. Önemli olan, bu ulus özgürlüğünün nasıl düşünüldüğüdür. Ulus ya da milli ruh -kolektif kimliğin bir bakıma ilk modern biçimi- hukuksal yapılanmış devlet biçiminin, kültürel öz ile biçimlendirilmiş halidir. Ancak günümüz çoğulcu toplumlarında artık bizler, kültürel açıdan homojen bir ulus devlet modelinden gittikçe uzaklaşan güncel gerçeklerle iç içe küreselleşen dünyada varlığımızı sürdürmekteyiz. Kültürel yaşam biçimlerindeki çeşitliliğin, etnokültürel grupların ve dünya görüşlerinin sayısı günden güne artmaktadır. Kültürel ve dünya görüşü çoğulcu olan toplumlarda, bu ağır yük; homojen olduğu iddiasındaki bir halkın görünürdeki doğal esaslarıyla değil, ancak ve

ancak siyasî irade oluşturma ve kamusal iletişim süreçleri ile taşınabilir. Bu durumun aksini savunabilecek yapı ise yalnızca egemen hegemonyacı bir kültür savunabilir (Habermas, 2015: 21-26). Popülist siyasal hareketler de özellikle baskın kültürel değerler üzerinden eski, fakat her zaman belli bir güce sahip etnik ya da kültürel milliyetçilik üzerinden etkinliğini arttırmaya çalışmaktadır. Bu siyasal hareketler genellikle yabancı düşmanlığı ya da etnik milliyetçi söylemler üzerinden ulusal değer savunuculuğu yaptığı iddiasındadır.

Ulusal değer üzerinden üretilen siyaset aynı zamanda toplumda ötekileştirmeyi arttırmaktadır. İktidara gelmek için üretilen siyasetin; doğayı, enerjiyi değil de bir kültürü/etnisiteyi ön plana taşınması ve toplumsal olarak dolaysız biçimde tek hâkim olmasına gayret sarf etmesi, ayrıştırıcı kültürel hareketlere güç vermektedir. Bu durum yaşamsal temellere değil de kültürel temellere (ötekininkilere benzeyemeyecek töreler ve inanışlara) dayanmak ve toplumsal hareket karşıtı olarak da niteleyebileceğimiz ırkçılığın yeni görünümü olarak ortaya çıkmaktadır. Fransa'da Ulusal Cephe'nin Arap karşıtı ırkçılık girişimlerine karşı birçok Cezayirli Fransız'ın desteğini toplamış Arap ırkına sömürgeci bir tutumla küçümseyerek bakmak, giderek önemini yitiren bir toplumsal davranışa dönüşmektedir. Bu durumda en yaygın yöntemin ulusal öncelik olan ve yabancıların, yönetilmesi ya da doğal aşağılığının benimsetilmesi yerine yadsınmasını yeğleyen Le Pen'in oylarındaki artış da bunu göstermektedir. Öteki, yani bu durumda Arap, en geniş nüfusa sahip güçlü bir figür olduğu için, Fransız kültürü taşıyamayacağı üzerinden dışlanarak ötekileştirilmektedir. Ötekiler üzerinden üretilen ırkçı siyaset, yabancıların bizi istila ettiğini söyleyerek kendini meşrulaştırmaktadır. Ancak, bu yabancılar yoksul ve terk edilmiş bir evi istila eden fareler ya da küf değildir. Aynı zamanda; çok güçlü ve her an saldırganlaşabileceği düşünülen bu toplulukçu öbek, kabile ve dinsel bir grup olarak tanımlanmalıdır. Bugünkü ırkçılık, yabancıdan korkuyu içerdiği kadar yabancıya gıpta etmeyi, kendi kendisini zayıf ve güçsüz gören ırkçının utancını da içermektedir. Çağdaş ırkçı, kendisinin bir birey olamamasından duyduğu mutsuzluğu ve utancı, ötekini kendisinin karşıtı olarak niteleyerek göstermektedir ve ötekinin kendi coğrafyasındaki varlığını kabullenememektedir (Touraine, 2011: 159-161). İrkçı radikal söylemlerin, popülist siyaset ile iktidarda söz sahibi olma girişimleri birçok ülkede görülmektedir. Ulusal değerlerin tüm kamusal alanda görünür kılınması üzerinden yaratılacak bir yabancı düşmanlığı, aynı zamanda toplumda

kendini “öteki” olarak gören göçmen ya da ulusal azınlık gruplarının radikalleşmesine neden olabilmektedir. Kültürel değerlerin politik malzeme yapılması, toplumsal bütünleşmeye katkı sunmaktan çok ayrıştırıcı unsurların gün yüzüne çıkmasına sebep olabilmektedir. Ötekine yönelik toptan yok etme anlayışı en temel insan hakkı ve doğal hak olan yaşama hakkını ihlal etmektir. Farklılıkların birbirlerine yönelik toptan reddetme güdüsü toplumsal bütünlüğün hiçbir zaman kurulamayacağı algısını inşa edecektir.

2.6. SİYASETİN KÜLTÜREL HAKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE SİYASAL KÜLTÜRLENME

Bireyin içinde yaşadığı devletin bir vatandaşı olması, onu siyasetin öznesi kılmaktadır. Bu durum bireyin yurttaşlık duygusunu/bilincini öz disiplini haline getirmektedir. Vatandaşlık hakları ve sorumlulukları bireyin; önyargısız bir bakış açısı, tolerans, sempati, siyasal uyanıklık, özümsemiş bir demokrasi ve siyasal sistemle sembolik ilişki kurmasını sağlar (Türkkahraman, 2000: 65-67). Devletin vatandaşları üzerinde uyguladığı politikalar ile kamuoyunda uzlaşmayı sağlayarak toplumsal mutabakatın sağlanması, çoğunlukla barışçıl politikaların üretilmesine bağlıdır. Bu bağlamda politikacıların izleyeceği siyasi anlayış, tüm vatandaşlarının haklarını gözeterek toplumsal birliği bozmayacak şekilde bireylerin/grupların kültürel değerlerine karşılıklı saygı göstereceği bir politik kültür empoze etmeyi hedeflemelidir. Bireyin siyasal kültürlenmesinde devlet, zorunlu eğitim yolu ile bireyde istendik siyasal bilinçlenmeyi oluşturmak için kültürel unsurlar üzerinden belirlediği milli değerleri bireylere aktarmaya çalışmaktadır.

Tüm devletler için ortak amaç; sınırları içerisinde yaşayan bireyler için oluşturduğu, hak ve sorumlulukların vatandaşlar tarafından içselleştirerek “ideal vatandaş” olmasını sağlamaktır. Bu konuda okul, vatandaşlık eğitiminin merkezindedir (Dominique, 1998: 159). Bu doğrultuda bireye aktarılacak olan siyasal kültürlenme öğretileri eğitimin ilk kademesinden itibaren öğrencilerin yaş düzeyine göre okul programlarında yer almaktadır. Milli kimlik ve bu kimliğin eğitim yoluyla birey tarafından özümsemişi vatandaşlık eğitiminin önemli bir boyutudur. Aynı zamanda bireyin, hâkim siyasal kültüre adaptasyon sürecinde okul, devletin önemli bir ideolojik aygıtıdır.

Siyasal sosyalleşme, bir devletin hukuksal manada üyesi olan vatandaşlarının haklarını ve sorumluluklarını içselleştirmeleri amacıyla hazırlanan öğretiler bütünüdür. Bu amaca ulaşmak maksadıyla da eğitim kurumlarının neredeyse hepsinde bireyin içinde yaşadığı topluma ait değerler aktarılmaktadır. Bu değerler kültürel olduğu kadar ideolojik öğretiler de içermektedir.

Siyasal sistemin kamusal alan, okul, medya gibi bireyi kültürlenme alanlarında geliştirdiği siyasal değerler özünde bireyin tercihi olmanın yanında kurulu sosyal sistem tarafından bireye sunulanlar arasındadır. Bunlar arasında bireyin yaşamı boyunca otorite-güç-kahraman gibi siyasal kavramlara ilişkin geliştirdiği hemen hemen tüm imgeler siyasal kültürlenmenin bireye ve topluma aktarılmasının sonucudur. Siyasal kültürlenmenin bireyde geliştirdiği kültürel kodlar vatansever-vatan haini, suçlu-suçsuz, bizden-öteki, cahil-eğitilmiş, yandaş-yandaş olmayan gibi yargılar etrafında anlam bulabilmektedir (Erzen ve Yalın, 2011: 58-59). Bu kutuplaşmada kendini kültürel manada herhangi bir tarafa konumlandıramayan ya da tüm grupları reddeden bireylerde çeşitli tartışmaları beraberinde getirebilmektedir.

3. BÖLÜM: AB ADAYLIK SÜRECİNDEN 2015 YILINA TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL HAKLAR ve KİMLİK SORUNSALI

3.1. TÜRKİYE'DE TÜRK KİMLİĞİ, TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE KİMLİK POLİTİKASI

Türkiye toplumsal yapısı ve ulusal kimliğinin dinamiklerine yönelik yapılan çalışmalar her dönem sosyal bilimlerin ilgi odağı olmuştur. Uluslaşma süreci ile ilgili kimlik politikalarının sosyal ve tarihsel niteliğini sosyolojik bağlamla da ele almak bakış açımızı zenginleştirecektir. Çünkü ulus devlet olgusunu analiz ederken referans alacağımız kavramlar sosyal teorinin çalışma alanı içinde yer almaktadır.

Ulus devletler kimlik inşası sürecinde etnisite, din, ortak geçmiş gibi çeşitli değeri kullanarak “millet”i yaratmaya çalışırlardır. Bu süreçte kullanılan argümanlar içerisinde kan-soy-akrabalık gibi benzeştirmeler üzerinden ulus devletler cemaatten ulusa bir geçiş sağlamayı amaçlamaktadır. Weber’e (2007: 182) göre, ırk ya da etnisite, öznel bir kan-soy-akrabalık algısı temelinde tanımlanan toplumsal bir kategoridir. Burada öncelik bireyin aidiyet inancıdır. Milli bağ oluşumunun temelinde aynı kanı taşımak zorunluluğunun olmadığını belirtmek gerekir. Belirgin bir antropolojik yapı bir millet oluşturmak için tümüyle gereksiz değilse de tek başına yeterli olduğu gibi bir önkoşul da değildir. Bununla birlikte millet kavramı hem müşterek soy unsuru hem de temelinde belirsiz bağdaşıklık (homojenlik) içerecektir. Millet, bu unsurlarla birlikte, çeşitli kaynaklardan beslenen etnik toplulukların dayanışmasına da sahiptir. Ancak etnik dayanışma da kendi başına "millet"i oluşturmamaktadır. İmparatorluklar bünyesinde barındırdığı farklılıkları, (etnisite, din, dil vs) Fransız İhtilali'nin ayrıştırıcı etkisinden uzak tutmayı amaçlamış ise de ulus devletlerin kurulması sürecinde dağılma sürecine girmiştir.

Osmanlı padişahları ve kentlileri için Türk kelimesi, unutulması gereken ve isyancı kavimlerle ya da kaba insanlarla özdeşleşmiş bir kavrama dönüşmüştür. Osmanlı'daki egemen siyaset, etnik “Türklük” ile anılmaktan ne kadar uzak

durmuşsa da gerek Osmanlı siyasetçilerinin önemli bir kısmı gerekse de halk Türk dilinin çeşitlerinden birini kullanmaya devam etmiştir. Türkler 1918-1939 yılları arasında büyük bir kimlik değişimi süreci yaşamıştır. Bu süreç aynı zamanda Türk kimliğine bir statü kazandırma sürecidir. Birçok farklı kültür ve etnik grubu içerisinde barındıran bir imparatorluk tebaasından, Türklüğün esaslarını belirlemiş/sahiplenmiş birer yurttaşa dönüştürme projesidir. Günümüz Türkiye'sinde Türkçe, bireyi vatandaşa dönüştürme ve kimlik kazandırma boyutunda en önemli unsurların başındadır. Osmanlı tarihi boyunca temelde canlı kalan Türklük katmanını koruyan, Anadolu'da konuşulan Türkçe olmuştur. Osmanlı entelektüelleri tarafından milliyetçilik bağlamında yeniden keşfedilen ve diriltiren Türkçe; Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik çerçevesinin merkezinde yer almıştır (Mardin, 2009: 109-121). Modern milliyetçiliğin doğuşunda dilin rolü, bir topluluğa kimlik kazandırmak için kullanılacak en etkin ideolojik araçların başında gelmektedir. Örneğin Cumhuriyet döneminde kurulan Türk Dil Kurumu gibi kurumlar ve düzenlenen "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin dili, kimlik yaratmada ne ölçüde etkin kullandığının bir göstergesidir. Sonuçta resmi paradigma için yaratılması arzulanan ideal toplumun kriterleri belirlenirken sosyolojinin toplumsal analizlerini göz önünde bulundurmak, istendik vatandaş modelinin yaratılmasına önemli katkı sunabilmektedir.

Türk kimliğini yaratma sürecinde etnisite temelli aşırı söylemler, Türklüğü bir vatandaşlık bağından ve hukuki temelden ziyade, kan bağına dayalı bir ırk olarak benimsemiştir. Bu durumun önemli bir sebebi de 1930'lu yıllarda Avrupa'da zirveye çıkan fizyolojik antropoloji çalışmalarının Türkiye'ye yansmasıdır. Atatürk'ün manevi kızı Afet Ayşe İnan'ın Atatürk'ün direktifleri ile hazırlamış olduğu doktora tezi ile dünyanın en büyük antropolojik anket çalışması Türkiye'de yapılmıştır. 64.000 kadın ve erkeğin kafatası ölçülerek varılmak istenen sonuç, Anadolu'nun Türk ırkının ana vatanı olduğunu kanıtlamaktır. Böylesi araştırmaların temelinde, Batı'nın bilim insanlarının etnik ön yargılar ile Türk tarihini tahrif etmesi ve Türkleri birinci sınıf ırk olmayan sarı ırktan görmesidir. Bu durum da Türkiye için o dönem bir "kültür davası" olarak algılanmış ve etnik köken araştırmalarına yoğunlaşmıştır. Düzenlenen 1. ve 2. Türk Tarih Kongresi'nde, Türklerin Avrupalılardan farklı olmadığı tezi üzerinden arkeoloji, dil ve antropoloji alanlarında çalışmalar yayınlanmıştır. Genel olarak yeryüzünün en eski uygarlığını oluşturan brakisefal

Türk ırkının göçlerle Mısır, Anadolu, Yunan dâhil Ege Uygarlıklarının temellerini attığı savunulmuştur. Böylece Avrupalıların övünç kaynağı olan ırkın temeli “Türk ırkıdır” vurgusu yapılmıştır. 1920’li yıllarda anayasal bir vatandaşlık üzerine inşa edilmek istenen Türk kimliği, 1930’larda kültüralizmin etkisi ve Avrupa’daki demokratik rejimlerin çöküşü ile yükselen ırkçı otoriter rejimlerin etkisinde kalmıştır. Bu etkiye örnek olarak 1931 yılında kurulan halk evleri örnek olarak gösterilebilir. İtalya’daki “*Dopolavoro*” (boş zaman değerlendirme dernekleri) örnek alınarak açılmıştır. O dönemde Harp Okulu Marşı “yıldırımlar yaratan bir ırkın ahfadıyız” dizeleri ile başlamaktadır. Yine bu dönemde okunan 10. Yıl Marşı’nda “Türk’üz, bütün başlardan üstün olan başlarız, tarihten önce vardık, tarihten sonra varız” dizeleri dönemin etnik temelli kimlik arayışının birer yansımasıdır (Toprak, 2012: 111, 112, 195). Kullanılmaya başlanan Türklük kavramı, bu süreçte kapsayıcı bir kimlikten ziyade, etnik bir boyut kazanmaya kapı aralamıştır. Bu durum toplumda farklı etnik kimlikleri ayrıştırma boyutuna kadar uzanmıştır. Dönemin yönetiminde yer alan siyasilerin çıkardıkları İskân Kanunu (1934) Türk kimliği üzerine kimliğin algılanış biçimi üzerine önemli ipuçları vermektedir.

1934 yılında çıkarılan İskân Kanunu’nun da yer alan “*Ana dili Türkçe olmıyanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanati kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır*”. Ayrıca “*Türk ırkından olmıyanların serpiştirme suretile köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemiyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânları mecburidir*” (Resmî Gazete, 21 Haziran 1934). Dönemin Avrupa’ında yoğun olarak tartışılan antropolojik araştırmalar Türkiye’de de yoğun olarak dillendirilmiştir. Aynı dönemde uzun yıllar Adalet Bakanı yapmış Mahmut Esat Bozkurt’un 1930 yılında Ödemiş’te seçmenlere yaptığı konuşmasında, antropolojik bir yaklaşımla Türklüğü açıklamaya çalışmıştır:

Biz Türkiye denen dünyanın en hür ülkesinde yaşıyoruz. Mebusunuz inançlarından samimiyetle bahsetmek için buradan daha müsait bir ortam bulamazdı. Onun için hislerimi saklamayacağım. Türk bu ülkenin yegâne efendisi, yegâne sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette tek hakları vardır; hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman, hatta dağlar bu hakikati böyle bilsinler. (Cumhuriyet, 19.09.1930) (Akt: Ahmet Özer, 2009: 63)

Tarihte farklı ırk grupları ya da uluslararası ilişkilerin/bağların gelişimi, çoğu kez gruplardan birinin diğerini egemenlik altına alması ve tek bir toplumun kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bunun neticesinde, ırk durumu bütün toplumsal

ilişkileri etkisi altına almış ve sınıfların oluşumu büyük ölçüde ırklarına göre olmuştur. Diğer belirgin toplumsal özellikleri, gelirleri, eğitimleri, dinleri, aile ilişkileri ne olursa olsun, şu ya da bu ırka ait olmak bireylerin konumunu belirleyen temel unsur olmuştur (Schnapper, 2005: 394). Kazandırılması amaçlanan egemen ırkın/kültürün öğretilerinin aktarılması içinde eğitim en temel kurumların başında gelmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında jakoben anlayışla hazırlanan modernite projelerinin kimlik anlayışını bireye kazandırmak, halkın katılımını ve içselleştirmesini sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda birçok eğitim kurumu açılmıştır. Türk Ocakları, Halkevleri, Millet Mektepleri, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu devletin eğitici ve yönlendirici ideolojik aygıtları olarak işletilmiştir. Bu eğitim anlayışı ile eskinin ümmetçi, dinsel kolektif kimliğinden ulus anlayışına dayalı Türk kimliğine geçiş için zemin hazırlama amacı taşıdığı şeklinde de yorumlanmıştır (İnal, 2004: 28). Türk kimliği oluşturma sürecinde, kimliğin etnisite ile vatandaşlık bağı arasındaki kafa karışıklığı Türk milliyetçiliğinin ideolojik zeminine de yansımıştır. Bu nedenle toplumsal gerçekliklerin ve gerekliliklerin iyi okunmaması durumunda ise kronikleşen sorunların çözümlenmesine yönelik arayışlar sosyolojik araştırmaların önemini ortaya koymaktadır.

Türk milliyetçiliğinin kültür, ırk ya da tarihsel süreçte bir arada yaşayan toplulukların tümünü kapsayan bir algı içerdiği yönünde birçok milliyetçi anlayış ortaya atılmıştır. Georgeon'a (2006: 27) göre, Yusuf Akçura'dan Ziya Gökalp'e Türk milliyetçiliğinin idollerinin dahi, oluşturulacak Türk milliyetçiliğini hangi temelde kurulacağı ya da yükseltileceği bağlamında kendi dönemsel farklılıkları ortaya çıkmıştır. Akçura için Türk milliyetçiliği, İslamiyet'ten daha üstün bir ilke halindedir. Yaşadığı dönemde İslamiyet'in, temel aldığı Türk milliyetçiliğine hizmet etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Akçura'yı önemli ölçüde etkileyen bir başka akım da kültürel anlamda Türkçülüktür. Bu kültür; dil ve tarih alanlarıyla sınırlı bir milliyetçilik anlayışıdır. Kültürel milliyetçilik, kavramsal olarak her ne kadar birçok çalışmada kullanılsa da içeriği değişkenlik gösterebilmektedir.

Ziya Gökalp Türkiye'de genellikle kültürel milliyetçi olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu tanımlama doğru olmakla birlikte eksiklik içermektedir. Kültürel milliyetçilik üç farklı kategoride değerlendirilir. İlk olarak belli sınırlar

içerisinde üst kültür oluşturmak suretiyle milli, aynı zamanda melez bir kültür anlayışıdır. İkinci olarak, yine sınırları belli bir alan içerisinde üst kültür olması hedeflenen başat kültürün mücadelesidir. Bu üst kültür yaratma sürecinde kendiliğinden oluşan bir süreç şeklinde gerçekleşmesi durumunda sorun teşkil etmeyen bir kültürel milliyetçilik ortaya çıkmaktadır. Ancak süreç asimilasyon şeklinde üst siyasal yapının jakoben yaklaşımı ile gerçekleşmekte ise kültürel baskı söz konusudur. Bu durumda da kültürel milliyetçilik söylemi asimilasyonun üzerini örtmeye yönelik yumuşak bir söylemdir. Son olarak ise, ontolojik ya da etnik bir kültüre ait mitlerin, milli kültür/kültürel milliyetçi imgeleri olarak kullanılması mikro-milliyetçilikten yayılcı milliyetçiliğe kadar uzanabilecek ve sonucunda asimilasyon ya da etnik temizlik gibi sonuçlar doğurabilecektir. Gökalp'in kültürel milliyetçiliği de Almanya'yı tek milli devlet olarak göstermesinden ötürü kültürel milliyetçiliğin üçüncü şikkına daha yakındır. Gökalp'in Türklük değerlerini belirlerken İslamiyet öncesini referans alması ve etnik Türklük üzerine örneklemeler üzerinden kültürel değerler sistematığı oluşturma gayreti, yaşadığı dönemin Osmanlı toplumu ve devamında Türkiye'ye miras kalan toplumdaki farklı kültürlere hangi argümanla yaklaşacağı sorununu doğurmaktadır (Özyurt, 2014: 453-454). Milliyetçiliğin her toplumda kendine özgü yapısı içinde, farklı toplumsal ve ekonomik olgular sürecinde ortaya çıkması, toplumu bir arada tutabilmenin reçetesi mahiyetinde bir ideolojidir. Bu nedenle ortak bir mutabakat çerçevesinde belirlenen kriter etrafında icat edilen milliyetçilik, toplumsal huzurun güvencesi olabilir. Öte yandan ideologların sosyolojik bakış açısındaki eksiklikleri yaratılması hedeflenen toplumun milli değerlerinin hangi temelde inşa edileceğini tam olarak kestirememelerine neden olabilmektedir.

Türk milliyetçiliğinin kültürel ya da etnik boyutundaki kafa karışıklığı günümüze kadar gelmektedir. Milliyetçiler arasında olduğu kadar, devletin kimlik politikasını belirleyen kurumları arasında da kimlik politikasının hangi söylem üzerine geliştirileceği konusunda tartışmalar devam etmektedir. Türk milliyetçiliğinin 1982 anayasasında yerini Atatürk milliyetçiliğine bırakması, kavram karmaşası ve milliyetçiliğin içeriği tartışmaları daha da artmıştır. Türk milliyetçiliği ile eş anlamlı kullanılması amaçlanan Atatürk milliyetçiliği; ırkçılığa karşı, barışçı, laik, sınıf kavgasına karşı ve milli birlik/beraberlik bağlamında bir kavram olarak tanımlanmıştır. 1982 Anayasanın 66. maddesi, "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile

bağlı olan herkes Türk'tür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk'tür." şeklinde düzenlenmiştir. 1982 Anayasası'nda yer alan Atatürk milliyetçiliği kavramı bu tanımla doğrudan ilişkilidir. Buradaki milliyetçilik; ırk, dil ve din gibi öznel benzerlikleri değil, kader, kıvanç, tasa ortaklığına ve birlikte yaşama arzusuna dayanan nesnel milliyetçilik içerdiği açıkça anlaşılmaktadır (Kepenekçi, 2008: 129). Atatürk milliyetçiliği daha çok bağımsızlık ve Batılılaşma kavramları ile tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalarda kendi içerisinde çeşitli çelişkileri bir arada taşımaktadır.

Atatürk milliyetçiliği, bağımsızlığı korumak şartıyla Batılılaşma ve Batı sistemine entegre olmuş bağımsız bir ulusal devlet olma uygulamasıdır. Atatürk milliyetçiliğini bağımsızlık ve Batılılaşma kavramları açısından düşünmek ve değerlendirmek gerekir. Bağımsızlık kavramı, emperyalist Batı dünyasının tüm etkisinden (ekonomik, kültürel, sosyal vs.) kurtulmak kaydıyla gerçekleşmektedir. Bu durumda Batı dünyasının kontrol etmek istediği bir ülkede de tam manasıyla bir bağımsızlıktan söz edilememektedir. Kurtuluş Savaşı esnasında Anadolu, emperyalist Batılıların işgaline uğraması nedeniyle bağımsızlık Atatürk milliyetçiliğinin önceliği konumundadır. Mustafa Kemal'in milliyetçilik anlayışındaki bağımsızlık ve Batılılaşma kavramları bu nedenle, çelişki içerdiği eleştirilerine maruz kalmıştır. Aslında bu durum çelişki değil, birbirini tamamlayan kavramlar olarak görülmesi gerekir. Mustafa Kemal'in kurtardığı ülkesini bağımsızlığa kavuşturduktan sonra onu geliştirerek çağdaş uygarlık düzeyindeki ülkelere benzetmek istemesi doğal bir milliyetçi istektir. Bu nedenle de Atatürk milliyetçiliği ulaşmak istediği çağdaşlık seviyesinde bulunan Batı modelini hızla örnek almıştır. Zamanla belirginleşen Batılılaşma-bağımsızlık çelişkisini 1980'lerin sonunda ortaya çıkarma Türkiye'de görülen "milliyetçilik" anlayışları anımsanınca dikkat çekmektedir. İslam ümmeti ve Türk ırkı dünyanın çok sayıda ülkesine dağılmış toplumları kapsayan kavramlardır. Bu durumda da ulusal değil, sınırlar ötesi kavramlardır. Atatürk milliyetçiliğinde ise kati surette Türkiye toprakları ile sınırlı bir milliyetçiliği benimsemiştir. Bu milliyetçiliğin de merkezinde yalnızca "ortak kültür" ölçütüyle tanımlanabilen Türk Ulusu kavramı bulunmaktadır. Dinin en başat unsur olduğu ve Kürt ayaklanmaları nedeniyle ırk kavramının öne çıktığı kuruluş yıllarında dahi Atatürk bu kavramlar üzerinden ulusu yaratmayı düşünmemiştir. Irk kavramına zorunlu kaldığında başvurmuş olsa da Anadolu gibi

kozmpolit bir toplumda birlik beraberliği sağlamak için sadece “ortak kùltùr” ölçütüne dayanan bir ulus kavramının geçerli olabileceğini görmüştür (Oran, 1990: 261-268). Dönemin Avrupa’sındaki ırkçılığın da etkisiyle ırk kavramının ön plana çıkması Atatürk milliyetçiliğindeki kafa karışıklığı ve çelişkileri arttırmıştır. Her ne kadar “ortak kùltùr” üzerinden yaratılmak istenen bir ulus ortaya atılmış olsa da “Güneş Dil Teorisi”, “Türk Tarih Tezi” gibi çalışmalar ırk boyutunda olmasından ötürü “ortak kùltùr” yaratma girişimlerini sekteye uğratmıştır. Zamanla ırkla özdeşleşen Türklük; sosyal hayattan, eğitim sistemine, medyaya her alanda etnik bir algıya sebebiyet verecek konuma taşınmıştır. Kimlik politikalarının belirlenmesine de etki eden ırk kavramının yanı sıra, cumhuriyetin ilk yıllarındaki baskıcı laik anlayışın zayıflaması, dinsel kavramlarında kimlik politikalarında yeniden etkinlik kazanmasını sağlamıştır. Türkiye’deki kimlik politikaları özellikle din ve etnisite boyutunda yoğun tartışmaların odak noktasını oluşturmuştur.

Kurucu ideolojinin büyük ölçüde Fransız milliyetçiliğinden homojenlik ve bölünmezlik merkezli beklentileri; etnik, dini ya da mezhepsel her türlü alt kimliğin kabulünü reddetmiştir. Bu homojenlik algısı da doğal olarak Kürtlerin ve Alevilerin başta olmak üzere, diğer etnik ve dini toplulukların kimlik taleplerine karşılık etnisite rejiminin değiştirilmesine yönelik en büyük engel niteliğindedir. Alevilerin kimlik talepleri de diğer ulusal azınlıkların⁵ talepleri gibi tek parti rejimi döneminde inkâr edilmiştir. Atatürk’ün laiklik söylemi ise özellikle Sünni Osmanlı devlet yapılanmasının cumhuriyetle birlikte yönetimden tasfiye edilmesi Alevilerin büyük çoğunluğu tarafından olumlu karşılanmıştır. Ancak tek parti dönemindeki bazı olaylar/uygulamalar ekonomik problemlerle de birleşince Alevilerin Atatürk’ün partisinden kısmen uzaklaşmasına neden olmuştur (Aktürk, 2015: 149-150). Cumhuriyet rejiminin temel kimlik politikası genel itibari ile homojenleştirme ve tektipleştirici bir yaklaşım sergilemiştir. Ortak kùltùr üzerinden oluşturulması hedeflenen kimlik politikası askeri müdahaleler ve değişen dünya konjonktürü ile değişim göstermiştir.

Çiğdem’e (2016, 47-48) göre; Weber ve Tocqueville çalışmalarında Protestan etik anlayışının baskın unsurunu beyaz, Anglosakson ve Protestan olmaya endekslemiştir. Toplumsal düzenin korunması ve standartlaştırılması bağlamında bu

---

⁵“Ulusal azınlık” bir devletin ulusal sınırları içinde o devletle vatandaşlık bağı bulunan etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkları kapsayacak şekilde kullanılmaktadır (Bkz. Çavuşoğlu, 1998: 97).

unsurlar en etkin örüntü olarak muhafazakâr düşüncenin de olmazsa olmazlarındandır. Uluslaşma çağında aklın merkezliği yerini mit, tarih, millet gibi kavramlara terk etmiş ve muhafazakâr düşüncenin sistematikleşmesine öncülük etmiştir. Bu muhafazakâr düşünce anlayışının Türkiye'deki karşılığı cumhuriyetin ilk yıllarında Türk, Müslüman-Sünni fakat seküler ve modern olarak değerlendirilebilir. Bunun Cumhuriyetin kuruluşundan günümüz Türkiye'sine kadar uzanan siyasal anlayışların hemen hemen tümünde ortak paydalardan biri olduğu söylenebilir. Bu üç kıstasın iktidara gelmek için yazılı olmasa da toplum nezdinde ve kurucu ideoloji için büyük önem taşıdığı da sosyolojik bir çıkarım olarak değerlendirilebilir.

Gökalp'in Türk İslam sentezli kimlik anlayışı, 1980'lerden itibaren Türkiye'nin kimlik politikasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu anlayışın temelinde küresel bağlamda yükselen radikal İslamcılığın olumsuzluklarını yıkmak ve Türk milliyetçiliğini toplumun genel inancı olan İslam dini ile bütünleştirerek konjonktürel bir açılım sağlamaktır. Aynı zamanda geçmişten gelen din ve milliyetçilik arasında kurulmaya çalışılan yeni bir kimlik politikası üretmektir. Bu tip kimlik politikalarının Avrupa gibi gelişmiş ülkelerde olması aynı zamanda bu kimlik politikasının birleştirici olabileceği düşüncesidir. Fakat bu yeni kimlik politikası, Türk milliyetçileri arasında farklılaşmaya ve yeni grupların oluşmasına neden olmuştur. Bu durumda da kurucu ideoloji karşıtı, yeni siyasal akımların kimlik politikalarına etki edebileceği yeni politik oluşumlar ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak bu yeni politik oluşumlar, kurucu ideolojinin hedeflediği Türk milliyetçiliği ve kimlik politikasına taban tabana zıt bir kimlik politikası üretmektedir (Öğün, 1995: 177-193). 1980 sonrası ülkede yükselen Türk İslam sentezli yeni kimlik politikası, 1990'larda yoğunlaşan PKK'nın geliştirdiği askeri ve politik bölücü terörün etkisiyle Türk milliyetçiliğinin gelişmesine de imkân sağlamıştır. Bu dönemde ayrıca çok eskilere dayanan fakat yüksek sesle ifade edil(e)meyen Alevi-Sünni kimlikleri arasındaki anlaşmazlıklar da Kürt kimliğinin tanınma taleplerinin arttığı dönemde gündeme gelmiştir. Ayrıca toplumda sosyolojik bir tabana sahip olan farklı grupların, kültür ve inançların kolektifleşen hak talepleri kamusal alanda toplumsal kutuplaşmalara da sebep olabilmektedir.

Kimlik politikasının belirlenmesinde her siyasi parti ve grubun farklı çerçevelerden olaya bakması siyasal alanda da birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu durumu ortaya çıkaran en temel nedenlerden biri ise etnokültürel

farklılaşma düşüncesinin hâkim olmasıdır. Özbudun'a (2000: 192) göre, Türkiye'de 1980 askeri darbesi sonrası ülke içinde ve dışında büyük dönüşümlere neden olan gelişmeler yaşanmıştır. Soğuk savaş sürecinin sonlarına gelinmesi, dünyada yükselen neoliberal politikalar ve küreselleşmenin dalga dalga büyümesi tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye siyasetini de etkisi altına almıştır. Dinsel söylemli partileri ya da aşırı milliyetçiliği vurgulayan partilerin yanı sıra kültürel farklılıkların tanınması bağlamında siyaset yapan partilerin ortaya çıktığı bir dönem yaşanmıştır.

3.2. AB ADAYLIĞINDAN 2015 YILINA TÜRKİYE'DE SİYASAL DURUM

Türkiye'nin AB ile olan süreci 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na başvurmasıyla başlamıştır. 1959'dan AB adaylığı statüsünün kazanıldığı 1999 yılına kadar yaşanan siyasal gelişmeler bu sürecin kimlik ve kültür politikalarına etkisi, sosyolojik çalışmalara da konu olmuştur. Atatürk'ün belirlediği "*muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak*" ülküsü bağlamında AB üyeliği birçok siyasi parti için büyük önem arz etmiştir.

1980 askeri darbesinin ardından tüm partilerin kapatılmasının ardından askeri rejim resmî ideolojiyi yeniden tanımlamıştır. Etnisite, laiklik ve siyasallaşan İslam önemli tartışma konularının başında gelmiştir. Merkez sağ ve sol olarak tanımlanan partilerin (CHP, DSP, MHP, DYP, ANAP) laiklik ve milliyetçilik söylemleri bu dönemde artış göstermiştir. Siyasal İslam ise toplumdaki politik, sosyal ve ekonomik dönüşümleri ideolojisi ve gelenekleri ile harmanlayarak iktidar şansını arttırmıştır (Fuller, 2008:101). İktidara gelen her partinin öncelikli hedeflerinden biri ise Türkiye'nin AB'ye tam üye olması yolunda çalışacağına dair vatandaşlara vaatle bulunması olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren ulaşmaya çalıştığı muasır medeniyetler seviyesi ülküsü bağlamında üyesi olmaya çalıştığı uluslar üstü kurumlardan biri AB'dir. 1999 yılında Türkiye, AB'ye resmen aday ülke statüsüne gelmiştir. AB'nin Türkiye için hazırlamış olduğu katılım ortaklığı belgesi 2001 yılında Avrupa Konseyi tarafından resmen onaylanmıştır. Dönemin koalisyon hükümeti olan Milliyetçi-ANASOL tarafından AB katılım ortaklığı programı ve takvimi resmen onaylanmıştır. Müzakerelerin başlatılması için konulan siyasi

kriterlerin karşılanmasına yönelik uyum yasası paketleri yoğun bir şekilde Meclisten geçirilmiştir (AB Bakanlığı, 2017). Bu sürece kadar ülkede yaşanan siyasi ve ekonomik çalkantılar (28 Şubat süreci, terör olayları, yüksek enflasyon vs) mecliste temsili olan siyasi partilerin inişli çıkışlı oy grafiğine sahip olmasına neden olmuştur. Bu durum 2002 yılında AK Parti'nin tek başına iktidar olmasına kadar, Türk siyasetinde normal karşılanan koalisyon hükümetleri ile ülkenin yönetilmesi anlayışına da neden olmuştur.

AB'ye tam üyelik statüsünün kazanıldığı 1999'dan 2002 Kasım seçimlerine kadar Türkiye, oldukça çalkantılı siyasal ve ekonomik gelişmeler yaşamıştır. 1999 Marmara Depremi, PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve 2001'de yaşanan ekonomik kriz gibi Türkiye siyasetini ve ekonomisini derinden etkileyen olaylar yaşanmıştır. Bu çalkantılı siyasi ve ekonomik dönemin ardından 28 Şubat süreci sonrası kapatılan Refah Partisi'nin devamı niteliğindeki Fazilet Partisi'nden ayrılan yenilikçi kanattan Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Bülent Arınç gibi Türkiye siyasetine önemli iz bırakan siyasetçiler AK Parti'yi kurarak 2002 seçimlerinde büyük bir başarıya imza atarak tek başına iktidara gelmiştir. Dönemin ekonomik ve sosyal olarak olumsuz havası ve sistemin bildik partilerine öfke Millî Görüş hareketinin yenilikçi kanadı -her ne kadar yeni bir parti kurmuş olsalar da eski siyasi kadroların hâkim olduğu- AK Parti, seçimlerden %34'lük bir oy oranıyla birinci çıkmıştır. 2002 seçimlerinde AK Parti'yi iktidara taşıyan olaylardan biri de herhangi bir siyasal ideolojiye, deneyimli ve kamuoyunda tanınmış politikacılara sahip olmayan iş adamı Cem Uzan'ın kurduğu Genç Parti'nin önemli oranda oy (%7,24) almasıdır. Bu durum, DYP gibi köklü partilere ek olarak, hükümet ortağı DSP'nin ve MHP'nin baraj altında kalmasında etkili olmuştur (Türk, 2007: 359). AK Parti'nin yüzde 34,28 ve CHP'nin yüzde 19,39 oy aldığı 2002 erken genel seçimlerinde verilen oyların yüzde 46,33'ü mecliste temsil edilememiştir.

Recep Tayyip Erdoğan, AK Parti kurucusu olduğu halde 1997'de İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı iken Siirt'te okuduğu Ziya Gökalp'e ait olan "Asker Duası" adlı şiir nedeniyle 10 ay hapis yatmış ve siyasi yasaklı olması nedeniyle 2002 erken genel seçimlerinde milletvekili seçilememiştir. Seçim sonrasındaki 58. Hükümet, Abdullah Gül başbakanlığında kurulmuştur. Bu hükümet döneminde Erdoğan'ın siyasi yasağının kaldırılması için Türkiye Büyük Millet Meclisine yasa teklifi sunulmuştur. Bu yasa değişikliği TBMM tarafından oy çokluğuyla kabul

edilse de Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer yasayı, "özel, somut ve kişisel" olduğu gerekçesiyle veto etmiştir. Daha sonra aynı yasa değiştirilmeden mecliste tekrar kabul edilince Cumhurbaşkanı Sezer yasa değişikliğini referanduma götürmeden onaylamıştır (Milliyet, 2002). Bu yasanın kabulüyle Erdoğan'ın milletvekili seçilmesi için yasal bir engel kalmamıştır. AK Parti'nin, Siirt'in Pervari ilçesinde 3 sandık kurulunun oluşturulmadığını ve 1 sandığın da kırıldığını ileri sürerek bu ildeki seçimlerin iptal edilmesini istemiştir. Yüksek Seçim Kurulu, 02.12.2002 tarihli toplantısında, "seçim işlemlerindeki noksanlığın seçim sonuçlarına etkili olduğu sonucuna varmış ve Siirt ilinde seçimlerin yenilenmesine oybirliği ile karar vermiştir" ve Siirt'teki genel seçimler oybirliği ile iptal etmiştir (NTV, 2002). Seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ilk sıradaki adayı Mervan Gül'ün adaylıktan çekilmesi ile 9 Mart 2003 ara seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan AK Parti'nin birinci sıra adayı olarak Siirt seçimlerine girmiş ve oyların yüzde 85'ini alarak seçimi kazanmıştır. Bu ara seçimden sonra AK Parti'de Recep Tayyip Erdoğan dönemi resmen başlamıştır.

AK Parti'nin 2002-2007 yılları arası iç siyasette uzlaşmacı yaklaşım, ekonomide yüzde 7'lik büyüme sağlaması ve bu büyümenin halkın refahına somut yansımaları ile dış siyasette AB'yle yürütülen başarılı ilişkiler oy oranını da arttırmıştır. 2007 genel seçimlerinde çok büyük bir başarıya imza atarak oyların yüzde 46,5'ini alarak iktidarını sürdürmüştür. 2007'de erken seçime gidilmesine neden olan en önemli olay cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştur. 2007 yılında cumhurbaşkanlığı seçimleri için AK Parti'den aday olarak gösterilen Abdullah Gül olmuştur. Gül'ün eşinin türbanlı olması nedeniyle laik kesim önce "cumhuriyetine sahip çık" sloganıyla (Hürriyet, 2007) İzmir, İstanbul ve Ankara başta olmak üzere batı kentlerinde büyük mitingler düzenlemiştir. 14 Nisan'da başlayan mitinglerden sonra, 27 Nisan 2007 gecesi Genel Kurmay Başkanlığının resmi internet sitesi üzerinden yayımladığı bildiri kamuoyunda büyük tartışmaları beraberinde getirmiştir. E-muhtıra olarak arşivlere geçen bildiride, Genel Kurmay Başkanlığı'nın yaptığı "laiklik" vurgusu ile siyasete müdahale etmesi tartışmaların büyümesine neden olmuştur. Yargıtay Onursal Başsavcısı Sabih Kanadoğlu'nun ortaya attığı ve o döneme kadar hiç uygulanmamış olan toplantı yeter sayısı için mecliste en az 367 milletvekili bulunması gerektiği kuralı getirilmiştir. Anayasayı keyfi bir yorumla siyasi kriz çıkaran bu durum (Turhan, 2011), erken seçime gidilmesine neden

olmuştur. AK Parti'nin kimi aday gösterirse göstereceği mecliste olacağını ilan eden MHP'nin seçim barajını geçmesiyle mecliste toplantı yeter sayısı sağlanmıştır. Genel Kurmay Başkanlığı'nın müdahalesi, Kemalist elitistlerin düzenledikleri mitingler, 367 toplantı yeter sayısı gibi daha önce hiç uygulanmamış kurallara rağmen yasal bir engeli olmayan Abdullah Gül, TBMM'deki oylamaların ikinci turunda Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 2007 yılında cumhurbaşkanlığı sorununun aşılmasının ardından 2008'de Türkiye siyasetini, artık Türkiye'de kanıksanmış bir duruma dönüşen parti kapatma davaları ile tekrar karşı karşıya kalmıştır. 2007 yılında DTP'nin kapatılması için açılan davanın ardından 2008 yılında iktidar partisi AK Parti için de istenmiştir.

Askeri vesayetin Türkiye siyasi sistemi üzerindeki baskınlığının azaldığı bu dönemde, askeri vesayetın zayıflamasından rahatsızlık duyanların açtığı önemli bir tartışma vardır. Ulusalcı ya da Kemalist olarak adlandırılan bu kesime göre, askeri vesayetın ortadan kalkması sivil darbeye yol açar/açabilir. Bu kesimin tarihten sunduğu örnek ise Hitler ve Mussolini'nin iktidara geliş sürecidir. Hitler ve Mussolini'nin diktatörlüğe uzanan rejimleri temsili demokrasinin imkanlarını kullanarak gerçekleştirmiştir. Demokrasiyi bir araç olarak kullananlar iktidarlarını sağlamlaştırdıktan sonra demokrasiyi yok etmiştir (Torun, 2015: 48). AK Parti'nin kapatılması için dava açıldığı süreçte toplum ikiye bölünmüş ve yoğun olarak laiklik üzerinden tartışmalar yürütülmüştür.

Yargıtay Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya 2008 yılında, AK Parti'nin kapatılmasını istediği iddianamede partinin "laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği" önce ılımlı İslam'ı, sonra da şeriatı amaçladığını belirttiği 162 sayfalık iddianame hazırlamıştır (DW, 2008). Büyük tepki çeken kapatma davası sonucu 11 üyeden 1 ret, 6 kabul ve 4 hazine yardımı kesilsin şeklinde oy kullanmıştır. Tek ret oyu veren Anayasa Mahkemesi Başkanı Haşim Kılıç, kararın AK Parti için bir ihtar olduğunu belirterek siyasi liderlere, toplumdaki gerginliğin düşülmesi için topluma ters gelen kuralları (siyasi parti kapatmaları) ve anayasa değişikliklerini uzlaşma içerisinde yeniden yapılması gerektiğini belirtmiştir (Milliyet, 2008). Dönemin AB Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso, "Demokratik yollarla seçilmiş, parlamentoda çoğunluğu bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi'ne kapatma davası açılmasına şaşırarak ve endişelendik" (DW, 2008) sözleriyle kapatılma davasına yönelik eleştiride bulunmuştur. Dönemin CHP genel başkanı Deniz Baykal, parti

kapatmalarını doğru bulmadığını belirtirken, DTP için alınan karara nasıl saygı duyulması gerekiyorsa, AK Parti içinde alınacak karara saygı duyulması gerektiğini söylemiştir (İha, 2008). MHP lideri Bahçeli, parti kapatmalara karşı olduğunu belirterek partinin tümünden değil, suçu işleyen bireylerin cezalandırılmasını belirtmiştir (Haber7, 2008). Bahçeli'nin halk tarafından seçilmiş olan meşru yönetimden yana tavır koyması, partisinin 2011 seçimlerinde yüzde on barajına takılmamasını da etki etmiştir.

Torun'na (2015: 113) göre, 12 Eylül 2010'da oylanan Anayasa değişikliği paketinde asker sivil ilişkileri, Anayasa Mahkemesine kişisel başvuru hakkı, Anayasa Mahkemesi ile Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun (HSYK) yapısı kamplaşmaya neden olan belli başlı maddelerin öne çıktığı referandum düzenlenmiştir. AK Parti bu referandum ile askeri vesayeti sonlandıracağı ve demokrasiyi getireceğini vaat etmiştir. Referanduma karşı hayırcı blok ise AK Parti'nin kendi vesayetini kuracağını iddia etmiştir. HDP kanadı ise referandum maddelerinde seçim barajının düşürülmesine yönelik bir madde olmamasından ötürü referandumu boykot kararı almıştır. Özellikle HSYK değişikliği, yargının siyasallaşması ve AK Parti'ye yakın belli cemaatlerin kontrolüne geçmesine neden olduğu tartışmaları güncelliğini korumaktadır. Dahası yapılan referandumlarda birden çok maddenin yer alması ve halkın bunu toptan kabul ya da reddetmesinin istenmesi demokrasinin işleyişi ile ilgili çeşitli tartışmaların yaşanmasını beraberinde getirmektedir.

2011 seçimlerine gelindiğinde AK Parti, büyük bir başarıya imza atarak yüzde 49,9 oranında oy alarak mecliste 317 sandalye kazanmıştır. İkinci parti olan CHP 133, bağımsız adaylarla seçimlere girerek yüzde 10 barajına takılmayan HDP 57, MHP ise 36 milletvekili ile mecliste temsil edilmiştir (TBMM, 2011). Seçimden gücünü arttırarak çıkan AK Parti Türkiye'nin en önemli sorunlarının başında gelen çeşitli şekillerde tanımlanan (Kürt Sorunu, Güneydoğu Sorunu, Terör Sorunu vs.) soruna demokratik açılım ya da çözüm süreci şeklinde tanımlanan bir yaklaşımla çözüm arayışına başlamıştır. Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) aracılığı ile İmralı Adası'nda hapis yatan terör örgütü PKK lideri Abdullah Öcalan'la görüşmeler yapılmış ve HDP milletvekillerinin de görüşmesine izin verilmiştir. 2013 Nevruz'unda Diyarbakır'da Öcalan'ın mektubunun okunması ile PKK'nın silah

bırakacağı ilan edilmiştir (Al Jazeera ve ajanslar, 2013). Sürecin devam ettiği dönemde gizli yürütülen inişli çıkışlı görüşmeler 2015 yılında tamamen kapanmıştır.

Müzakereci demokrasi anlayışının başarıya ulaşabilmesi için öncelikle devletin karar alma mekanizmaları arasında koordinasyon ve fikir birliği olması en önemli etkenlerin başında gelmektedir. Karar mekanizmaları arasındaki bu birliğin sağlanmasının ardından çalıştaylar, tartışmalar, toplumun tüm kesimlerinin katılımıyla yürütülmesi müzakereci demokrasi toplumsal barışa katkı sunabilir (Ceceli, 2012: 111). Diğer yandan TBMM gibi halkın tüm temsilcileriyle değil de sadece iktidar partisi üyelerinden oluşturulan bir grup tarafından sürecin yürütülmesi müzakereci bir demokrasiden çok iktidarın pragmatik bir yaklaşımla süreci yürüttüğü eleştirilerini de beraberinde getirmiştir.

AK Parti'nin seçim zaferi sonrası yaşanan en önemli gelişme ise 2013 yılında "Gezi Parkı Olayları" olarak tarihe geçen ve Ortadoğu'daki "Arap Baharı" söyleminden esinlenilerek "Türk Baharı" olarak Batı medyasında tanımlanmıştır. AK Parti'nin kadın hakları (kürtaj ve en az üç çocuk söylemi vs.), alkol tüketilen yerlerin kısıtlanması ve saat 22'den sonra satışının yasaklanması gibi bireylerin özgürlük alanlarına yönelik yasal düzenlemeleri ve söylemleri toplumsal tepkiyi arttırmıştır (Seymour, 2013). Bireysel özgürlüklerin kısıtlanması olarak toplumda algılanan bazı kanun düzenlemeleri ve uygulamalar muhalefetin laiklik vurgusunu arttırmasına neden olduğu gibi toplumsal kutuplaşmalarında artmasına neden olmuştur.

Bayhan'a (2014: 52) göre, Gezi Parkı olayları kısmı olarak kültür çatışmasının postmodern toplumsal hareketlerine bir örnek oluşturmaktadır. Türkiye'de birbirini ötekileştiren laik-İslamcı, Alevi-Sünni, Türk-Kürt gibi kitlelerin zemin bulunması halinde şiddet olaylarına yönelebileceğini de göstermiştir. Özellikle AK Parti'nin İslam temelli muhafazakâr yaşam şeklini tüm topluma empoze edeceği korkusunu taşıyan laik kesim, içinde yaşadığı toplumun kültürel beklentilerini karşılayamamaktan doğan bir korkuya kapılabilmektedir. Karşılıklı olarak güvensizlik duygusu besleyen kitleler toplumsal kutuplaşmayı da arttırmaktadır. Denebilir ki toplumda yaşam tarzına müdahale edildiğini ve iktidar tarafından yok sayıldığını düşünen bireylerin toplumsal ruh hali zamanla kültürel çatışma risklerini de arttırabilmektedir.

3.2.2. AB Üyelik Adaylığının Türkiye’de Kültürel Haklara ve Kimlik Politikalarına Etkisi

Türkiye’nin AB adaylığı ile birlikte, AB kriterleri gereği yerine getirmesi gereken yasal düzenlemeler arasında bulunan kültürel haklar bağlamındaki yaptırımlar, sosyal yaşamda kültürel farklılıkları daha görünür kılmıştır. Türkiye’nin azınlık politikalarını önemli ölçüde değiştiren ve tartışmalara neden olan birçok raporlar yayınlanmıştır. Bu raporlar bir dönem telaffuz edilmesi bile sakıncalı görülen konuları kapsamıştır. 2001 yılında kurulan Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu’nun 2004 yılında yayınladığı raporunda, AB adaylığı kadar AK Parti’nin toplumsal sorunlara çözüm arayışının da etkisi büyüktür. Raporda kültürel hak taleplerine yönelik Sevr Antlaşması’ndan kalma bölünme korkularının yersiz olduğu ve “Türk” sözcüğünün çoğu zaman etnik temele dayandırılması eleştirilmiştir. Etnik temelli çatışmaların önüne geçilmesi için de “Türkiyelilik” üst kimliği önerilmiştir. AB’ye hazırlık süreciyle birlikte azınlık hakları ve kültürel haklar konusunda olumlu bir sürecin başladığı vurgulanmıştır (AB Bakanlığı, 2007). Hükümet tarafından istenmeyen fakat kurulun yönetmeliğinde yer alan “kurulun görevleri” başlıklı 5. maddesinin a, b ve d bentlerinde yer alan “tavsiyelerde bulunmak, öneriler ve raporlar sunmak, görüş bildirmek, idari önlemlerin alınmasını tavsiye etmek” yetkilerini yerine getirmek için resen hazırlanmıştır (Oran, 2006: 24). AB adaylığı ile birlikte yoğunlaşan kimlik talepleri ve kültürel haklar tartışmaları, Kopenhag Kriterleri gereği yasal düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. AB adaylığı süreciyle birlikte toplumsal tabanını genişletme imkânı bulan ve siyasallaşan hak talepleri bu dönemde önemli kazanımlar elde edilmesini beraberinde getirmiştir.

AB Bakanlığı tarafından yayınlanan “Siyasi Reformlar-I” kitapçığında (2004: 4) uyum paketleriyle, mevcut mevzuatlarda yapılan değişiklikler ile insan haklarının iyileştirilmesi, işkenceye karşı güvencelerin artırılması, ifade ve basın özgürlüğünün genişletilmesi, dernekleşme, toplantı ve gösteri özgürlüklerinin güçlendirilmesi, kültürel hakların genişletilmesi, kadın-erkek eşitliğinin iyileştirilmesi ve demokrasinin pekiştirilmesi alanlarında iyileştirmeler kaydedildiği belirtilmiştir. Reformların ilk gözle görülür etkisi her alanda şeffaf bir tartışma ortamının başlaması olarak gösterilmiştir. 2004 yılının Türkiye’si 1999 Türkiye’sinden daha

özgür, daha özgüvenli, daha istikrarlı, daha gelişmiş ve uluslararası alanda daha saygın olmuştur. Özellikle TRT’de farklı dil ve lehçelerde yayın yapılmaya başlanmasında AB’nin etkisi, kültürel hakların ve kimliklerin tanınmasına örnek teşkil etmektedir.

Kültürel haklar ve özgürlükler genişletilmesi için Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının “Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanunun” 2. maddesinin değiştirilmesi ile Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesine yönelik olarak, ayrı bir bina tesis edilmeksizin, mevcut kurslarda öğrenime imkân sağlanmıştır. Yine aynı maddede yapılan değişikliklerle, yürütmenin işlevselliğinin sağlanmasına yönelik olarak, Türkiye’de eğitimi ve öğretimi yapılacak yabancı dillerin tespitinde Milli Güvenlik Kurulu’ndan görüş alınmasına ilişkin hüküm madde metninden çıkarılmıştır (AB, 2007: 20). AB’nin kültürel hakların Türkiye’de genişletilmesine ve kimliklerin kamusal alanda görünürlüğüne katkısı, farklı kültürlerin dernek kurmasını kolaylaştırmıştır.

Bireyin kimliği ve kültürü üzerinde dilin hem bir aktarım aracı hem de aynası olması nedeniyle farklı dil ve lehçelere sahip toplumlar için önemi büyüktür. AB uyum yasaları gereği yapılan Radyo ve Televizyon Kuruluşları Kanununda yer verilen, farklı dil ve lehçelerin kullanımına yönelik yayın ve öğretim yapma hakkı ve Yabancı Dilde Eğitim ve Öğretim Yasası içinde farklı dillerde eğitimin önünün açılması kültürel gelişimin önünü açtığı gibi demokratikleşmenin de gelişimine katkı sunmuştur. Bu yasama çalışmaları vatandaşlar arasında eşit yurttaşlık algısını güçlendirmesini ve ayırım yapılmaksızın tüm kimlik ve kültürlerin siyasal ve sosyal alanda daha özgür olmasını sağlayabilir (Akbaba, 2017: 107). Yapılan bu yasal düzenlemelerin AB üyeliği için mi yoksa toplumu gerçekten demokratik bir yapıya doğru taşımak üzere mi yapıldığı tartışmaları yaşanmıştır. Bu tartışmalara rağmen atılan demokratik adımların farklı dil ve lehçeleri konuşan toplumlar tarafından genel olarak olumlu karşılandığı söylenebilmektedir.

3.2.3. AB’de Kimlik ve Kültürel Haklar Politikası ve Hukuksal Boyutu

AB, Birliği oluşturan temel unsurlardan kişi hak ve hürriyetlerinin korunması altında azınlıkların korunmasını, insan hakları altında değerlendirmektedir.

Azınlıkların kimlik ve kültürel hakları konusunda AB hukuk sisteminde henüz tüm üye ülkeleri bağlayıcı hukuksal kurallar yoktur. AB kurumları yetkileri arasında herhangi bir azınlık grubunun kimlik talepleri ya da kültürel hak taleplerine yönelik bir tüzük, yönerge gibi yasal düzenlemeler yapılmamıştır. AB anlaşmalarında azınlık hakları, kimlik politikaları ve kültürel haklar konusunda net bir ifade yer almamaktadır. Yalnızca Avrupa Birliği'nin temel anlaşmalarından olan Maastricht Anlaşması'nın 151. maddesinde kültürlerin ulusal ve bölgesel çeşitliliklerinin geliştirilmesi hükmü getirilmiştir. Amsterdam Anlaşması'yla geliştirilen bu hüküm, Azınlık haklarının AB siyasetine girmesi ve Kopenhag kriterleriyle daha etkin bir duruma gelmiştir. 1993'te AB Konseyi aldığı bir kararla birliğe aday ülkelerin bu kriterleri yerine getirmesini şart koşmuştur. Kopenhag kriterleri, azınlık mensubu bireylerin anadillerini öğrenmeleri/anadillerinde eğitim görmeleri ve kamu görevlileri ile iletişimde anadillerini kullanmaları için uygun koşulların sağlanmasını öngörmektedir (Aksoy, 2008: 133). Avrupa Birliği doğal süreç içerisinde çözümleneceğini düşündüğü/umduğu kimlik ve kültürel haklar taleplerini doğrudan ele almamıştır.

AB, azınlıkların kimlik ve kültürel haklarını temelde insan hakları çerçevesinde ele almaktadır. 1990'lara kadar insan hakları ile doğrudan ilgilenen AB, azınlıklar konusunda doğrudan ilgi göstermemiştir. Bu durum en temel nedeni ise 2. Dünya Savaşı sonrası tüm dünyada olduğu gibi Avrupa'da da azınlık sorunlarının sadece geniş bir siyasi gündem içinde ele alınması ve ortak pazara doğru giden Avrupa bütünleşmesinde etnik sorunların da kendiliğinden çözeceğine yönelik bir beklentinin Avrupalı devletlerde hâkim olmasıdır. Bir başka önemli neden de 1945-1989 arası Soğuk Savaş döneminde ulus devletlerin, sınırları içerisindeki ulusal azınlıkların sahip olacağı kültürel hakların kendi egemenliklerini zayıflatacağından ve ulusal bütünlüğü/istikrarı bozacağı kaygısıdır. Ulusal azınlıkların, kültürel ve azınlık haklarını elde etmesi durumunda ise hoşnutsuz etnik grupların ayrılıkçı veya toprak talep eden emellerine cesaret vererek ciddi bir tehdit oluşturacağından korkmuş olmalarıdır (Taşdemir ve Saçlı, 2007: 28). 2004 yılında tarihinin en büyük genişlemesini gerçekleştiren AB, yeni üyelerin de katılımıyla daha geniş kapsamlı kimlik ve kültürel haklar talepleri ve ayrılıkçı hareket korkuları ile karşı karşıya kalmıştır.

2004 yılında AB üyesi olan Slovakya, bağımsızlığını ilan ettiği günden beri ülkesindeki ulusal azınlıkların en geniş olan Macarların, Macaristan ile birleşme isteği üzerinden hak ve toprak taleplerinden çekinmiştir. Slovakların, Macar azınlığının kimlik ve kültürel hak talepleriyle ülkelerini bölünmeye ya da iki uluslu devlete götürmesi endişesini taşımıştır. 1981’de Birliğe üye olan Yunanistan ise Türkiye ile yaşadığı sorunların da etkisiyle, Batı Trakya’da bulunan Müslüman azınlık haklarını tanımaktan yıllarca çekinmiş ve Müslümanlara yönelik asimilasyon politikası uygulayarak uluslararası antlaşmalarla tanınmış haklardan yararlanmalarını engellemiştir. AB kurucu ülkelerinden olan Fransa’da, topraklarında kendisini azınlık olarak tanımlayacak topluluk bulunmadığını iddia etmiştir. Başta Korsikalılar olmak üzere ülkesindeki azınlıklara karşı (Yunanistan gibi) asimilasyon politikası izlemiş ve onların kimlik/kültürel haklarına kavuşmasına yönelik uluslararası sözleşmeleri imzalanmaktan ve/veya onaylamaktan kaçınmıştır (Kurubaş, 2004: 262). AB üyeleri arasında kimlik ve kültürel haklara yönelik uygulamalarda tüm birlik üyelerini bağlayıcı ortak bir müktesebat olmaması, Birliğin azınlıklar konusunda ortak bir tavır oluşturmasına engeldir. Yine Birlik içerisindeki komşu ülkelerin birbirleri topraklarında yer alan ulusal azınlıklar, AB olarak geniş kapsamlı bir kültürel haklar ve kimlik politikaları üretilmesinde Slovakya örneğinde olduğu gibi engel teşkil etmektedir.

3.2.3.1. Türkiye’de AB Normları Çerçevesinde Kültürel Haklara ve Kimlik Politikalarına Yönelik Çalışmalar

Türkiye’nin Avrupalılaşma süreci Osmanlı İmparatorluğunun dağılma sürecinde 1856 yılında Kırım Savaşı sonrası imzalanan Paris Anlaşması’na kadar uzanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrası ise batılılaşma hareketi ve genç cumhuriyetin yüzünü Avrupa’ya dönmesi yapılan birçok reformda Avrupa’nın örnek alınmasının başlıca nedenidir. Ancak Cumhuriyet dönemi toplumsal modernizasyon ise yönetim erklerince çoğu zaman toplumsal tabanın rızası olmaksızın üstten aşağıya doğru gerçekleştirilmiştir. 1999 yılına kadar AB adaylığı için bekleyen Türkiye’de halkın hala AB’ne üye olunup olunmaması konusunda tam bir mutabakat içinde olmadığı da söylenebilir. Türkiye’de 1990’lı yıllar, siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın zirve yaptığı koalisyon hükümetlerinin ortalama ömrünün bir yıl

olduğu bir süreci yaşamıştır. Bunun iyi değerlendiren Recep Tayip Erdoğan ve arkadaşları yasal ve idari reformların yanı sıra AB'ye tam üyelik hedefiyle yeni bir siyasi parti kurmuşlardır. AK Parti'nin AB üyeliği yolunda yaptığı reformlar, AB hedefine olan inancı yükselttiği gibi toplumdaki AB üyeliğine yönelik tutumda da olumlu ivme yaratmıştır. Ancak bu görüşün aksini belirten muhalefette mevcuttur. Uğur'a (2009: 1004-1012) göre, AK Parti devletçi-milliyetçi kurum ve bürokratların belirlediği korporatist devletçi anlayışı saf dışı bırakmak için AB reformlarını öne sürerek kendi bürokratlarıyla kendi kurumlarını oluşturmaya başlamıştır. Bu reform çalışmaları, toplumda çokça tartışılmadan fakat mecliste büyükte oranda mutabakat sağlanarak kanunlaştırılmıştır. Bu süreçte meclisteki partilerin ortak hareket ettiği nokta demokratikleşmenin önünün açılması yönünde olmuştur.

AB'ye tam üyelik sürecinde Türkiye'nin yerine getirmekle yükümlü olduğu siyasi düzenlemeler için çeşitli uyum paketleri çıkarılmıştır. Bu uyum paketleri arasında 9 Ağustos 2002 tarihinde yürürlüğe giren üçüncü uyum paketiyle, ölüm cezası kaldırılmış, ilgili kanunlara yeniden yargılamanın yolunu açan hükümler eklenmiştir. Ayrıca ifade ve dernek kurma özgürlükleri genişletilmeye devam edilmiş, gayrimüslim cemaat vakıflarının taşınmazlarıyla ilgili yasal düzenlemeler ele alınmış, eğitim ve yayın alanlarında kültürel haklar bağlamında değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Aynı pakette, kültürel haklar ve özgürlüklerin AB düzeyine yükseltilmesi amacıyla Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanununun 2. maddesi değiştirilmiştir. Bu değişiklik ile Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesine yönelik olarak, ayrı bir bina tesis edilmeksizin, mevcut kurslarda öğrenime imkân sağlanmıştır. Maddede yapılan diğer bir değişiklik, yürütmenin işlevselliğinin sağlanmasına yönelik olarak, Türkiye'de eğitimi ve öğretimi yapılacak yabancı dillerin tespitinde Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşünün alınmasına ilişkin hüküm madde metninden çıkarılmıştır. Kamu ve özel radyo ve televizyon kuruluşlarınca Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapılmasına ilişkin yönetmelik 25 Ocak 2004 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Yönetmelik uyarınca, radyo kuruluşları günde 60 dakikayı aşmamak üzere haftada toplam beş saat, televizyon kuruluşları ise günde 45 dakikayı aşmamak üzere haftada toplam dört saat yayın yapabilirler. TRT, Haziran 2004 itibarıyla

Boşnakça, Arapça, Çerkezce, Zazaca ve Kürtçenin Kırmançi lehçesinde televizyon ve radyo yayınlarına başlamıştır. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, 21 Ocak 2006 tarihli Resmî Gazete 'de yayımlanmıştır (AB Genel Sekreterliği, 2007: 10, 20, 21, 27). Bu sözleşme ile somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcısı konumundaki toplulukların, grupların ve bireylerin somut olmayan kültürel mirasının korunması, yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması amaçlanmaktadır. Bu kültürel miras, sözlü gelenekler (destan, efsane, atasözleri vs.), gösteri sanatları (Hacivat ve Karagöz, meddah, kukla vs.), toplumsal ritüeller ve şöenler (Nevruz, düğün, doğum vs.), el sanatları uygulamaları (telkâri, dokumacılık, bakırcılık vs.) gibi alanlarda belirginleşmiştir.

Türkiye'de milli kimlik siyasetinin hem politik hem de toplumsal hayatta ciddi sıkıntılar yarattığı birçok araştırmaya konu olmuştur. Devletin resmî ideolojisine göre 1990'lı yıllara kadar yasaklı olan dil ve lehçeler, günümüzde farklı grupların ve toplulukların kültürel bir zenginliği olduğu devlet nezdinde de kabul görmüştür. Bu değişimin yaşanmasında da AB adaylık sürecinin sağladığı katkılar yadsınamayacak düzeydedir (Akbaba, 2017: 115-116). AB sürecinde yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm özellikle yasama çalışmaları üzerinden hukuksal bağlamda yapılmıştır. Ancak bu yasaların anayasal bir zemine taşınmaması yapılan yasal düzenlemelerin yine aynı hızda kaldırılabilmesi kaygısını da yaşatmaktadır.

3.3. TÜRKİYE'DEKİ SİYASAL PARTİLERİN KÜLTÜREL HAKLARA VE KİMLİK POLİTİKASINA BAKIŞI

Siyasi yapıların kurumsallaşması, siyasi yapının uyarlanabilirliği, karmaşıklığı (alt birim sayısı), özerkliği (farklı siyasi yapılar karşısında bağımsızlık derecesi) ve tutarlılığı (grup içerisinde birlikte hareket edebilme) ile ölçülebilmektedir. Siyasal düşüncenin ya da örgütün çevresel/politik baskılara karşı uyarlanabilirliği ile yakından ilişkilidir. Kurumsallaşmış bir siyasi yapı, tarihsel geçmişinin verdiği mücadele tecrübesi ile dönemin şartlarına göre yeniden pozisyon alabilmektedir. Söylemsel bazda kendini yenileyemeyen, statik siyasi yapılar ise varlığını sürmeye devam etse bile dönemin siyasi konjonktüründen uzak kaldıkça sabit kalmaya ya da güç kaybetmeye devam edecektir (Huntington, 1966: 65-66).

Örneğin Türkiye’deki siyasi partilerin toplumun taleplerine yönelik geliştirdikleri siyaset de aldıkları oy oranları ya da taşıdıkları ideoloji nedeniyle maruz kaldıkları kapatılma davaları sonrası yeni isimler altında siyasi mücadelelerine devam etmeleri ile değerlendirilebilir.

Türkiye’deki siyasal hareketlerin ve partilerin kültürel değere ve Türk kimliğine bakışı, içselleştirmiş olduğu ideolojik değerlerle doğrudan ilintilidir. Tarihsel süreçte siyasi partiler çeşitli nedenlerle her ne kadar kapatılmış olsa da başka isimler altında yeniden kurularak belirlemiş olduğu siyasal ideolojiyi, benzer argümanlarla devam ettirmiştir/ettirmektedir.

Türkiye’deki siyasal anlayış genel anlamda kimlik ve kültür konusunda ahistorik bir yaklaşım sergilemektedir. Türk siyasetinde öne çıkan partilerin genel olarak kültürel haklara ve Türk kimliğine yaklaşımı, farklılıkları toptan reddeden, kısmen kabul eden ve farklılıkların tanınmasını isteyen şeklinde üç temel noktada ayrılmaktadır. Kendisini milliyetçi olarak tanımlayan siyasal hareketler farklılıkların tanınmasını ya da kısmen kabulünü kırmızıçizgi olarak görüp toptan reddederken, daha liberal olan siyasal hareketler bu farklılıkları kültürel çerçevede kısmen tanıyabilir. Daha çok kendini azınlık olarak tanımlamak isteyen ya da toplumda ötekileştirildiğini iddia eden siyasal hareketlerin kurduğu partiler ise anayasal güvence altında kimlik ve kültürel hak taleplerini siyasete taşımaktadır.

Türkiye’nin ilk siyasi partisi olan CHP’nin kültürel haklara ve kimliğe bakışı cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllardan günümüz CHP’ne değişiklik göstermiştir. Son CHP tüzüğünde “Bireylerin kültürel farklılıklarının zenginlik olduğunu göz önünde tutarak ve koruyarak bir arada yaşayabilecekleri ortamı ve koşulları sağlamak” (CHP, 2016: 7) şeklinde ifade edilerek kültürel hakları daha çok bireysel haklar bağlamında değerlendirmiştir.

Türkiye’de daha çok İslamcı olarak nitelendirilen birçok parti (Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi vs) kurulmuştur. Bu partilerin kültürel haklar ve kimliğe bakışı değişim gösterse de bugün bu siyasal akımın en büyük temsilcisi AK Parti, toplumda her ne kadar İslamcı bir parti olarak algılansa da kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlamaktadır. AK Parti’nin tüzüğü incelendiğinde farklı etnokültürel topluluklara yönelik maddeler yer almaktadır. Parti tüzüğünde Doğu ve Güneydoğu başlığı altında verilen maddelerde kültürel farklılıklar kabul

edilmiştir. Özellikle dil konusunda, resmi dil ve eğitim dilinin Türkçe olması şartı ile farklı dil ve lehçelerin bir zenginlik olduğu vurgusu yapılarak bu dil ve lehçelerin demokratik çerçevede yayın yapabileceği belirtilmiştir. Parti tüzüğünde farklılıkları (dil, inanç, etnisite vs.), doğuştan gelen haklar bütünü olarak kabul eden ve saygı duyan bir anlayışa sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, milli değerleri koruyup geliştirme yönünde çalışmalar yapılırken, saf bir dil, musiki, mimari vs. olmadığını göz önünde bulundurarak kültürel etkileşimi zenginlik olarak kabul etmiştir (AK Parti, 2016: 24, 139, 170). AK Parti'nin kültürel haklar ve kimlik politikası bireysel ya da kolektif haklar bağlamında bireysele yakın olmakla birlikte, ulusal azınlıkların kendi dil ve inançlarını koruyup yaşatmaları/geliştirmeleri yönünde bir kısıtlama ortaya koymamaktadır. Burada ön plana çıkan ise devletin demokratik hukuk çerçevesinde üniter yapının korunması şartı önemlidir.

Farklılıkların tanınmasını toptan reddeden siyasal anlayışın temsilcisi olan MHP tüzüğü incelendiğinde farklı kültürlere ya da kimliklere yönelik bir vurgu görülmemektedir. Parti tüzüğünde yer alan “Yüce Türk Milletinin milli ve manevi değerleri ile tarihi ve kültürel zenginliklerine sahip çıkmak,” (MHP, 2009: 15) maddesi ile ortaya konmuştur. Farklı kimlik ve kültürleri alt kimlik olarak değerlendirmeyen ve Türk milletinin bir parçası olarak gören anlayış MHP'nin tüzüğünde ön plana çıkmıştır.

Toplumda farklılıkların anayasal güvence altında kültürel haklara sahip olması ve kimliklerinin tanınmasını isteyen partiler de mevcuttur. Bu partilerin en çok ses getireni en geniş ulusal azınlık konumunda bulunan Kürtlerin öncülük ettiği siyasal hareket olan partilerdir. Bu siyasal anlayışın kurmuş olduğu partiler tarihsel süreçte birçok kez kapatılmış olsa da bugün HDP çatısı altında siyasi hayatına devam etmektedir. Partinin tüzüğünde yer verilen Türkiye’de yaşayan halkların eşit haklara sahip olması için mücadele edileceğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca anadilde eğitim hakkının tanınması, kimlik ve kültürlerin korunması/geliştirilmesi yönünde demokratik platformda mücadele edeceği vurgusu vardır. Farklı inançların dışlanmasını önlemek, din, vicdan, ibadet özgürlüğünü sağlama yönünde çalışmalar yürüteceğini ve toplumda ötekileştirilen LGBT (Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans) bireylerin, göçmenlerin taşıdıkları kimliklerini özgürce yaşamaları yönünde çalışacağını belirtmiştir (HDP, 2014: 29- 31). Partinin özellikle kültürel hakları ve kimlik taleplerini kolektif haklar kapsamında görmesi, bölücü terör örgütü ile

ilişkilendirilmesi, toplumda genel olarak etnik Kürt milliyetçi bir parti olarak algılanmasına neden olmaktadır.

AB'ye tam üyelik sürecinden 2015 yılına kadar hükümetlerin AB üyeliği adına çıkardığı kanunlar ya da düzenlemeler sürekliliğini korumuştur. AB'nin Türkiye'den beklentileri bağlamında ise kültürel haklara bakış ve kimlik politikaları partilerin dünya görüşüne ve değişen dünyanın konjonktürüne göre yeniden şekil alabilmektedir.

Türkiye'de AK Parti dahil olmak üzere CHP, MHP, DYP, ANAP, DSP gibi köklü ideolojik sağ ve sol partiler, korporatist devletçi yaklaşımlarını her zaman sürdürmüş ve AB'ye karşı temkinli yaklaşımı da içlerinde barındırmıştır. AB'yi Türkiye'nin iç işlerine karışmak, azınlık hakları adı altında ülke bütünlüğünü tehlikeye atmak, ordunun ayrıcalıklı konumunu ortadan kaldırmak suretiyle zayıflatmak gibi gizli emelleri olduğu suçlamasını iktidarda olmadıklarında (2015 yılına kadar AK Parti hariç) dillendirmekten geri kalmamışlardır. İşin ilginç tarafı ise bu partiler iktidarda olduklarında ise AB üyeliği hedefinde önemli girişimlerde bulunmuşlardır. CHP'nin öncülü olan SHP ve DYP Gümrük Birliği Anlaşmasını imzalarken, DSP-MHP-ANAP 2002 yılında AB'nin istediği birçok önemli reformu meclisten geçirmiştir (Uğur, 2009: 1012). Siyasi partiler korporatist devletçi anlayışın milliyetçi hassasiyetleri üzerinden geliştirdiği politik manevralarla iktidarda ve muhalefette farklı söylemler geliştirmektedir. Öyle ki kimlik ve kültürel hak taleplerini temel insan hakları bağlamında değil de milli ve kültürel değerlerin gölgesinde değerlendiren siyasi anlayış toplumda ötekileştirilen etnokültürel grupların ve toplulukların taleplerini de görmezden gelebilmektedir.

3.3.1. DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükümeti Döneminde Kültürel Haklar ve Kimlik Politikaları

Türkiye Cumhuriyeti'nin 57. Hükümeti, 28 Mayıs 1999'da kurulan Milliyetçi Anasol koalisyon hükümeti olarak kurulmuştur. Hükümetin kurulması öncesi mecliste yemin töreninde yaşanan olaylarla başlamıştır. 3 Mayıs 1999'da FP Milletvekili Merve Kavakçı'nın TBMM'deki yemin törenine türbanla katılması DSP'li milletvekillerce protesto edilmiştir. MHP'nin türbanlı Milletvekili Nesrin Ünal başı açık halde yeminini edince büyük alkış almıştır. DSP'nin protestolarına ise

MHP, ANAP ve DYP'liler olaya seyirci kalmıştır (Mynet, 2002). Meclisteki partilerin DSP'nin tutumuna karşı tepkisiz kalması ve 2002 yılına kadar geçen sürede yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler, bir sonraki seçim olan 2002 Kasım seçimlerinde seçim barajının altında kalmasında etkili olmuştur.

DSP ve ANAP'ın 1999 seçimlerini kazanmasında 28 Şubat kararlarının uygulanması bağlamında devletçi elitlerin desteği alması ve geniş medya organlarının bu partileri ön plana çıkarması etkili olmuştur. DSP'nin o dönem geliştirdiği milliyetçi sol söylem ve CHP'nin aksine muhafazakâr kesimi rahatsız etmeyecek düzeyde olması DSP'nin seçimlerdeki başarısına katkı sunmuştur. MHP ise 1990'lı yılların terör ortamından doğan milliyetçiliği ve batılı ülkelerin Türkiye'deki terör örgütlerine verdiği desteğe karşı ortaya koyduğu tavırla oylarını yükseltmiştir. 28 Şubat sonrası FP'ye iktidar verilmeyecek temasını da iyi işleyen ve dindar kesime karşı olumlu mesajlar veren MHP oylarını önemli ölçüde arttırmıştır (Çaha, Demir, Dalmış, 1999: 54-57). Dönemin siyasi ve sosyal konjonktürü kimlik ve kültür politikalarından ziyade güvenlik ve ekonomi merkezli siyaseti ön plana taşımıştır. 28 Şubat sonrası yapılan seçimlerin galibi olan ve hükümeti kuran partiler 28 Şubatçıların taleplerine büyük ölçüde cevap verdiğini mecliste yaşanan Merve Kavakçı olayından anlamak mümkündür. Ancak başta MHP'nin olmak üzere Batı/AB karşıtı söylemlerinin seçim sonrası değiştiği de bir başka gerçektir.

Hükümetin kurulmasının ardından açıklanan hükümet programında kimlik politikası, Atatürk Milliyetçiliği üzerinden değerlendirilmiştir. "Atatürk'ün Türk kültürünü esas alan ve her türlü ırk, din ve mezhep ayrımcılığını ve yayılcılığını reddeden insancıl ve barışçı milliyetçilik anlayışı, ulusal birliğimizin ve ülke bütünlüğümüzün başta gelen güvencesi" vurgusu yapılmıştır. Laiklik vurgusu yapılan hükümet programında türbana saygı duyulduğu, bireyin kendi tercihi olarak görüldüğü, fakat kamusal alan olarak görülen devlet binalarında kadınların türban takamayacağı vurgulanmıştır.

Hanımların özel yaşamlarında giyim kuşamlarına bir karışma söz konusu değildir; ancak kamu kurumlarında türbanın Cumhuriyetin temel niteliklerini hedef alan bir siyasal simgeye dönüştürülmesine karşı yürürlükteki kurallar uyarınca alınmış önlemler titizlikle sürdürülecek (V. Ecevit Hükümeti, 1999).

Bu yaklaşımı türbanı siyasal bir simge olarak görmekte ve kültürel ya da kimlik bağlamında özgürlüğün bir parçası olarak görmemektedir. Hükümetin

kamusal alan yaklaşımı ise devlet kurumları şeklinde sınırlanmıştır. Kamusal alan ile özel arasında yaşanan kafa karışıklığı devlet kurumlarını (camiler hariç) kamusal alan olarak kabul ederken, günlük hayatın devam ettiği tüm alanları özel alan şeklinde değerlendirmiştir. Hükümetin Doğu ve Güneydoğu politikası ise kimlik ya da kültürel haklar bağlamında değil, daha çok ekonomik problemler üzerinden ele alınmıştır.

Güneydoğu ve Doğu Anadolu'nun geri kalmışlığı, ekonomik ve sosyal önlemlerle çözülecektir; işsizliği ve yoksulluğu önleyici üretken yatırımlar hızlandırılıp desteklenecektir; altyapı eksiklikleri, "yap-işlet-devret" yönteminden de yararlanılarak giderilecektir; eğitim ve sağlık alanındaki boşluklar en kısa zamanda doldurulacak (V. Ecevit Hükümeti, 1999).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşanan terör olaylarının temel nedeninin ekonomik sorunlar olduğuna hükümet programında yer verilmiştir. AB adaylık sürecinde, AB de Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etmiştir. AB'nin yıllık olarak hazırladığı ilerleme raporlarında kültürel haklara ve kimlik politikalarına yönelik olumlu ve olumsuz eleştirilere yer verilmiştir.

Milliyetçi-Anasol Hükümeti döneminde AB tarafından yayınlanan ilerleme raporlarında kültürel haklar ve kimlik politikalarına yönelik olumlu ve olumsuz eleştirilere yer verilmiştir. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik süreciyle yoğunlaşan demokratikleşme sürecinde her yıl yayınlanan AB'nin Türkiye için hazırladığı raporlar önemli bir sosyolojik veri kaynağı oluşturmaktadır. 1999 yılında tam üyelik başvurusu kabul edilen Türkiye'nin katılım yönündeki ilerleme raporu aynı yıl yayınlanmıştır. Raporda özellikle Güneydoğu sorununun askeri yöntemler dışında sivil çözüm yöntemleri geliştirilmesi, insan hakları ihlallerinin önüne geçilmesi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) askeri üyesinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı olduğu bildirilmiştir. Raportörler; işkence ve kötü muamelenin devam etmesi, olağanüstü hâl uygulamaları, ifade özgürlüğü ve Kürt kökenli Türk vatandaşı olan hapisteki eski DEP milletvekilleri, anayasal reform ve Kürt kökenli Türk vatandaşlarının haklarına saygı durumunun iyileştirilmesi için Türk makamlarına tavsiyelerde de bulunmaktadır. Kürt dilinde TV yayınlarına, görünüşte siyasi olmayan programlar için hoşgörü gösterilirken, resmî olarak hâlâ müsaade edilmemektedir. Din özgürlüğü bakımından, Lozan Antlaşması ile tanınan dinsel azınlıklar ve diğer dinsel azınlıklar arasında bir muamele farklılığı hâlâ mevcuttur.

AB süreciyle değiştirilen kanunlarda insan hakları yönünde yapılan ilerleme raporunda olumlu olarak değerlendirilmiştir. DGM'lerden askerî hâkimi çıkararak anayasal ve yasal değişiklikler TBMM tarafından kabul edilerek 22 Haziran 1999'da yürürlüğe girmiştir. Bu reformun doğrudan bir sonucu olarak, Öcalan davasına bakan Ankara DGM'nin askerî hâkimi yerine 23 Haziran 1999'da bir sivil hâkim getirilmiştir. Ölüm cezasının kaldırılması ve yolsuzluklar karşısında yapılan yasal düzenlemeler olumlu olarak görülen düzenlemelerdir. Genel olarak insan hakları ihlallerinin yoğun olarak devam ettiği Türkiye'de bir demokratik sistemin temel özellikleri mevcut olmakla beraber, ülkenin Kopenhag siyasi kriterlerini hâlâ karşılamadığını teyit etmektedir. İnsan hakları ve azınlıkların korunması konularında ciddi eksikler vardır. İşkence sistematik değildir fakat hâlâ yaygındır ve ifade özgürlüğü yetkili makamlarca devamlı olarak kısıtlanmaktadır. Millî Güvenlik Kurulu (MGK), siyasi yaşamda büyük bir rol oynamaya devam etmektedir. Yargının bağımsızlığı konusunda bazı iyileşmeler olmuş ise de olağanüstü mahkemeler sistemi devam etmektedir. Son aylarda, demokratikleşme yönünde bazı yeni cesaret verici işaretler olmuştur. Hükümet ve Parlamento, siyasi yaşamı, adalet sistemini ve insan haklarının korunmasını düzenleyen bazı önemli yasaların kabul edilmesi için çalışmışlardır. Bu tedbirlerin etkisini değerlendirmek için henüz erkendir fakat bu çabalar sürdürülmeli ve Kürt kökenli olanlar dâhil tüm vatandaşları içine almalıdır. Komisyon, bu tedbirlerin olumlu etkisinin, PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'a verilen ölüm cezasının infazıyla yok edilmeyeceğini umut etmektedir (AB İlerleme Raporu, 1999).

1999 yılında Türkiye'nin siyasal ve sosyal konjonktüründe Abdullah Öcalan'ın yakalanması olayı ve Gölcük-Düzce deprem felaketlerinin izleri görülmektedir. Öcalan'ın yakalanması ve devamında yapılan seçimlerde kurulan DSP-MHP-ANAP koalisyonu hükümeti döneminde Türkiye AB'ye tam üye adayı olarak kabul edilmiştir. 1999'dan 2002 yılına kadar iktidarda kalan koalisyon hükümeti döneminde AB'nin istediği bazı uluslararası anlaşmaların imzalanması ile insan hakları ihlalleri ve kültürel haklar bağlamında iyileştirici çalışmalar yapılmıştır.

Ağustos 2000'de, Türkiye insan hakları sahasında iki önemli uluslararası belgeyi imzaladı: Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Ekonomik, Sosyal ve kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi. Yakında başlaması beklenen

TBMM'deki onay süreci, bu sözleşmelerin herhangi birinde yer alan spesifik hükümlere herhangi bir spesifik çekince konulup konulmadığını gösterecektir. Ancak, ölüm cezasının kaldırılması hakkında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek 6 numaralı protokol ve Her Türden Irk Ayrımcılığının Tasfiyesi Sözleşmesi dâhil, Türkiye'nin henüz katılmamış olduğu bazı önemli insan hakları belgeleri vardır. Türkiye, Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'ni ve Uluslararası Ceza Mahkemesi Tüzüğü'nü de imzalamamıştır. İşkence ve kötü muamelenin devam ettiği belirtilen raporda özellikle de azınlıklar için ifade özgürlüğünün halen büyük bir sorun olduğu belirtilmiştir. Kültürel haklar ile ilgili olarak, 31 Mart 2000 tarihinde Yargıtay tarafından kabul edilen ve Medeni Kanun çerçevesinde bireylerin, çocuklarına, (Kürtçe adlar dâhil) kendi seçtikleri herhangi bir adı verme özgürlüğünü teyit eden karar ile olumlu bir gelişme gerçekleşmiştir. Uygulamada, bazı adlar, nüfus kayıt memurları tarafından bazen kabul edilmemektedir. Yargıtay'ın kararı, mevzuatta bir değişikliğin yolunu açmalıdır. Evrensel kültürün ve bilimin gelişmesine katkıda bulunacak diller hariç, radyo ve televizyon yayınlarının Türkçe olmasını öngörmektedir. Uygulamada, Kürt dilinde bazı yayınlara bazen müsamaha gösterilmektedir. Eğitim alanında (temel ve yaygın eğitim), Millî Eğitim Bakanlığı tarafından açıkça müsaade edilmedikçe, Türkçeden başka hiçbir dil eğitim amacıyla kullanılamaz. Ne mevzuat ne de uygulama, etnik kökenlerinden bağımsız olarak bütün Türkler için kültürel hakların kullanımına engel olmamalıdır. Nüfusun büyük ölçüde Kürt kökenli olduğu Güneydoğu'daki durumun düzelmesi için, bu husus özel önem taşımaktadır. Raporun sonuç kısmında, Din özgürlüğü açısından, gayrimüslim topluluklara yönelik olumlu bir yaklaşım benimsenmiş görünüyor, fakat bu yaklaşım, Sünni olmayan Müslümanlar dâhil, bütün dinsel topluluklar için geliştirilmelidir. Geçen yıla kıyasla, ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin durum, özellikle etnik kökene bakılmaksızın bütün Türkler için kültürel haklardan yararlanma söz konusu olduğunda, iyileşme göstermemiştir. Nüfusun ağırlıklı olarak Kürt olduğu Güneydoğu'da durum pek fazla değişmemiştir (AB İlerleme Raporu, 2000). Kimliklerin kamusal alanda daha görünür kılınmadığı yönündeki yoğun eleştiri, kültürel hakların yasal statü ve uygulamalar bağlamında eksik kaldığını iddia etmektedir.

Akbaba'ya (2017: 33-34) göre, Türklük ve Sünni Müslümanlık eksenini etrafında cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar süren ulusal aidiyetlik

bağlamında milli algı/milliyetçilik tartışılmaktadır. Bu kavramlar dışında kalan ya da benimsemeyen bireylerin kültürel haklar ve kimlik taleplerinin karşılanmadığı düşüncesine kapılabilmektedir. AB uyum yasaları her ne kadar kendini öteki hisseden vatandaşlar için olumlu adımlar olsa da uzun vadede kapsayıcı vatandaşlık anlayışı ile pekiştirilmediği sürece eksik kalacağını söylemek mümkündür. Bu nedenlerden ötürü AB’de Türkiye’den kültür ve kimlik politikaları nezdinde daha kalıcı ve anayasal düzenlemeler yapılmasını önermektedir.

2001 yılı raporunda, azınlıklar ve kültürel haklar üzerine Türkiye’de AB’nin etkisi ile eksikliklere rağmen olumlu gelişmeler de bulunmaktadır. Türkiye’deki Romanların ve diğer “çingeneleleri” temsil eden kültürel derneklerin ısrarlı girişimlerinden sonra, bu alanda bazı olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Örneğin, 2000 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan ve Türk Romanları hakkında aşağılayıcı ve hakaret edici dil kullanılan bir “Türkiye Çingeneleleri” kitabı, yine Kültür Bakanlığı tarafından toplatılmış ve kitabın satışı yasaklanmıştır. Benzer şekilde, Millî Eğitim Bakanlığı, kendi yayınladığı sözlüklerde yer alan tanımlarda, bu grupla ilgili küçük düşürücü sözcüklerin kullanılmamasına ilişkin bir genelgeyi 5 Ekim 2001 tarihinde yayımlamıştır. Ancak, 1934 tarihli İskân Kanunu hâlâ göçebe çingenelelere uygulanmaktadır ve bu durum, bu insanların hâlâ Türkiye’de göçmen olarak kabul edilmediği anlamına gelmektedir. Kültürel haklara saygı konusu, özellikle Güneydoğu’daki durumu iyileştirmek açısından önem taşımaktadır. Kürtlerin yeni yılı olan Nevruz, 21 Mart 2001 tarihinde önemli bir olay yaşanmadan kutlanmış ve kutlamalara 500.000’den fazla kişinin katıldığı belirtilmiştir. Buna rağmen, İstanbul dâhil bazı şehirlerde organize edilen kutlamalar yasaklanmıştır (AB İlerleme Raporu, 2001). Olumlu gelişmelerin tüm toplumsal grupları kapsamamış olsa da kimliklerin varlığının kabulü ve kültürel haklarını geliştirmeleri yönünden olumlu gelişmeler yaşanmıştır.

2002 AB ilerleme raporunda, Türkiye ile ilgili azınlık hakları ve kültürel haklar konusunda pozitif ve negatif yorumlar yer almaktadır. TBMM’nin Ağustos 2002’de kabul ettiği reform paketinin kapsamı özellikle önemlidir. Barış zamanında ölüm cezasının kaldırılması, Kürtçe radyo ve TV yayıncılığı yapma imkânı sağlanması, ifade özgürlüğünün genişletilmesi ve Müslüman olmayan dini azınlıklara daha fazla özgürlük verilmesi, kabul edilen değişiklikler arasında yer almaktadır.

Dini azınlıkların din adamı yetiştirmelerine ilişkin yasak devam etmektedir. Türk olmayan din adamları, vize ve ikamet izni alma konusunda sıklıkla zorluklar yaşamaktadır. Süryani cemaati kendi okullarına sahip değildir ve bu sebeple, kendi dini dillerini gençliğine öğretmekte zorlanmaktadır. Zorunlu din dersleri farklı dinlere ait açıklamalar içermektedir, ancak bu açıklamaların çoğu dini azınlıklarca subjektif ve yanlış bulunmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı, yeni bir girişimle, Hristiyan cemaatlerine ders kitapları için yeni bölüm taslakları hazırlamalarını önermiştir. Bu girişimin devam ettirilmesi gerekmektedir. Kültürel haklar alanında, Anayasanın 26. maddesinin değiştirilmesi ve düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz hükmünün kaldırılmasını takiben, üçüncü reform paketi ile Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapma olanağı getirilmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere, bu hükmün uygulanması, çıkarılacak olan bir yönetmeliğe bağlıdır. Ağustos 2002 reformunun özü itibari ile uygulandığına dair işaretler mevcuttur. Zafer Bayramı'nda (30 Ağustos 2002), Efes'te halka açık bir konser düzenlenmiş ve ünlü bir Türk şarkıcı, Kürtçe, Ermenice, Yunanca ve Türkçe olmak üzere farklı dillerde şarkı söylemiştir. Bu konser Kültür Bakanlığı tarafından desteklenmiş ve ardından benzer konserler, Aspendos (Antalya) ve İstanbul'da da düzenlenmiştir. Üçüncü reform paketi Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanununa da değişiklik getirmiştir. Buna göre, devletin bölünmez bütünlüğüne hanel getirilmemesi şartıyla, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi ve bu amaçla özel kurslar açılması olanağı getirilmiştir. Bu hükmün uygulanmasına ilişkin Yönetmelik, 19 Eylül'de kabul edilmiştir (AB İlerleme Raporu, 2002). Genel olarak Türkiye'de uzun yıllar kamusal alanda pek görünmeyen Lozan'ın resmi azınlık grupları, AB adaylığı sürecinde toplumda daha görünür hale gelmişlerdir. Bu durum AB'nin Türkiye'nin demokratik gelişim sürecindeki etkisine önemli bir örnektir. AB'deki liberal anlayışın tüm kurumlarda etkin kılınması toplumda vatandaşlık algısına da etki edebilmektedir. Sosyolojik çalışmalarda toplumsal uzlaşımın sağlanmasına katkı sunacak özgürlüklerin önünün açılması siyasal liberalizmin bir gereğidir.

Siyasal liberalizm anlayışında bireylere vatandaş olarak bakılmaktadır. Liberal adalet kavramı ise liberal anayasal bir rejimde kamu siyasal kültüründe mevcut siyasal/ahlaki düşünce etkindir. Bireyin de özgür vatandaş olmasını

belirleyen kriter liberal siyaset anlayışıyla gelişim göstermektedir. Makul çoğulculuk olgusu gereği de anayasal demokraside vatandaşların adalet duygusu içinde etkin olmasını sağlayacak siyasal ve sosyal kurumların bulunması gereklidir (Rawls, 2006: 15-16). Siyasetin sosyal kurumlar ve kamusal alan üzerindeki etkisi AB sürecinde Türkiye’de itici bir güce dönüşmüştür. Ancak bu güç 1999 yılında koalisyon ortaklarının kimlik ve kültür politikalarına bakıştaki farklılıkları da derinleştirmiştir.

Koalisyon hükümetinin ortakları arasındaki kimlik ve kültürel haklara bakışta yaşanan görüş farkı, uygulanacak politikaların ölçüsüne de etki etmiştir. Dönemin Başbakan yardımcısı ve koalisyon ortağı ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz’ın Diyarbakır ziyaretinde sarf ettiği "AB'nin yolu Diyarbakır'dan geçer" sözleri, koalisyonun diğer ortağı olan MHP için hiçbir şekilde kabul edilemez bir söylemdir. Koalisyon ortaklarının kimlik ve kültürel haklara yönelik algısı, AB adaylık sürecinde yerine getirilmesi gereken Kopenhag Kriterleri doğrultusunda kültürel hakların genişletilmesine yönelik talepler de tartışmalara neden olacağı habercisi konumundadır. 2002 yılında seçime gidilmesiyle koalisyon dağıldığı gibi koalisyon ortağı olan tüm partiler yüzde on barajının altında kalmıştır. Bu süreçten sonra mecliste AK Parti’nin tek başına iktidar CHP’nin ise muhalefette olduğu iki partili bir meclis ortaya çıkmıştır.

3.3.2. Birinci ve İkinci AK Parti Hükümeti Döneminde Kültürel Haklar ve Kimlik Politikaları

Türkiye’de İslamcı seçkinlerin Yeni Osmanlılık arayışları 28 Şubat süreci sonrası AK Parti’nin iktidara gelmesiyle yepyeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. AK Parti’nin muhafazakâr demokrat kimliğiyle çıktığı siyaset sahnesi, Osmanlı geçmişini sadece hatırlatmakla kalmayıp yoğun bir duygusal yatırımla medyada, politikada ve siyasal söylemde uygulanacak politikalara dönüşmüştür. AK Parti’nin milliyetçiliği de Osmanlı millet sisteminden esinlenilerek İslami kültürel öğelerin ve Osmanlı geçmişinin vurguları ile dolu olmuştur. Bu milliyetçilik anlayışı Kemalizm’in ulusalcı, solcu gibi versiyonlarından farklı olduğu gibi MHP’nin temsil ettiği anlayıştan da farklı olmuştur (Tokdoğan, 2018: 73-78). AK Parti’nin inşa etmeye çalıştığı yeni milli kimlik aslında geçmişin izlerini taşıyan fakat yeni bir övünç kaynağı yaratmayı hedefleyen bir kimlik modeli olarak karşımıza çıkmaktadır.

AK Parti bu yeni kimliğin yaratılmasında AB süreciyle iyi ikili ilişkiler kurulması yoluyla güçlenecek olan siyasi anlayışla elini güçlendirmeye çalışmıştır.

AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasağının kaldırılıp başbakan olacağı süreye kadar 58. Hükümeti kuran Abdullah Gül Başbakan olmuştur. Yasal sürecin tamamlanmasının ardından 59. Hükümet aynı program ile Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında kurulmuştur. 59. Hükümet, 58. Hükümetin bir devamı olarak hazırlanan programı çerçevesinde icraatlarına devam etmiştir. AB sürecinin etkisi ile özellikle insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesi üzerine hükümetin çalışma yapacağı vurgulanmıştır. 58. Hükümetin programında yer verilen;

İnsanlar, doğuştan, devredilemez ve vazgeçilemez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. İnsanlığın ortak değeri olan bu hak ve özgürlükler, devlet idaresi altında onurlu bir hayat sürebilmenin olmazsa olmazlarıdır.

- Temel hak ve özgürlükleri, ülkemizin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde, özellikle Kopenhag Kriterlerinde belirtilen seviyeye yükseltmek için Anayasa ve yasalarda gerekli tüm değişikliği yapacaktır.

- Temel hak ve özgürlüklerin, sadece anayasal ve yasal güvenceye alınması ile yetinmeyip, fiilen uygulanması ve siyasi kültürümüzün yerleşik bir boyutu olarak güçlenmesi yönünde çaba sarf edecektir.

- Temel hak ve özgürlükler konusunda, toplumun değişik kesimlerinin sorunlarına ve taleplerine karşı duyarlı olacak, bu alanda çifte standartlara, kısıp çekişmelere ve siyasi istismarlara izin vermeyecektir.

- İşkence başta olmak üzere, demokratik hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayan tüm insan hakları ihlallerinin üzerine kararlılıkla gidecektir.

- Mülkiyet hakkını, düşünce, ifade, inanç, teşebbüs ve örgütlenme özgürlüğünü sınırlayan hükümleri, evrensel hukuk ve özgürlük anlayışı içinde dikkate alınarak yeniden düzenleyecektir. (Gül Hükümeti Programı, 2002)

58. hükümetin devamı olan 59. Hükümetin kurucusu olan Erdoğan, AK Parti'yi "muhafazakâr demokrat" bir parti olarak tanımlamış ve milli/yerli değerler sisteminden kopmadan evrensel standartlarda muhafazakâr siyaset çizgisinde yeni bir anlayış geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu yeni siyasi anlayış, Türkiye'nin gerçekleri ile bağdaştırılmış toplumsal ve kültürel geleneklerinden doğacak ve Türk siyasetine yeni bir soluk katacak şekilde belirlenmiştir. Hükümetin çalışmalarının merkezinde, ülkenin hukuk sistemini evrensel standartlara çıkararak gerçek bir hukuk devleti olmasını sağlamak hedeflenmiştir. Böylece ülkenin uluslararası saygınlığının artacağı vurgulanmıştır. AB ile müzakerelerin başlaması için yapılan AB ülkelerine ziyaretler ve 2004 yılında müzakereler için tarih alınması başarılı bir dış siyasetin göstergesidir. Yapılması hedeflenen yeni anayasanın başta AB olmak üzere uluslararası normlara uygun, bireyin hak ve özgürlüklerini üstün tutan, çoğulcu ve

katılımcı demokrasiyi esas alan, demokratik hukuk devleti anlayışını taşıyacağı belirtilmiştir. AK Parti hükümetinin, kültürel farklılıkları saygıyla karşılayıp, demokrasinin gelişimi için, her toplumun kendine özgü kurumlarına saygı gösterilmesi konusunda özgürlükçü bir anlayışa sahiptir. AK Parti'nin Muhafazakârlık anlayışı bu yönüyle katı ve donmuş bir ideolojiden daha çok "demokrat" bir perspektifi temsil etmektedir. AK Parti anlayışında, demokratik siyaset zemini her türlü sorunun aktarıldığı, tüm toplumsal taleplerin yansıtıldığı ve doğru ile yanlışın kendisini test ederek düzeltebilecekleri bir zemindir. Türkiye toplumundaki farklılık ve çeşitlilikler de çoğulcu demokrasiyi zenginleştirecek unsurlardır (I. Erdoğan Hükümeti, 2003). AK Parti'nin milli değerleri koruyarak evrensel nitelikte bir vizyon ile Türkiye'yi daha demokratik bir ülke dönüştürmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede yapılan tüm çalışmalar aynı zamanda kültürel hakların geliştirilmesi ve farklı kimliklerin taleplerine cevap verilmesi anlamına da gelmektedir. Üyesi olunmaya çalışılan AB'de bu doğrultuda yapılan çalışmaları kendi bakış açısıyla her yıl raporlaştırmakta ve yayımlamaktadır.

2002 yılında AK Parti'nin tek başına iktidar olması sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümler için önemli bir dönüm noktası olmuştur. 2003 yılı ilerleme raporunun sonuç kısmında; Türkiye, geçtiğimiz 12 ay içinde, Kopenhag siyasi kriterlerine uyum yönünde önemli bir ilerleme teşkil eden etkileyici bir yasama performansı sergilemiştir. Türkiye, Türk vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerden Avrupa standartları seviyesinde yararlandırılması için, reformların tam ve etkili biçimde uygulanmasını temin etmelidir (AB İlerleme Raporu, 2003). Genel manada AB sorunların çözümü için ilerleme raporlarındaki tavsiyelerin göz önünde bulundurulmasını da vurgulamıştır.

Türkiye'nin en köklü ve kronikleşmiş sorunu olarak gösterebileceğimiz Kürt Sorunu AB'nin her ilerleme raporunda azınlık, kimlik ve kültürel haklar boyutunda karşımıza çıkmaktadır. 2004 ilerleme raporunda da karşımıza çıkmaktadır. Azınlık hakları, kültürel haklar ve azınlıkların korunması ile ilgili olarak, Kürtçenin kullanılmasına ilişkin yasağı kaldırmak için Anayasada değişiklik yapılmıştır. Kürtçe dâhil, Türkçeden başka dil ve lehçelerde radyo ve televizyon yayınına izin veren değişiklikler gecikmeli de olsa yapılmış ve bu dilleri öğrenme imkânı getirilmiştir. Daha sonra, Kürtçe dil kursları açılmış ve Kürtçe, Arapça ve Boşnakça gibi farklı

dillerde radyo ve televizyon yayınları başlamıştır. Güneydoğu bölgesindeki kültürel etkinliklerde Kürtçenin kullanımına karşı daha fazla hoşgörüyü yaklaşmıştır. Böyle önemli bir ilerleme kaydedilirken, radyo televizyon yayıncılığı ve eğitim alanları dâhil, kültürel hakların uygulanmasında hala önemli kısıtlamalar bulunmaktadır (AB İlerleme Raporu, 2003). Bunun yanı sıra Sünni-İslam inancı dışında yer alan diğer tüm inançların kültürel haklarını elde edememesinden kaynaklı sorunlar AB ilerleme raporlarının sürekli yer verilen maddesi konumundadır.

Türkiye’de dini azınlık ve cemaatlerin yanı sıra İslam dininin farklı bir yorumu olan Alevilik inancına mensup bireylerin kültürel değerlerini yaşama ve yaşatmada karşılaştıkları sorunlardır. 2005 AB ilerleme raporunda, Alevilik inancına mensup bireylerin sorunlarına da yer verilmiştir. Bu durum etnik grupların sorunlarında kısmi düzelme olmasının ardından farklı kültürel değerlere sahip yurttaşların sorunlarına da yönelme olduğunun bir göstergesidir. Alevi çocukları okullarda, özgün değerlerini kabul etmeyen zorunlu Sünni dini eğitime maruz kalmaktadırlar. Şubat 2005’te Eğitim Bakanlığı Alevilik ile Hıristiyanlık, Yahudilik gibi diğer inançların da gelecek yıldan itibaren zorunlu din eğitimine dâhil edilebileceğini belirtmiştir. Kültürel hakların korunması bağlamında, son İlerleme Raporu’ndan bu yana sadece sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Kürtçe dâhil olmak üzere Türkçe dışındaki dillerde yayın sürmekte; ancak, önemli kısıtlamalar devam etmektedir. Ayrıca Türk eğitim sistemindeki ders kitaplarındaki azınlıklara yönelik olumsuz ifadelerde AB ilerleme raporuna konu olmuştur. Okul kitaplarındaki ayrımcı ifadelerin gözden geçirilmesi konusunda Talim ve Terbiye Kurulu eliyle iki yıldan beri sürdürülen çalışmalara rağmen, 2005-2006 öğretim yılında kullanılacak tarih ders kitapları hâlâ azınlıkları güvenilmez, hain ve devlete zarar veren kişiler olarak betimlemektedir. Kurul’a yardımcı olan Tarih Vakfı Şubat 2005’te bir dizi tavsiye yayınlayarak, diğer hususlar meyanında, Millî Eğitim Bakanlığı’na ders kitaplarını çeşitliliğin tehdit yerine zenginlik olarak algılandığı çoğulcu bir toplum imajını teşvik edecek biçimde değiştirme çağrısında bulunmuştur. Irkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Avrupa Komisyonu (ECRI), Türkiye hakkında yayınladığı raporda, resmi makamları “okul müfredatı ve ders kitaplarının öğrencilerin çok kültürlü toplumun yararları konusundaki bilinçlerini yükseltecek şekilde gözden geçirilmesi” yönünde teşvik etmektedir (AB İlerleme Raporu, 2005). Ayrıca Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın Güneydoğu’daki sorunu sadece askeri ve

ekonomik olarak değil, “Kürt Sorunu” olarak tanımlaması da azınlıkların kültürel değerler bağlamında demokratikleşme süreci ile birlikte kazanımlar elde edeceğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

2006 AB ilerleme raporlarında, genel olarak yine azınlıkların kültürel haklarının kısıtlandığı yönündeki ifadeler damgasını vurmuştur. Özellikle Türkiye'nin imza koymaya çekindiği Ulusal Azınlıklar Çerçeve Programı'na atıflar yapılmaktadır. Anadili Türkçe olmayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının başta anadillerini öğrenmede karşılaştıkları sorunlar ve dini eğitim en önemli başlık olmayı sürdürmüştür. Ayrıca azınlıkların mülk edinmesi ve var olan mülklerini vatandaşlıklarını değiştirdikleri ya da değiştirmek zorunda kaldıkları için geri alamamaları raporda kültürel haklar ve azınlıklar konusuna değinilmektedir. Siyasi partilerin kapatılması konusu da dini ya da etnik temelli olması nedeni ile eleştiri konusu olmaya devam etmektedir. Güneydoğu'daki ekonomik durumun genel görünümündeki olumsuzluklar süregelmekte olup, sorunun çözümüne yönelik kapsamlı bir plan da mevcut değildir. Başbakan Erdoğan'ın 2005 yılında, “Kürt sorunu” olarak tanımladığı meselenin demokratik yöntemlerle çözülmesi gereğini vurguladığı olumlu beyanının arkası gelmemiştir. Resmi makamlar ve yerel siyasetçiler arasında hemen hemen hiç diyalog bulunmamaktadır. Bunun yanında yerel yöneticiler hakkında davalar açılmaktadır. Ayrıca, seçim yasasında yer alan yüzde on barajı ülke çapındaki en büyük siyasi partiler haricindeki partilerin Parlamentoda temsilini zorlaştırmaktadır (AB İlerleme Raporu, 2006). Kimlik taleplerinin resmi ağızlardan tanımlanması, AB sürecinde olumlu karşılanmıştır. Seçim barajı tartışmaları kısmen tanınma talepleri olan etnokültürel grupların ve farklı kültürlerin parlamentoda temsilieri ile ilgili bir sorunun da temelini oluşturmaktadır. Benzer durumdaki AB üyesi Yunanistan ya da Bulgaristan'da Müslüman azınlıkların kurdukları siyasal partiler ya da mevcut siyasal partiler aracılığı ile mecliste temsilieri sağlanırken Türkiye'de bu durum 2006 yılında seçim barajı nedeniyle oldukça zor olduğu iddia edilebilmektedir.

2007 yılında Türkiye'de gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimi, e-muhtıra, cumhuriyet mitingleri ve iktidar partisi olan AK Parti'ye yönelik kapatma davası gibi siyasi sorunlar doğal olarak AB ilerleme raporuna da yansımıştır. Silahlı Kuvvetlerin üst düzey mensuplarının, özellikle güvenlik ve azınlık haklarına ilişkin konularda bilimsel araştırma ve kamuya yönelik tartışmaları sınırlamak için çeşitli girişimleri

olmuştur. Öte yandan ordu çeşitli vesilelerle basını hedef almıştır. Nisan ayında, Malatya’da, yerel Protestan topluluğa ait bir basım evinde üç Protestan öldürülmüştür. Suçun, Terörle Mücadele Kanunu kapsamında soruşturulmasına devam edilmektedir. Protestanlar aleyhinde “Türklüğe hakaret” nedeniyle açılan bir başka dava, yoğun güvenlik önlemleri altında devam etmektedir. Gayrimüslim toplulukların din adamlarına ve ibadet yerlerine yönelik saldırılar hakkında haberler gelmektedir. Medya veya resmi makamlar tarafından, misyonerler, ülkenin bütünlüğüne bir tehdit, gayrimüslim azınlıklar Türk toplumunun ayrılmaz bir parçası olmadıkları şeklinde tasvir edilebilmektedir. Bugüne dek, gayrimüslim azınlıklara yönelik olarak kullanılan nefreti teşvik edebilecek söylemler cezasız kalmıştır. Eğitimle ilgili olarak, din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri zorunludur. Alevi bir aile tarafından yapılan başvuruya karşılık AİHM, Ekim 2007’de, oybirliğiyle, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 1 No’lu Protokolünün (eğitim hakkına ilişkin) 2’nci maddesinin ihlal edilmiş olduğuna karar vermiştir. Mahkeme, Hükümet tarafından, bu derslerin Türk toplumundaki dini çeşitlilikleri gözetmediğinin kabul edilmesini not etmiştir. Bu tutum, Türkiye’yi etnik köken, din ve dillerinden dolayı bazı Türk vatandaşlarına, kendi kimliklerini korumalarını teminen, özel haklar tanımaktan alıkoymamalıdır. Avrupa standartlarına uygun bir şekilde, dil ve kültüre tam saygı gösterilmesi ve bunların korunması, dernek, toplantı, ifade ve din özgürlüğü ile geçmişine ve kökenine bakılmaksızın bütün vatandaşların kamu hayatına etkin katılımının garanti altına alınması henüz bütünüyle sağlanmadığı belirtilmektedir (AB İlerleme Raporu, 2007). Farklı mezhep ve inançların mahkeme kararlarına rağmen kimlik ve kültürel haklarını tam manasıyla alamamış olması AB’nin önemli eleştirilerinin başında gelmektedir.

Yılmaz’a (2012: 63) göre, demokratikleşme sürecinin başladığı 3 Kasım seçimleri ile Kürt sorununa çözüm aranacak yeni bir dönem de başlamış olmuştur. Büyük tartışmalara neden olacak bu süreçte Sünni Müslümanların, Alevilerin, gayrimüslimlerinde sorunları Kürt sorununa paralel biçimde düşünülerek çözüm aranmıştır. Bu süreçte kimliği ya da inancı nedeniyle Sünni, Alevi, gayrimüslim, Kürt, sosyalist denilerek dışlanan ve en temel insan haklarından dahi mahrum bırakılan toplumsal kesimler, kimlikler ve kültürler halka yeniden dâhil olarak iktidarda temsil fırsatı yakalama şansı doğmuştur. Bu doğrultuda, demokrasinin

çoğulculuk ilkesinin daha fazla gözetilmesi ve toplumsal bütünleşmenin sağlanması hedeflenmiştir.

2000’li yıllara kadar devam eden ve sürekliliğini koruyan Kemalizm’in Türk modernleşmesi sürecinde; Osmanlı’dan kalan kültürel değerler dışlanmış/yok sayılmıştır. Bu toplumsal süreç içerisinde, doğal yollarla oluşmayan, jakoben bir zihniyetle oluşturulan Batılı değerler, toplumun önemli bir kısmı tarafından kabul görmemiştir. Bu durum, farklı kültürel kimliklere ait toplumsal grupların millî birlik ülküsü gereğince birleştirilmesi amacına engel olmuştur. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti’nde toplumsal bütünleşme hedefi, günümüzde dahi beklenen düzeyde başarıya ulaşmış görülmemektedir. Sonuç olarak toplumsal bütünleşme sorununun günümüze kadar geldiği aşikârdır. Toplumda farklı kimliklerle kendini tanımlayan Müslümanların (İslâmcı, dindar Müslüman, siyasal muhafazakâr, milliyetçi muhafazakâr vs.) başta türban, Kürt etnik kimliğini öne çıkaran bazı Kürt kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının Kürtçe, Sünni mezhebi inanç, eğitim ve değerler sisteminden mustarip olduğunu ifade eden Alevi kökenli vatandaşların Cemevi ve zorunlu din dersi muafiyeti istemi, bu durumun en önemli göstergesidir. Bu mücadelenin siyasal boyutta da devam etmesi ve toplumda taban bulması, kimlik ve kültür bağlamında sorunların daha uzun süre tartışılacağını anlamına gelmektedir (Aras, 2017: 86). Tarihsel bir birikimin sonucu oluşan sorunların toplumsal müzakere yoluyla kısa vadede çözüme kavuşturulması neredeyse imkansızdır.

58. ve 59. Hükümet zamanında hazırlanan AB ilerleme raporları kültürel haklara ve Türkiye’deki kimlik politikalarına bakışı, ülkenin kendi iç dinamiklerini göz ardı eden ve çok hızlı bir şekilde tüm hakların verilmesini ve kimliklerin kabul edilmesini ister nitelikte olması eleştirilere maruz kalmasına neden olmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren devam eden kimlik politikalarına yönelik devrim niteliğinde büyük değişimler bekleyen AB, her ne kadar ilerlemeler kaydedilse de AB’ye tam üyelik için yapılan revizyonları yeterli görmemiştir.

3.3.3. Üçüncü AK Parti Hükümeti Döneminde Kültürel Haklar ve Kimlik Politikaları

11. Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi ortaya çıkan “367” krizi sonrası yapılan erken seçimden AK Parti güçlenmiş bir şekilde yeniden iktidar olmuştur. Bu dönemde yine yeni ve sivil anayasa yapma çalışmaları ön plana çıkmıştır.

Cumhuriyetin 100. yılına doğru artık Türkiye'nin yeni ve sivil bir anayasaya sahip olması gerektiği yinelenerek bu konuda daha yoğun bir çalışma içerisinde olunması gerektiği vurgulanmıştır. Bu yeni anayasayada, cumhuriyetin değiştirilemez temel nitelikleri olan demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkelerini tam olarak hayata geçirilmesi, bireylerin haklarını en etkili şekilde koruması, temel hak ve özgürlükleri İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin getirdiği ilke ve standartlarda güvence altına alması gerektiği belirtilmiştir. AB'ye tam üyelik hedefinin ülkenin demokrasi, temel hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü gibi konularda evrensel standartlara ulaşmasında yardımcı olduğu nettir. AK Parti iktidarının da AB ile müzakere sürecini başlatan parti olmasından ötürü Türkiye'nin demokratikleşme sürecine olan katkısı aşikârdır (II. Erdoğan Hükümeti, 2007). Sivil anayasa hazırlanması konusunda hükümetin kararlı duruşu, mecliste ortak bir mutabakatın sağlanamaması nedeniyle bir türlü gerçekleştirilememiştir. Bu mutabakatın gerçekleşmemesinde ise kimlik ve kültürel haklara yönelik mecliste grubu olan partilerin birbirlerinden farklı düşünmesi önemli bir nedendir. AB gibi uluslar üstü bir örgütlenmeye aday olan bir devletin evrensel insan haklarına ve uluslararası normları gözeterek kendi iç sorunlarını çözmeye çalışması, uluslararası eleştirileri de engelleyebilir.

2008 yılı AB ilerleme raporunda ağırlıklı olarak dini azınlıkların ibadet ve kültürel hakları üzerine değerlendirmelere yer verilmiştir. Aleviler, Hristiyanlar ve diğer dinlere mensup Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının dini kimliklerini ifade etmede ve ibadetlerini özgürce yerine getirme konusunda yaşadıkları sıkıntılara değinilmiştir. Bazı illerde gayrimüslim din adamlarına ve ibadethanelerine saldırı bildirilmiştir. Misyonerler, ülkenin bütünlüğüne ve İslam dinine tehdit olarak gösterilmeye veya algılanmaya devam etmektedir. Kültürel haklara ilişkin olarak, ilgili Kanuna Haziran 2008'de getirilen değişiklikleri takiben, TRT'nin Türkçe dışındaki dillerde tüm gün boyunca ülke genelinde yayın yapmasına izin verilmiştir. Genel olarak Türkiye'de kültürel haklar alanında sınırlı bir ilerleme kaydedilmiş olsa da özellikle Türkçe dışındaki dillerde yayın yapılması, siyasi yaşama katılım ve kamu hizmetlerine ulaşım konularında kısıtlamalar devam etmektedir. Devlet

okullarında ya da özel okullarda, bu dillerin öğrenilebilmesi imkânı sağlanmamaktadır. Yeterli ölçüde eğitim, sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri ile konut ve istihdama ulaşım konularında ayrımcı muameleye tabi olmayı sürdüren Romanların durumunda herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir. Bazı durumlarda zorla tahliyeleri de içeren Roman mahallelerinin yıkımı devam etmektedir (AB İlerleme Raporu, 2008). AB ilerleme raporlarının hemen hemen tümünde dini inançlarını yaşamak ya da yaymak amacı taşıyan grupların Türkiye’de yaşadığı sorunlara vurgu görülmektedir.

Türkiye’nin dini azınlıkların kültürel haklarını tanıması gibi konular 2009 AB ilerleme raporlarında kültürel hak bağlamında en çok değinilen konu olmuştur. Dini azınlık grupları mensupları ibadetlerinin güvenlik güçlerince izlendiğini ve kaydedildiğini iddia etmiştir. Alevi Bektaşî Dernekleri Federasyonu, Alevileri küçük düşürücü ve ayrımcılığa yol açıcı yayın yaptıkları gerekçesiyle üç gazete aleyhine dava açmıştır. Bazı illerde gayrimüslim din adamlarına ve ibadethanelerine saldırı ve tehdit bildirilmiştir. Ülkenin güneyindeki Adana ilinde bir Türk İncil Topluluğu Kitabevi şubat ayında ikinci kez tahrip edilmiştir. Misyonerler geniş ölçüde ülkenin bütünlüğüne ve İslam dinine bir tehdit olarak algılanmaktadır. AK Parti Hükümeti, Aleviler ve gayrimüslim cemaatlerle bir diyalog başlatmıştır. Buna karşın, bu grupların belirli sorunları hâlâ çözüm beklemektedir. Dini azınlıklara karşı saldırılar hâlâ devam etmektedir. Din adamlarının eğitimi de dâhil olmak üzere, tüm gayrimüslim cemaatlerin ve Alevilerin aşırı bir kısıtlama olmaksızın faaliyet göstermelerine imkân tanıyacak şekilde AİHS ile uyumlu bir yasal çerçevenin oluşturulması gerekmektedir. Dini özgürlüklerin tümüyle uygulanmasına elverişli bir ortam yaratılması için daha fazla çabaya ihtiyaç bulunmaktadır (AB İlerleme Raporu, 2009). Dini azınlıklara yönelik fiziksel saldırı ve şiddet olayları, farklı kültürlerle ait inançların Türkiye’de yaşadığı zorlukları daha da arttırdığı endişesi AB ilerleme raporlarına girmiştir. Ancak hükümetin Alevilerle başlattığı diyalog ise ibadet özgürlüğü ve kültürel farklılıkları tanıma bağlamında önemli bir adım olarak değerlendirmektedir.

AK Parti hükümetinin Türkiye’deki tüm vatandaşları kapsayıcı olma yönündeki çalışmaları Roman yurttaşlar içinde sürmüştür. Her AB ilerleme raporunda yer verilen Romanların kimlik ve kültürel haklar açısından eksik kalan

yasal düzenlemeleri yerine getirmek için medyanın ifadesiyle “Roman açılımı” ile giderilmeye çalışılmıştır. 2010 yılı AB ilerleme raporunda; Türkiye’nin azınlıklara yaklaşımı kısıtlayıcı kalmaktadır. Avrupa standartlarıyla uyumlu şekilde, dil, kültür ve temel haklara, tam olarak saygı gösterilmesi ve bu hakların korunması henüz tam olarak sağlanmamıştır. Türkiye, azınlıklara ilişkin olarak hoşgörünün geliştirilmesi ve azınlıkların topluma dâhil edilmesi hususlarında daha çok çaba göstermelidir. Mardin Artuklu Üniversitesi ilk Kürtçe ve Süryanice bölümlerini kurmuş ve bu bölümlerce düzenlenen yüksek lisans programlarına öğrenci kabul etmeye başlamıştır. Böylece azınlıklar kültürel hakları açısından anadillerinin akademik camiada yeniden bilimsel olarak araştırılması ve geliştirilmesini sağlama şansını yakalamıştır. Türkiye, özellikle Kürtçenin özel televizyon ve radyo yayınları ile cezaevlerinde kullanımını biraz daha serbestleştirmek suretiyle, kültürel haklar alanında ilerleme kaydetmiştir (AB İlerleme Raporu, 2010). Hemen hemen tüm dünyada dışlanmaya maruz kalan Romanlara yönelik hükümetin yaptığı çalıştay, AB tarafından da övülmüştür. Farklı dil ve lehçelere yönelik devlet politikasındaki değişim kültürel hakların genişletilmesine yönelik önemli bir adım niteliğindedir.

Türkiye’nin azınlıklara yönelik yaklaşımı kısıtlayıcı olmaya devam etmiştir. Dile, kültüre ve temel haklara tam olarak saygı gösterilmesi ve bunların korunması, henüz Avrupa standartlarına uygun değildir. Türkiye’nin, azınlıklara yönelik hoşgörünün artması ve kapsayıcılığın teşvik edilmesi için daha fazla çaba sarf etmesi gerekmektedir. Mevcut mevzuatın kapsamlı bir şekilde revize edilmesi, ayrımcılıkla mücadele için kapsamlı bir mevzuatın çıkarılması, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, antisemitizm ve hoşgörüsüzlük ile mücadele edecek koruyucu mekanizmaların veya spesifik kurumların oluşturulması gerekmektedir. Kültürel haklarla ilgili olarak, Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun Mart 2011’de yürürlüğe girmiştir. Kanun, Türkçe dışındaki dillerde ülke genelinde radyo ve televizyon yayını yapılmasına olanak sağlamıştır. Yayınların, milli güvenliğin tehdit altında olması ve kamu düzeninin bozulması tehlikelerine karşı Başbakanlık veya bakanlık kararıyla geçici olarak durdurulabilmesi hükmü hâlâ kanunda yer alsa da yeni kanunla birlikte mahkemede karara itiraz edilmesi mümkün kılınmıştır (AB İlerleme Raporu, 2011). Türkiye’nin AB sürecinde en çok eleştirilere maruz kaldığı konuların başında gelen kimlik politikaları ve kültürel haklara yaklaşımında

olmuştur. Yine medyada farklı dil ve lehçelerde yayınların yapılmasına yönelik yasal düzenlemeler olumlu karşılanmıştır.

Farklı dil ve lehçe kullanan etnokültürel gruplara yönelik (Araplar, Çerkezler, Kürtler vs.) AK Parti'nin AB sürecinde sağladığı yasal düzenlemeler çokkültürcülük politikalarına bir geçiş olarak okunabilir. Yine bu dönemde, Alevilerin dini bir etnokültürel topluluk olarak taleplerini hükümete iletebildikleri çalıştaylar yapılması cumhuriyetin kuruluş dönemindeki tektipleştirici modernist rejiminin terk edileceğine ve çokkültürcülük politikalarına yöneleceğine dair bir algı yaratmıştır. Aktürk'e (2015: 219) göre, 2002 ile 2009 yılları arasında AK Parti'nin gerçekleştirilen reformlar, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana kimlik politikalarındaki en büyük dönüşümdür.

AK Parti'nin Kürt Sorunu üzerine gerçekleştirdiği en önemli ve köklü girişim, TRT Şeş'in yayın hayatına başlaması olduğu söylenebilir. Bu adım ile uzun yıllar tartışma konusu olan ve tabu haline dönüşen sorunun çözümüne yönelik toplumda iyimser bir hava oluşmuştur. Bu girişimle AK Parti'nin sonraki açılımlarına ilham oluşturacağı öngörülmüştür. Ayrıca açılımların demokratikleşme yönünde atılan adımlarla demokratikleşmesi, siyasi tikanıklıklarında önünü açacağı algısı oluşmuştur. Toplumsal farklılıkların, tartışma ve gerilimlerin uzlaşma ile aşılabileceği düşüncesi AK Parti'nin Türk siyasi hayatında gerçek bir aktör olarak varlığını sürdüreceğini de göstermektedir (Altun, 2009: 12-13). Bu siyasi rolü lider merkezli olmaktan çok bir parti tutumuna dönüştürülmesinin başarılması ile de AK Parti siyasetindeki yerini daha da güçlendirme olanağı yakalamıştır.

3.3.4. Dördüncü AK Parti Hükümeti Döneminde Kültürel Haklar ve Kimlik Politikaları

AK Parti 2011'de kazandığı seçimlerin ardından, bu dönemde toplumdaki bireylere çocuklardan başlayarak kimlik kazandırmaya çalışacağını ilan etmiştir. Okullarda okuyan öğrencilerin kendisi ve çevresiyle uyumlu, sosyal ve kültürel değerlerle toplumsal aidiyet duygusu kazanmış bir kimlik oluşturma gayreti içerisinde olunacağı beyan edilmiştir. AK Parti iktidarında neredeyse tüm Türk ve İslam âlemiyle iş birliği yapıldığı, ekonomik, kültürel ve tarihi değerlere sahip

çıkıldığı vurgulanmıştır. AB üyeliği ile her şeyden önce ülkemizdeki temel hakların kurumsallaşacağı ve demokrasinin derinleşeceği vurgusu yapılmıştır. Bu doğrultuda da demokratikleşme yolunda adımların devam edeceği belirtilmiştir. Bu yolda kanunlarımızdaki antidemokratik hükümlerin tespit edileceği ve meclis iradesi ile bu hükümlerin kaldırılacağı belirtilmiştir. AB üyelik sürecinin önemli katkıları ile demokratikleşme yolunda büyük adımlar atan ülkemiz, hazırlanacak olan yeni ve sivil bir anayasa ile bu süreci taçlandıracağı belirtilmiştir. Bu süreçte de Türkiye'nin ileri demokrasiye taşınacağı vurgulanmıştır. Türkiye'nin normalleşeceği vurgusu yapılarak, her kimliğin kendisini rahatça ifade edebildiği ve geliştirdiği bir ortamda, ayrıştırıcı kimlik siyaseti yapmadan, kimliklere saygı duyan birlikteliği esas alan bir siyaset izleneceği belirtilmiştir. AK Parti iktidarı döneminde ret ve inkâr politikalarının sona erdirildiği, tüm asimilasyon politikalarının bitirilmesi yolunda kararlı olduğu ifade edilmiştir. Hiçbir vatandaşımızın kendisini dışlanmış veya ikinci sınıf hissetmediği, kapsayıcı ve evrensel değerlere dayalı bir vatandaşlık anlayışı içerisinde birliğimizi ve bütünlüğümüzü pekiştirdiğimiz belirtilmiştir. AK Parti'nin hedefinin, bütün etnik gruplara, Müslim veya gayrimüslim, Sünni veya Alevi, başörtülü/başı açık, yoksul/zengin, kadın/erkek, engelli/engelsiz, şu veya bu siyasi görüşten tüm vatandaşlarımıza aynı nazarla, her bir bireyin temel hak ve özgürlüğünü en ileri düzeyde hayata geçireceği bir ortamı yaratmak olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'nin yaşadığı en uzun süreçli ve can yakan sorunun da meclis çatısı altında çözümleneceği belirtilerek, Hükümet ve AK Parti Grubu olarak tüm bu meselelere yönelik Meclisimizde oluşacak diyalog ve uzlaşma sürecine en güçlü şekilde destek verileceği belirtilmiştir (III. Erdoğan Hükümeti, 2011). AK Parti'nin tüm yurttaşları kucaklayıcı bir anlayış ile siyaset yapacağını vurgulanırken, tüm toplumsal sorunların çözüm merkezi olarak meclisi göstermesi demokratik siyasetin güçlenmesini sağlamıştır. Ancak AK Parti'nin siyasette uzlaşmacı bir anlayışa sahip olmadığı eleştirileri de yapılmaktadır. Arato'ya (2010: 345-346) göre, AK Parti ne Cumhurbaşkanlığı seçiminde ve sonrasında yapılan anayasa değişikliklerinde muhalefete uzlaşma arayışına girmemiştir. AK Parti, yoğun muhalefete rağmen kendi adayından vazgeçmediği gibi tek başına hazırladığı anayasa değişikliklerini, - sahip olduğu meclis çoğunluğundan aldığı güçle- toplumu kutuplaştırma pahasına hayata geçirmekten geri durmamıştır.

Toplumsal değişimin bir dinamiği ve tepkisi olarak 2002 yılında iktidara gelen AK Parti, genel manada sistemin demokratikleşmesini sağlamıştır. Özel manada ise bütün dışlanmış ve marjinalleşmiş grupları –başta İslami ve Kürt grupların kamusal alanda sembolize edilmesi yolunda- sisteme dâhil etmeye başlamıştır. Büyük ve ciddi adımlara rağmen AK Parti'nin resmi siyasal söylemin kültürel çeşitlilik ile ilgili sorunları tamamen çözdüğü söylememektedir (Çolak, 2014: 204). AK Parti'nin toplumsal uzlaşmayı yakalamak adına yaptığı tüm açılımlar kültürel farklılıkların kamusal alanda görünürliğini arttırmasına rağmen ne etnokültürel grupları tam anlamıyla memnun edebilmiştir ne de tektipleştirici kültürü savunan milliyetçileri.

Kapaklıkaya'ya (2010: 127-128) göre, kamuoyunda “Çözüm Süreci” veya “Kürt Açılımı” olarak anılan, AK Parti hükümetinin başlattığı süreçte Türkiye'nin en uzun süreli yaşadığı etnik temelli soruna somut çözüm aranmıştır. Etnik temelli terörün sona erdirilmesinde, bu terörün nedenlerinin ortadan kaldırılması en önemli mesele olarak görülmüştür. Geçmişten günümüze gelen ayrımcılık temeline dayalı politikalar ve bunlara dayalı olarak etnik gruplara ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılması, etnik temelli terörün doğmasının en önemli nedenidir. Bu durumda diğer tüm güvenlik önlemlerine ek olarak, bu terörün yeniden hortlamasını önleyici, siyasal, sosyokültürel önlemlerin eşlik etmesi gerekir. Bu doğrultuda, Kürtlüğün farklı bir kültürel kimlik olarak tanınması ve kültürlerini korumada ve yaşatmada hukuki güvence altında tam olarak ifade edebilmelerine imkân sağlanması, sorunun çözümünü kolaylaştıracaktır. Türkiye'nin kültürel çeşitliliğinin kabulü, bir zayıflık göstergesi değil, kültürel zenginlik göstergesidir. Hükümetin bu doğrultuda yapmaya çalıştığı açılım ise süreç içerisinde yaşanan Habur Kazası olarak adlandırılan olay, Oslo'da PKK temsilcileri ile yapılan görüşmeler ve Kürt siyasal hareketinin meclisteki resmi partisinin (BDP, HDP) milletvekillerinin terör örgütü PKK lideri Abdullah Öcalan ile görüşmeleri, Türkiye'nin milliyetçi/ulusalcı kanadında rahatsızlık yaratmıştır. Ancak Türkiye'de sorunun sadece etnik olduğunu belirtmek sorunu daha da çözümsüz hale getirebilmektedir. Sosyolojik bağlamda olayların tarihsel sürecini sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları ile çok yönlü bir bakış açısı ile geniş bir perspektiften bakmak çok daha gerçekçi bir yaklaşım sağlayacaktır.

AB'nin 2012 yılın için hazırladığı ilerleme raporunda, Türkiye'nin azınlıklara saygı, azınlıkların korunması ve kültürel haklar konusunda, özellikle gayrimüslim

azınlıklara ait taşınmazların iadesine ilişkin olarak, azınlıkların hakları hususunda bazı ilerlemeler kaydetmiştir. Lozan Antlaşmasıyla tanınan azınlıklarla sınırlı olmaksızın diğer azınlık temsilcileri, yeni Anayasa'ya ilişkin görüşlerini sunmak üzere ilk defa meclise davet edilmiş olmalarına rağmen Türkiye'nin azınlık haklarına yönelik yaklaşımı kısıtlayıcı olmaya devam etmiştir. Dile, kültüre ve temel haklara tam olarak saygı gösterilmesi ve bunların korunması henüz Avrupa standartlarına uygun olmadığı belirtilmiştir. Kültürel haklara ilişkin olarak, Türkçe dışındaki dillerin, siyasi hayatta, kamu hizmetlerine erişimde ve cezaevlerinde kullanılması konusunda kısıtlamaların devam etmesi eleştirilmiştir. Türkçe dışındaki dillerin kullanılmasına ilişkin hukuki çerçevenin kısıtlayıcı yorumlara açık olması ve bu çerçevede yer alan birtakım esnekliklerin, tutarsızca uygulandığı belirtilmiştir. Yürürlükteki kanunların/mevzuatların kapsamlı bir şekilde revize edilmesi ve ırkçılık, yabancı düşmanlığı, anti-Semitizm ve hoşgörüsüzlük ile mücadele edecek koruyucu mekanizmaların veya spesifik kurumların oluşturulması gerektiği getirilen öneriler arasındadır. Nefret söylemleri ve nefret suçlarıyla mücadeleye ilişkin spesifik bir mevzuata ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır (AB İlerleme Raporu, 2012). Farklı dil ve lehçelere yönelik kanuni düzenlemelerin pamuk ipliğine bağlı olması, farklı kültürel kimliklerin varlığının kamusal alanda varlığının her an sona erdirilebileceği konusunda AB çekincelerini belirtmiştir.

AB'nin 2013 yılında yayınladığı ilerleme raporunda Türkiye'nin özellikle, sanıklara adli soruşturmaların belirli aşamalarında, kendilerini Türkçe olarak yeterli derecede ifade edebilmelerine rağmen Türkçe dışında kendi tercih ettikleri başka bir dili kullanma hakkının getirilmesi ile birlikte kültürel haklar konusunda ilerleme kaydettiği vurgulanmıştır. Kamu görevlileri ve kurumlar Kürt meselesi ile ilgili açık bir kararlılık göstermiştir. Hükümet tarafından Eylül ayında açıklanan Demokratikleşme Paketi, özel okullarda Türkçe dışındaki dil ve lehçelerde eğitimi öngörürken, yeni bir Anayasa oluşturulması çalışmalarını dâhil olmak üzere, ana dilde eğitim hakkına ilişkin tartışmalarda mutabakat sağlanmamıştır. Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu dâhil olmak üzere, Türkçe dışındaki dillerin kullanımını kısıtlayan mevzuat değiştirilmesi için tavsiyede bulunulmuştur (AB İlerleme Raporu, 2013). AK Parti iktidarının kimlik ve kültürel hak merkezli sorunlara yaklaşımda siyasi kararlılık göstermesi AB ilerleme raporuna yansıdığı gibi toplumda yüksek sesle tartışılmasını da sağlamıştır.

2014 yılında AB hazırladığı ilerleme raporunda hükümet ile azınlık grupları arasındaki diyalogu överek, yapılan hukuki düzenlemelerin ilerlemesi ile demokratikleşme ve kültürel haklar bağlamında gelişme sağlandığı vurgulanmıştır. Roman vatandaşlarla ilgili olarak, Edirne Trakya Üniversitesinde mart ayında Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü kurulması, Mardin Artuklu Üniversitesi'nde Kürtçe lisansüstü eğitime başlaması, ayrıca Arapça ve Süryanice dil ve kültür bölümleri açması kültürel haklar açısından önemli bulunmuştur. Türkçe dışında dillerde kampanya yapmasına imkân veren 2013 yılı tarihli mevzuat, Mart 2014 yerel seçimlerinde herhangi bir engel olmaksızın uygulanmış ve bu durum da kültürel haklar konusunda olumlu olarak değerlendirilmiştir. Yine aynı mevzuatla geleneksel olarak günlük hayatta kullanılan dil ve lehçelerde özel eğitim verilmesine imkân tanınmış ve X, Q ve W gibi Türkçe olmayan ve Kürtçede kullanılan harflerin kullanımına izin verilmiştir. 1980 darbesi sonrası ismi değiştirilen yerleşim yerlerine eski isimlerinin verilmesi imkânına örnek teşkil eden, Siirt'in Aydınlar ilçesinin ismi Kasım ayında Tillo olarak değiştirilmiş, bu durum da kültürel haklar bağlamında önemli bir gelişme olarak görülmüştür. Ayrıca Türk Dil Kurumunun Kürtçe-Türkçe ve Türkçe-Kürtçe sözlük çalışmasına devam etmesi farklı dil ve kültürlerle yönelik yakışında olumlu bir gelişme olarak görülmüştür (AB İlerleme Raporu, 2015). Uzunca bir dönem kırmızı çizgi olarak nitelendirilen, hatta bir dönem yasaklanan farklı dil ve lehçelerde Türk Dil Kurumunun sözlük çalışması yapması, toplumda farklı kültürlerin varlığının resmi olarak da kabulünün bir ilanı niteliğindedir.

AB'nin 2015 yılı ilerleme raporunda yine hükümetin azınlık gruplarla olan diyalogu önemsenmiş ve geliştirilmesi konusunda çeşitli tavsiyelerde bulunulmuştur. Romanlara karşı ayrımcı bir dil kullan "Roman Havası" adlı dizinin Roman Hakları Derneği'nin şikâyeti üzerine yayınlan kaldırılması ve ilk kez bir Roman adayın milletvekili seçilmesi (CHP milletvekili Özcan Purçu) Romanların kültürel hakları ve kimliğinin tanınması bağlamında önemli görülmüştür. Yine kültürel haklar konusunda seçim dönemlerinde farklı dil ve lehçelerin kullanımına yönelik herhangi bir kısıtlama yapılmaması olumlu karşılanmıştır. Ancak Hükümetin, başta Kürtçe olmak üzere, Türkçe dışındaki dillerde kamu hizmetleri sağlanmasını meşrulaştırmaya yönelik daha önceki planlarını ilerletmemesi eleştirilmiştir. Yine Süryani Ortodoks cemaatinin, resmi olarak kurulmuş okullarda değil, sadece gayri resmi olarak eğitim verebilmesi ve Hristiyanlara ve Musevilere yönelik nefret

söylemi ve nefret suçlarının devam etmesi eleştirilmiştir (AB İlerleme Raporu, 2015). Medyada farklı kültür ve kimliklere yönelik ayrıştırıcı programların yayının durdurulması kültürel farklılıklara saygıyı arttırmıştır. Aynı zamanda farklı kimlikten vatandaşların kimliğini saklamadan milletvekili seçilmesi, toplumdaki farklı kültürlerin yönetimde etkinliğini arttırmasını da sağlamıştır.

Cumhuriyet'in homojen bir ulus yaratma çabası, bugünün kültürel haklar ve kimlik sorunun temelini teşkil ettiğini kabul etmek sorunu tanımlamakta önemli bir adımdır. Bu adımın ardından Kürt sorunun sadece bir kimlik ve kültürel hak sorunu olmadığı, geri planında siyasi, ekonomik, psikolojik, sosyolojik birçok nedeni de barındığı kabul edilmelidir. Cumhuriyet rejiminin etno-seküler bir ideolojik formasyona evrilmesi ile birlik beraberliğin sağlanması hedeflenirken ulusal azınlıklar açısından karşı bir milliyetçilik oluşmuştur. Bu sürecin devamında tektipleştirilmiş/problemsiz bir toplum yaratılması hedeflenirken, karşılaşılan kimlik ve kültürel hak taleplerine yönelik geliştirilen güvenlikçi bakış açısı, kimlik ve kültürel hak taleplerinin bugünkü noktaya varmasına neden olmuştur (Yayman, 2012: 74). AK Parti iktidarının gerçekleştirdiği reform hareketleri, cumhuriyet tarihinden beri görmezden gelinen kültürlerle ve kimlik taleplerine yönelik toplumsal uzlaşma zemini aranmıştır. Bu sorunların çözümü ile AB'ye uyum sürecinin de olumlu etkileneceği düşünülmüştür.

Aktay'a (2012: 120) göre, Türkiye'nin demokratikleşmesi sürecinde açık bir katkısı olacağını düşünen AK Parti, AB sürecine büyük önem vermiş ve stratejik bir konu olarak görmüştür. İktidara geldiği gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun belli bölgelerinde süren olağanüstü hâl uygulamasını kaldırarak askeri vesayet gerilemesi ve demokratikleşmenin önünün açılması hedeflenmiştir. Özellikle Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde Kürtlerin gündelik hayatlarından, genel durumlarına kadar yansiyacak kültürel haklar ve kimliklerini özgürce belirtme konusunda iyileştirmeler sağlanmıştır. Bu süreçte de AB uyum sürecinin desteğini arkasına alan AK Parti, aynı zamanda AB üyelik hedefine de yaklaşmıştır. Ancak AK Parti'nin AB sürecini sadece iktidardaki gücünü arttırmak için kullandığı ve yapılan çalıştaylardan/ açılımlardan somut bir sonuç çıkmadığı gibi kardeşlik metaforunun da siyasette çok geçerli olmadığı eleştirileri yapılmıştır.

AK Parti'nin ve daha önceki birçok iktidarın ön plana çıkardığı söylem yine kardeşlik olmuştur. Farklı kimlik ve kültürlerin kardeşlik kisvesi altında yer alması bu toplumsal grupların taleplerini yasal zeminden uzaklaştırabilmektedir. Adorno'ya (2006: 45) göre, hiyerarşik farklılıkları hafifletmenin ve farklılıkları birbirine yakınlaştırmanın en kolay yolu "*Hepimiz aynı gemideyiz*" söyleminde anlam bulmaktadır. Bu söylemin altında yatan kardeşlik vurgusu özünde hiç kimsenin durumunun birbirinden farklı olmadığı anlamını taşısa da bu söyleme itiraz eden muhalif kesim her zaman iktidarın hedefinde olabilir.

3.3.5. Seçim Hükümeti Döneminde Kültürel Haklar ve Kimlik Politikaları

Türkiye'de ilk defa kurulan Seçim Hükümeti, 2015 Haziran ayında yapılan seçimlerde AK Parti'nin mecliste çoğunluğu kaybetmesinin ardından gerçekleşmiştir. Sosyal, ekonomik, toplumsal birçok nedeni içinde barındıran AK Parti'nin oy kaybının önemli bir nedeni de demokratik açılım sürecinden dönme sinyali olarak yorumlanmıştır. Kültürel haklar ve kimlik politikaları konusunda AK Parti'nin geleneksel yaklaşımındaki değişim, başta Kürt seçmenler olmak üzere ulusal azınlık gruplarının AK Parti'ye oy vermemesine neden olmuştur. AK Parti'nin Uludere olayı, Kobani meselesi gibi konularda tavrının değişmesi, önem oranda oy aldığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürt seçmenlerin AK Parti'den uzaklaşmasına neden olmuştur. AK Parti, Diyarbakır, Van, Şanlıurfa, Mardin gibi illerde yüzde 10 ila 15 arasında oy kaybı yaşamıştır. Diğer yandan çözüm sürecine karşı olan Orta Anadolu ve Karadeniz bölgesindeki milliyetçi muhafazakâr kesim de AK Parti'den uzaklaşarak açılım sürecini kesin bir dille reddeden MHP'ye yönelmiştir. AK Parti'nin Erzurum, Kayseri, Gaziantep, Bursa, Trabzon, Samsun, Sivas, Yozgat gibi kentlerde oy kaybı yüzde 9 ila yüzde 15 arasında olmuştur (Ballı, 2015). AK Parti'nin 2015 yılına kadar oy kazanmasında etkili olan açılımlar/çalıştaylar, milliyetçi çevrelerden aldığı oyları olumsuz etkilediği söylenebilir.

AK Parti'den kültürel hakların verilmesi ve kimlik talepleri olan etnokültürel grupları ile cumhuriyetin kuruluş felsefesini taşıyan tekkültürcü anlayışın farklı

beklentileri, AK Parti'nin meclisteki çoğunluğu kaybetmesine ve söylemlerinin değişmesine neden olmuştur.

Taslaman'a (2011: 305-306) göre, AB'nin Türkiye'deki neo-liberal politikaları desteklemesinden en çok nemalanan parti olan AK Parti, AB'ye tam üyelik adına yapılan kanuni düzenlemeler ve bu topluluğun bir parçası olmak için gösterilen siyasi irade; ekonomik ve siyasi liberalizm ile sivil toplumun güçlenmesini sağlamıştır. Fakat bu siyasal ortamdan en çok faydalanan siyasallaşmış İslam ve İslami gruplar olmuştur. AK Parti'nin "Millî Görüş" gömleğini çıkarttığı söylemiyle Batı karşıtı siyasal İslami söylemlerini terk ederek AB sürecini desteklemesinin nedenlerinden biri de budur. AB üyeliği hedefiyle liberal söylemlerle yapılan uygulamalar, İslami ideolojinin önünü kapayan Kemalist söylemlerin ve uygulamaların aşılmasında önemli bir etki yaratmıştır. AK Parti -kendilerini muhafazakâr demokrat olarak tanımlıyorlar- İslami kesimin Cumhuriyet tarihindeki en önemli aktörü olarak 2002'den beri süren tek parti iktidarındır. Bu süreçte Cumhuriyet tarihi boyunca hiç olmadığı kadar iktidara sahip olmaları kamusal alanda siyasal İslam'ında güçlenmelerinin önünü açmıştır. Meclisteki çoğunluğunu kaybeden AK Parti siyasetinin Türk-İslam sentezine evrilme sürecinin başlangıç noktası 7 Haziran seçimleri olmuştur.

AK Parti önündeki yeni seçimde bir tercih yaparak ya kültürel hakların gelişimine ve farklı kimliklerin tanınmasına yönelik politikalara devam edecek ya da açılım sürecini durdurarak milliyetçi kesimin desteğini almaya aday olma seçeneği kalmıştır. Türk-İslam sentezi, milliyetçiliğin dine karşı bir ideoloji olarak konumlanmadığı siyasal anlayışı temsil etmektedir. MHP'nin en etkin parti konumunda olduğu bu siyasal anlayışı benimseyen partiler, siyasallaşmış İslami partilere rakip olduğu gibi İslami değerleri de bünyesinde yoğun olarak barındırmaktadır. Bu süreçte de MHP-AK Parti yakınlaşması, AK Parti'nin iktidarını koruyacağı gibi MHP'ye de iktidar ortaklığının yolunu açacağı varsayılabilir.

3.4. TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNDE KÜLTÜREL HAKLARIN YERİ VE KİMLİK POLİTİKALARI

Türkiye'de ulus devlet modeline uygun yurttaş yetiştirme girişimi laik eğitim anlayışıyla 3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid_i Tedrisat Kanunu'yla başlamıştır.

Bu girişime karşı muhalefet de aynı yıl 17 Aralık 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile harekete geçmiştir. Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yılında başlayan laik-muhafazakâr görüş ayrılığı eğitim sisteminde de imam hatipler ve dini eğitim boyutunda günümüze kadar uzanmaktadır. Kırsal kesimde eğitim talebine yanıt vermeye çalışan laikliğin asker ve bürokrat kanadının yanı sıra dini temelli eğitim isteyen imam hatipleri yaygınlaştırmak isteyen dindar sağ kesim toplumsal kutuplaşmanın eğitim boyutundaki devamı niteliğindedir (Günlü, 2006: 249-251). Milli kimliğin dini boyutunun dışında uluslaşmanın bir gereği olarak da dil ve üst kimlik öğretileri milli eğitim politikasının en temel tartışma konularının başında yer almıştır.

Kaya'ya (2015: 10) eğitim sistemine yönelik eleştirisine göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ulus devlet projesi ile kurulmasıyla Türklük, Türk dili, Türk kültürü Anayasa ve yasalarla koruma altına alınırken, ülkedeki Müslüman olan/olmayan etnik, dilsel ve dinsel topluluklar yok sayılmış ve bazı alanlarda sistematik olarak asimilasyon ya da ayrımcılığa maruz kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma azınlık okulları ise 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla Millî Eğitim Bakanlığına bağlanarak farklı kültürlere ait eğitim kurumları gözetim altına alınmıştır. Türkiye'de eğitimin amacı daima ideolojik referanslar içermiş, Atatürk ve Türk milliyetçiliğine bağlılık, vatan-millet sevgisi taşımak, çocuğun pedagojik gelişiminden üstün tutulmuştur. Cumhuriyet dönemi boyunca bu ideolojiye uygun vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlayan eğitim sistemi, 2010 yılından sonra dini değerlere daha bağlı ve milliyetçi bir gençlik yetiştirmenin aracı haline getirilmiştir. Geçmişten günümüze değiştirilen/düzenlenen eğitim sisteminde kararlar alınırken, çocuğun eğitimi açısından yararına olacak her şeyden önce ideolojik yaklaşımların belirleyici/öncelikli olduğu görülmektedir. Eğitim sistemine yönelik politikalar belirlenirken, kamusal alanda olduğu gibi pek çok sistemde de ülkede yalnızca Sünnî Müslüman Türklerin varlığı esas alınarak, diğer kimlikler ya yok sayılmış ya da ötekileştirilerek eğitim sisteminde yer almıştır. Ancak bu eleştiride her ulus devlet gibi uluslaşmanın bir gereği olan üst kültürün ortak paydasında buluşma amacı taşıdığı göz ardı edilmiştir. Eğitim sisteminin iktidarlar üstü bir konu olarak bir devlet politikasından ziyade iktidarlara sınırlı bir ideolojik çerçeveye sıkıştırılması eğitim sisteminde tutarsızlıkları da beraberinde getirmiştir.

İktidara gelen her siyasi parti kendi ideolojik yaklaşımı çerçevesinde hazırladığı eğitim programı ile kendi ideolojik anlayışını bireye aktarmanın yolunu aramıştır. AK Parti iktidarı eğitimde, başta “değerler eğitimi” adı altında olmak üzere, yürütme gücünü tek başına elinde tutmasının avantajıyla kendi ideolojisi ekseninde dönüştürmeyi amaçlamıştır.

2004 yılında Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik’in yeni müfredatın AB normları ve değerleri çerçevesinde birey yetiştirilmesi amaçlandığını belirtmiştir. Hüseyin Çelik, Boğaziçi Üniversitesi eski rektörü Prof. Dr. Üstün Ergüder’e yeni müfredat üzerine verdiği röportajda, müfredat değişikliğinin “hiçbir şeye tepki olarak değil, Türkiye'nin ihtiyaçlarının bir gereği, AB’ye aday, tam üye olma süreci yaşayan ve bunun için gayret içinde olan Türkiye'nin çabalarından birisi olarak” gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Ayrıca “birine, bir döneme tepki” olmadığı, “sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişte, toplumun ihtiyacı olan, ülkenin ihtiyacı olan bir hedefi yakalayabilmeye yönelik” olduğu, “eğitim sisteminin ekonomiye, demokrasiye, üretime, bireye ve bireyselliğe duyarlı bir hale getirme, demokratikleşme ve çağdaşlaşma, dünyanın büyükleri arasında bir büyük ülke olma ve müreffeh bir toplum oluşturma çabası”nın sonucu olduğunu vurgulamıştır (Ergüder, 2004).

AK Parti’nin 2011 seçimlerinden sonraki dönemi incelendiğinde, eğitim sisteminde bürokrasi yerine siyasetten kaynaklanan bir yeniden düzenleme girişimi görülmektedir. Başbakan, eğitim sistemindeki düzenlemelerde daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar içindedir. Din eğitiminin güçlü bir biçimde sistemin içine yerleştirilmesi, “değerler eğitimi” ile günden güne daha çok konuşulan bir alan olması ve Bakanlığın bu alanda gerçekleştirilecek çeşitli yeniliklerin hazırlıklarını yapması, AK Parti’nin eğitim politikasını kültür politikası odağına giderek daha fazla dayandıracağına göstergeleri olarak yorumlanabilir (Şaşmaz, 2013: 45). Ancak AK Parti’nin sadece dini eğitimi ön plana taşıdığını belirtmek haklı bir eleştiri olarak kabul edilmemektedir.

Özyurt’a (2013: 20-21) göre, II. Demokratikleşme (I. Demokratikleşme dönemi tek partili yaşamın sona erdiği dönem) döneminin yaşandığı AK Parti iktidarında, gerçekleştirilen açılımlar ile devletin tektipleştirici eğitim politikası da değişime uğramıştır. Serbest kıyafet uygulamasına geçiş, Kuran kurslarına yaş

sınırının kaldırılması, Muş Alparslan Üniversitesi'nde seçmeli Alevilik dersleri verilmeye başlanması, Mardin Artuklu Üniversitesi'nde Yaşayan Diller Enstitüsü kurulması ve Edebiyat Fakültesi Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde eğitim öğretime başlanması, İmam Hatiplerin ortaokul kısımlarının yeniden açılması, Yaşayan Diller ve Lehçeler dersi seçmeli ders olarak okutulmaya başlanması bu değişime örnek olarak verilmiştir. Bugün kamu okullarında farklı kültürlere yer verilmesiyle farklı değer sistemlerinin aktarılmasına imkân tanınmıştır. Fakat iktidara gelen partinin yakınlık duyduğu ideoloji, eğitime yön veren bürokratları aracılığıyla eğitimin içeriğine müdahale edildiği ölçüde eğitim de ideolojik olmaya devam edecek gibidir.

Türkiye'de siyaset kurumunun kontrolünde geliştirilen eğitim politikalarının temel kimlik ve kültür politikası temel insan hakları bağlamında tartışılmaktan öte siyasi kaygılar üzerinden ele alınmaktadır. Farklı kimliklerin ve kültürlerin kolektifleşen talepleri ulusal birliğe ve üniter devlet yapısına zarar verebileceği endişesiyle uzun yıllar kabul görmemiştir. Ancak AB sürecinde AK Parti hem kendi tabanın özellikle imam hatipler konusundaki beklentilerini karşılama hem de bu talepleri karşılarken sert tepkilerle karşılaşmama bağlamında farklı dil ve lehçelere de bireysel bağlamda bazı haklar vermiştir. AB sürecini kendi ideolojisini geliştirmede ve tabanının taleplerini karşılamada insan hakları bağlamında gören AK Parti, örneğin en başta yaptığı birçok Alevi çalışmaya rağmen Alevilerin zorunlu din dersinin Sünni-İslam yorumundan kaynaklı eleştirilerini görmezden gelebilmiştir.

3.4.1. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Kimlik ve Türklük

Sosyal Bilgiler dersinin, bireylerin toplumla bütünleşmelerini ve ortak kültürün devamlılığını sağlamak amacıyla devletin istediği yurttaş modelini oluşturmak gibi bir işlevi vardır. Sosyal Bilgiler, ülkelerin ihtiyaçları yönünden değerlendirildiğinde birçok farklı tanım yapıldığı dinamik bir alandır. Sosyal Bilgiler; toplumla bütünleştirme sürecinde bireyi siyasi sistemin kendisine sunduğu hakları ve sorumlulukları içselleştiren, kültürel değerlerini öğrenen ve toplumsal olgulara duyarlı etkin yurttaşlar konumuna getirmeyi amaçlayan bir programdır. Bu amaç doğrultusunda devletler rejimlerinin devamlılığı ve ulusal politikalarının yurttaşlarına aktarılması hususunda Sosyal Bilgiler programlarına büyük önem verirler (İpek, 2011: 11-12).

Kültür aktarımı olarak en işlevsel ders olan, sosyal bilgiler ile kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılması amaçlanır. Her toplum sahip olduğu özellikleri korumak ve devamlılığını sağlamak amacıyla aile ve okul ortamlarında bu değerlerin yeni kuşaklara aktarılmasını önemsemektedir. Sosyal Bilgiler dersiyle kültürel değerlerin öğrenciler tarafından özümsemesi için, eğitim programı ve ders kitabındaki konularda geniş yer tutması sağlanmıştır. Ulus devletlerin, tarihlerinde miras aldıkları, çağın gereksinimlerine uygun olarak geliştirdikleri ve yaşatmaya çalıştıkları kültürel değerlerin aktarılması, eğitim programlarında Sosyal Bilgiler dersi kapsamında yapılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında uluslaşma sürecinin bir ürünü olan “Güneş Dil Teorisi”ne gönderme içeren anlatım, Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabında “Sümerler” alt başlığı altında verilen çıkarımlarda yer almaktadır. Mezopotamya’da kurulan uygarlıkların konu edildiği “Yeryüzünde Yaşam” ünitesinde, Sümerce verilen kelimelerin karşısında Türkçeleri yazılarak Sümerler ile Türkler arasında bir ilişki kurulmaya çalışılıyor (Genç, Polat, Başol, Kaya, Azer, Gökçe, Koyuncu, Gök, Yıldız, Yılmaz, Özcan, 2008: 50). Bu şekilde öğrencilerden Sümerlerin Türk olduğuna dair bir çıkarım yapması, böylece yazıyı ve tekerleği bulan medeniyetin Türkler olduğu konu edinilmektedir. Bu verilerle Türklerin tarih öncesi çağlardan beri bu topraklarda var olduğu ve medeniyetin geliştirilmesine öncülük eden milletler arasında üst sıralarda yer aldığı vurgulanmak istenmektedir.

Ders kitabında “Destan Yazanlar” konu başlığı altında verilen metinde “Oğuz Kağan Destanı” kısaltılmış biçimde yer almaktadır. Batı dünyasına yönelik üstünlük ve öncelik kapma anlayışı konularda baskın gelmektedir:

- Kavimler Göçünün sonuçları: Avrupa’da günümüzde yaşayan milletler oluştu.
- Bu göçler sonunda Tuna Nehri boylarına kadar gelen Hunlar, burada Avrupa Hun Devleti (Batı Hun Devleti)’ni kurdular.
- Avrupa’da feodalite ortaya çıktı.
- Türk kültürü Avrupa’da yayıldı (Ordularda at kullanılmaya başlandı. Pantolon ve ceket Avrupa’da da giyilmeye başlandı.).
- İlk Çağ sona erdi, Orta Çağ başladı. (Altun vd., 2006: 64)

Bora’ya (2009: 115-116) göre, bugünkü Avrupa uygarlığının oluşumunda Türklerin büyük katkısı olduğu vurgulanmaya çalışılarak, Avrupalıların giyimlerinden at binmelerine kadar birçok alanda Türklerden etkilendikleri anlatılmaya çalışılmaktadır. Tarihsel süreçlerin tümünde “millet” kavramından başka bir unsur yokmuşçasına, tüm dönemlerin topluluklarını ya da olgularını bir millet

adıyla tanımlamak anakronik yaklaşımı doğurmaktadır. Fakat bu tartışmalar uluslaşma sürecinin bir gereği olan üst kültürel unsurları benimsemiş bireyler yetiştirmek bağlamında her toplumda doğal karşılanmaktadır. Ancak üst kültüre ait değerler bireye aktarılırken Atatürk milliyetçiliğinin kapsayıcı ve bilimsel bir yaklaşım ile üst kimlik öğretileri daha etkin kılabilir.

7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı “Türk Tarihine Yolculuk” ünitesinde yer alan “Anadolu, Ana Yurt” konu başlığı altında aktarılan bilgilerde, Anadolu’nun Türkler tarafından yurt edinilmesine değinilmektedir:

Türklerin yaptıkları keşif niteliğindeki ilk akınlar, aslında Anadolu’yu yurt edinme isteğinin bir göstergesiydi... Anadolu’da beylikler kuran Türkler, yeni yurtlarını bir kültür ve medeniyet merkezi yaptılar. (Polat, Kaya, Koyuncu, Özcan, 2007: 52-53)

Anadolu gibi tarihin ilk yerleşim yerlerinden biri olan ve Asya ile Avrupa’yı birbirine bağlayan bir köprü konumundaki coğrafyayı, Orta Asya’dan Türkler gelmeden önce kültür ve medeniyetten yoksun göstermek tarihsel yaklaşım bağlamında da eleştirilere açık kalabilir. Toplumların bir arada yaşaması ve etkileşim sağlaması sosyolojik olduğu kadar tarihsel bir gerçekliktir. Türk kimliğinin sürekli Orta Asya ile bağdaştırılması yerine Anadolu’da kurulmuş eski medeniyetlerle (Lidya, Hitit vs.) ve devamında Bizans gibi bu coğrafyada kurulmuş medeniyetlere yer vermek, entegre olunmaya çalışılan AB için de bir kazanım olacaktır. Milliyetçilik, bir milletin özerklik, birlik, kimlik kazanmasına ve bunların sürdürülmesine yönelik ideolojik bir harekettir (Smith, 1994: 122). Somut öğrenme çağındaki bir İlkokul öğrencisine basit cümleler ile kapsayıcı vatandaşlık öğretilerinin Atatürk milliyetçiliği çerçevesinde sunulması, ilkokul çağından itibaren üst kimlik değerlendirmesine katkı sunabilir.

MEB’in belirlemiş olduğu amaçlar doğrultusunda hazırlanmaya çalışılan ders kitaplarındaki konularda milli/ulusal kimlik daha çok özcü ve tek taraflı şekilde oluşturulmuştur. Milli kimlik, üzerine verilen değerler, ağırlıklı olarak duygu oluşturma yönünden hazırlanmış ünite ve konularla desteklenmiştir. Özellikle dil ve etnik aidiyete yönelik verilen duyuşsal konular, bu yönüyle 1924-1960 arası yayınlanan ders kitaplarındaki siyasal sembollerle benzerlikler taşımaktadır. 1924 sonrası verilen tarih eğitiminde Türklerin etnik yapısına odaklanan, Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlılığı vurgulayan (Türkkahraman, 2000: 59) ders konuları günümüzde de devam etmektedir. Toplumsal realitelere mesafeli, çokkültürlülük

temelinde Anadolu'da yaşamış/yaşayan kültürleri yok sayan, uzlaştırıcı bir yaklaşımdan çok, üstünlüklerin dile getirildiği konular ders kitaplarına hâkimdir. Ulusal ve kültürel anlamda “Türk” kelimesinin anayasal bir kavramdan çok etnik temelde vurgulanması, bu konuda hazırlanan metinlerin muğlâk oluşundaki ana unsurların başında gelmektedir. Hazırlanan konuların içeriğinde Orta Asya'ya sürekli göndermeler yapılması, ulusal değerleri etnik temelli, özcü bir anlayışa yakınlaştırmaktadır. Türkiye'ye özgü sözleşmecî yurttaşlık anlayışında “tarihsel vatan” Orta Asya geçmişine yapılan atıflar, ulusu etnik anlamda “Türk” olmayan gruplardan arındırarak sözleşmecî/siyasal ulus kavrayışını söylemsel boyutun ötesinde sorunlu kılmaktadır (Üstel, 2008: 229). Bu durumun aşılması için hedeflerin ve ders kitaplarındaki konuların yazımında ulusal değerlerin yanı sıra ülke içinde yaşayan diğer etnokültürel farklılıklar gözetilerek onların da ulusal değer/zenginlik olarak nitelendirilmesi, ortak değerlere sahip olduğumuzu vurgular düzeyde hedefler ve ders kitapları düzenlemesi toplumsal uzlaşıya katkı sunabilir. En temel düzeyde toplumda bir arada yaşamının gerektirdiği asgari düzeyde de olsa farklı kimlik ve kültürlere yönelik konular ders kitaplarında yer alabilir.

3.4.1.1. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Kültürel Hakların Yeri ve Kimlik Politikaları

Eğitimin bireye yön vermede en etkili araç olduğundan yola çıkan ulus devletler eğitim programlarında bireylere bilişsel ve duyuşsal istendik bilgiler aktarmayı amaçlar. Kaplan'a (2005: 392) göre, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri eğitim sisteminde ve politikasında değişmeyen, anlayış milliyetçilik ve devletin yüceltilmesi yaklaşımıdır. Bu yaklaşım çerçevesinde, evrensel kültürel değerlere, farklı kimliklere ve ideolojilere karşı güvensizlik/hoşgörüsüzlük öz savunma olarak değerlendirilebilir. Farklı bir deyişle, milli eğitim politikalarının merkezinde milliyetçiliğin araçsal zihniyetin değişmez ögesi, dinin ise değişken ögesi olduğu öne sürülebilir. Bu durum günümüz milli eğitim politikalarına ve hazırlanan müfredatlara da yansımaya devam etmektedir.

AK Parti hükümeti tarafından 2004 yılında kamuoyuna duyurulan ve 2005-2006 eğitim öğretim yılında uygulamaya geçen yeni ilköğretim müfredatı MEB ve TTKB tarafından hazırlanmıştır. Ertürk'e (2006: 19-21) göre, yeni müfredat

demokratik yurttaşlık, etkin vatandaşlık değerleri iktisadi amaçlarla birleştirilmiştir. Bu birleşimin temelinde ise iki temel unsur etkili olmuştur. İlki 1980 askeri darbesinin siyasi ve ideolojik izlerini taşıyan, “birey devlet için vardır” anlayışına dayalı evrensel değerlere kuşkuyla bakan bir müfredat olmasıdır. 1997 müfredatının ve ders kitaplarının hedeflenen AB üyeliğinin bir geri olan farklılıklara saygı, çoğulculuk, katılımcı demokrasi gibi kültürel ve siyasi ilkelerine uygun olmaması da 2004’te yeni müfredatın hazırlanmasında bir etkendir. Ekonomi ise müfredat değişikliğinin ikinci boyutudur. 1997 müfredatında hâkim olan ulusal ekonomi anlayışı iken; 2004 müfredatında küresel ekonomiye uyum sağlama, rekabet gücünü arttırma gibi söylemlerle küresel bir ekonomi anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. 2004 müfredat değişikliği de göstermiştir ki, AB adaylık süreci kimlik ve kültürden ekonomiye kadar birçok alanda değişimi zorunlu kılmıştır. Ancak bu değişim söylemi program üzerinde kalmış ders kitaplarına pek yansımamıştır. İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi’nin talebi üzerine, Tarih Vakfı ve TUBA tarafından 1998 ve 2003 arası okutulan farklı ders kitaplarının insan hakları açısından değerlendirildiği incelemenin sonuçları arasında;

- Geleneksel otorite, inanç ve gelenek yüceltilmekte, bunlar yurttaşların özgür iradesinin önüne çıkarılmaktadır.
- Haklardan çok ödevler öne çıkarılmakta; yurttaşlık, görev ve sorumluluklar bağlamında tanımlanmaktadır.
- İnsan hakları bir amaç olarak değil, devletin saygınlığı uluslararası kuruluşlarda ve topluluklarda saygı görmeyen bir aracı olarak görülmektedir.
- Irkçı ve etno-kültürcü olarak tanımlanabilecek yönelimle, vatandaşlığı esas alan “siyasal” milliyetçilik anlayışı çerçevesinde Türk milleti tümüyle etnik nitelikli olmasa bile, siyaset öncesi ilksel bir kategori olarak tanımlanmaktadır.
- Milliyetçilik, zorunlu ve buyurgan ideoloji olarak sunulmaktadır.
- Ulusal kimlik, düşmanlık ve dışlanma üzerinden tanımlanmaktadır.
- Ders kitaplarında herkesten farklı olma, biriciklik motifi, sonunda kendinden ibaret bir dünya algısına yol açmaktadır.
- Çeşitlilik ve farklılık bir zenginlik olarak değil, bir problem olarak sunulmaktadır. (Çotuksöken, Erzen, Silier, 2004: 10-15)

AK Parti döneminde düzenlenen yeni müfredat programı ile AB standartlarının yakalanması amaçlanmıştır. MEB tarafından 2004 yılında hazırlanan Sosyal Bilgiler Programı’nın vizyonu Sosyal Bilgiler Öğretmen Kılavuz kitaplarında şu şekildedir:

21. yüzyılın çağdaş, Atatürk ilkeleri ve inkılâplarını benimsemiş, Türk tarihini ve kültürünü kavramış, temel demokratik değerlerle donanmış ve insan haklarına saygılı, yaşadığı çevreye duyarlı, bilgiyi deneyimlerine göre yorumlayıp sosyal ve kültürel bağlam içinde oluşturan, kullanan ve düzenleyen (eleştirel düşünen, yaratıcı, doğru karar veren), sosyal katılım becerisi gelişmiş, bilimsel bilgiyi üretirken kullandıkları temel yöntemleri kazanmış, sosyal yaşamda etkin, üretken, haklarını ve sorumluluklarını bilen, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları yetiştirmek. (MEB, 2004)

AK Parti geliştirmek istediği liberal demokrasiyi eğitim sistemine de yansıtmaq istemiştir. Fakat basılan ders kitapları incelendiğinde, kitaplarda yer alan konularda halen cumhuriyet dđneminin uluslaşma sđrecinde ortaya attığı bilimsellikten uzak etnik vurgulara rastlandığı eleştirileri yapılmıştır.

Çayır'a (2009: 1678-1679) gđre, küreselleşmenin sonuçlarından biri olan, farklı coğrafyalar ve toplumsal gruplar arasındaki yakınlışma sadece Türkiye'nin değil, tüm ulus devletlerin yaşadığı farklı kimlik ve kđltürlerin bir arada yaşaması sorununu gündeme getirmiştir. AB gibi uluslar üstü hem siyasi hem de kđltürel oluşumların etrafında seyreden tartışmalar, aynı zamanda ulus devletlerin içindeki alt kimliklerin hak talepleri ile bütünleşerek farklı kimlik arayışlarını güçlendirmektedir. Egemen kimliğin farklılıkları benzeştirme/tektipleştirme arzusu güçlendiği zaman ise farklı kđltürlerin öteki olarak benimsenip tehdit unsuru olarak görđlmesi, yeni ayrımcılıkların ve bölünmelerin yolunu açtığı görđlmektedir. Bu tehlikeli durumu önlemenin yolu ise farklı kimliklerin barışçıl ve eşit şekilde bir arada yaşamalarının önünü açacak siyasi ve toplumsal bir dil geliştirmekle sağlanabilir. Toplumsal hafızayı şekillendiren siyasi yapılar, yaklaşımlar, dil ve ulusçuluk farklılıklar ile diyalog kurabilen bir dile sahip olmalıdır. Bu dilin yaratılmasında eğitim en önemli araçlardan biridir. Yeni müfredat ve ders kitapları ortak tarihe ve kđltüre sahip bir "biz" olgusu, yani kolektif kimlik kurgusunun ön planda olduğu söylenebilir. Ancak bu kolektif kimlik ne ÷lke içi demokratikleşme ile ne de AB kriterleri ile uygun değildir. "Biz" olgusu hâlâ Batıyı karşısına alan etnik ve dinsel olarak keskin çizgilerle ayrılmış bir kimlik tasvir etmektedir. Sürekli Batı ile kıyaslamalar ya da Batıya cevap verme/verebilme kaygıları ile beslenen bir geri kalmışlık duygusunu ekarte etme kaygısı taşımaktadır. Osmanlı tarihinin sürekli çağdaş insan hakları ile kıyaslanması çağdaş değerlerin Avrupa'dan önce "biz"im tarihimizde var olduğu vurgusu yapılmaktadır. Sürekli çağın gerisine takılı kalan anlayış ile Türkiye'nin kđltürel ve siyasi yapısı sağlıklı bir şekilde okunamayabilir. Bu nedenle farklı kimlikleri bir arada tutacak kđltürel ve siyasi bir dil geliştirmek ve bu dille eğitim alan bireyler yetiştirmek toplumsal barış için de yeni yollar açabilir.

3.4.2. Vatandaşlık Ders Kitaplarında Kimlik ve Türklük

Vatandaşlık eğitimi dersi, ulus devletlerin oluşumuyla birlikte eğitim programlarında sistemin devamlılığını sağlamak amacıyla bireylere, devletin kurallarını anlatmakta kullanılan bir ders olmuştur. Tarihsel süreçte Osmanlı eğitim tarihi incelendiğinde vatandaşlık kavramının, daha çok vazifeler üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Devletle birey arasındaki hukuksal ve siyasal ilişkinin çerçevesini, “vatandaşlık görevleri” oluşturur. II. Meşrutiyet döneminde vatandaşlık görevleri olarak kanuna itaat, askerlik ve vergi üçlemesi belirlenmiştir (Üstel, 2008: 149). Osmanlı sonrası Türkiye Cumhuriyeti’nde vatandaşlık eğitiminin genel yapısı da birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalardaki ortak bulgu, vatandaşlık eğitiminde daha çok yurttaşların görevlerine yer verildiği, “bireyin devlet için var olduğu” anlayışının geniş yer tuttuğu ve korporatist yaklaşımın baskın olduğu kanısındır.

Türkiye’deki yurttaşlık eğitiminin ders kitaplarındaki yeri üzerine yapılan çalışmalar içerisinde, Alkan’ın 1979 yılında yayınlanan çalışmasında dönemin Yurttaşlık Bilgisi ders kitaplarında, yurttaşlardan büyük bir uyum bekleyen devletin, yurttaşlarına karşı olan sosyal ödevlerini ders kitaplarında çok az dile getirildiği belirtilmiştir. Devletin yurttaşlarına karşı olan sosyal ödevlerinin incelendiği kitapların hiçbirinde, bu konu devletin önemli ve başlıca görevi olarak ele alınmamıştır. Sosyal ödevlerin, devletin önemli bir yan işlevi gibi görüldüğü; sosyal sorunları çözenin sorumluluğunun, yardımsever yurttaşların gönüllü katkılarından ve kuracakları derneklerden beklendiği belirtilmektedir (Alkan, 1979: 319). Sosyal devlet anlayışının büyük ölçüde vatandaşa yüklenmesi, bireyin sahip olduğu hakları ve yaşadığı devletin demokratik ilkelerle donatılıp vatandaştan yana olduğu anlayışı ile uyumlanmamaktadır.

Üstel “Makbul Vatandaşın Peşinde İkinci Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi” adlı kitabında 1980 sonrası ders kitapları üzerine yaptığı araştırmalarda, vatandaşlık öğretisinin genel olarak öğrencilere aktarılışını belirlemeye çalışmıştır. 1985 sonrası vatandaşlık eğitimi “Türklük” ve “Müslümanlık”tan hareketle Türk-İslam sentezi üzerine inşa edilmiş yurttaşlar yetiştirmeyi hedeflemektedir. Dönemin kitaplarında toplumun tehdit ve tehlike altında olduğu vurgusuyla yeni bir dayanışma ekseninde bütünleştirilmesine ve istenmeyen durumlar karşısında toplumsal bir refleksle örgütlenmesine yönelik kaygı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda vatandaşlık bilgileri ders programlarında yer alan “tehdit ve tehlike” temasıyla, ara dönem öncesi

yaşanan toplumsal karışıklıkların politik ortamına geri dönüş olmaması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda vatandaşlık eğitimine devletçi-militan yurttaş refleksini uyardırmaya yönelik temalar yüklenmiştir (Üstel, 2008: 295). Vatandaşlık eğitiminde içerik yönünden olumlu değişimler olmasına rağmen evrensel olarak kabul edilen değerlerden uzak olduğunu belirten araştırmacılar da vardır.

Vatandaşlık bilgisi dersinde öğrencilere kazandırılacak davranışlar arasında insan hakları eğitimi ve öğretiminin de amaçladığı sevgi, karşılıklı anlayış, iş birliği, dayanışma ve hoşgörü kavramları genellikle geniş yer tutmaktadır. Ancak bu kavramların, öteki ders programlarında benimsenen yaklaşımlarda olduğu gibi uluslararası ya da evrensel boyutuyla değil, ulusal boyutuyla kalması; dış dünyaya kapalı, evrensel değerlere uzak bir eğitim izlenimi uyandırmaktadır (Gülmez, 2001: 282). Farklı kültür ve kimliklere uzak kalan bir yurttaşlık eğitimi anlayışı ile bireylerin küreselleşen dünyada farklı kimlik ve kültürel değerli tanımadan küreselleşen dünyaya ayak uydurması da zorlaşmaktadır.

Cumhuriyet döneminde, okullarda yurttaş eğitiminde başlıca iki tanımlayıcı dönemden söz etmek mümkündür. Bu iki dönem, erken Cumhuriyet döneminde ulus devletinin inşası, 1980'lerde ise ulus devletinin yeniden pekiştirilmesi süreci olarak tanımlanabilir. Vatandaşlığın ders kitaplarına yansımada bireysel farklılıkların göz ardı edildiği, toplumsal düzen ve birlik mesajları içeren konular ağırlıktadır. Özcü-kültüralist toplum temsili ve yurttaşlar topluluğu anlayışı, her iki dönemde de istenilen vatandaş profilinin belli başlı unsurlarını ve eylem menziline belirlemektedir. Söz konusu yurttaşlığın en temel özelliği, sivil ve katılımcı boyutları eksik, pasif bir itaati ve bireyin özgürlüklerini hiçe sayan, toplumun geneline uyan bir yurttaş profilini hedeflemesidir (Üstel, 2008: 328). Vatandaşlık eğitimini bireyin yerine getirmesi gereken ödev ve sorumluluklar silsilesinden çıkartıp hak ve özgürlüklere yer vermek, toplumda yaşayan farklılıkları tanıtip saygı çerçevesinde iletişimi geliştirmek bireyler arasında diyalogu da geliştirmeye katkı sunacaktır.

2005 yılında uygulamaya konulan yeni programın vizyonunda bu anlayışların ötesinde, AB normları ekseninde etkin ve katılımcı bir vatandaşlık eğitimiyle bireylerin yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Fakat bu değişim sürecindeki anlayışın özünde eski vatandaşlık öğretilerinin izleriyle yoğun olarak karşılaşmaktadır. Bu durum da yeni gibi sunulan programın aslında eskinin rötuşlanmış bir hali olduğunu

göstermektedir. Ancak AK Parti'nin demokratik açılımlarının yansımaları bazı konularda ders kitaplarına da yansımıştır. Çokkültürlülük kavramı, farklılıklara saygı gibi kavramlar vatandaşlık eğitiminde kullanılan ders kitaplarında daha geniş kapsamlı olarak yer almıştır.

Kars, çeşitli etnik grupları ve mezhepleri barındıran zengin, renkli bir kültüre sahiptir. Kars'ın toplumsal yapısı, çeşitli etnik grupların (şehrin yerlileri, Kafkasya ve Doğu Anadolu'da yaşayan bir Türk boyu olan Terekemeler, Kürtler, Azeriler ve Türkmenler) kültürel gelenekleriyle harmanlanmıştır. Bu özelliğiyle de etkileyici bir kent durumundadır. Çok kültürlülük sayesinde yörenin zengin bir folkloru bulunmaktadır. Kentte farklı diller konuşulur, farklı dinsel inançlar ve farklı yaşam biçimleri görülür. Kars'ta Türkmen boylarının, Azerilerin ve Doğu Anadolu yöresi insanların örf, adet gelenek ve görenekleri bütün oluşturur. Türkiye Büyük Millet Meclisinde ülkemizin her yöresinden, farklı görüşleri temsil eden siyasi partilere üye milletvekilleri bulunmaktadır. Farklı görüşleri savunan bu insanlar bir arada ülkemizin geleceğiyle ilgili kararlar alabilmektedir. (Aşan, 2013: 53)

Bir dönem ders kitaplarında sadece zararlı cemiyet olan Kürt Teali Cemiyetinin adında geçen Kürt kavramı, 2013 yılında ilk kez Anadolu'da yaşayan halklardan biri olarak geçmiştir. Bu dönemin siyasal atmosferinin mimarı AK Parti'nin başlattığı açılımlar ve AB sürecinin etkisi ders kitaplarına kadar yansımıştır. Farklı dillerin, dinlerin, inançların bir arada yaşadığı kentlere örnekler içeren çokkültürlülüğü bir zenginlik olarak değerlendiren etkinlikler vatandaşlık eğitimi ders kitabında yer almıştır. Böylece ulus devletin tektipleştirme üzerine kurulu eğitim anlayışı değişim göstermeye başlamıştır.

Mardin'in özellikle Midyat, Nusaybin ve İdil'e bağlı pek çok köyünde Türkler, Süryaniler, Yezidiler, Kürtler ve Araplar birlikte yaşarlar. Burada yaşayan insanlar Müslüman, Hristiyan ve Yezidi gibi birbirinden farklı inançlara sahiptirler. Tüm bu farklılıklara rağmen insanlar arasındaki sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler son derece gelişmiştir. Mardin, dil açısından da zengindir. Mardin il merkezinde hiç okula gitmemiş bir ev kadını bile Arapça, Kürtçe ve Türkçe olmak üzere en az üç dille iletişim kurabilmektedir. Köylerde herkes kendi dilini konuşmaktadır. Ancak insanlar birbirlerinin dilini, karşılıklı anlayacak kadar konuşabilmektedir. Mardin il merkezinde "Mardince" diyebileceğimiz ortak bir dil kullanılmaktadır. Konuşulan tüm diller, birbirlerinden ve Türkçeden aldıkları kelimeleri yoğun olarak birlikte kullandıkları için herkes kendi dilini de konuşsa insanlar birbirleriyle anlaşmakta zorluk çekmezler. Sözel ve enstrümantal bazı farklılıklara karşın Mardin'de geleneksel müzik ve danslar adeta kültürel zenginliğin simgesi gibidir. Şehir merkezlerindeki düğün ve eğlencelerde bir yandan geleneksel müzikler çalınır ve danslar yapılırken bir yandan da birkaç dilde söylenen ortak müzikler çalınmakta, müzik gibi danslar da iç içe geçmektedir. (Aşan, 2013, 53)

Türkiye'de konuşulan farklı dillerden, dinlerden, danslardan vs. farklı etnik grupların bir arada yaşayabileceğine örnek gösteren anlatım dili, toplumsal barışın sağlam temellere oturtulması bağlamında gelecek nesiller için olumlu örnekler teşkil

etmektedir. Etnokültürel gruplara ders kitaplarında yer vermek bireyin kültürel değerlerini/farklılıklarını daha erken dönemlerde kavramasını ve saygı ile yaklaşmasını sağlayabilir.

3.4.2.1. Vatandaşlık Ders Kitaplarında Kültürel Hakların Yeri ve Kimlik Politikaları

Değişen/gelişen dünya konjonktürüyle birlikte Modern vatandaşlık anlayışı, farklı şekillerde yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır. Kaya'ya (2000: 137) göre, modern vatandaşlık kavramı, devlet ile olan ilişkilerde bireyin sadakatini, haklarını ve ödevlerini ifade eden anayasal bir anlayıştır. Modern vatandaşlık kurumu aynı zamanda milliyetçi ideolojiye destek olma niteliğinde, bireylerin “benzerlik” temelinde aynı ulusal kültüre aidiyetini (*inclusion*) ve/veya “farklılık” temelinde “yabancıların” bu ulusal kültürden dışlanmalarını (*exclusion*) belirleyen bir kurum olarak da tanımlanmaktadır. Ulus devlet olarak da adlandırılan modern devlet anlayışının vatandaş modeli, devletlerin demokratik değerlere yaklaşımıyla yakından ilişkilidir.

Vatandaşlık kavramı, haklar yönünden sürekli gelişen bir süreç içinde olmuştur. Özellikle kadın hakları, cinsiyet eşitliği, çocuk hakları, kültürel haklar gibi konularda artan talepler devletleri bu konularda daha hassas olmaya zorlamıştır. Sosyal, siyasal ekonomik hakların yanı sıra, gelişen teknoloji ve artan talepler sonucu çokkültürlülük kavramının ortaya çıkmasıyla bireylerin kültürel yönden beklentileri de artmıştır. Devletin üyeleri olan vatandaşlarının bu yönde taleplerine cevap verecek en iyi kurumların başında okullar aracılığı ile verilen eğitim gelmektedir.

Kapsayıcı ya da tektipleştirici anlayışta olsun her ulus devlet modeli sisteminin devamlılığı açısından vatandaşlarına eğitim aracılığıyla siyasal değerleri ve ulusal kültürü aktarmaya çalışır. Türkiye'deki uluslaşma bireylerin üzerinde yaşadığı coğrafyanın kültürel zenginliklerini ne kadar teke indirirse ülkenin o kadar sağlam bir kültüre sahip olacağı inancı üzerine kurulmuştur. Bu tek tipe indirgenmiş homojen kültür yaratmada unutturulan kültürel zenginliklerin yerini resmi marşlar, ulusal antlar ve sloganlar almıştır (Kadioğlu, 2008a: 42). Bu ulusal ideoloji, eğitim programlarında siyasal sosyalleşme hedefiyle yer almakta ve hayat bilgisi, sosyal bilgiler, vatandaşlık gibi derslerle bireylere zorunlu eğitim yoluyla aktarılmaktadır.

Türkiye ulus devlet modelini benimsemiş, anayasasında üniter bir yapıda olduğunu belirten bir devlettir. Türkiye’de ulusal kimlik konusunda yaşanan tartışmalar daha çok “Türklüğün” etnisite adı mı, yoksa anayasal bir kavram olarak tüm yurttaşlara verilen bir “ad” mı olduğu konusunda yaşanmaktadır (Üstel, 2003; Kadioğlu, 2008b; Caymaz, 2008). Ulus devlet modeli içerisinde yaşayan farklı etnokültürel gruplar devletin demokrasi anlayışı içerisinde ya kapsayıcı, diyaloga açık olmak ya da kapanmacı bir anlayışla farklılıkları yok sayan bir yaklaşım içerisinde varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda bireyin siyasal sosyalleşmeye ilk adımını attığı okul hayatı ile birlikte, bireyin ulusal kimliğinin farkındalığını kazanması amaçlanmaktadır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 1995-2004 yıllarını “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Eğitimi On Yılı” olarak ilân ettiği toplantıda, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğince hazırlanıp sunulan İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Eylem Planı’nı da kabul etmiş ve İnsan Hakları Yüksek Komiserini bu planın koordinasyonu ile görevlendirmiştir. Programın uygulanması amacıyla Türkiye’de İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi kurulmuştur. Komitenin hazırladığı “İnsan Hakları Eğitimi Türkiye Programı 1998-2007” ile vatandaşlık eğitimini, uluslararası kuruluşların teşvikiyle, uluslararası standartlara yükseltmek hedeflenmiştir. 1995 yılında ilköğretim ikinci kademedeki zorunlu ders olarak okutulan “Vatandaşlık Bilgileri” dersi “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersi olarak yeniden düzenlenmiştir (Kuçuradi, 1999: 4-12).

2005 yılında uygulanan programla birlikte vatandaşlık eğitimi ayrı bir ders olarak değil, disiplinler arası bir anlayışla verilmektedir. Müzik dersinden fen ve teknoloji dersine kadar her branşın içerisinde yurttaşlık eğitimine yönelik kazanımlar yer almaktadır. Ara disiplin olarak yer alan yurttaşlık eğitimine her alanda bazen ilgili bazen ilgisiz konularla ilintili olarak ders kitaplarında ve çalışma kitaplarında değinilmektedir.

Değişen dünya konjonktürü ve AB süreciyle Türkiye’de vatandaşlık perspektifi küresel kriterlere yaklaşmaya/yakınlaştırılmaya çalışılmıştır. Yeni eğitim anlayışında Sosyal Bilgiler dersi içerisinde verilen vatandaşlık eğitiminde toplumların geçmişi, bugünü, gelecekteki politik, kültürel, ekonomik ve çevresel sorunlarıyla, bu sorunların çözümüne yönelik eğitim ön plana alınmıştır. Yeni

konseptte bireyi, hayata bakışında yaşadığı anlam ve kimlik kargaşasından ve tek neden tek sonuç mantığından kurtararak çok boyutlu düşünen, toplumsal sorumluluk duygusu gelişmiş, pragmatik etkili ve sorumlu yurttaşlık yaklaşımına ulaştırmak hedeflenmiştir (Tezgel, 2008: 75-77). Ders kitaplarının yanında öğrencilere dağıtılan çalışma kitapları da yeni ve olumlu bir gelişmedir. Ders kitaplarındaki bilgilerin etnokültürel değerleri de göz önünde bulundurması toplumda farklı kültür gruplarına ve bireyin kendi değerlerine bakış açısını geliştirebilir.

3.5. TRT'DE KÜLTÜREL HAKLARA YÖNELİK YAKLAŞIM VE KİMLİK POLİTİKALARI

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan farklı kültürlere ait değerleri ulus devlet sınırları/düşüncesi içerisinde tek bir kültüre/kimliğe indirgemeye çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nden hatta Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha eski dönemlerde, Anadolu'da yaşamış etnik ve dini azınlıklara ait kültürel değerler/kimlikler, Batı dünyasındaki azınlık ya da yerliler kategorisinden farklılık göstermektedir. Türkiye'nin 1999 yılında AB'ye aday olması aynı zamanda çokkültürlü bir toplum olduğunu kabul etme konusunda bir milat niteliğindedir. Bu çokkültürlü yapının ulus devlet kriterleri içinde ulusal medyada yer alması da Türkiye'de ancak 2000'li yıllarda söz konusu olabilmıştır. Türkiye'nin etno-seküler yapısı içinde farklı kimlik ve kültürlere yönelik politikası, doğal olarak resmi devlet kanalı olan TRT'de de devam etmiştir (Boschele ve Ay, 2016: 41-42). AB sürecinde yapılan düzenlemeler ile farklılıkların kabul edildiği bir anlayış geliştirilmeye başlamıştır.

Türkiye'nin Aralık 1999'da AB tam üyeliğine aday olmasıyla birlikte, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin yoğunlaşmış, Türkiye'deki mevzuatlarda farklı kimliklerin ve dillerin kendilerini ifade etmelerini yasaklayan, önleyen maddeler – kısmen de olsa- kaldırılmıştır. Bu düzenlemelere örnek olarak, Türkiye, önce 1991 yılında Kürtçeyi yasak dil kapsamına sokan 2932 sayılı yasayı kaldırmış ve 2001 yılında, anayasanın 26. ve 28. maddelerindeki “yasayla yasaklanmış dil” ifadesi anayasadan çıkarmıştır. 3 Ağustos 2002 tarihli AB'ye uyum için çıkarılan Üçüncü Uyum Paketi'nde, radyo ve televizyonlarda farklı dillerde yayın serbestisi düzenlenmiştir. Bu paketle birlikte 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve

Yayımları Hakkında Kanun'un 8. maddesinde değişiklik yapılarak "Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde" yayın yapılmasına ve 2923 sayılı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu değiştirilerek bahsi geçen dil ve lehçelerin öğretilmesi için özel kurslar açılmasına imkân tanınmıştır. Haziran 2004 tarihinden itibaren TRT Boşnakça, Çerkezce, Arapça, Kurmanci ve Zazaki dillerinde televizyon ve radyo programları yayınlamaya başlamıştır. 1 Ocak 2009'da 24 saat Kürtçe yayın yapan TRT 6 yayına başlamıştır. Ancak TRT 6'da çocuklara yönelik programlar yapmak yasak kapsamındadır (Coşkun, Derince ve Uçarlar, 2010: 34-35). AB uyum yasaları aynı zamanda devletin resmi televizyonu olan TRT'nin de kimlik ve kültürlere bakışını değiştirmiştir. 10 Ocak 2015'te adı "TRT KÜRDİ" olarak değişen TRT 6'nın kuruluşu Türkiye'deki çokkültürcü yaklaşımın sembolü olarak görülmektedir.

TRT 6'nın yayına başlamasına yönelik dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın birlik ve beraberlik mesajı ile birlikte Kürtçe "TRT şeş, bi xêr be" (TRT 6 hayırlı olsun) mesajı yayınlaması (Pazarbaşı, 2008), TRT'nin bundan böyle farklı dillere yönelik politikasında köklü değişiklikler olduğunun en bariz kanıtı niteliğindedir.

AK Partinin bezer şekilde Alevilere yönelik açılım çalışmasında da TRT'nin kimlik ve kültürlere yaklaşımında değişen politikalar göze çarpmaktadır. 4. Alevi Çalıştay'ında konuşan Kamu-Sen Başkanı Bircan Akyıldız (2009: 123), TRT'nin Alevi toplumumuzu tanıtacak programlar yapması, Alevi İslam inanç felsefesinin öncülerini tanıtacak programlar hazırlamasını önermiştir. TRT'nin Alevilere yönelik program yapması konusunda gelen talepler, TRT'nin Alevilere yönelik de kimlik ve kültür politikası geliştirmesine neden olmuştur.

TRT'nin sadece Müslüman, Sünni, Türk kimliği bağlamında yayınlarına devam edemeyeceği özünde ilk olarak 2004 yılında farklı dil ve lehçelerde yayın yapması ile başlamıştır. Bugün TRT, Türkçe dışında, Kürtçe, Arapça, İngilizce, Azerbaycan Türkçesi, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe ve Türkmençe programları ile hemen hemen tüm Orta Asya ve Ortadoğu'ya hitap edebilecek kadar geniş bir etkinlik alanı kazanmıştır. AK Parti döneminde genişleyen farklı dillere ve kültürlere yönelik bu açılımlar, TRT'nin tek düze ve tek kimlikli yayıncılık anlayışını,

çokkültürlülük bağlamında kültürel haklara ve kimliklere yönelik politikasını değiştirmiştir.

3.5.1. TRT’de Kültürel Haklara ve Farklı Kimliklere Yönelik Programlar

AB süreciyle birlikte TRT’de 40’ar dakikalık yayınlarla başlayan farklı dil ve lehçelerdeki yayınlar AK Parti’nin etnokültürel grupları bir zenginlik olarak görmesi ile değişime uğramıştır. Kürtçe ve Arapça ayrı bir resmi devlet kanalının kurulması ile önemli bir adımlar atılmıştır. Bu süreçte başta Kürtçe ve Arapça olmak üzere farklı dil ve lehçelerde yayın yapmanın yanı sıra, Anadolu’da yaşayan farklı dinsel inançlara yönelik de programlar artık TRT ekranlarında yer almıştır.

TRT ilk kez Alevi inancında önemli yer tutan Muharrem ayında ana haber bültenini Karacaahmet Cemevi’nden yayınlayıp, Kerbela temalı konseri canlı olarak yayınlamıştır. Alevi deyişlerinin yayınlandığı programda Alevi dedeleri, Alevi dernekleri temsilcileri ve farklı dini kesimlerden kanaat önderleri davet edilmiştir (Yeni Şafak, 2009). AK Parti’nin Alevi Çalıştayları’ndan gelen öneriler ışığında hazırlanan programlar TRT’nin farklı kimlik ve kültürlere yönelik programlar hazırlamasına katkı sunmuştur.

Alevi inanç ve kültürünü tanıtan TRT yayınlarının artması toplumda Alevilere ilişkin olumsuz yargıların kırılmasına katkıda bulunmasının yanında, Alevi toplumunun kültürel haklar bağlamındaki hassasiyet alanıdır (Akçiçek, 2016: 17). Eşit yurttaş olma duygusunu bireylere aktarmada, devletin resmi söylemini yine resmi devlet televizyonunda, çoğunluğun yanında azınlığa yer vermesi, aynı zamanda toplumsal diyalogun gelişmesine de katkısı olacaktır. TRT bu doğrultuda birçok belgesel film hazırlamıştır. Bunlardan biri olan “Sıraç” adlı belgeselde, Alevi inancına bağlı Türkmen toplulukları konu edilmiştir. Alevilerin temel değerlerini tanıtmaya çalışan “Bir Yol Hikayesi” belgeseli yine TRT tarafından çekimleri yapılmış ve TRT’de yayınlanmıştır.

Osmanlı döneminden miras kalan ve Lozan Antlaşması’nda azınlık kabul edilen Ermenilere yönelikte kimlik ve kültürel haklar bağlamında olmasa da medyada açılım olarak değerlendirilen gelişmeler olmuştur. TRT’de yayınlanacak

olan “Ayrılık” adlı dizinin çekimlerinin Erivan’da yapılacak olması medyaya Ermeni Açılımı olarak yansımıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Ermenistan-Türkiye milli takımlarının mücadelesi için Ermenistan’ın başkenti Erivan’a gitmesinin ardından iki ülke arasındaki asırlık siyasi problemlere yönelik diyalog adımları atılmıştır. Dizinin bir amacının da Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki düşmanlığı sonlandırmak olduğu belirtilmiştir (Hürriyet, 2008). Açılım süreçleri ile Anadolu’da yaşayan tüm farklı etnik ve dini topluluklara yönelik geliştirilen iyimser hava toplumsal barışın kalıcı olması yönünde olumlu tepkiler almıştır.

3.5.2. TRT’de Kültürel Haklara ve Kimliklerin Tanınmasına Yönelik Reformların Yansıması

Farklı kültür ve inançlara yönelik TRT’de yayınların başlaması, toplumda olumlu olumsuz birçok tepkiyi de beraberinde getirmiştir. TRT’nin Kürtçe yayına başlaması üzerine Isparta Aydınlar Ocağı Başkanı Doç Dr. Kâmil Kaya (Erçakır, 2008) bir basın toplantısı düzenleyerek, TRT’nin resmi devlet televizyonu olduğunu ve resmi dilinin de Türkçe olmasında ötürü başka bir dilde yayın yapamayacağını savunmuştur. Durumun anayasaya da aykırı olduğunu belirten Kaya, tek devlet, tek bayrak ve tek dil olarak ifade edilen devletin üniter yapısının bozulacağını öne sürmüştür. Türk milliyetçilerinin tepkilerinin yanı sıra, TRT’nin Kürtçe yayın yapması, Kürdi-Der, ‘Kürt Dili ve Eğitim Hareketi’, ‘Diyarbakır Kürt Enstitüsü’ adlı gruplar tarafından da Diyarbakır’da protesto edilmiştir. Türkçe ve Kürtçe olarak yapılan basın açıklamasında, devletin Kürt kimliğini tanımadan ve x, w, q gibi harfleri kullanan belediyeleri cezalandırırken, TRT’de Kürtçe kanal açılması samimi bulunmamıştır (Altıntaş, 2008). Hem Türk hem Kürt milliyetçilerinden farklı nedenlerle tepki alan TRT’nin Kürtçe yayını, olumlu tepkiler de almıştır.

Türkiye’nin düşüncelerini ve siyasetini Ortadoğu ve Körfez ülkelerinde daha iyi anlaşılması için kurulan Kürtçe ve Arapça kanallar, dönemin Başbakanı olan Recep Tayyip Erdoğan’ın talimatı üzerine kurulmuştur (Vatan, 2008). Anadil ile bölgedeki farklı etnokültürel gruplara seslenilerek hem Türkiye’nin dış politikasındaki barışçıl anlayışı hem de kültürlerin bir arada ve diyalog halinde olması amaçlanmıştır. 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün 2010 yılında Diyarbakır’ı ziyaretinde, TRT Şeş’te canlı yayınlanan bir programa katılarak seyirciyi Kürtçe selamlaması, TRT Şeş

projesinin devletin en yetkili kişisince de desteklendiğini göstermektedir (İHA, 2010). TRT'nin farklı dil, inanç ve kültürlerle yönelik programları devam etmekle birlikte bugün bu programlar içerik ve nitelik yönünden halen tartışılmaktadır. Tartışmaların olumlu ya da olumsuz eleştirine rağmen TRT'nin cumhuriyet tarihi boyunca AK Parti dönemine kadar yok sayılan etnokültürel topluluklara yönelik televizyon kanalı kurması ve programlar yapması, kültürel haklar bağlamında önemli bir gelişmedir.

3.6. TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL HAKLAR VE KİMLİK POLİTİKALARI ÜZERİNE SOSYOLOJİK DÖNÜŞÜM

Kimlik politikalarına postmodern bakış ile yaklaşan siyasal anlayışa göre, tüm kimlik bileşenleri bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Bu bütünlüğün sağlanmasında etnik kimlikler toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf, cinsel, tercih gibi bileşenlerden ayrı tutulmamalıdır (Özkırımlı, 1999: 228). Türkiye'de de değişen dünya konjonktürü ve toplumsal tabandan yükselen talepler, AB süreci ile arkasına aldığı rüzgarla kültürel haklar ve kimlik politikaları üzerinde değişimi yönelmiştir.

AB'ye tam üyelik süreci ve AK Parti'nin tek başına iktidar olarak arkasına aldığı AB desteği ve reform yapmaya istekli yaklaşımı, tüm alanlarda olduğu gibi kültürel haklar ve kimlik politikaları bağlamında da önemli değişimler yaşanacağına işaret etmiştir. AK Parti'nin farklılıkları yok saymak yerine Türkiye'nin bir zenginliği olduğu anlayışıyla yola çıkarak yaptığı reformlarla ülkedeki farklı dil, din, inanç ve kültüre sahip bireyler eşit vatandaş olduğunu hissetmeye başlamıştır. Bu duruma kanıt olarak sunulabilecek örneklerin başında AK Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte farklı kimlikler, kültürler ve bunların hakları üzerine yapılan sosyolojik çalışmalarındaki artış gösterilebilir. Bu sosyolojik dönüşümün kalıcılığı ise ülke içi ve dışı siyasal gelişmeler neticesinde 2015 Haziran seçimlerinde durma noktasına gelmiştir.

Yapılan reformların yeni ve sivil bir anayasa ile taçlandırılıp yasal güvence altına alınamaması da reform hareketlerinin yavaşlamasında önemli bir etken olmuştur. AK Parti'yi AK Parti dönemindeki gelişmeleri anlamak için partinin genel başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan'a bakmak önemlidir. İstanbul'da işçi sınıfı bir ailede dünyaya gelen Erdoğan, Türkiye'de mecazen "siyah Türkler" ve beyaz

Türkler” olduğunu, kendisinin de “siyah Türk” olduğunu belirtmektedir. İslamcı kimliği ile eleştirilen muhafazakâr Erdoğan için, Türkiye’yi İslam Cumhuriyeti’ne dönüştüreceği kaygısı cumhuriyetin elitist laikleri tarafından her zaman dile getirilmiştir (Findley, 2012: 360-361). Günümüzde bu tartışmalar devam ederken AK Parti döneminde hayata geçirilen başarılı/başarısız tüm açılımlar, toplumdaki etnokültürel topluluklar için bir tanınma ve eşit yurttaş olma ümidi taşımasını sağlamıştır.

2015 Haziran’ında meclisteki çoğunluğu kaybeden AK Parti için yeni bir dönüm noktası oluşmuş ve toplumda kültürel haklar bağlamında kazanımlar elde eden farklı etnik, dini, dilsel topluluklar için yeni bir süreç başlamıştır. Haziranda gerçekleşen seçimler sonrası bir türkü hükümetin kurulamaması sonucu 1 Kasım 2015’de seçimler tekrar yapılmıştır. Bu seçimlerde %49,49 oy alarak tarihi bir zafere imza atan AK Parti tek başına iktidarını sürdürmüştür. Dönemin AK Parti genel Başkanı Ahmet Davutoğlu, AK Parti’nin ulaştığı en yüksek oy oranını yakalamıştır. 7 Haziran ile 1 Kasım arasında yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerin yanı sıra Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yaşanan terör olayları da seçim sonuçlarına etki etmiştir.

Cumhuriyet tarihinin en eski partisi olan CHP’de kimlik politikaları ve kültürel haklar bağlamında en radikal dönüşümü yaşayan siyasi parti olarak tanımlanabilir. Küreselleşen dünyada ve Türkiye’de cumhuriyetin ilk yıllarındaki ulusçuluk anlayışını terk eden CHP 1990’lı yıllarda yükselen ayrılıkçı terör hareketlerine yönelik raporlar hazırlamıştır. 1990’lı yıllarda Kürt sorunu merkezli görülen Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki terör sorununun tüm ülkeyi etkilemesi CHP’nin kimlik ve kültür politikalarını gözden geçirmesine neden olmuştur. 2000’li yıllarda en uzun ana muhalefet süreci başlatan CHP, AK Parti’nin kimlik ve kültür programlarını yoğun olarak eleştirmiştir. Fakat bu eleştiri sürecinde CHP kendi parti programında kuruluş yıllarının aksine etnik kimliklere yer vermeye başlamıştır.

2008 yılında CHP’nin yenilenen programında ise ilk defa farklı etnik kimliklere sahip olmanın bir şeref olduğu programda bir başlık olarak yer almıştır. CHP’nin “Çağdaş Türkiye İçin Değişim” adı altında yayınladığı programda kimlik ve kültürel haklar bağlamında oldukça somut öneriler yer almıştır. Bu öneriler içerisinde Kürt kökenli vatandaşlarımızın yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki geri

kalmışlığı, işsizliği, yoksulluğu, feodal düzenin ortadan kaldırması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca toprak reformu gerçekleştirerek bölgedeki yurttaşlarımızı toprak sahibi yapması gerektiği belirtilmiştir. GAP projesini süratle tamamlaması gerektiğine yer verilmiştir. Terörle mücadele için sarf edilen kaynakları bölgenin kalkınmasına harcaması gerektiği ve O bölgedeki vatandaşlarımızın etnik kimliklerini koruyarak bütün toplumumuzla bütünleştirme hedefine ulaşması programda yer almıştır. Yine programda kişinin kültürel haklarına saygının, aynı zamanda kişinin kimliğine saygı olduğu vurgusu yapılmıştır. “Asimilasyon değil, entegrasyon öneriyoruz” başlığı altında kimsenin ırk ve köken olarak birbirinden üstün olmadığı vurgusu ön plana çıkarılmıştır. CHP’nin entegrasyon anlayışının farklı etnik kimliklerin ve inançların ortadan kaldırılmasını değil, onlara saygı göstererek ülke bütünlüğünün ulus devlet anlayışı ile korunmasını öngördüğü belirtilmiştir. Her etnik kökenden vatandaşın kendi anadilini özgürce kullanabileceği, özel dershaneler veya kurslar gibi kurumlar kurarak anadillerini özgürce öğrenebileceği ve öğretebileceği, dergi, gazete gibi yayınlar yapabileceği, TV ve radyo kanalları kurabileceği ifade edilmiştir (CHP, 2008: 46-48). CHP’nin tarihsel süreçte yaşadığı bu değişim ve dönüşümde AK Parti’nin başarılı bulunan kimlik ve kültür politikalarının yanı sıra değişen dünyanın CHP’yi de etkilemesi olarak okunabilir.

CHP’nin tarihsel süreçte yaşamış olduğu bu değişim ve dönüşüm partinin kurucularının farklı kimlik ve kültürlerle bakışından hangi noktalara gelindiğinin apaçık göstergesi olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında tek partili dönemde farklı dil ve lehçelerin kamusal alanda konuşulmasının yasaklanması yönünde çalışmalar yapan CHP, ülkedeki farklı etnokültürel sahip toplulukların kültürel haklarını savunan ana muhalefet partisine dönüşmüştür. Fakat CHP içerisinde ulusalcı olarak tanımlanan blok üst/alt kimlik tartışmalarına karşı çıkmaktadır. Tek partili dönemdeki uygulamalarını yaşamış/okumuş vatandaşların CHP’yi kimlik ve kültürel hak konularında samimi bulmadığı da söylenebilir. Bunun en önemli göstergesi ise CHP’nin 2008 yılında yayınladığı programda geniş yer verdiği Kürtlerin yoğun olarak yaşadığını belirttiği Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da aldığı oy oranlarından analiz edebiliriz. 2011 genel seçimlerinde CHP’nin Doğu Anadolu’da aldığı oy oranı %10,6 Güneydoğu Anadolu’da ise %8,5 oranında kalmıştır (HT Seçim, 2011). Sosyolojik bağlamda toplumdaki değişim ve dönüşüm Türkiye’nin en köklü partisi

olan CHP'nin de kimlik ve kültür politikalarındaki çokkültürcülük yaklaşımına evrildiğini görmekteyiz. Ancak değişen politik söylemlerin toplumda karşılık bulması konusunda en azından 2015 yılına kadar pek karşılık bulamadığı seçim sonuçlarından görülebilir.

SONUÇ

Ulus devletin biçimlendirdiği insan tipi; sosyal, ekonomik, kültürel vs. durumlarda bireyi belli sınırlar içinde davranmaya zorlayabilmektedir. Bireyleri çevreleyen kurumlar, onlara üst kültürünü öğretirken, bir üst kimliğin inşası için çeşitli yollara başvurmak durumundadır. Bu süreç doğası gereği aynı zamanda sosyo-politiktir. Elbette ulusal karakter oluşturma çabaları tüm bireyler söz konusu olduğunda beraberinde üst kültüre eleştirel yaklaşan farklı kesimlerin tepkisiyle karşılaşılabilir. Çokkültürcülük politikalarının hakim olduğu bir toplum özlemi olanlar için toplumdaki konumundan hoşnut olmayanların önlerinde birkaç seçenek sunulmaktadır. Bu seçeneklerden birkaçı; asimile olmak, göç etmek ya da topraklarını geri isteyen bir milliyetçi haline gelip durumu değiştirmeye çalışmaktır. Dünya tarihinde birçok örneğine rastlanıldığı gibi toplumda hâkim kültürel yapının da farklı kültür ve kimliklere yönelik olarak benzer seçenekleri mevcuttur. Örneğin onları asimile etmek, ülke dışına sürmek ya da katliam, tehcir, aşağılama gibi yollarla son aşamada onları “etnik temizliğe” tabi tutmaktır. Bu siyaset anlayışı 20. yüzyılda tanık olduğumuz süreçlerdir. Güçlü bir yönetim için devlet ile kültür arasında uyumu öngören milliyetçiliğin temelinde baskın bir milliyetçi siyaset yatmaktadır. Devlet ile kültür arasındaki kutsal evliliğin modeli ve izlediği yol, ortakların mevcudiyetine ve durumuna bağlı olarak büyük ölçüde değişkenlik göstermektedir (Geller, 2005: 150-151). Küreselleşmenin de etkisiyle kültürlerin birbirlerine üstünlük kurma eğiliminden çok, nasıl bir arada yaşanır sorununa cevap aramaya başlamasına neden olmuştur. Bu noktada da demokratik değerlerle kültürler arası diyalog ön plana çıkmıştır.

Ulus devletlerin tarihten gelen deneyimleri göz önüne alarak asimilasyon politikasında başarılı olamadığı takdirde bu politikanın hedefi olan etno-kültürel türdeşlik mitinden vazgeçmesi ve etnik farklılıkları “öteki” olarak değil, “biz”in bir parçası olarak görmesi ulusal birlik düşüncesini güçlendirebilir. Bir arada yaşamaya elveriş sağlayacak olan uluslararası hukuk ve deneyimleri göz önüne alarak rehber edinilmesi durumunda, dış baskılara zemin hazırlayacak ya da toplumda kutuplaşmaları arttıracak sosyopolitik ortamların yaratılması engellenebilir. Bu durumun yani “biz” algısının sağlanamaması, toplumsal kutuplaşmanın etnik gerilimlere yol açması ve ulusal birliği doğrudan tehdit etmesi, uluslararası boyut kazanarak devletin meşru kontrolü kaybetmesine neden olabilir. Bu aşamada ise yabancı aktörler devreye girerek devletin bölünmesi ya da yeniden şekillendirilmesi gibi istenmeyen seçenekleri gündeme taşıyacağı açıktır (Kurubaş, 2008: 38-39). Ulus devletlerin kendi iç meselelerine yine kendi iç dinamiklerini kullanarak çözüm arayışına girmeleri hem toplumsal barışa hem de ulusal bütünleşmeye katkı sunacaktır. Her toplumun uluslaşma sürecinde yaşadığı benzer etnik, dini ve kültürel problemler, toplumdaki farklı toplulukların yine kendi arasındaki diyalog ile çözümlenebilir.

Uluslaşma sürecinde yaşanan gelişmelerin dönemin şartlarına bağlı olarak değerlendirmesi ve günümüz dünyasının evrensel şartlarına göre yeniden gözden geçirilmesi, bugünün dünyasında siyasal kültürün önemli bir unsuruna dönüşmüştür. Toplumsal uzlaşmanın ve barışın sağlanması için zemin arayışı genellikle dünyada (Almanya’da Holocaust, Güney Afrika’da iç savaş, Latin Amerika’da darbeler vs.) toplumsal hafızada derin izler bırakan askeri darbeler, savaşlar, iç çatışmalar, sistemin değişmesi gibi büyük toplumsal travmalara neden olan olaylar sonucunda yaşanmıştır. Günümüz Türkiye’inde bu düzeyde kıyaslanabilecek gelişmeler görünmemektedir. Türkiye’de kendine özgü yol ve yöntemlerle toplumsal barışı sağlayacak ve kutuplaşmayı sonlandıracak yöntemler geliştirebilir (Sancar, 2014: 259-260). Türkiye’de de bir dönem görmezden gelinen farklı kimliklerin yeniden kamusal alanda görünürlük kazanmasına öncülük eden önemli çalışmalar AK Parti hükümetleri döneminde gerçekleşmiştir. AB’ye tam üyelik için adaylığa kabul edilen Türkiye’de, AK Parti’nin tek başına iktidar olması, cumhuriyet tarihi boyunca resmi olarak reddedilen kimlik ve kültürlerin hükümet nezdinde yapılan çalışmalarla tanınması sağlanmıştır. Ancak bu tanınma süreci AB üyeliği için gerekli olan yasal

düzenlemeler ve AK Parti'nin politik perspektifi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle de farklı kimlik ve kültürlerin talepleri özünde siyasi iktidarın gücüne güç katmak için kullandığı bir araca dönüşebilir.

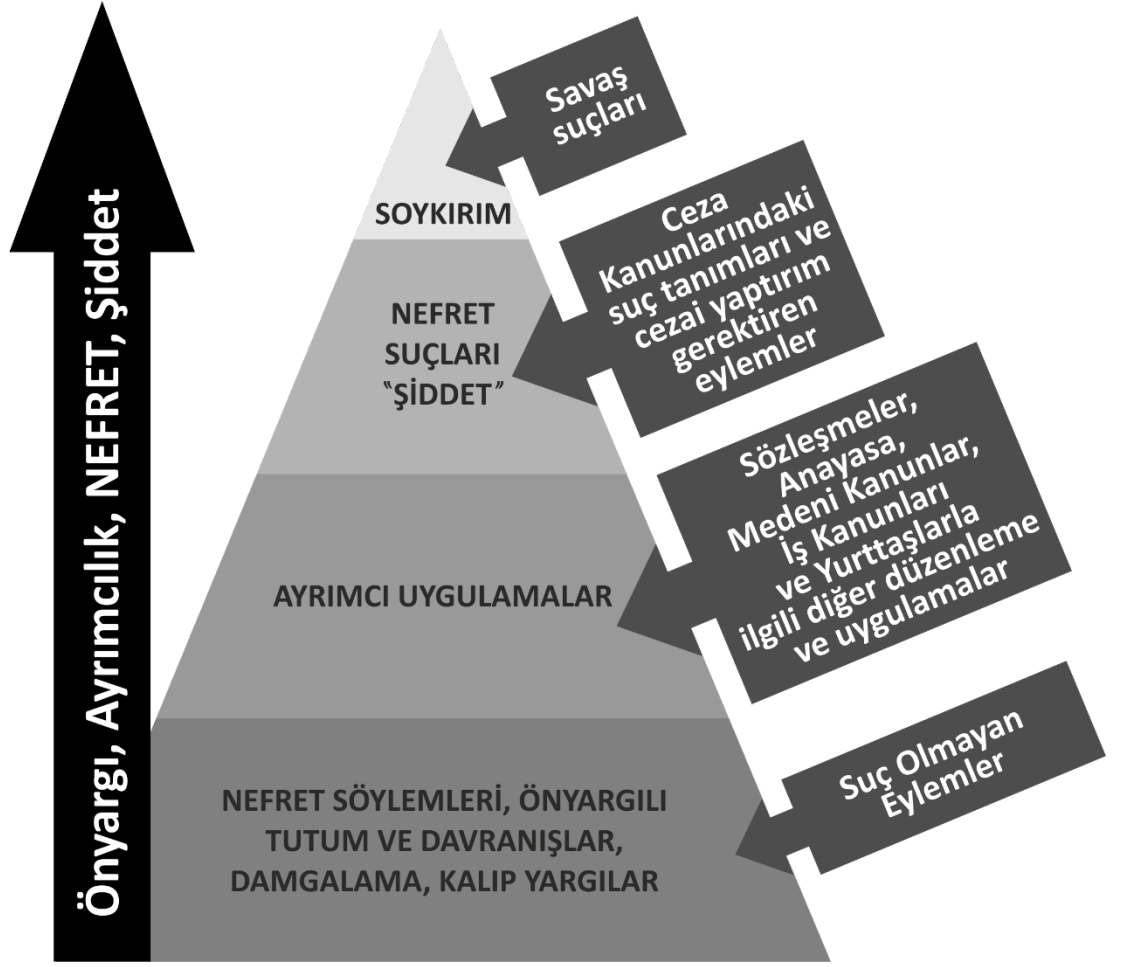
1924 Anayasasında (66. Madde) Türkiye'de yaşayan herkes Türk olarak kabul edilmiştir. Bu madde ile Lozan Barış Anlaşması görüşmelerinde farklı etnik ve dini grupların tartışma konusu yapılması engellenmiştir. Bu anlayış çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kırmızı çizgilerinde biri, gayrimüslimler dışında kalan farklı etnik ve dini toplulukların resmi olarak tanınmaması olmuştur. Bu anlayış neticesinde zamanla farklı etnokültürel unsurlarda marjinalleşmelere sebep olmuştur. Anadolu'da yaşayan farklı etnokültürel topluluklar cumhuriyetin ilk yıllarında yoğun olarak uygulanan kimlik politikaları ("Vatandaş Türkçe konuş" kampanyaları, şapka kanunu, tekke ve zaviyelerin kapatılması vs.) nedeniyle kültürel değerlerinin yok sayılma/asimilasyona uğrama hissine kapılmıştır. Bu kimlik politikaları neticesinde, resmi olarak azınlık statüsüne sahip olmayan farklı etnokültürel topluluklar ümmetçilik, cemaatçilik ve kavimcilik gibi parçalara bölünmeye başlamıştır. Zamanla bu ümmetçilik, cemaatçilik ve kavimcilik üzerinden kendine ait özerk bir alan yaratan topluluklar, eğitim ve ekonomi gibi alanlarda örgütlenerek toplumsal bütünleşmenin çarpık bir noktaya taşınmasına neden olabilmektedir. Toplumsal bütünleşmeye ket vuran bu bölünmeye Türkiye'de AK Parti hükümeti dönemine kadar genellikle görmezden gelinmiştir. AK Parti döneminde yasal düzenlemeler ve çalıştaylarla (Roman, Alevi vs.) kimlik ve kültür bağlamında resmi olarak azınlık olarak kabul edilmeyen etnokültürel topluluklar kamusal alanda kendilerine yer bulmaya başlamıştır. AK Parti'nin farklı kimliklere yönelik geliştirdiği söylem özellikle AB süreci ve çalıştaylar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ne var ki bu çalıştaylardan çıkan önemli sonuçlar olmadığı gibi uygulamalara yansıyan önemli değişiklikler olmadığı eleştirilerini de almıştır. Her ne kadar kamusal alanda tartışılmaya başlansa da yasal düzenlemeler bağlamında da birçok eleştiri almıştır.

Türkiye'de kimlik ve kültürel hak talepleri bağlamında yaşanan sorunlar demokratikleşme ve demokrasi kültürü geliştirme sorunsalında düğümlenmektedir. İnsan merkezli, hak ve adalet üzerinden ilerleyen evrensel normlarda üyesi olunmaya çalışılan AB kriterlerinde bir hukukun inşası, 21. yüzyıl Türkiye'sinin vazgeçilmez ihtiyacı olarak görünmektedir (Kolukırcık, 2008: 145). AB sürecinin olumlu etkisi ve AK Parti iktidarının kararlı duruşu ile cumhuriyet tarihinin en köklü kimlik ve

kültürel hak taleplerine dayalı sorunlarına çözüm arayışı yoğunlaşmıştır. Türkiye'nin AB süreciyle birlikte yoğunlaşan demokratikleşme süreci iç ve dış politikadaki değişime göre inişli çıkışlı bir süreç olarak devam etmektedir.

AK Parti döneminde gerçekleştirilen çeşitli kanun değişiklikleri ile farklı kimlik ve kültürler her ne kadar kamusal alanda daha görünür olmuşsa da cumhuriyet döneminin katı kimlik politikalarının yansımaları sürmüştür. Özellikle 1980 askeri müdahalesi sonrası kültürel farklılıklara ve kimliklere yönelik tekkültürlülüğü savunan milliyetçi söylemlerin, ders kitaplarında, medyada ve siyasette varlığını sürdürmesi olumsuz/ötekileştirici söylemleri meşrulaştırabilmektedir. Bu durumda barışçıl bir toplum inşasında halen önemli bir engel olarak varlığını korumaktadır.

Siyasette, medyada ve eğitimde farklı kültür ve kimliklere yönelik olumsuz ifadeler zamanla söylemden eyleme dönüşerek toplumda şiddet olaylarını legalleştiren bir boyuta taşınabilmektedir. Toplumda farklı kimlik ve kültürlere yönelik önyargılı söylem ve davranışları suç olarak görmeyen ve bu durumu normal karşılayan bir toplumda birey, farklı kimlik ve kültürleri küçümseyebilir. Bu durumun bir sonraki adımında ise toplumdaki ayrışma farklı kimlik ve kültürlere yönelik farklı uygulamaların doğmasına neden olabilir. Ayrımcılığın resmi ya da gayri resmi olarak uygulanması toplumda nefret söylemlerinin/suçlarının meşrulaşmasına neden olabilir.

Şekil 1. Anti-Defamation League's (ADL)"Pyramid of Hate",Nefret Piramidi: Önyargı, Ayrımcılık, Nefret ve Şiddet, (Akt: Hakan Ataman, 2012: 10)

Nefret söylemlerinin önlenememesi halinde çok daha büyük sorunlara yol açabileceğini gösteren “nefret piramidi” toplumsal barışın inşasında yasal düzenlemelerin önemini de ortaya koymaktadır. Türkiye mediasında ötekileştirici bir dil kullanılmaması (medya yayınları, politikacıların söylemler, ders kitaplarındaki bazı konular vs.) zenofobik yaklaşımlar karşısında yargının tavizsiz olması ve toplumsal duyarlılığın geliştirilmesi toplumsal barışa hizmet edecektir. Aksi takdirde toplumda kendisini eşit yurttaş olarak hissetmeyen/hissedemeyen farklı kimlik ve kültürleri üst kültüre karşı daha da uzaklaştırmaktadır.

Mecliste yer alan partilerin ve bu partilerin mensuplarının söylem ve demeçlerinde toplumun farklılıklarını siyasi güçlerini devam ettirmede bir araç olarak kullanması, toplumsal barışa hizmet etmemektedir. Özellikle 1980 askeri darbesi sonrası askeri cunta tarafından hazırlanan anayasanın sivilleştirilmesi

hususunda ve bu sivilleşme sürecinde, ulus devletin kuruluş evresindeki iç düşman olarak tasvir edilen farklılıkları reddeden anlayışı, sivil anayasa önündeki en büyük engeldir. Bu durumda da ne AB kriterleri ne de toplumdaki farklı kimlik ve kültürlerin talepleri karşılanabilmektedir. AB üyeliğini bir yandan isteyen bir yandan da iç siyaset gereği iktidarını korumaya çalışan siyasal iktidar, çokkültürcü ve tekkültürcü siyaset arasında sıkışmış durumdadır. AK Parti'nin 2002'den 2015 yılına kadar birçok alanda farklı kimlik ve kültürlerle yönelik uygulamaları eğitim sisteminde siyasi tutum ve TRT'deki etkisi kadar olmamıştır. AK Parti'nin eğitimde gerçekleştirmeyi hedeflediği reformlara bakıldığında kısmı olarak demokratikleşme görülse de ulus devlet mantalitesinin tekkültürcü yaklaşımı gücünü korumaktadır.

Recep Tayyip Erdoğan'ın söylemleri ve karizmasıyla partisinin önüne geçmesi, AK Parti'yi de tipik bir lider partisine dönüştürmüştür. Erdoğan'ın özellikle İslami referanslarla dile getirdiği söylemler “dindar nesil yetiştireceğiz”, “milli birliğin çimentosu olan dinimiz” milli kimliğin hukuksal normlardan değil, dini birliğe dayalı bir mevcudiyet ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında da AK Parti'nin farklı kimlik ve kültürlerle olan mesafesi evrensel hukuk normlarına dayalı vatandaşlık kurallarına yakın olduğunu söylemek zorlaşmaktadır (Candaş ve Buğra, 2010: 306). AK Parti'nin toplumsal mutabakata dayalı bir vatandaşlık normu yakalaması ve AB standartlarına uygun bir demokrasi inşa etmesi için de dini referanslardan ziya de toplumsal taleplerden yola çıkması gerekebilir.

AK Parti'nin 2004 yılında değiştirdiği milli eğitim müfredatında halen eski dönemin milliyetçi ve militarist söyleminin ağırlıklı olduğu birçok araştırmada görülmüştür. Özellikle Tarih Vakfının hazırlamış olduğu “Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi” kapsamında milli eğitimin okullarda ücretsiz dağıtılan ders kitaplarındaki olumsuzlukları ortaya koymaktadır. Bu projede farklı ders kitaplarında yer alan nefret söylemleri ve ötekileştirici ifadelerin sıklıkla kullanıldığına yer verilmiştir. Bu proje kapsamında sosyal bilgiler ders kitaplarına getirilen eleştirilerin başında sürekli bir düşman algısı üzerinden toplumsal kutuplaşmaya ve farklı toplumlara yönelik şüpheli bakış ön plana çıkmıştır. Özellikle soydaş vurgusunun yoğun kullanılması, Türk Dünyası Haritaları gibi etnik vurgular, militarizm, milliyetçilik, ordu-millet, Türk Tarih Tezi'yle, Türk-İslam senteziyle ilgili verilerin sıklıkla kullanılması projede eleştirilmiştir (Kahyaoğlu, 2009: 240). Etnik vurguların ön plana taşınması ile bireyin içselleştireceği Türklük algısı, anayasanın kapsayıcı

Türklük anlayışından farklılık gösterebilir. Bunun neticesinde ise toplumsal bütünleşmenin en önemli parçalarından biri olan etnik ayrışmaya neden olabilir.

Sosyal bilgiler ders kitaplarında yoğun olan tekkültürcü ve etnik milliyetçi yazım, bu eğitim sisteminin çıktısı olan geleceğin yetişkinlerinde farklı kimlik ve kültürleri reddeden bir algı oluşturabilir. Siyasal alanda yapılan/yapılmak istenen toplumsal barış inşası için bireyin siyasal sosyalleşmesinde ilk evrelerden biri olan eğitim sisteminde de farklı kimlik ve kültürlere yönelik eşit yurttaşlık anlayışında konular arttırılmalıdır. Ders kitapları incelendiğinde kimlik oluşturma boyutunda Orta Asya kökenli atıflar, bireyin Türk kimliğini ve kültürünü etnik olarak değerlendirmesine neden olmaktadır. Etnosantrizmi yükselten, farklı kimlik ve kültürlere yer vermeyen eğitim anlayışı, toplumda kültürel ayrılıkları derinleştirmektedir. AK Parti döneminde yenilenen milli eğitim müfredatı bu yönüyle siyasi alanda yürütülen kimlik politikalarına ters düşmektedir. Hükümetin geliştirmeye çalıştığı toplumsal mutabakat için eğitim sisteminde de köklü değişiklikler yapılması ve farklı kimlik ve kültürlerin iç tehdit gibi olarak bireye aktarılmaması gerekmektedir. Tarihin en eski yerleşim yerlerinin başında gelen Türkiye topraklarında yaşamış ve yaşamaya devam farklı kimlikler ve kültürler ders kitaplarında ne tamamen yok sayılmalı ne de kutsanmalıdır. Bu konuda tarihsel gerçeklikler göz önünde bulundurularak farklılıklar ders kitaplarında öğrencinin algı seviyesine göre yer verilmelidir.

Medyada farklı etnokültürel gruplara yönelik rencide edici yayınların varlığı (televizyon dizilerinde Romanların eğlence, Lazların, Kürtlerin vs. dil ya da şivelerini komedi unsuru, dindarların yaşam şeklinin ya da giyim tarzının küçümsenmesi gibi) toplumda tektipleştirmeye hizmet ettiği gibi kültürel zenginliği dezavantaja dönüştürmektedir. TRT'nin farklı kültür ve dillere yer vermesi, bir zamanlar kırmızı çizgi olarak gösterilen ve ülkenin bölünmesine sebep olacak denilen algıyı kırmıştır. TRT'nin dışında farklı dil ve lehçelerde yayın yapan medya kuruluşlarının kurulmasına izin verilmesi de etnokültürel topluluklar için önemli bir kültürel hak kazanımı olmuştur. Bölgesel yayın yapan televizyon kanallarının da farklı dillerde yayın yapabilmesi, kültürlerin yaşadığı bölgede canlı kalmasını da sağlamaktadır. Medyadaki bu değişime TRT'ni öncülük etmesi iktidarın ulusal televizyon kanalı üzerindeki yetkisi ile sağlanmıştır. AB'ye tam üyelik için aday olunması ile birlikte kültürel haklar ve kimlik politikaları gayrimüslimler dışında

Anadolu'da yaşıyan farklı inanç ve kimlikleri de kapsamak zorunda kalmıştır. AK Parti'nin TRT üzerinden başlattığı farklı dil ve lehçelerde (Kürtçe, Arapça, Azerbaycan Türkçesi, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe ve Türkmençe vs.) 24 saat yayın yapan televizyon kanalı sayısı AB üyeliği ile getirilen kriterlerin teşvikiyle artmıştır. AB üyeliği için yerine getirilmesi gereken Kopenhag Kriterleri çerçevesinde kültürel haklar bağlamında yapılan değişiklikler ile medyada da farklı kimliklerin ve kültürlerin görünürlüğü artmıştır.

1980 askeri müdahalesi sonrası başta Kürtçe olmak üzere yasaklanan farklı dil ve lehçeler TRT bünyesinde kurulan kanallar ile devletin resmi söyleminde bir zamanlar yok sayılan kültürlerin varlığını kabul etmiştir. Bu sürecin oluşmasında AB'nin üyelik için şart koştuğu kriterler kadar, AK Parti'nin genel seçimlerde aldığı büyük halk desteği doğrultusunda gerçekleştirdiği reformlarla sağlanmıştır.

Bu gelişmelerin yaşanmasında AB'ye tam üyelik sürecinin etkisi yadsınamayacak seviyededir. AB'ye tam üyelik için gerçekleştirilen reformlar ile farklı kimlik ve kültürlerin kamusal alanda görünürlüğü artmıştır. Bunun yanı sıra toplumda farklı kimlik ve kültürlerin varlığı kabul edilmiştir. AB adaylık sürecinin Türkiye'de demokratikleşmeye ve çokkültürcü politikaların geliştirilmesinde yeni gelişmelere gebe dir. Ancak 2015 yılında demokratik açılım sürecinin sona erdirilmesi, kimlik ve kültürlerin kazanımlarını gerilet tiği de aşikârdır.

AB sürecinde kimlik ve kültürel haklara yönelik çalışmalarda siyasetin üstlendiği rol eğitimin önünde, medya ise siyasetin yönlendirmesiyle etkin rol almıştır. Bu doğrultuda varılacak olan en önemli sonuç, kimlik ve kültür politikalarındaki kırılmalıdır. İktidarların değişmesi ya da değişme riski, üretilen politikaların iktidarın iktidarda kalma süresi ile sınırlı kalmasına neden olmalıdır. Devlet politikasına dönüşmeyen ve her iktidar döneminde farklılık gösteren kimlik ve kültür politikaları toplumda bütünleşmenin önünde engel oluşturabilir. AB sürecinin sağladığı dinamizm ile süreklilik kazanabilecek ve toplumun ihtiyaçlarına uygun tüm farklılıkları diyalog yoluyla kapsayıcı bir vatandaşlık anlayışı geliştirilmelidir.

AK Parti hükümetinin uzun yıllar süren iktidarı toplumsal barışın sağlanması bağlamında kimlik ve kültürel haklara yönelik yasal düzenlemeler yapılması için önemli bir fırsat sağlamıştır. Bu bağlamda yapılan yasal düzenlemelerle özellikle ana

dil konusunda başta Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Kürtlerin kültürel hak konusunda yaşadığı sorunlar (özel kursların açılması, devlet okullarında Kürtçe ve diğer dil ve lehçelerin seçmeli ders olarak seçilebilmesi, TRT’de farklı dil ve lehçelerde kanallar açılması vs.) önemli ölçüde çözüme kavuşturulmuştur. Dini hassasiyeti nedeniyle özellikle başörtüsünün kamusal alanda yasak olduğu dönemde eğitim hakkından yararlanamayan bireylerin de eğitim hakkına yeniden kavuşmasını sağlayan yasal düzenlemeler AK Parti iktidarı döneminde gerçekleştirilmiştir. Ancak bu yasal düzenlemeler ve AK Parti temsilcilerinin söylemleri popülist olmakla eleştirildiği gibi uygulamada da tanınan hakların partizanlık ile doğru orantılı olacağı yönünde eleştiriler yükselmiştir.

AK Parti döneminin başta Kürtler olmak üzere ülkede yaşayan farklı dil ve lehçeler kullanan topluluklar ve İslami yaşamın gerekleri nedeniyle kimliğini/kültürünü kamusal alana taşıyamayan kesimlerin memnun olduğu yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ancak Türkiye’de laikliği kırmızı çizgi olarak gören ve farklı bir inanç sistematiğine sahip olan Alevi inancına sahip vatandaşlar, özellikle ibadethane olarak kabul ettikleri Cemevlerinin yasal statüsü ve zorunlu din kültürü dersi konusunda kimlik ve kültürlerini tehdit altında görmektedir. Kendini Alevi ve ibadethanesini Cemevi olarak gören bireylerin oluşturduğu topluluklar ise AK Parti’yi Sünni-İslam perspektifiyle olaylara yaklaşan ve kültürel haklarını engelleyen mezhepçi bir parti olarak görebilmektedir.

AK Parti döneminde gerçekleştirilen birçok reform toplumsal barışın sağlanmasına hizmet etmiştir. Bu dönemde kimlik ve kültürel hakları bahane eden terör örgütü PKK’nın da birçok argümanı (Kürtçenin yasaklanması vs.) çürütülmüştür. Toplumsal bütünleşme yolunda önemli engel teşkil eden kimlik ve kültür ile ilişkili sorunlardan azınlık yaratmaya çalışan bölücü unsurların toplumda etki alanı bu politikalar ile önemli ölçüde etkisizleştirilmiştir. Toplumsal bütünleşmenin sağlanması bağlamında, AK Parti’nin cesur adımları ile Türkiye’de kapsayıcı vatandaşlık yolunda önemli adımlar atılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri devam eden tektipleştirici kimlik politikaları, AK Parti dönemiyle birlikte çokkültürcülük politikalarına dönüşmüştür. Bu dönüşüm sürecinde AK Parti, siyaseti medya ve eğitim üzerinde etkin bir araç olarak kullanmıştır. AK Parti’nin medya ve eğitim üzerindeki etkisini kendi politik hinterlandını genişletmek için farklı kimlik ve

kültürel gruplara yönelik propaganda aracına dönüştürüldüğü eleştirileri de özellikle muhalefet partilerince dile getirilmiştir.

AK Parti'nin iktidarda olduğu süreçte kimlik ve kültür politikaları, cumhuriyet tarihinde kırmızı çizgi olarak görülen ve değiştirilmesi neredeyse imkânsız olarak değerlendirilen konularda köklü değişiklikleri içermektedir. Bu dönemde gerçekleştirilen reformlarla toplumsal mutabakatın sağlanmasını kolaylaştırma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Osmanlıdan miras kalan farklı kimlik ve kültürlerin cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında görmezden gelinmesi yönündeki kimlik politikaları, AK Parti döneminde AB'ye tam üyelik amacı ve demokrasiyi yükseltme bağlamında önemli ölçüde değiştirilmiştir. Bu değişimin kalıcılığının sağlanması için yasal düzenlemelerin yapılması önemli bir gelişme olacaktır. Yine eğitimde ders kitaplarının yazımında sürdürülen kimlik politikalarına paralel şekilde toplumsal mutabakata hizmet edecek şekilde olmalıdır. Devletin resmi kanalı olan TRT'nin kimlik ve kültür farklılıklarını göz önünde bulundurarak hazırlayacağı programlar da toplumsal barışın geliştirilmesinde ve farklı kimliklerin/kültürlerin birbirini daha yakından tanınmasına yardımcı olacaktır.

Türkiye'de iktidarda kesintisiz uzun yıllar sahip olabilmenin ekonomik refah seviyesini arttırmak kadar kimlik ve kültür politikalarında toplumsal talepleri de göz ardı etmemenin önemi bu dönemde daha net ortaya çıkmıştır. AK Parti'nin en önemli şanslarından biri AB sürecinin sağladığı olumlu hava ve toplumda farklı kimlik ve kültüre yönelik yaklaşımı olduğu söylenebilir. Yine bu dönemde yükseltilen Yeni Osmanlıcı söylemi ile toplumsal farklılıkların bir zenginlik olarak görüleceği söylemi özellikle Anadolu'da önemli ölçüde karşılık bulmuştur.

Sonuçta çağın gereklerini içine almış çok kültürlü bir toplum paradigmasının yaşama geçirilmesi noktasında demokrasi adına atılacak adımlar bulunmaktadır. Siyaset, çoğulcu bir yapıyla, demokratik katılım ve toplumsal refahın yükseltilmesi, kültürel farklılıklara saygı ve eşit kültürel yurttaşlık çabalarıyla ancak reel bir değişimin faili olabilir. 21. yüzyılı doğru okuyan bir siyasal anlayış ancak kamusal alanda yurttaşını güçlü kılabilir ki bu da toplumsal gelişmeyi olumlu anlamda etkiler.

KAYNAKÇA

AB İlerleme Raporu. (1999). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 1999 Düzenli Raporu. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf

AB İlerleme Raporu. (2000). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 2000 Düzenli Raporu. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2000.pdf

AB İlerleme Raporu. (2001). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 2001 Düzenli Raporu. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

[http://www.ab.gov.tr/files/AB Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye Ilerleme Rap 2001.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf)

AB İlerleme Raporu. (2002). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 2002 Düzenli Raporu. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

[http://www.ab.gov.tr/files/AB Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye Ilerleme Rap 2002.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf)

AB İlerleme Raporu. (2003). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 2003 Düzenli Raporu. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

[http://www.ab.gov.tr/files/AB Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye Ilerleme Rap 2003.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf)

AB İlerleme Raporu. (2004). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 2004 Düzenli Raporu. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

[http://www.ab.gov.tr/files/AB Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye Ilerleme Rap 2004.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf)

AB İlerleme Raporu. (2005). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 2005 Düzenli Raporu. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

[http://www.ab.gov.tr/files/AB Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye Ilerleme Rap 2005.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf)

AB İlerleme Raporu. (2006). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 2006 Düzenli Raporu. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

[http://www.ab.gov.tr/files/AB Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye Ilerleme Rap 2006.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf)

AB İlerleme Raporu. (2007). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 2007 Düzenli Raporu. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

[http://www.abgs.gov.tr/files/AB Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf](http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf)

AB İlerleme Raporu. (2008). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 2008 Düzenli Raporu. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

[http://www.abgs.gov.tr/files/AB Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf](http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf)

AB İlerleme Raporu. (2009). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 2009 Düzenli Raporu. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

[http://www.abgs.gov.tr/files/AB Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf](http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf)

AB İlerleme Raporu. (2010). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 2010 Düzenli Raporu. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

[http://www.ab.gov.tr/files/AB Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf)

AB İlerleme Raporu. (2011). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 2011 Düzenli Raporu, Erişim Tarihi: 14.09.2016,

[http://www.ab.gov.tr/files/AB Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf)

AB İlerleme Raporu. (2012). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 2012 Düzenli Raporu. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf

AB İlerleme Raporu. (2013). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 2013 Düzenli Raporu. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf

AB İlerleme Raporu. (2014) Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 2014 Düzenli Raporu. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

http://www.ab.gov.tr/files/ilerlemeRaporlariTR/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf

AB İlerleme Raporu. (2015). Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon 2015 Düzenli Raporu. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

http://www.ab.gov.tr/files/000files/2015/11/2015_turkiye_raporu.pdf

AB Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi. (1999). AB Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi ve Açıklayıcı Rapor. Erişim Tarihi: 14.09.2016,

<http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/06turkish/TConventionProtectionNationalMinority.pdf>

Açıkel, Fethi, "Devletin Manevi Şahsiyeti ve Ulusun Pedagojisi", ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Milliyetçilik, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, Cilt: 4., İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 117–140.

Adorno, W. Theodor, *Eleştiri*, çev. Yılmaz Öner, Belge Yayınları, İstanbul, 2006.

Agamben, Giorgio, *Çocukluk ve Tarih*, çev. Betül Parlak, Kanat Kitap, İstanbul, 2010.

Ağaoğulları, Ali, Mehmet, *Ulus-Devlet ya da Halk Egemenliği*, 2. baskı, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alagon, 11. baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

AK Parti. (2016). Parti Tüzüğü. Erişim Tarihi: 09.11.2016,

<http://www.akparti.org.tr/media/277004/cep-boy-tu-zu-k-2016.pdf>

Akbaba, Serkan, “AB Sürecinde Türkiye'nin İnsan Hakları ve Milli Kimlik İkilemi”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, sayı: 20, 2017, s. 95-120.

Akçiçek, Arda, *Alevi Açılımında Çözüme Odaklanmak: Reform Adımlarına İlişkin Öneriler ve Yol Haritası*, ed. Hasan Yücel Başdemir, Liberal Düşünce Topluluğu Haliç Üniversitesi, İstanbul, 2016.

Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976.

Akın, H. Mahmut, “Bir Kültür Bilimi Olarak Sosyoloji ve Kültür Sosyolojisi”, ed. Köksal Alver, Necmettin Doğan, *Kültür Sosyolojisi*, 3. baskı, Hece Yayınları, Ankara, 2013, s. 122-133.

Aksoy, Berna, “Uluslararası Antlaşmalarda Azınlık Hakları ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin Yaklaşımları”, *ABMYO Dergisi*, Sayı: 11, 2008, s.126-137.

Aktaş, Cihan, “İslami Hayat Tarzının Yeniden Keşfi”, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Dönemler ve Zihniyetler, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, Cilt: 4., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 651–668.

Aktay, Yasin, “Demokratikleşmenin Sosyolojik Analizi”, *Türkiye’nin Demokratik Dönüşümü*, ed. Murat Yılmaz, Hamit Emrah Beriş, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 97-123.

Aktürk, Şener, *Türkiye’nin Kimlikleri*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013.

Aktürk, Şener, *Etnisite Rejimleri ve Milliyet*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.

Akyıldız, Bircan, *4. Alevi Çalıştay Raporu*, Ankara, 2009.

Alexander, Jeffrey, “Çözümleyici Tartışmalar: Kültürün Görece Özerkliğini Anlamak” çev. Zeynep Cansu Başeren, Ergun Kocabıyık, *Kültür ve Toplum*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 9-42.

Al Jazeera. (2013). Öcalan'dan PKK'ya Tarihi Çağrı. Erişim Tarihi: 22.03.2014,

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/ocalandan-pkkya-tarihi-cagri>

Al Jazeera. (2013). Cumhuriyet Tarihi Kürt Raporları. Erişim Tarihi: 30.12.2014,

<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/cumhuriyet-tarihi-kurt-raporlari>

Alkan, Türker, *Siyasal Toplumsallaşma*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

Altıntaş, Canan. (2008). TRT'nin Kürtçe kanalına Diyarbakır'dan Tepki. Erişim Tarihi: 30.01.2015,

<http://www.milliyet.com.tr/trt-nin-kurtce-kanalina-diyarbakir-dan-tepki-gundem-1033411/>

Altun, Adnan., Doğan Yasin, Uzun Efkan, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabı*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2006.

Altun, Adnan., Doğan Yasin, Uzun Efkan, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabı*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2009.

Altun, Fahrettin, “Değişim ve Statüko Kıskaçında Ak Parti”, *Seta Analiz Dergisi*, sayı: 6, s. 4-22, 2009.

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1995.

Aral, Berdal, *Kolektif Haklar*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010.

Aras, Hüseyin, “Türkiye’de Millî Birlik İdeali Karşısında Kültürel Kimlikler Sorunu”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 7, 2017, s. 68-96.

Arato, Andrew. (2010). The Constitutional Reform Proposal of the Turkish Government: The Return of Majority Imposition. *Constellations*, 17/2: 346- 350. Erişim Tarihi: 01.01.2018,

https://indiachinainstitute.org/wp-content/uploads/2012/10/Arato_The-Constitutional-Reform-Proposal-of-the-Turkish-Government.pdf

Arendt, Hannah, *İnsanlık Durumu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Arsava, A. Füsün, “Avrupa Birliği Birincil Hukukunda Azınlıkların Korunmasının Hukuki Dayanağı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Sayı: 23, Cilt 6, 2010, s.1-14.

Aşan, Emine, *8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Kitabı*, EKOYAY Eğitim Yayıncılık, Ankara, 2013.

Ataman, Hakan, *Ötekileştir-me*, Yoksun Gençlerle Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara, 2012.

Avcı, Artun, “Medya ve Televizyon Araştırmalarında Kamusal Alan Tartışmalarına Giriş”, *Marmara İletişim Dergisi*, cilt: 17 sayı: 17, 2010, s. 21-43.

Avrupa Birliği Antlaşması. (2011). Erişim Tarihi: 11.12.2017,

<https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>

Aydemir, Şevket, Süreyya, *İkinci Adam*, Birinci Cilt, 14. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Aydın, Mustafa, “Kültür Sosyolojisinin Temel Kavramları”, ed. Köksal Alver, Necmettin Doğan, *Kültür Sosyolojisi*, 3. baskı, Hece Yayınları, Ankara, 2013, s. 47-81.

Bağlı, Mazhar, Özensel, Ertan, *Çokkültürlü Vatandaşlık*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.

Balçık, M. Berk, “Milliyetçilik ve Dil Politikaları” ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Milliyetçilik, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, Cilt: 4., İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 777–788.

Ballı, Alper. (2017). 7 Haziran Seçiminin 8 Sonucu. Erişim Tarihi: 12.12.2017, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150608_secim_satir_baslari_gs2015

Bauman, Zygmunt, *Yasa Koyucular ve Yorumcular*, çev. Kemal Atakay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.

Bauman, Zygmunt, *Postmodern Etik*, çev. Alev Türker, 2. baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

Bauman, Zygmunt, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. A. Yılmaz, 13. baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.

Bayhan, Vehbi, “Yeni Toplumsal Hareketler ve Gezi Parkı Direnişi”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:4 sayı:1, 2014, s. 23-58.

Baykara, Tuncer, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Benhabib, Seyla, *Ötekilerin Hakları, Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, çev. Berna Akkıyal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Berger, Peter, *Kutsal Şemsiye*, çev. Ali Coşkun, 4. baskı, Rağbet Yayınları, İstanbul.

Berger, Peter, "Sekülerleşmenin Toplumsal Kaynakları", ed. Jeffrey C. Alexander, Steven Seidman, *Kültür ve Toplum Güncel Tartışmalar*, çev. Nuran Yavuz, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Bianet. (2008). "Ayrımcılığa Karşı" Tüzüğünü Arıtman İçin Uygulamıyor. BİA Haber Merkezi. Erişim Tarihi: 23.12.2017

<http://bianet.org/biamag/siyaset/111501-chp-ayrimciliga-karsi-tuzugunu-aritman-icin-uygulamiyor>

Bilgin, Nuri, *Kimliğin İnşası*, Aşina Kitaplar, İzmir, 2007.

BM. (1993). Ulusal Veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri. Erişim Tarihi: 11.12.2016, <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/716b2--Ulusal-veya-Etnik,-Dinsel-veya-Dilsel-Azinliklara-Mensup-Olan-Kisilerin-Haklarina-Dair-Bildiri.pdf>

Boschele, Filiz, Ay, Aysel, "Çokkültürlülük Bağlamında Türkiye'de Çokkültürcü Medya ve TRT Kürdi", *İnsan ve İnsan Dergisi*, yıl: 3, sayı: 9, 2016, s. 36-52.

Bora, Tanıl, “İnşa Döneminde Türk Millî Kimliği”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, yıl: 18, sayı: 71, 1996, s. 168-194.

Bora, Tanıl, “Ders Kitaplarında Milliyetçilik: Siz Bu Ülke İçin Neler Yapmayı Düşünüyorsunuz?”, ed. Gürel Tüzün, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları II: Tarama Sonuçları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 65-89.

Bozkurt, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali I*, Yeni Gün Haber Ajansı ve Yayıncılık, Ankara, 2000.

Brander Patricia, Oliveria Barbara, Gomes Rui. *Gençlerle İnsan Hakları Eğitimi Kılavuzu-Avrupa Konseyi*, çev. Burcu Yeşiladalı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Bruinessen, Van Martin, *Ağa, Şeyh, Devlet*, çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Canatan, Kadir, *Sosyoloji Söyleşileri*, Eskiye Yayınları, Ankara, 2008.

Candaş, Ayşe ve Buğra, Ayşe. (2010). Solidarity Among Strangers: A Problem of Coexistence in Turkey. *Constellations*, V. 17, No. 2: 293-311. Erişim Tarihi: 12.12.2018,

https://ata.boun.edu.tr/sites/ata.boun.edu.tr/files/faculty/ayse.bugra/bugra_ayse_solidarity_among_strangers.pdf

Caymaz, Birol, *Türkiye’de Vatandaşlık Resmi İdeoloji ve Yansımaları*, 2. baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Ceceli, Köse, Sezen, “Müzakereci Demokrasi Kuramı ve Toplumsal ve Politik Dönüşümün İmkânları: Kürt Açılımı Üzerine Bir İnceleme”, *Spectrum: Journal of Global Studies*, Cilt: 4, Sayı, 2, s. 89-116, 2012.

CHP. (2016). Parti Tüzüğü. Erişim Tarihi: 12.12.2017,
http://content.chp.org.tr/file/chp_tuzuk_10_03_2016.pdf

Coser, A. Lewis, *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*, çev. Himmet Hülür, Serhat Toker, İbrahim Mazman, De Ki Basım Yayın, Ankara, 2010.

Coşkun, Vahap, M. Şerif Derince, Uçarlar, Nesrin, *Dil Yarası: Türkiye’de Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri*, DİSA Yayınları, Diyarbakır, 2010.

Cuche, Denys, *Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı*, çev. Turgut Arnas, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2013.

Cumhuriyet Halk Partisi Programı. (2008). Çağdaş Türkiye İçin Değişim. Erişim Tarihi: 25.05.2017,
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/918>

Çağaptay, Soner, *Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik Türk Kimdir?*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

Çaha, Ömer, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, Orion Kitabevi, Ankara, 2012.

Çaha, Ömer, Demir, Ömer, Dalmış, İbrahim, “18 Nisan Seçimleri: Kaybedenler ve Kazananlar”, *Liberal Düşünce Dergisi*, sayı: 14, 1999, s. 47-61.

Çavuşoğlu, Naz, “Azınlık Nedir?”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt: 19-20, 1998, s.93-101.

Çayır, Kenan, “Avrupalı Olmadan Önce Biz Olmalıyız: Yeni Öğretim Programları ve Ders Kitapları Işığında Türkiye Modernleşmesine Dair Bir Okuma”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, Güz/2009, s. 1659-1690.

Çiğdem, Ahmet, *Bir İmkân Olarak Modernite*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Çiğdem, Ahmet, *Taşra Epiği*, 3. baskı, Birikim Kitapları, İstanbul, 2016.

Çolak, Yılmaz, *Türkiye’de Devletin Kimlik Krizi ve Çeşitlilik*, 2. baskı, Kadim Yayınları, Ankara, 2014.

Çolak, Yılmaz, *Türkiye’de Kültürel İktidarın Kuruluşu 1923-1945*, Liberte Yayınları, Ankara, 2017.

Çotuksöken, Betül, Erzan Ayşe, Silier Orhan, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.

Delanty, Gerard, *Avrupa’nın İcadı, Fikir, Kimlik, Gerçeklik*, 3. baskı, çev. Hüsametin İnanç, Adres Yayınları, Ankara.

Dieckhoff, Alain, Jaffrelot, Christophe, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*, çev. D. Çetinkasap, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.

Dominique, Borne, “Fransız Eğitim Sisteminde Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi Tasarımı ve Bu Tasarımın Yurttaşın Oluşumuna Katkısı”, çev. Hüseyin. Tufan, ed. Turhan Ilgaz, **Dersimiz: Yurttaşlık**, Kesit Yayınları, İstanbul, 1998, s. 157-167.

Durkheim, Emile, **Dinsel Hayatın İlk Biçimleri**, çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005.

DW. (2008). AKP’ye Kapatma Davası Açıldı. Erişim Tarihi: 20.05.2018,

<https://www.dw.com/tr/akpye-kapatma-davas%C4%B1-a%C3%A7%C4%B1ld%C4%B1/a-3192923>

Eagleton, Terry, **Kültür Yorumları**, çev. Özge Çelik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.

Eliot, T. Stearns, **Kültür Üzerine Düşünceler**, çev. Sevim Kantarcıoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Erçakır, Mehmet. (2008). Aydınlar Ocağından TRT’de Kürtçe Yayınına Tepki. Erişim Tarihi: 12.11.2017,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/aydinlar-ocagindan-trt-de-kurtce-yayinina-tepki-10654847>

Ergun, Ayça, “Güney Kafkasya’da Etnik Kimlik ve Çatışma: Azerbaycan Ve Ermenistan Ulusal Kimliklerinde Karabağ Sorunu”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, sayı: 44, 2008, s. 195-207.

Ergüder, Üstün. (2004). Güncele Duyarsız Eğitim Artık Bitti. Radikal Gazetesi. Erişim Tarihi: 12.10.2017,

<https://www.memurlar.net/haber/9200/milli-egitim-bakani-celik-radikal-gazetesine-konustu.html>

Ersanlı, Büşra, *İktidar ve Tarih*, 4. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Ertürk, Esin, *Ders Kitaplarında Toplum, Yurttaşlık, Vatanseverlik ve Ekonomi Anlayışının Dönüşümü: 1997 ve 2004 İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine Bir İçerik Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Erzen, Ünal Meltem; Eroğlu Yalın, Bahar, “Siyasal Kültürün Temel Paradigmaları Üzerine: Kültürden, Siyasal Toplumsallaşma, Örgütlenme ve Katılma Süreçlerine Yansıyanlar”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, cilt: 0, sayı:41, 2011, s. 49-61.

Esendemir, Şerif, *Türkiye’de ve Dünyada Vatandaşlık*, Birleşik Yayınları, Ankara, 2008.

Fraser, Nancy. (2000). Rethinking Recognition. New Left Review. Erişim Tarihi: 12.12.2017,

<http://newleftreview.org/II/3/nancy-fraser-rethinking-recognition>

Fuller, E. Graham, *Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, çev. Mustafa Acar, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

Galtung, Johan, *İnsan Hakları Başka Bir Açıdan Bakış*, çev. Müge Sözen, 2. baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Gellner, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Günay Göksu Erdoğan ve Büşra Ersanlı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992.

Genç, Emine, Polat M. Mümin, Başol Samettin, Kaya Niyazi, Azer Hikmet, Gökçe Sevil, Koyuncu Miyase, Gök Abdülcelil, Yıldız Abdullah, Yılmaz Dilek, Özcan Adem, *İlköğretim Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabı*, Devlet Kitapları, Ankara, 2008.

Georgeon, François, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Giddens, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

Giddens, Anthony, *Sağ ve Solun Ötesinde*, çev. Müge Sözen, Sabir Yücesoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

Giddens, Anthony, Sutton, W. Philip, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, çev. Ali Esgin, Phoenix yayınları, Ankara, 2014.

Gökalp, Ziya, *Makaleler VIII*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1968.

Göle, Nilüfer, *Melez Desenler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

Gutmann, Amy, “Giriş”, ed. Amy Gutmann, çev. Özcan Kabakçioğlu, *Çokkültürcülük Tanınma Politikası*, 4. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

Gül Hükümeti Programı. (2002). Erişim Tarihi: 01.11.2017,
<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP58.htm>

Gülalp, Haldun, “Milliyete Karşı Vatandaşlık”, *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma*, ed. Haldun Gülalp, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.

Gülalp, Haldun, *Kimlikler Siyaseti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

Gülmez, Mesut, *İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi: Egemenlik İnsanındır*, Ankara: TODAİE Yayınları, 2001.

Güngör, Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010.

Günlü, Ramazan, “AKP ve Eğitimin Siyasal Sosyolojisi”, *Mülkiye Dergisi*, sayı: 252, cilt: 30, 2006, s. 237-257.

Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1979.

Habermas, Jürgen, *İnsan Doğasının Geleceği*, çev. Kaan Ökten, Everest Yayınları, İstanbul, 2003a.

Habermas, Jorgen, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, 5. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003b.

Habermas, Jorgen, *Bölünmüş Batı*, çev. Dilman Muradoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Habermas, Jorgen, *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*, çev. İlknur Aka, 6. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

Havilland, William, Prins, Herald, E. L., Walrath, Dana, McBride, Bunny, *Kültürel Antropoloji*, çev. İ. D. Sarioğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008.

HDP. (2016). Parti Tüzüğü. Erişim Tarihi: 11.11.2016,

<https://www.hdp.org.tr/tr/parti/parti-tuzugu/10>

Heater, Derek, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, çev. Meral Delikara Üst, İmge Kitabevi Yayınları, 2007.

Heyd, Uriel, *Ziya Gökalp Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, çev. Cemil Meriç, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1980.

Heywood, Andrew, *Küresel Siyaset*, çev. Nasuh Uslu, Adres Yayınları, Ankara, 2013.

Holton, Robert, “Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları”, çev. Kasım Kahraman, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, sayı: 47, 2013, s. 59-75.

Honneth, Axel, “Tanınma Mı Yeniden Dağıtım Mı? Toplumun Ahlaki Düzenine Değişen Yaklaşımlar”, ed. Fırat Mollaer, **Kimlik Politikaları**, çev. Kübra Kelebekoğlu, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, s. 242-258, 2014.

HT Seçim. (2011). Erişim Tarihi: 04.04.2015,

<https://www.haberturk.com/secim/secim2011/genel-secim/bolge/dogu-anadolu-bolgesi-5>

Huntington, Samuel, **Medeniyetler Çatışması**, 14. baskı, çev. Mehmet Turhan, Cem Soydemir, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2015.

Huntington, Samuel, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, çev. Ergun Özbudun **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, sayı: 1, cilt: 22, 1966, s. 55-107.

Hürriyet. (2008). Gül’ün Erivan Ziyareti Dış Basında. Erişim Tarihi: 25.11.2017,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gulun-erivan-ziyareti-dis-basinda-9841318>

Izikowitz, G., Karl, “Laos’ta Komşuluk”, ed. Fredrik Barth, **Etnik Gruplar ve Sınıflar**, çev. Ayhan Kaya, Seda Gürkan, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001.

İçli Gönül, “Küreselleşme ve Kültür”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi** Cilt: 25 No: 2, 2001, s.163-172.

İHA. (2010). Cumhurbaşkanı Gül'den Bir İlk. Erişim tarihi: 04.09.2017,

<http://www.iha.com.tr/haber-cumhurbaskani-gulden-bir-ilk-152975/>

İnal, Kemal, *Eğitim ve İdeoloji*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008.

İpek, İbrahim, *İlköğretim 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşlık eğitiminin sosyal bilgiler öğretim programındaki hedeflere uygunluğu yönünden değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2011.

Jameson, Fredric, “Postmodernizm Ya Da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı”, ed. Necmi Zeka, *Postmodernizm*, çev. Güleğül Naliş, Dürml Sabuncuoğlu, Deniz Erksan, Kıyı Yayınları, İstanbul, 1994.

Kadıoğlu, Ayşe, “Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması”, ed. Ayşe Kadıoğlu, *Vatandaşlığın Dönüşümü*, Metis Yayınları, İstanbul, s. 31-54, 2008a.

Kadıoğlu, Ayşe, “Türkiye’de Vatandaşlığın Anatomisi”, ed. Ayşe Kadıoğlu, *Vatandaşlığın Dönüşümü*, Metis Yayınları, İstanbul, s. 167-184, 2008b.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.

Kahyaoğlu, Dilara, “Yeni Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının İnsan Hakları Ölçütlerine Göre Değerlendirilmesi”, ed. Gürel Tüzün, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları II: Tarama Sonuçları II*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 243-274, 2009.

Kapaklıkaya, İbrahim, *Kürt Açılımı, Kuzey İrlanda Perspektifi*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2010.

Kaplan, İsmail, *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi*, 4. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Karpat, H. Kemal, *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, çev. Recep Boztemur, 2. baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

Kaya, Ayhan, “Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürlülük”, ed. Ayhan Kaya, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000.

Kaya Ayhan, Tarhanlı, Turgut, “Türkiye’de Azınlıklar ve Anayasal Yurttaşlık”, ed. Ayhan Kaya, Tarhan Turgut, *Türkiye’de Çoğunluklar ve Azınlık Politikaları*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2005.

Kaya, Nurcan, *Türk Eğitim Sisteminde Ayrımcılık*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.

Kellner, Douglas, *Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics Between the Modern and the Postmodern*, London, Routledge, 1995.

Kepenekçi, K. Yasemin, *İnsan Hakları ve Vatandaşlık*, Ekinoks Yayınları, Ankara, 2008.

Keyder, Çağlar, *Memalik-i Osmaniye’den Avrupa Birliği’ne*, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Keyder, Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, 19. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Keyman, Fuat. (2016). Kardeşlik, Türkiyelilik ve Milliyetçilik. Erişim Tarihi: 04.01.2017,

<http://www.radikal.com.tr/radikal2/kardeslik-turkiyelilik-ve-milliyetcilik-872530/>

Kılıçaslan, Emine, *Siyasal İletişim İdeoloji ve Medya İlişkisi*, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2008.

Kolukırık, Suat, “Türk Modernleşme Sürecinde Merkezin Dönüşümü: Yerelden Küresele Yeni Kimlik Arayışları”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:18, 2008, s.133-146.

Kongar, Emre. (2005). Alt Kimlik-Üst Kimlik. Erişim Tarihi: 12.08.2016, https://www.kongar.org/aydinlanma/2005/499_Alt_Kimlik-Ust_Kimlik.php

Kovel, Joel, *Tarih ve Tin*, çev. Hakan Pekinel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

Köroğlu, Cemile, Zehra, Köroğlu, Muhammet, Ali, “Klasik Kamusal Alan Modelleri ve Türkiye'nin Kamusal Alan Tecrübesi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6 Issue 4, 2013, p. 913-936.

Köktürk, Milay, “Kültür Sosyolojisinin Temel Meseleleri”, ed. Köksal Alver, Necmettin Doğan, *Kültür Sosyolojisi*, Hece Yayınları, Ankara, 2013.

Kubilay, Çağla, “Türkiye’de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması.” *İletişim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, 2005, s. 55-85.

Kubılay, Çağla, “Türban Sorunu Bağlamında Siyasal İslâmcı Söylemin “Alternatif” Yurttaşlık Tasarımı”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 10, sayı: 2, 2010, s. 135-164.

Kuçuradi, İoanna. (1999). İnsan Hakları Eğitimi Türkiye Programı 1998-2007. Erişim Tarihi: 12.09.2017,

http://www.wwhr.org/files/IHE-HREP_TR.pdf

Kurtoğlu, Zerrin, “Devlet Aklı ve Toplumsal Muhayyile Arasında Din ve Siyaset”, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Dönemler ve Zihniyetler, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, Cilt: 9., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009: s. 617–633.

Kurubaş, Erol, *Asimilasyondan Tanınmaya-Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı*, Asil Yayınları, Ankara, 2004.

Kurubaş, Erol. “Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 44, 2008, s.19-39.

Kymlicka, Will, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

Levi-Strauss, Claude, *Yapısal Antropoloji*, çev. Adnan Kahiloğulları, İmge Yayınları, Ankara, 2012.

Malinowski, Bronislaw, *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1992.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Mardin, Şerif, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği Felsefi Fragmanlar I*, çev. Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995.

MEB, *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6–7. Sınıflar Öğretim Programı ve Kılavuzu* (Taslak Basım), MEB Yayınları, Ankara 2004

Merriam, Sharan, B., *Nitel Araştırma*, Çev. Selahattin Turan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2013.

MHP. (2016). Parti Tüzüğü. Erişim Tarihi:11.11.2016,

https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/mhp_parti_tuzugu_2009_opt.pdf

Milliyet. (2008). ‘AK Parti Kapatılmasın’ Kararı Çıktı. Erişim Tarihi: 03.03.2016,

<http://www.milliyet.com.tr/karar--font-color-red-bugun-mu---font--aciklanacak--siyaset-972729/>

Mora, Necla, “Medya ve Kültürel Kimlik”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, sayı 1, 2008, s.1-14.

Mouffe, Chantal, *Dünyayı Politik Düşünmek*, çev. Murat Bozluolcay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Nash, Kate, “Yurttaşlıktan İnsan Haklarına ve Tekrar Geriye?”, ed. Durakbaşı, Ayşe Öner, Aslı Şenel Funda, *Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

Oldfield, Adrian, “Vatandaşlık: Doğal Olmayan Bir Pratik Mi?”, ed. Ayşe Kadioğlu, *Vatandaşlığın Dönüşümü*, Metis Yayınları, İstanbul, s. 92-107, 2008.

Oran, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1990.

Oran, Baskın, *Türkiye’de Azınlıklar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Öğün, S. Süleyman, *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Öncü, Ayşe, Weyland, Petra, “Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alan ve Toplumsal Kimlik Mücadeleleri”, ed. Ayşe Öncü ve Petra Weyland, *Mekân, Kültür, İktidar*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 9-41, 2013.

Özbudun, Ergun, *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation*, Lynne Rienner Publishers, London, 2000.

Özdağ, Ümit, “Türk Milliyetçiliği ve Jeopolitik” ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Milliyetçilik, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, Cilt: 4., İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 168–179.

Özdağ, Ümit, *Gelecek 1000 Yılda Da Buradayız*, Yedi Bin Yıl Yayınları, Ankara, 2004.

Özer, Ahmet, “Sürecinde Türkiye’de Çok Kültürlülük ve Vatandaşlık Sorununa Sosyolojik Bir Bakış.” *I. Uluslararası Avrupa Birliği, Demokrasi, Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi Sempozyumu*’nda sunulmuştur, Uşak, 2009.

Özkırımlı, Umut, *Milliyetçilik Kuramları*, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999.

Özlem, Doğan, *Mantık Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi*, 7. baskı, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2004.

Özyurt, Cevat, *Kimlik ve Farklılaşma*, Açılım Kitap, İstanbul, 2005.

Özyurt, Cevat, “Ziya Gökalp: İmparatorluktan Milli-Devlete Sosyoloji”, *Sosyoloji Divanı Dergisi*, yıl:2, sayı: 4, 2014, s. 425-456.

Özyurt, Cevat, “Küreselleşme, Ulusal Eğitim ve Siyasal Toplumsallaşma”, ed. Mustafa Safran, Dursun Dilek. *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi*, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 211-237.

Özyurt, Cevat, “Türkiye’de Eğitim İdeolojisi ve Kimlik İnşası”, *Eğitime Bakış Dergisi*, yıl:9, sayı: 26, 2013, s. 8-22.

Paksoy, B. Hasan, *Etnik ve Toplumsal Kimlikler Nasıl Oluşur?*, çev. Osman Karatay, Karam Yayınları, Çorum, 2005.

Parekh, Bhikhu, “Kimliğin Mantığı”, ed. Fırat Mollaer, *Kimlik Politikaları*, çev. Kübra Kelebekoğlu, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, s. 242-258, 2014.

Pareto, Vilfredo, *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*, çev. Merve Zeynep Doğan, 3. baskı, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2013.

Parla, Taha, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, Deniz Yayınları, İstanbul, 2009.

Pazarbaşı, Murat. (2017). TRT 6’dan ‘Bé Xerbe’ (Hayırlı Olsun) Diyecek. Erişim Tarihi: 05.05.2016,

<http://www.milliyet.com.tr/erdogan-kurtce-konusacak-siyaset-1034394/>

Rawls, John, *Halkların Yasası*, çev. Gül Evrin, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Resmi Gazete. (1934). İskân Kanunu. Erişim Tarihi: 07.07.2017,

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>

Robins, Kevin, “Interrupting Identities: Turkey/Europe”, eds. Stuart Hall, Paul Du Gay, *Questions of Cultural Identity*, Sage Publications, London, 2003, s. 61-87.

Rockefeller, C. Stevan, “Yorum”, ed. Amy Gutmann, çev. İlkur Özdemir, *Çokkültürcülük Tanınma Politikası*, 4. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

Reboul, Oliver, “Değerlerimiz Evrensel Midir?”, çev. Hüseyin İzgar, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, yıl: 1, cilt: 3, 1995, s. 363-373.

Said, W., Edward, *Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülver, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Sancar, Mithat, *“Devlet Aklı” Kısılcacında Hukuk Devleti*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Say, Ömer, *21. Yüzyılda, Ulus, Çokkültürlülük ve Etnisite*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2013.

Schnapper, Dominique, *Yurttaşlar Cemaati*, çev. Özlem Okur, Kesit Yayınları, İstanbul, 1995.

Schnapper, Dominique, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki*, çev. Ayşegül Sönmezay, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Schroeder, Ralph, *Max Weber ve Kültür Sosyolojisi*, çev. Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996.

Sennett, Richard, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, çev. Serpil Durak, Abdullah Yılmaz, 3. baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.

Seymour, Richard (2013),_Istanbul Park Protests Sow The Seeds Of A Turkish Spring. Erişim Tarihi: 07.07.2017,

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/may/31/istanbul-park-protests-turkish-spring>

Sorokin P. Alexandrovich, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Münir Reşit Öymen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Suman, Defne, “Feminizm, İslam ve Kamusal Alan”, ed. Nilüfer Göle, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri İslam ve Kamusal Alan Üzerine Bir Atölye Çalışması*, 3. baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Smith, D. Anthony, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, Dost Yayınları, Ankara, 2002.

Smith, D. Anthony, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Çetin, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Şahin, Yalçın, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar: Teorik Bir Giriş”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, sayı: 1, cilt: 1, 2013, s. 32-55.

Şaşmaz, Aytuğ. (2013). Ak Parti'nin Eğitim Politikası Ne Yönde Değişiyor?. Cilt II, Sayı 2, s.39-46, Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi (Analiz Türkiye), Londra. Erişim Tarihi: 12.09.2017,

<http://researchturkey.org/tr/to-which-direction-does-the-education-policy-of-ak-party-change/>

Şimşir, Sebahattin, *Türk Dünyası Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Şimşir, Sebahattin, “*Türklük Bilgisi*”, Post Yayınları, İstanbul, 2016.

Taslaman, Caner, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de İslam*, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2011.

Taşdemir, Hakan, Saraçlı, Murat, “Avrupa Birliği ve Türkiye Perspektifinden Azınlık Hakları Sorunu”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt 2, No: 8, 2007, s.25-35.

Tatlıdil, Ercan, “Kent ve Kentli Kimliği; İzmir Örneği”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 9, sayı: 1, 2009, s. 319-336.

Taylor, Charles, *Modernliğin Sıkıntıları*, çev. Uğur Canbilen, 2. baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

Taylor, Charles, “Yorum”, ed. Amy Gutmann, çev. Yurdanur Salman, *Çokkültürcülük Tanınma Politikası*, 4. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

TBMM. (2011) Seçim Sonuçları TBMM Sandalye Dağılımı. Erişim Tarihi: 11.12.2016,

https://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuclari/secim3_tr.pdf

Tezgel, Recep, *İnsan Hakları Vatandaşlık ve Kentlilik Eğitimi*, 2. baskı, Araştırma Yayınları, Ankara, 2008.

Tokdoğan, Nagehan, *Yeni Osmanlıcılık*, İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Tomlinson, John, *Küreselleşme ve Kültür*, çev. Arzu Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2009.

Toprak, Zafer, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Torun, İshak, *Türkiye'nin Siyasallaşmış Sorunları*, Nobel Yayınları, Ankara, 2015.

Touraine, Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, çev. Hülya Tufan, 4. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Touraine, Alain, *Birlikte Yaşayabilecek Miyiz? -Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla*, çev. Olcay Kunal, 4. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

TRT. (2016). Sıraç Belgeseli. Erişim Tarihi: 11.12.2016,

<http://www.trtbelgesel.net.tr/tr/main/programlar/belgeseller/8/sirac/536>

Türkkahraman, Mimar, *Türkiye'de Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm*, Birey Yayınları, İstanbul, 2000.

Türkmen, Buket, "Laikliğin Dönüşümü: Liseli Gençler, Türban ve Atatürk Rozeti", ed. Nilüfer Göle, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri İslam ve Kamusal Alan Üzerine Bir Atölye Çalışması*, 3. baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Tylor, Edward. B., *Primitive Culture*. Researches into the Development of Mithology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom, Londra: T. Murray, 1871.

Uğur, Ömer, Aksoy, Metin, "Avrupalılaşıma Kavramı Ve Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecine Etkisi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 5 sayı:10, 2015, s. 163-180.

Uğur, Mehmet, “Türkiye’de Avrupa Birliği Sorunu”, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Dönemler ve Zihniyetler, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, Cilt: 9. İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 999–1017.

Uslu, Cennet, *Doğal Hukuk ve Doğal Haklar*, Liberte Yayınları, Ankara, 2009.

Üstel, Füsun, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Resmi Yurttaş Profilin Evrimi”, ed. Tanıl Bora, *Milliyetçilik, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, Cilt: 4., İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 275–283.

Üstel, Füsun, *Makbul Vatandaş’ın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Günümüze Vatandaşlık Eğitimi*, 2. baskı, İletişim yayınları, İstanbul, 2008.

Üstel, Füsun, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocaklar (1912-1931)*, İletişim yayınları, İstanbul, 2004.

Vatan. (2008). TSK'ya Kürtçe Yayınla Destek. Erişim tarihi: 12.09.2017

<http://www.gazetevatan.com/tsk-ya-kurtce--yayinla-destek-157405-gundem/>

Walzer, Michael, *Yeni Kabile Varlığı*, çev. Levent Kafadar, Birikim Dergisi, Sayı: 45-46, 1993, s.60-67.

Walzer, Michael, “Yorum”, ed. Amy Gutmann, çev. Cem Akaş, *Çokkültürcülük Tanınma Politikası*, 4. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

Weber, Max, “The Origins Of Ethnic Groups”, eds. John Hutchinson, Anthony D. Smith, *Ethnicity*, New York, Oxford University Press, 1996, p.35-40.

Weber, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınları, Ankara, 1999.

Weber, Max, “Millet” çev. Ebru Çerezcioğlu, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 39, 2007, s.181-189.

Weber, Max, *Ekonomi ve Toplum Cilt 1*, çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012a.

Weber, Max, *Ekonomi ve Toplum Cilt 2*, çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012b.

Weber, Max, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, çev. Vefa Saygın Öğütle, Küre Yayınları, İstanbul, 2012c.

West, Cornel, “Yeni Kültürel Farklılık Politikası”, ed. Fırat Mollaer, *Kimlik Politikaları*, çev. Özlem İlyas, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2014.

Yalçinkaya, Ayhan, “Siyaset, Din, Alevilik ve Özgürlük Hayaleti”, *Dönemler ve Zihniyetler, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, Cilt: 9., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 617–633.

Yayman, Hüseyin, “Demokratikleşmenin Yönetimsel Açısından Analizi”, *Türkiye’nin Demokratik Dönüşümü*, ed. Murat Yılmaz, Hamit Emrah Beriş, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 65-96.

Yıldırım Ali ve Şimşek Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (5. Baskı), Seçkin Yayınları, Ankara, 2005.

Yılmaz, Murat, “Demokratikleşme Adımlarının Tarihi, Siyasi ve Kültürel Analizi” *Türkiye'nin Demokratik Dönüşümü*, ed. Murat Yılmaz, Hamit Emrah Beriş, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 45-63.

Yılmaz Adem, Erdoğan Taşkın, “Muhafazakâr Söylem Üzerinden Türkiye’de Medya- İktidar İlişkileri: 2002 Yılı Ve Sonrasında Medyada Değişen Sahiplik Yapısı”, *Atatürk İletişim Dergisi*, sayı: 9, 2015, s. 143-160.

Yörük, Zafer, “Politik Psişe Olarak Türk Kimliği”, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Milliyetçilik, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, Cilt: 4., İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 309–324.

Zürcher, Eric, J., *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, çev. Ergun Aydınoglu, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

I. Erdoğan Hükümeti Programı. (2003). Erişim Tarihi: 01.04.2016,

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP59.htm>

II. Erdoğan Hükümeti Programı. (2007). Erişim Tarihi: 01.04.2016,

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP60.htm>

III. Erdoğan Hükümeti Programı. (2011). Erişim Tarihi: 01.04.2016,

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP61.htm>

V. Ecevit Hükümeti Programı. (2015). Erişim Tarihi: 01.04.2016,

<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP57.htm>